

UPA

= STRATEGIC AFFAIRS =

September 2021

Vol. 2 No: 2

ISSN: 2718-0182

ULUSLARARASI 
POLİTİKA AKADEMİSİ 

UPA Strategic Affairs is the academic journal published by UPA
(<http://politikaakademisi.org>)

Owner/Editor-in-chief: Assoc. Prof. Ozan ÖRMECİ

Editor-in-chief: Assoc. Prof. Deniz TANSİ

Editor-in-chief: Dr. Eren Alper YILMAZ

<http://politikaakademisi.org/upa-strategic-affairs/>



UPA STRATEGIC AFFAIRS

UPA Strategic Affairs is an open access, peer-reviewed online (electronic) international academic journal that is published twice a year.

UPA Strategic Affairs is established in 2020 by the founders of UPA (Uluslararası Politika Akademisi-International Political Academy), a well-known foreign policy initiative in Turkey that was initiated in 2012.

UPA Strategic Affairs is solely established for academic purposes and does not collect article processing or submission charges from contributors.

UPA Strategic Affairs' publication languages are Turkish, English, and French.

UPA Strategic Affairs is currently indexed with Türkiye Kaynakçası, ASOS index, and DergiPark.

ISSN: 2718-0182

Aims and Scope:

UPA Strategic Affairs encourages all Social Sciences scholars, students, and researchers to send their scientific articles for publication.

UPA Strategic Affairs aims to appeal to a wide scholarly audience by welcoming all Social Sciences works without a geographic or topic-based limitation.

UPA Strategic Affairs publishes theoretical, methodological, and research-based articles in addition to original op-eds and book reviews.

UPA Strategic Affairs' publication languages are Turkish, English, and French.

All published articles are archived in the UPA website (<http://politikaakademisi.org/archive/>).

Editorial Board:

Owner/Editor-in-chief: Assoc. Prof. Ozan ÖRMECİ

Editor-in-chief: Assoc. Prof. Deniz TANSİ

Editor-in-chief: Dr. Eren Alper YILMAZ

Editors: (in alphabetical order)

- Tülin AVCU
- Yağmur BAHRAM
- Güney Ferhat BATI
- Temmuz Yiğit BEZMEZ
- Onur BİGAÇ
- Ahmet CEYLAN
- Serdar ÇUKUR
- Yusuf ERTUĞRAL
- Ayşe KAŞIKIRIK
- Ali İzzet KEÇECİ
- Gülçin Sağır KESKİN
- Nisa MAMMADOVA
- Oğuzhan MANİOĞLU
- Neriman TUNBUL
- Ercan TUTAR
- İsa USLU

Editorial & Advisory Board: (in alphabetical order)

Prof. Mensur AKGÜN

Prof. Tayyar ARI

Prof. Aykut ARIKAN

Prof. Süha ATATÜRE

Prof. Mesut Hakkı CAŞIN

Prof. Cristiana CRISTUREANU

Prof. Haydar ÇAKMAK

Prof. Şaban Halis ÇALIŞ

Prof. Sefa ÇETİN

Prof. Hasret ÇOMAK

Prof. Ghadir GOLKARIAN

Prof. Michelangelo GUIDA

Prof. Hüseyin GÜL

Prof. Jeffrey HAYNES

Prof. Russel HIRST

Prof. Hüseyin IŞIKSAL

Prof. Hüsamettin İNAÇ

Prof. Ulvi KESER

Prof. Timuçin KODAMAN

Prof. H. Tarık OĞUZLU

Prof. Uğur ÖZGÖKER

Prof. Adnan ŞİŞMAN

Prof. Ahmet TALİMCİLER

Prof. Ali Vahit TURHAN

Prof. Hasan ÜNAL

Prof. Levent ÜRER

Assoc. Prof. Gürol BABA

Assoc. Prof. Nikos CHRISTOFIS

Assoc. Prof. Yusuf ÇINAR

Assoc. Prof. Mehmet Fatih DOĞRUCAN

Assoc. Prof. Okechukwu Lawrence EMEAGWALI

Assoc. Prof. Fahri ERENEL

Assoc. Prof. Giray FİDAN

Assoc. Prof. Armağan GÖZKAMAN

Assoc. Prof. Faruk KALAY

Assoc. Prof. Hakan Mehmet KİRİŞ

Assoc. Prof. Ariel González LEVAGGI

Assoc. Prof. Oytun MEÇİK

Assoc. Prof. Ainur NOGAYEVA

Assoc. Prof. Murat ÖNSOY

Assoc. Prof. Ozan ÖRMECİ

Assoc. Prof. Cenk ÖZGEN

Assoc. Prof. Beata PISKORSKA

Assoc. Prof. Deniz TANSİ

Assoc. Prof. Göktürk TÜYSÜZOĞLU

Assoc. Prof. Şebnem UDUM

Dr. Begüm BURAK

Dr. Ahmet İlkay CEYHAN

Dr. Matthew S. COHEN

Dr. Aurélien DENIZEAU

Dr. Ayşegül DOĞRUCAN

Dr. Maxime GAUIN

Dr. Oğuzhan GÖKSEL

Dr. Ayşe Deniz ÜNAN GÖKTAN

Dr. Enver GÜLSEVEN

Dr. Gamze HELVACIKÖYLÜ

Dr. Volkan İPEK

Dr. Elnur İSMAYIL

Dr. Furkan KAYA

Dr. Elif Çađlı KAYNAK

Dr. Sina KISACIK

Dr. Özker KOCADAL

Dr. Ayhan KOÇ

Dr. Sezgin MERCAN

Dr. Songül MİFTAKHOV

Dr. Ahmet ÖZCAN

Dr. Barzan Jawhar SADEQ

Dr. Selim SEZER

Dr. Monique SOCHACZEWSKI

Dr. Nikolaos STELYA

Dr. Hasibe ŞAHOĞLU

Dr. Matthew WEISS

Dr. Michael WUTRICH

Dr. Ayşe YARAR

Dr. Eren Alper YILMAZ

Dr. Melek YURDAKUL

Dr. Mustafa Murat YURTBİLİR

Instructions for Authors:

UPA Strategic Affairs accepts articles with the condition of having maximum 20 % similarity score from Turnitin or iThenticate program.

Length limit for articles is 20,000 words; inclusive of the Abstract, References (Bibliography), and Footnotes. There is no other specific page limit for articles.

UPA Strategic Affairs encourages authors to use American style spelling.

Authors should submit their full articles to upastrategicaffairs@gmail.com or ozanormeci@gmail.com.

Articles should comply with the format rules.

Articles are going through blind review process by two different scholars. Only articles having 2/2 acceptance are published in *UPA Strategic Affairs*. In case of “minor revision” decisions, editors of the journal are given chance to decide. Articles having one approval and one rejection will be sent to a third referee.

Contributors should sign a licensing agreement before the publication of their articles.

Format:

Margins: All margins should be 2.5 cm (1 inch).

Main title: Main title should be Times New Roman in size 14 pt font with all capital letters, centered, and bold format.

Author names: Author names should be added below the main title (align text right) without academic titles with Times New Roman in size 12 pt. Academic titles and affiliated institutions should be mentioned below as the first footnote and with an e-mail address.

Abstract: Begin your chapter with an Abstract part that summarizes the content of the chapter in 100 to 250 words. Abstract should be written in Times New Roman in size 12 pt.

Keywords: Maximum 5 Keywords to be written after the Abstract. Keywords should be Times New Roman in size 12 pt and in Italics.

Alignment: Alignment should be justified. First lines should not start from inside.

Font: Use Times New Roman font in size 12 pt with 1.5-line spacing. Use 0 pt before and 6 pt after each paragraph in writing.

Subheadings: Each article should have Introduction and Conclusion parts. Introduction and Conclusion parts should not be numbered. The number of subheadings should not exceed 20. Subheadings should be numbered as 1., 2., 3.; 1.1., 1.2., 1.3.; 1.1.1., 1.1.2., 1.1.3. etc. Subheadings should be written in size 12 pt with bold letters with only first letters as capital.

Double-quote: Double-quote (“...”) should be used for emphasized words or quoted sentences. In using double-quote, Italics should be used for the text in quote.

Italics: Journal, book, and newspaper names should be written in Italics both in running text and at the Bibliography part. Foreign words also should be written in Italics in running text.

Tables and Graphics: Tables and Graphics should be numbered as Table I, Graphic II etc. with Roman letters, Bold, and Times New Roman in size 12 pt. Table and Graphic number should be written above. A definition should be made after Table of Graphic number with Times New Roman in size 12 pt and in Italics.

Referencing:

Chicago style footnote system is used for referencing.

Footnotes should be written with Times New Roman in size 10 pt and with “align text left” style.

References should be indicated within the text by a footnote and then explained in detail at the bottom of the page.

Footnotes should be placed at the end of the relevant sentence (after the full stop) with superscript Arabic numerals.

Footnotes can be inserted in Microsoft Word by clicking on “Insert Footnote” from the References tab.

Each footnote ends with a full stop.

Page referencing should be “p.” for single pages and “pp.” for multiple pages.

Books:

Standard Bibliography: Author last name, Author first name (Publication year), *The Name of the Book*, Place of publication: Publisher.

Standard Footnote first use: Author first name Author last name (Publication year), *The Name of the Book*, Place of publication: Publisher, pp. 12-13.

Standard Footnote second use: Author first name Author last name (Publication year), *The Name of the Book*, pp. 12-13.

Standard Footnote consecutive use: *ibid.*, pp. 12-13.

Multiple Authors Bibliography: Author last name, Author first name & Author last name, Author first name & Author last name, Author first name (Publication year), *The Name of the Book*, Place of publication: Publisher.

Multiple Authors Footnote first use: Author first name Author last name & Author first name Author last name & Author first name Author last name (Publication year), *The Name of the Book*, Place of publication: Publisher, pp. 1-4.

Multiple Authors Footnote second use: Author first name Author last name et al. (Publication year), *The Name of the Book*, pp. 1-4.

Multiple Authors Footnote consecutive use: *ibid.*, pp. 1-4.

Articles:

Standard Bibliography: Author last name, Author first name (Publication year), “The Name of the article”, *The Name of the Journal*, Vol. 3, No: 5, pp. 10-32 (full article).

Article Footnote first use: Author first name Author last name (Publication year), “The Name of the article”, *The Name of the Journal*, Vol. 3, No: 5, p. 7 (cited page only).

Article Footnote second use: Author first name Author last name (Publication year), “The Name of the article”, p. 7 (cited page only).

Article Footnote consecutive use: *ibid.*, p. 7.

Multiple Authors Bibliography: Author last name, Author first name & Author last name, Author first name & Author last name, Author first name & Author last name, Author first name (Publication year), “The Name of the article”, *The Name of the Journal*, Vol. 3, No: 5, pp. 10-32 (full article).

Multiple Authors Footnote first use: Author first name Author last name & Author first name Author last name & Author first name Author last name & Author first name Author last name (Publication year), “The Name of the article”, *The Name of the Journal*, Vol. 3, No: 5, p. 7 (cited page only).

Multiple Authors Footnote second use: Author first name Author last name et al. (Publication year), “The Name of the article”, *The Name of the Journal*, p. 7 (cited page only).

Multiple Authors Footnote consecutive use: *ibid.*, p. 7.

Newspapers:

Editorial: *The New York Times Editorial* (2015), “The name of the article”, 23.07.2010 (exact date of publication), p. 5.

Untitled: *Los Angeles Tribune* (2012), “The name of the article/news”, 23.07.2010 (exact date of publication), p. 13.

Written by a specific columnist/reporter (Bibliography): Last name of the reporter/columnist, First name of the reporter/columnist (Publication year), “The name of the article/news”, *The Name of the Newspaper*, 23.07.2010 (exact date of publication), p. 3.

Written by a specific columnist/reporter (Footnote): Full name of the reporter/columnist (Publication year), “The name of the article/news”, *The Name of the Newspaper*, 23.07.2010 (exact date of publication), p. 3.

Written by a specific columnist/reporter (Footnote) second use: Full name of the reporter/columnist (Publication year), “The name of the article/news”, p. 3.

Newspapers Footnote consecutive use: *ibid.*

Internet archives: Full name of the reporter/columnist/*journal* (Year of publication), “The name of article/news”, *The Name of the Newspaper*, 23.07.2010 (exact date of publication), Date of Accession: DD/MM/YYYY from <http://www> (full URL).

Institutions & Organizations:

Name of the Institution, “The name of the page”, 23.07.2012 (Page last modified), Date of Accession: DD/MM/YYYY from <http://www>. (full URL).

Movies:

Director’s full name (Production year), “The Name of the Movie”.

Youtube:

“Video title”, Date of Accession: DD/MM/YYYY from <http://www>. (full URL).

Contact

E-mail: upastrategicaffairs@gmail.com / ozanormeci@gmail.com / dtansi@gmail.com / alper@adu.edu.tr

LinkedIn: <https://tr.linkedin.com/in/uluslararası%C4%B1-politika-akademisi-178246184>

Twitter: <https://twitter.com/UPAkademisi>



FOREWORD

Dear readers,

I met with the founders of Uluslararası Politika Akademisi (UPA) in an academic conference that was held in 2012. Since that time, a group of young academicians from Turkey and many other countries have been publishing very many important articles and sharing their researches on Political Science and International Relations in the UPA website in three different languages; Turkish, English, and French. Since 2015, a group of UPA columnists and academicians from different universities have also been involved in academic book projects with regard to the different aspects of Turkish Foreign Policy and Turkish Politics as well as Global Politics. These publications are followed not only by academicians, but also by Turkish and foreign statesmen, journalists, and experts.

In summer 2020, during a small reunion, in a conversation between me, Dr. Ozan Örmeci, and Dr. Gamze Helvacıköylü, we decided to publish a new peer-reviewed academic journal as the UPA team. Then, we began to work on the publication of this journal and we named it as *UPA Strategic Affairs*. Eventually, we published our first issue in September 2020. In this process, most of the UPA members have worked hard in order to establish a new academic journal for Turkish and international scholars and researchers. Our Editorial Board and Academic Advisory Board are composed of respected scholars from Turkey and abroad. Their contributions to *UPA Strategic Affairs* are invaluable for us. In the two past issues of our journal, the contributors have discussed numerous contemporary International Relations and Political Science issues with articles published in Turkish and English languages. From now on, we will be able to publish French articles as well thanks to our Francophone editorial team and contributors. *UPA Strategic Affairs* journal is already indexed in several academic databases such as the Asos Index and

Dergi Park. However, we hope to get included into many other Turkish and international databases in the near future.

We are very excited to announce that *UPA Strategic Affairs'* third issue (September 2021) is now ready and published. Within this issue, you can read articles on the analysis of Turkish Foreign Policy during AK Parti era, the relationship among political class, religion, and society in terms of COVID-19 pandemic process in different countries, a discourse analysis over the Azerbaijani leadership in terms of the Nagorno Karabakh Conflict, the impact of Saudi Arabia-Iran competition over the Syrian civil war, the divergent outlooks of Turkey and Russia on the Cyprus Question in terms of their complicated relations based on competition-cooperation axis, Russia's Northern Sea Route strategy within the framework of its Arctic policy, and lastly, Turkey's humanitarian policy with its values and actors.

We do hope that you will be enjoying and benefiting from all the articles of this issue in your academic studies. We also want to announce that our next issue to be published in March 2022 will be a special edition on French Politics. That is why, we encourage all Turkish and international scholars and researchers to send their analyses on French Politics and French Foreign Policy. We are planning to publish new special editions in the future in order to leave a lasting legacy on the researched topic by bringing together best experts on this field.

Kind regards.

Sina KISACIK (PhD Lecturer)
Özyeğin University Social Sciences Institute
Public Law M.A. Programme Energy Law Module

TABLE OF CONTENTS

Foreword.....	1
Table of Contents.....	3
<i>Bütüncül Teori İnşası: AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası'nın Analizi (2002-)</i>	
Erdem EREN.....	4
<i>Covid-19 Pandemisi Kapsamında Siyasal Erk-Din-Toplum İlişkisi: Ritüellerin Dönüşümü ve Dinlerin Geleceği</i>	
Hüdaı SAYIN & Ahmet ÇIRAKOĞLU.....	31
<i>Protracted Conflict and Changed Discourses: A Survey of the Discourses of Azerbaijani Leadership</i>	
Tural İSMAYILZADA.....	75
<i>Suudi Arabistan-İran Rekabetinin Suriye İç Savaşı'na Etkisi</i>	
Yadigar NAGIYEV.....	100
<i>Çatışma-İş Birliği Ekseninde İlerleyen Türkiye-Rusya İlişkilerinde Farklılaşan Kıbrıs Politikalarına Bir Bakış</i>	
Sina KISACIK.....	123
<i>Rusya'nın Arktika Politikası Bağlamında Kuzey Deniz Rotası Stratejisi</i>	
Gamze HELVACIKÖYLÜ.....	167
<i>Değerleri ve Aktörleriyle Türkiye'nin İnsani Yardım Politikası</i>	
Şeyma KIZILAY.....	185

BÜTÜNCÜL TEORİ İNŞASI:

AK PARTİ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NIN ANALİZİ (2002-)

Erdem EREN¹

Öz: Bu çalışmada, 2002'den günümüze AK Parti dönemi Türk dış politikasının analizi bütüncül bir teori inşası çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu amaçla; Uluslararası İlişkiler disiplininde hâkim üç temel teori olan İdealizm/Liberalizm, Realizm ve Sosyal İnşacılık teorileri öne çıkan kavram ve ilkeleriyle birlikte incelenmiştir. Çalışmada, üç hâkim teori temel alınarak, AK Parti dönemi Türk dış politikasında hangi yıl aralıklarında hangi teorinin daha başat olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Bu soru doğrultusunda, AK Parti dönemi Türk dış politikası, “2002-2009”, “2009-2014” ve “2014'ten günümüze” şeklinde üç alt başlıkta incelenmiştir. Başat teorilerin ise “İdealizmin/Liberalizmin İnşası”, “Sosyal İnşacılığa Geçiş” ve “Realizmin Yükselişi” şeklinde öne çıktığı görülmüştür. AK Parti dönemi Türk dış politikası örneğinden yola çıkarak, devletlerin davranışlarının tek bir teoriyle açıklanamayacağı, hükümetlerin bazı olgulardan dolayı birçok teoriyi içeren yaklaşımlarla hareket edebileceği sonucuna varılmış ve bu yaklaşım “Bütüncül Teori” olarak adlandırılmıştır. Sonuç olarak, çalışmada, AK Parti dönemi Türk dış politikasında Bütüncül Teori'nin lider etkisi, ulusal çıkarlar, uyumsal politikalar/uyumsal performans, hata toleransı, karşılıklı bağımlılık ve bütüncüllük olguları üzerinde inşa edilebileceği savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Bütüncül Teori, Türk Dış Politikası, AK Parti.*

Article Category: International Relations

Date of Submission: 29.03.2021

Date of Acceptance: 06.07.2021

¹ İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı Öğrencisi.

Email: erdemeren2234@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9891-1763

**HOLISTIC THEORY CONSTRUCTION:
AN ANALYSIS OF TURKISH FOREIGN POLICY IN THE AK PARTI
ERA (2002-)**

Abstract: In this study, the analysis of Turkish foreign policy in the AK Party period since 2002 has been analyzed within the framework of a holistic theory construction. For this purpose; Idealism/Liberalism, Realism and Social Constructionism, which are the three major theories in the discipline of International Relations, have been studied together with their prominent concepts and principles. Based on three major theories, an answer to the question of which theoretical approach was more dominant in Turkish foreign policy during the AK Parti period was sought. In line with this question, Turkish foreign policy during the AK Parti period has been divided into three periods: “2002-2009”, “2009-2014”, and “since 2014”. The dominant theories are seen to come to the fore as “The Construction of Idealism/Liberalism”, “The Transition to Social Constructivism”, and “The Rise of Realism”. Based on the example of Turkish foreign policy in the AK Parti period, it was concluded that the behavior of states could not be explained with a single theory, governments could act with approaches that include many theories due to some facts, and this approach is named as the “Holistic Theory”. As a result, it has been argued that the Holistic Theory about Turkish foreign policy during the AK Parti period can be built on certain features such as the leader effect, national interests, adaptive policies/adaptive performance, fault tolerance, interdependence, and integrity.

Keywords: *Holistic Theory, Turkish Foreign Policy, AK Parti.*

Giriş

Devletlerin, hükümetlerin ve hatta liderlerin dış politikadaki yaklaşımları, uygulamaları ve karakterleri gibi olgular, Uluslararası İlişkiler disiplinde birçok araştırmaya konu olmuştur. Genellikle, bu olgular, Uluslararası İlişkiler teorileri üzerinden incelenmiş ve tartışılmıştır. Bu çalışmada da, Türkiye Cumhuriyeti'nin 2002'den bu yana devam eden AK Parti (Adalet ve Kalkınma Partisi) hükümetleri döneminde uyguladığı Türk Dış Politikası'nın analizi yapılacak olup, bu analiz ise Uluslararası İlişkiler alanında üç temel ve hâkim teori olarak görülen İdealizm/Liberalizm, Realizm ve Sosyal İnşacılık temelinde gerçekleştirilecektir.

Çalışmanın ilk bölümünde, bu üç hâkim teori özetlenecektir. İkinci bölümde, AK Parti dönemi dış politikası, dönemselsel ve teorik olarak üç ayrı döneme ayrılarak incelenecektir. Çalışmada, bu üç dönem; “2002-2009”, “2009-2014” ve “2014'ten günümüze” şeklinde belirlenmiştir. Teorik olarak ise, bu dönemler; “İdealizmin/Liberalizmin İnşası”, “Sosyal İnşacılığa Geçiş” ve “Realizmin Yükselişi” olarak adlandırılmıştır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise, akademik literatüre yeni bir katkı yapmak amacıyla, AK Parti dönemi dış politikası 2002'den günümüze kadar olan süreçte temellendirilecek olan “Bütüncül Teori” kapsamında analiz edilecektir.

1. Uluslararası İlişkilerde Üç Başat Teori: İdealizm/Liberalizm, Realizm ve Sosyal İnşacılık

Uluslararası İlişkiler alanında teorilerle ilgili en temel görüşlerden birisi, belirli bir dönemde bazı teorilerin hâkim olduğu iddiasıdır. Steve Smith'e göre, bir teorinin hâkimiyeti, Uluslararası İlişkiler konusunda açıklanması gereken temel konuların neler olduğu, hangi konuların merkeze alındığı ve buna yönelik bir varsayımdan kaynaklanmaktadır.² Uluslararası İlişkiler teorileri arasında günümüze kadar en yoğun ilgi görüp hakkında en çok araştırma yapılan teorilerin başında; İdealizm/Liberalizm, Realizm ve Sosyal İnşacılık gelmektedir. İlk olarak, bu teorilerin dünya politikasında hangi konuları öncelikli olarak açıklamaya çalıştıklarını ve temel ilkelerini incelemek gerekmektedir.

1.1. İdealizm/Liberalizm

Uluslararası İlişkiler teorileri arasında en önemli tartışma İdealizm/Liberalizm ile Realizm arasında gerçekleşmiş olup, Liberalizm, “İdealizm” adı altında, 1919-1939 yılları arasında,

² Klevis Kolasi (2013), “Soğuk Savaş'ın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68 (2), s. 151.

yani iki dünya savaşı arası dönemde, Realizm'in en büyük rakibi olarak görülmüştür.³ Ancak İdealizm'in, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve süresince, Realizm'e büyük oranda boyun eğdiği ifade edilmektedir. Liberalizm, odak noktasına insanı almakta, ön plana akılcılığı çıkarmakta ve özel hayatın serbestliği ile kamusal hayata sınırlı bir devlet müdahalesini öngörmektedir.⁴ İdealizm, uluslararası örgütlerin ve uluslararası hukukun devletlerarası ilişkilerde savaş durumu yaşanmasını önlemesini moral (ahlaki) bir hedef olarak koyarken, Liberalizm de sistemin anarşik yapısına rağmen devletlerarası ilişkilerin neden çoğu zaman iş birliği ürettiğini incelemektedir.⁵

Esas olarak bireyin özgürlüğünü savunan Liberalizm, demokrasilerin yaygınlaşması ve barış yanlısı olan liberal ve demokratik ülkelerin sayısının artmasıyla dünyada barışın egemen olacağını savunmaktadır. ABD eski Başkanı Woodrow Wilson'ın öncülük ettiği İdealist yaklaşım, İdealist felsefenin pratik olarak Uluslararası İlişkilerde uygulanması anlamına gelmekte olup, kapalı değil, açık diplomasiyi savunmuş ve ulusüstü bir düzlemde Milletler Cemiyeti (MC) ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi örgüt ve mekanizmaların kurulmasına imkân sağlamıştır.⁶

1970'li yıllarla birlikte Liberal düşünce de gelişim göstermiş ve Uluslararası İlişkilerde güvenlik kadar iktisadi ilişkiler de ön plana çıkmaya başlamıştır. Ayrıca çok-uluslu şirketler ve uluslararası örgütler, iktisadi çıkarların korunmasında ve ilerletilmesinde yeri geldiğinde devletlerden daha etkin konuma gelmeye başlamışlardır.⁷ Neoliberaler de, Uluslararası İlişkilerde devletler dışında bireyler, uluslararası örgütler, baskı grupları ve çok-uluslu şirketler gibi grupların etkisini kabul etmektedir.

Uluslararası İlişkilerde özellikle Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu sistemin yumuşama sürecine girmesi ve devlet dışı aktörlerin daha görünür hale gelmesi sonucunda, karşılıklı bağımlılık temelli ilişkilerin ivme kazanması ve askeri güvenlik konuları dışındaki konuların da dünya gündemine taşınmasıyla, liberal düşünce, güç kazanmıştır. Joseph S. Nye ve Robert Keohane'nin karşılıklı bağımlılık temalı çalışmaları, Liberalizm'in literatürde "Çoğulculuk" (*Pluralism*) adıyla gündeme gelmesini sağlamıştır.⁸ Bu görüşe göre, devletlerin üzerinde bir

³ Tim Dunne & Brian C. Schmidt (2001), "Realism", içinde *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (editörler: John Baylis & Steve Smith), New York: Oxford University Press, s. 131.

⁴ Andrew Heywood (2011), *Siyasi İdeolojiler*, Ankara: Adres Yayınları, ss. 65-67.

⁵ Tarık Oğuzlu (2014), "Liberalizm", içinde *Uluslararası İlişkilere Giriş* (editörler: Şaban Kardaş & Ali Balcı), Ankara: Küre Yayınları, ss. 98-99.

⁶ Tayyar Arı (2018), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 5. Baskı, Bursa: Aktüel Yayınları, ss. 15-16.

⁷ Lerna K. Yanık (2015), "Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi", *Uluslararası İlişkiler*, 12 (46), s. 42.

⁸ Tarık Oğuzlu (2014), "Liberalizm", s. 99.

üst otorite olmasa da, normlar, değerler, rejimler, uluslararası hukuk ve uluslararası örgütler sistemin anarşik yapısını zayıflatıp, iş birliğinin gerçekleşmesine yardımcı olacak zemini hazırlamaktadır.⁹ Liberalizm'e göre, dış politikada ortak çıkarlar vurgusu önemli olup, devletlerin ortak çıkarları olduğu müddetçe sistemin anarşik ve kaotik yapısı iş birliği yapılmasını engelleyemeyecektir. Bununla birlikte, liberal dış politika yaklaşımının özgün niteliklerini; ekonomik çıkarlar ile bölgesel ve küresel entegrasyon çabalarına önem ve değer vermek, ortak kimlik ile değerlere vurgu yapmak ve diplomasi ve ikna aracı olarak yumuşak güç unsurlarını ön plana çıkarmak şeklinde saymak mümkündür.¹⁰ Liberal Uluslararası İlişkiler teorisinde temel analiz düzeyi devlet-altı/devlet-içi birimlerdir. Anarşik yapının olumsuz etkileri ise; iş birliği, karşılıklı bağımlılık vb. etkenlerle aşılabılır. Dış politikada ekonomik çıkarlar ve ulusal özellikler önemli olup, kazan-kazan (*win-win*) mantığı geçerlidir. Devletlerarası ortak çıkarlar mevcut olmakla birlikte, entegrasyon/bütünleşme de mümkündür.¹¹

1.2. Realizm

Realizm'in kökleri Thucydides, Machiavelli, Hobbes ve Rousseau gibi düşünörlere kadar dayanmakta olup, teori, E. H. Carr'ın çalışmalarıyla iki dünya savaşı arası dönemde büyük oranda geliştirilmiş; buna ek olarak Hans Morgenthau'nun çalışmalarıyla da İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme damgasını vurmuştur. Atila Eralp'e göre, Realizm, savaş sonrasında hâkim yaklaşım haline geldiği gibi, hem Soğuk Savaş dönemi Uluslararası İlişkilerini şekillendirmiş, hem de devlet liderlerinin uluslararası kriz ve eylemlere bakışını etkilemiştir.¹²

⁹ Robert Axelrod & Robert O. Keohane (1993), "Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions", içinde *Neorealism and NeoLiberalism* (editör: David A. Baldwin), New York: Columbia University Press, s. 228.

¹⁰ Robert Dahl'ın tanımıyla, güç; bir aktörün (A) yapmayacağı şeyleri başka bir aktöre (B) yaptırabilme kapasitesidir. Bakınız; Haluk Özdemir (2008), "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63 (3), s. 119. Yumuşak güç ise, bir ülkenin sahip olduğu ve savunduğu değerlerin diğer ölkeler tarafından da paylaşılmasıdır. Böylelikle, diğer devletleri etkileme ve yönlendirme yetkisine de sahip olunmaktadır. Kurumsal olarak ise, yumuşak güç; aktörlerin ideoloji, kültür ve ekonomik unsurlar gibi etmenleri ön plana çıkararak, sert güç unsurlarına başvurmaksızın diğer aktörleri etkileyebilme kapasitesini ifade etmektedir. Bakınız; Mehmet Keyik & Mehmet Seyfettin Erol (2019), "Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), s. 21. Gücün ikinci yüzü olarak ifade edilen yumuşak güç ise, başkalarının tercihlerini şekillendirme yeteneğine dayanmaktadır. Bakınız; Joseph S. Nye (2004), *Soft Power The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.

¹¹ Tarık Oğuzlu (2014), "Liberalizm", s. 101.

¹² Atila Eralp (2010), "Hegemonya", içinde *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (editörler: Atila Eralp & Fuat Keyman & Oktay F. Tanrıseven & M. Fatih Tayfur & Faruk Yalvaç), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 156.

Morgenthau, Realizm'in esas özelliklerini *Politics Among Nations* adlı eserinde ele alırken, şu 6 ilkeyi öne çıkarmıştır:¹³

1. Siyaset ile toplum, insan doğasında da kökü mevcut olan objektif yasalarla yönetilir.
2. Güç terimi ile tanımlanan çıkar kavramı, Uluslararası İlişkilerin ve uluslararası politikanın merkezi ve başlangıç noktasıdır.
3. Uygulandığı zaman ve yere göre güç farklılık gösterse de, politikanın özü olarak sayılan çıkar kavramı zamandan ve yerden etkilenmemektedir.¹⁴
4. Evrensel olarak görülen ahlak ilkeleri, devletlerin politika ve eylemlerine soyut formüller biçiminde uygulanamaz.
5. Politik Realizm, evreni yöneten ahlaki yasalar formuyla belirli bir ulusun ahlaki hedeflerini tanımlamaktan kaçınır.
6. Siyasal alan, kendi başına ve bağımsız bir alandır.

Realizm'e göre, devletler, uluslararası sistemin temel aktörü olup, anarşik bir yapıda yaşamakla birlikte yaşamlarını sürdürebilmek için güçlerini giderek arttırmaya çalışmaktadırlar. Güç, Realist yaklaşımda bu nedenle başat bir konumdur. Anarşik sistemde kendilerini korumak için güçlerini arttıran devletler ise sistemi tehdit edebilir; bu durumda diğer devletler birleşerek güç dengesini (*balance of power*) sağlamaktadırlar. Realistlere göre, güç ve ulusal çıkar gibi unsurlar, devletlerarası ilişkileri belirleyen temel etkenler olmalarından dolayı, uluslararası politikada öncelikli incelenmesi gereken konuların başında gelmektedir. Onlara göre, Uluslararası İlişkiler, özünde devletler arasındaki güç ve çıkar mücadelesidir. Realizm'e göre, devletler, uluslararası politikada kendi çıkarlarını korumaya çalışmak amacıyla güce sahip olmakta; güç ise, bu doğrultuda askeri olan ve olmayan unsurlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Devletlerin varlığını koruyup sürdürebilmesi için gerçekleştirdikleri eylemlerin tümü de ulusal çıkarların bir sonucudur. Ayrıca, devletler, kendi varlıklarını korumak adına başka devletlere güvenmedikleri gibi, uluslararası örgütlere veya uluslararası hukuka da güvenmemektedirler.¹⁵

¹³ Hans Morgenthau (1954), *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: Alfred A. Knopf, ss. 4-10.

¹⁴ Morgenthau; gücün maddi unsurları olarak doğal kaynaklar ve endüstriyel kapasite gibi unsurlara da değinmiştir. Lakin askeri güce ayrı ve başat bir önem vermiştir. Ek olarak, Realizm'de, gücün temelde caydırıcılığa dayandığı gibi bir varsayım da öne sürülmektedir. Bakınız; Mehmet Keyik & Mehmet Seyfettin Erol (2019), "Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi", s. 20.

¹⁵ Mehmet Keyik & Mehmet Seyfettin Erol (2019), "Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi", ss. 13-14, 19.

Stephen M. Walt'a göre ise, anarşik bir ortamda, devletler, kendilerini korumak ve tehdit dengesi nedeniyle ittifaklar kurabilmektedirler. Devletlerin davranışlarını yönlendiren ana etken tehdit algısı olup, diğerlerinin gücü ise etkili olan birçok etkenden sadece biridir. Çünkü devletler, diğerlerinden kaynaklanmakta olan tehditleri; coğrafi yakınlığa, nisbi güce, niyete ve savunma-saldırı dengesi gibi etkenlere göre sınıflandırmakta ve analiz etmektedirler.¹⁶

1970'lerin sonuna gelindiğinde, Kenneth Waltz, *Theory of International Politics* adlı kitabıyla Neo-Realizm'in görüşlerini oluşturmaya başlamıştır. Yapısal Realizm olarak da adlandırılan bu yaklaşımda, devletlerin davranışlarının belirlenmesinde yapıya (sisteme) daha çok vurgu yapılmıştır. Waltz'a göre, özellikle savaşların temel nedeni uluslararası anarşidir. Savaşı engelleyecek herhangi bir şey olmadığı için savaşlar yaşanmaktadır. Bu durum da, devletlerin davranışları için önemli sonuçlar doğurmaktadır. Zira uluslararası anarşi, sürekli devam eden bir savaş durumuna işaret etmektedir. Devletler, savaşı, barışçıl araçlar başarısız olduğunda sorunların çözümü için başvurulacak bir araç olarak değerlendirmektedirler.¹⁷

John Mearsheimer'a göre, Neo-Realizm yaklaşımında, devletler, sahip oldukları göreceli güçlere göre büyük, orta ve küçük olarak sınıflandırılmaktadırlar. Ona göre, devletlerin uluslararası sistemde konumlandırılması güç dağılımına göre gerçekleşmektedir. Ayrıca devletlerin gücü maddi güçler olarak askeri güç ve ekonomik güç şeklinde ifade edilmektedir. Ekonomik gücün her zaman askeri güce dönüşme potansiyeli bulunduğu için önemi yüksektir. Bu nedendir ki, askeri açıdan yetersiz olsalar dahi, ekonomisi güçlü olan devletler, potansiyel birer rakip olarak görülmektedir.¹⁸

Realizm'e göre, günümüzde uluslararası politikada uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşları gibi aktörler öne çıksalar ve etkinlik kazansalar da, Uluslararası İlişkilerin en önemli aktörleri halen daha devletlerdir. Nitekim Robert O. Keohane, Uluslararası İlişkilerde devletlerin dışında aktörlerin var olduğunu kabul etse de, 1986'da yayınladığı *Theory of World Politics: Structural Realizm and Beyond* adlı kitabında, devletlerin hâlâ en önemli aktörler olduklarını vurgulamıştır. Keohane'e göre, devletler tek rasyonel aktör olup, güç elde etmek için hareket ederler ve kendi çıkarlarını da bu gücü elde etmek için bir araya toplarlar.¹⁹

1990'ların son yılları itibariyle Neoklasik Realizm akımı ortaya çıkarken, bu yeni yaklaşım, dış politikanın oluşum sürecinde liderleri ve liderlerin hareketlerini daha öncelikli olarak

¹⁶ Tayyar Arı (2018), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 5. Baskı, Bursa: Aktüel Yayınları, s. 21.

¹⁷ Kenneth Waltz (2001), *Man, the State and War*, New York: Columbia University Press, s. 232.

¹⁸ John Mearsheimer (2001), *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: Norton, ss. 143-144.

¹⁹ Jack Donnelly (2000), *Realism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University, s. 7.

görmektedir.²⁰ Neoklasik Realistler, lider faktörünün dış politikada önemli olduğunu söyleseler de, Morgenthau da zaten *Politics Among Nations* adlı kitabında Realizm'in 6 temel ilkesinden birinin lider faktörü olduğunu vurgulamıştır. Yine Morgenthau, güç dengesinin diplomasinin gücü ve devlet adamının bilgeliğiyle oluşacağını iddia etmiştir.²¹ Neoklasik Realistlere göre, dış çevreler ile ara değişkenler devlet davranışını büyük oranda etkilemektedir. Ara değişkenler 4 ana kategoride toplanmakta olup, bunlar; (1) liderlerin algıları, (2) stratejik kültür, (3) devlet-toplum ilişkisi ve (4) iç kurumların düzenlenişidir.²² Bu ara değişkenlerin her biri birbirini etkilemekte ve değişimlere sebep olmakla birlikte, devletin davranışını ve dış politika karar ve uygulamalarını da yönlendirmektedirler.

İdealistler ahlaki standartlar doğrultusunda politikanın yürütülmesi gerektiğini savunmaktayken, Realistler ise soyut nitelikteki ahlaki standartların siyasal politika ve eylemlere uygulanamayacağını iddia etmektedir. Çünkü Realistlere göre, karar verici durumundaki devlet adamı ya da lider, ulusal çevreden farklı bir uluslararası çevrede hareket etmekte ve faaliyet göstermektedir. Öyle ki, bu çevre; merkezi bir otoritenin, yani tam anlamıyla devletleri bağlayıcı hukuki yaptırımların ve bütün devletlerce kabul edilmiş ilkelerin mevcut olmadığı bir uluslararası çevredir. Realistlere göre, lider, devletin çıkarını gözetmek zorunda olup, ahlaki standartlara çoğu zaman uymamaktadır. Lider için öncelikli olan devleti dış tehditlerden kesin olarak korumak ve ulusal çıkarı gözetmektir. Çünkü Uluslararası İlişkilerde merkezi bir otorite bulunmadığı için, sonucu belirleyen etken her zaman devletin gücü olmaktadır.²³

Realistlere göre, ayrıca, Uluslararası İlişkilerin en önemli gündem maddeleri ulusal güvenlik konularıdır. Zira siyasi ve askeri konular üzerinden (yüksek politika konuları) devletler ulusal çıkarı maksimize etmeye çalışmaktadırlar. Realistlerce devletin yaşamını sürdürmesi için önemli olan ulusal güvenlik konuları yüksek politika, ticari, mali, parasal, çevresel ve sağlıkla ilgili konular ise alçak politika unsurları olarak kabul edilmektedir. Devletlerin amaçlarına ulaşım çıkarılarını gerçekleştirmek için kullanacakları temel unsur ise güçtür. Bu nedenle, her bir devlet kendi çıkarı doğrultusunda hareket edebilmektedir.²⁴

1.3. Sosyal İnşacılık

²⁰ Birkan Ertoy (2019), "Uluslararası İlişkilerde Realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik Realizm", *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), s. 4.

²¹ Hans Morgenthau (1954), *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, s. 7.

²² Birkan Ertoy (2019), "Uluslararası İlişkilerde Realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik Realizm", s. 16.

²³ Tayyar Arı (2018), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, s. 18.

²⁴ Tayyar Arı (2018), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ss. 19-20.

Uluslararası İlişkiler literatüründe Sosyal İnşacılık kavramı ilk olarak Nicholas Onuf'un²⁵ *World Of Our Making* adlı çalışmasında yer almış olup, Uluslararası İlişkiler teorileri literatürü içerisinde asıl etkisi ise Alexander Wendt'in eserleri sayesinde olmuştur.²⁶ İlk olarak, İnşacılığa göre, uluslararası sistem, bazı insanlar tarafından belirli zaman ve yerlerde oluşturulmuş olan fikirler seti, düşünceler bütünü ve normlar sistemidir. İnşacılara göre, uluslararası politika, ortak anlam, fikir ve normlar tarafından şekillendirilmektedir.²⁷

Uluslararası İlişkilerdeki birçok teori, materyalist bir yaklaşımla askeri güç ve ekonomik kapasitenin dağılımına büyük önem vermekteyken, İnşacılık teorisinde tek taraflı olarak bu materyal güce vurgu reddedilmektedir. İnşacılar, Uluslararası İlişkilerde en önemli şeyin materyal değil, sosyal olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu doğrultuda; Uluslararası İlişkiler disiplininin uluslararası siyasette aktif olan aktörlerin düşünce ve inançlarını etkileyen unsurlar ile bu aktörler arasındaki ortak anlayışı merkezine alması gerektiğini savunmuşlardır. Bu yönleriyle, İnşacılık, devletlerin davranışlarını etkileyen norm, kültür, kimlik ve düşüncelerle birlikte “*materyal dünya*”ya anlam veren “*özneler arası*” yapıları öne çıkarmaktadır.²⁸

İnşacılık, başat Uluslararası İlişkiler teorileri tarafından kavramsallaştırılmış olan güç, çıkar, yapı ve iş birliği kavramlarını sosyolojik bakış açısı ve kimlik boyutuyla tekrar ele almaktadır. Bununla birlikte, anarşi ile güç dengesinin anlamı, devlet kimliği ve çıkar arasındaki ilişki, gücün detaylandırılması ve dünya siyasetindeki değişim sürecine dair alternatif bir yaklaşım sunmaktadır. Hopf'a göre, İnşacılık; güç kavramını maddi ve düşünsel olarak ayırmakta olup, İnşacılık yaklaşımında fikirler, kaba güçten daha etkili bir güç olarak öne çıkmaktadır.

²⁵ Onuf'a göre; toplumsal ilişkilerimiz ile kendi kimliğimizi yapılandırdığımız gibi, dünyayı da birbirimize yaptıklarımız ve söylediklerimizle yapılandırmaktayız. Bakınız; Yücel Bozdağlıoğlu (2012), “Konstruktivizm ve Rol Teorisi: Kimlik, Rol ve Dış Politika Analizi”, *Uluslararası İlişkilerde Post Modern Analizler-1 Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika* (editör: Tayyar Arı), Bursa: MKM Yayınları, s. 133.

²⁶ Bahar Rumelili (2018), “İnşacılık/Konstruktivizm”, içinde *Küresel Siyasete Giriş: Kavramlar, Teoriler ve Süreçler* (editör: Evren Balta), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 151.

²⁷ Yücel Bozdağlıoğlu (2012), “Konstruktivizm ve Rol Teorisi: Kimlik, Rol ve Dış Politika Analizi”, ss. 129-130, 139.

²⁸ İnşacı teoride, kimlik; Uluslararası İlişkilerin sosyal-kültürel yapısını devletlerin tercih ve davranışlarına bağlayan temel bir kavram olup, devletler, kimlikleri olan sosyal aktörler olarak kurgulanmaktadır. Bu devlet kimlikleri verili ve sabit olmayıp, yönettikleri toplulukların sahip oldukları din, etnisite vb. gibi özelliklere indirgenmemektedir. İnşacı yaklaşımlar, devlet kimliklerinin hem ulusal düzeyde, hem de devletler arasında var olan ortak anlayışlarla şekillendiğini ve inşa edildiğini öne sürmektedir. Bakınız; Bahar Rumelili (2018), “İnşacılık/Konstruktivizm”, s. 157. Wendt'e göre, devletlerin benimsediği kimlik; statükocu-revizyonist, saldırgan-savunmacı vb. çıkar algılamasını etkilemekte ve çıkar da devlet eylemlerini etkilemektedir. Bakınız; Alexander Wendt (1995), “Constructing International Politics”, *International Security*, 20 (1), s. 71.

İnşacılık, maddi gücü reddetmemekle birlikte, hem maddi, hem de düşünsel gücün dünya meselelerinin anlaşılması adına gerekli olduğunu savunmaktadır.²⁹

Alexander Wendt, bir İnşacı olarak Realist teorinin 5 önemli varsayımının kabul edildiğini öne sürmüştür. Wendt'e göre, ilk olarak, uluslararası politika anarşiktir. İkinci olarak, devletler, saldırgan bir kapasiteye sahiptir. Üçüncüsü, devletler, diğer devletlerin niyetlerinden tam olarak emin olamazlar. Dördüncüsü, devletler, varlıklarını sürdürmek amacındadırlar. Son olarak ise, devletler rasyoneldir. Wendt'e göre, Neo-Realistlerin İnşacılardan ayrıldıkları en temel nokta ise, uluslararası yapının nasıl oluştuğu konusundaki varsayımlardır. Zira Wendt'e göre, "*uluslararası sistemin yapısı maddi değil, sosyal bir yapıdır ve bu yapı aktörlerin kimlik ve çıkarlarını belirlemektedir*".³⁰

Uluslararası İlişkileri incelerken sosyolojik bir yaklaşım geliştiren İnşacılar, maddi unsurlar, yani materyal güçler kadar normatif unsurların ve yapıların da önemine değinmekle birlikte, eylem ve çıkarların oluşumunda kimliğe de vurgu yaparak, "*yapan*" ve "*yapı*"nın karşılıklı olarak oluştuğunu öne sürmüşlerdir.³² İnşacılar için uluslararası sistem bir fikirler seti, düşünceler bütünü ve normlar sistemi olup, belirli bir zamanda ve mekânda, belirli aktörler tarafından ayarlanmaktadır. Yeni düşünce ve fikirlerin sisteme girişi ise sistemin değişmesini sağlayabilmektedir.³³ Sosyal inşacılığın en önemli sonucu Avrupa bütünleşmesinde görülmüş; yaşanan iki dünya savaşı ve Avrupa ülkelerinin savaşmamak için bütünleşme içine girmeleri fikri, devletler ve toplumlar nazarında giderek kuvvetlenmiştir.

2. AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasının Dönemselleştirilmesi

2002 yılından beri iktidarda bulunan AK Parti hükümetlerinde Yaşar Yakış, Abdullah Gül, Ali Babacan, Ahmet Davutoğlu, Feridun Hadi Sinirlioğlu ve Mevlüt Çavuşoğlu olmak üzere tam 6 farklı isim Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır.³⁴ Bu isimlerin yanında, AK Parti

²⁹ Ted Hopf (1998), "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security*, 23 (1), ss. 172, 177.

³⁰ Alexander Wendt (1995), "Constructing International Politics", ss. 71-81

³¹ Wendt'e göre, üst bir otoritenin olmaması olarak tanımlanan anarşi kavramı, Realistlerin iddia ettiği gibi tek ve bağımsız değişken olmayıp, inşacı bakış açısıyla devletler için farklı anlamlar taşımaktadır. Anarşiyi var eden devletler olup, devletlerden bağımsız bir şekilde anarşi söz konusu değildir. Bakınız; Alexander Wendt (1995), "Constructing International Politics", ss. 75-77.

³² İnşacılar, herhangi bir aktörü diğerinden üstün görmemektedir. Onlara göre, "*yapan*" devlet de olabilir; birey veya uluslararası örgüt gibi devlet dışı aktörler de olabilir. Bakınız; Nilüfer Karacasulu (2014), "Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları", içinde *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar 2* (editör: Tayyar Arı), Bursa: Dora Yayınları, s. 118.

³³ Derya Büyüktanır (2015), "Toplumsal İnşacı Yaklaşım ve Avrupa Bütünleşmesinin Açıklanmasına Katkıları", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 14 (2), ss. 3-8.

³⁴ Dışişleri Bakanları Listesi için bakınız; MFA (2021), "Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi", Erişim Tarihi: 06.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa>.

dönemi Türk dış politikasının inşa, söylem ve uygulama aşamalarında farklı aktörler, değişim, gelişim ve krizler büyük oranda belirleyici olmuştur. Bunların ışığında, AK Parti dönemi Türk dış politikası bu çalışmada 3 farklı dönem halinde incelenecektir.

2.1. 2002-2009 Dönemi: İdealizmin/Liberalizmin İnşası

2002 yılında iktidara gelen AK Parti, Uluslararası İlişkiler bağlamında karşısında çok yoğun bir gündem ile küresel dengelerin değiştiği bir düzen bulmuştur. ABD’de gerçekleşen 11 Eylül saldırıları (9/11) sonrasında, uluslararası sistemde tüm dikkatler, Türkiye’nin yakın coğrafyasında önce Afganistan’a, daha sonra da Irak’a çevrilmiştir. Bu dönemde, AK Parti, iktidarının ilk yıllarında küresel bir mücadelenin aktif bir tarafı olmak zorunda kalmıştır. AK Parti, iktidarının ilk yılları itibarıyla, dış politikada, “*merkez ülke*” olarak savunmacı hareket etmeyi bırakmayı ve çok boyutlu ve proaktif bir dış politika izlemeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda, Türkiye’nin tarihsel birikimini harekete geçirmek, coğrafi konumunu daha etkili bir şekilde kullanarak bu gelişmeleri yönlendirmek ve daha adil, demokratik, eşitlikçi ve çok taraflı bir uluslararası düzenin ortaya çıkmasını sağlamak diplomasideki ana hedefler olmuştur.³⁵³⁶

Türkiye, bu dönemden başlayarak, dış politikasında daima bölgesel ve küresel siyasette etkin ve belirleyici konumda olan uluslararası örgütler içerisinde yer almaya çalışmıştır. Böylelikle, bu örgütlerin yapısının değişiminde rol oynayarak, uluslararası düzendeki değişimin de öncülerinden olunmaya çalışılmıştır. Türkiye, bununla birlikte, düzen kurucu dış politika perspektifiyle aktif bir diplomasi de yürütmüştür. Bu minvalde, Türkiye’nin yakın coğrafyasında ve dünyanın başka bölge ve ülkelerinde çıkacak krizlerin önlenmesi veya barışçıl yöntemlerle çözümlenmesi için çaba sarf edilerek, bölgesel ve küresel düzenin barışçıl bir yapıya dönüşmesi için katkı sağlamak ilke edinilmiştir. AK Parti iktidarının ilk yıllarıyla birlikte, Türkiye, uluslararası örgütlerle ilişkilerine büyük önem vermiş; bu doğrultuda AB (Avrupa Birliği) tam üyeliğine yönelik girişimlerde bulunmuş ve İslam İşbirliği Teşkilatı (eski adıyla İslam Konferansı Örgütü) ve Müslüman devletlerle ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Hatta Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi geçici üyeliği için önemli bir propaganda süreci yürütmüş; bunun neticesinde de 2009 yılında üyeliği

³⁵ Gökhan Telatar (2015), “AK Parti'nin Düzen Kurucu Dış Politika Söylemi ve Ortadoğu”, *Alternatif Politika*, 7 (3), s. 492.

³⁶ AK Parti iktidarı döneminde Dış Politika Danışmanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık yapmış Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu’na göre; Türkiye, bir merkez ülke olarak, küresel ya da bölgesel iddia taşıyan diğer ülkeler gibi güvenlik kaygılarının ötesine geçen, gelişmelere tepki vermekle yetinmeyen, Osmanlı bakiyesi unsurlarını iyi kullanan aktif bir dış politika izlemeli ve böylelikle merkez ülkeden küresel bir güce dönüşmelidir. Bakınız; Ahmet Davutoğlu (2002), *Stratejik Derinlik*, 7. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, s. 62.

elde ederken, üyeliğini bölgesel krizlerin çözümü amacıyla kullanmıştır.³⁷ 2005 yılına gelindiğinde, Türkiye, uluslararası bir inisiyatif girişiminde de bulunmuş ve bunun neticesinde İspanya ile eşbaşkanlığını paylaştığı Medeniyetler İttifakı projesi hayata geçirilmiştir. Bu proje ile, 11 Eylül sonrası dönemde, Batı ile İslam dünyası arasında artan büyük gerilimi azaltmak hedeflenmiştir.³⁸

AK Parti hükümetinin ilk yıllarında, Türk dış politikasında karar verici aktörler olarak Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Yaşar Yakış ve Ali Babacan isimleri öne çıkmıştır. Daha sonra Dışişleri Bakanı olacak olan Ahmet Davutoğlu da, bu dönemde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Dış Politika Danışmanı olarak görev yapmıştır. 2002-2009 yılları arasında “*İdealizm/Liberalizmin İnşası*” olarak verilebilecek bu döneme dair somut örnekler şunlardır:

- AB Üyelik Müzakereleri: 2002-2005 dönemi, Türkiye-AB ilişkilerinin en iyi olduğu dönemlerden biri olmuş; nitekim 17 Aralık 2004'te kararı açıklanan ve 3 Ekim 2005 yılında başlayan müzakereler ile ilişkilerde yeni bir aşamaya geçilmiştir. Ancak 2005 yılında Almanya ve 2007 yılında Fransa'da yaşanan hükümet değişimleri ile Türkiye'nin üyeliğine karşıt güçler (Almanya'da Angela Merkel, Fransa'da Nicolas Sarkozy) iktidara gelince, Türkiye-AB ilişkilerinde Türkiye aleyhine sorunlu bir döneme girilmiştir.³⁹
- Uluslararası Örgütlerde Etkinlik: Afrika Birliği'ne 2005 yılında gözlemci ülke, 2008 yılında ise stratejik ortak olunmuştur. 2006 yılında ayrıca Arap Ligi'ne de daimi gözlemci olarak üye olunmuştur.
- Kıbrıs Sorunu'nda Proaktif Tavrı ve Annan Planı'na Destek: 2004 yılında Türkiye'nin de olumlu yaklaşımıyla, Kıbrıs Sorunu'na kalıcı bir çözüm olarak, BM eski Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından Kıbrıs'ta Türk ve Rum kesimlerinin birleşmesi için hazırlanan planın kabulü için bir referandum düzenlenmiş; Türkiye ve Kıbrıslı Türkler de bu referanduma destek vermişlerdir.⁴⁰
- İran Nükleer Müzakereleri: 2003 yılı itibarıyla İran'ın nükleer faaliyetleri uluslararası bir sorun haline gelmiş ve ABD İran'ı askeri güç seçeneğiyle tehdit ederken, Türkiye

³⁷ Gökhan Telatar (2015), “AK Parti'nin Düzen Kurucu Dış Politika Söylemi ve Ortadoğu”, ss. 498, 503.

³⁸ Ali Balcı & Nebi Miş (2008), “Turkey's Role in the Alliance of the Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?”, *Turkish Studies*, 9 (3), ss. 388-391.

³⁹ Kemal İnat & Ali Aslan & Burhanettin Duran (2017), *AK Parti'nin 15 Yılı Dış Politika*, İstanbul: SETA Kitapları, s. 11.

⁴⁰ 24 Nisan 2004'te, Kıbrıs'ta, hem Rum, hem de Türk kesiminde ayrı ayrı referandum yapılmıştır. Plan, Türk tarafında yüzde 65'le kabul edilirken, Rum tarafında yalnızca yüzde 24 oranında ‘evet’ oyu çıkmıştır. Bakınız; Ali Balcı (2017), *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 298.

ise, sorunun Irak'ta olduğu gibi askeri bir krize dönüşmemesi için, sorunun çözümüne müdahil olarak Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun (UAEK) talebiyle arabuluculuk rolü oynamıştır.⁴¹

- İş Dünyasının Dış Politikada Etkin Rolü: AK Parti iktidarıyla birlikte, dış politikada başta MÜSİAD⁴² ve ASKON⁴³ gibi muhafazakâr ya da Anadolu sermayesi temsilcileri olmak üzere tüm iş grupları daha etkin bir rol oynaya başlamış ve hükümetin aktif dış politikasına paralel şekilde yakın coğrafyada ticari faaliyetler yoğunlaştırılmıştır.⁴⁴

AK Parti dönemi Türk dış politikası incelemesindeki ilk dönem olan 2002-2009 yıllarında, dış politika uygulamalarında, İdealist/Liberal teorinin fazlasıyla etkili olduğu görülmektedir. Bu dönem itibarıyla, Türkiye, dış politikada; yumuşak güç unsurlarını daha fazla kullanmaya, “*ticaret devleti*” anlayışıyla ekonomik motivasyonla faaliyetler gerçekleştirmeye, komşularıyla olan sorunları karşılıklı bağımlılık ilişkileri oluşturarak iyileştirmeye, bölgesinde entegrasyon yönündeki çabaları arttırmaya ve diplomatik ve arabuluculuk faaliyetlerini yoğunlaştırarak bölgesel güvenlik sorunlarının çözümüne daha fazla katkı vermeye başlamıştır. Bu yıllarda Türkiye'nin AB müzakerelerine başlanmasıyla yaşanan toplumsal, hukuki, ekonomik ve siyasi dönüşüm de, liberal felsefenin temel varsayımlarıyla uyumlu şekilde gerçekleşmiştir.⁴⁵

2.2. 2009-2014 Dönemi: Sosyal İnşacılığa Geçiş

İktidarının ilk yıllarından 2010'lu yılların başlarına kadar, AK Parti iktidarı, düzen kurucu bir dış politika izlemiştir. Buradan yola çıkarak da, hem bölgesel, hem de küresel düzeyde daha barışçıl, müreffeh ve demokratik bir düzenin oluşumuna katkı yapmayı kendisine temel vizyon olarak belirlenmiştir. Demokratikleşme ve ekonomik kalkınma, bu yıllarda Türkiye'nin bölgesel vizyon ve politikalarının temelini oluşturmuş ve komşu bölge ve ülkelerde demokrasiye ve ekonomik refaha dayanan siyasal sistemlerin inşa edilmesi amaçlanmıştır.⁴⁶

Dönemin Dışişleri Bakanı Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin küresel vizyonunu, dönem itibarıyla, uluslararası toplumun tümüne hitap eden yeni bir uluslararası düzen ile sistemin tüm toplumların etkisine açık ve katılımcı bir şekilde inşa edilmesi olarak tanımlamıştır.

⁴¹ Aylin G. Gürzel & Eyüp Ersoy (2012), “Turkey and Iran's Nuclear Program”, *Middle East Policy*, 19 (1), ss. 2-4.

⁴² Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği.

⁴³ Anadolu Aslanları İş Adamları Derneği.

⁴⁴ Hasan Kösebalaban (2014), *Türk Dış Politikası*, İstanbul: BB101 Yayınları, s. 282.

⁴⁵ Tarık Oğuzlu (2014), “Liberalizm”, s. 107.

⁴⁶ Gökhan Telatar (2015), “AK Parti'nin Düzen Kurucu Dış Politika Söylemi ve Ortadoğu”, s. 494.

Davutoğlu, bu küresel düzen ile sistemin siyasal, ekonomik ve kültürel olmak üzere üç temeli olması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, siyasal temel diyaloga ve çok taraflılığa, ekonomik temel adalet ve eşitliğe ve son olarak kültürel temel ise kapsayıcılığa dayanmalıdır.⁴⁷

2009-2014 yılları arasında AK Parti hükümetlerinde dış politikada karar verici aktörler olarak; Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Abdullah Gül ve Egemen Bağış isimleri öne çıkmıştır.⁴⁸ Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı olduğu 2007-2014 yılları arasında dış politikanın genel hatları büyük oranda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından belirlenirken, Avrupa Birliği politikalarında ise Egemen Bağış Başmüzakereci ve AB Bakanı olarak aktif bir rol oynamıştır. Cumhurbaşkanı Gül ise, hükümetin dış politika dinamiklerine uygun olarak, bu yıllarda çok sayıda uluslararası resmi ziyaret gerçekleştirmiştir.⁴⁹ İlgili yıllar arasında “*Sosyal İnşacılığa Geçiş*” iddiasına uygun olarak şu somut örnekler verilebilir:

- Kamu Diplomasisi İnşası: Türkiye'nin kamu diplomasisi kurumlarından KDK (Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü), YTB (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı) ve *TRT World* hep bu dönemde kurulmuşlardır.⁵¹
- Komşularla Sıfır Sorun Politikası: 2009 yılında gerçekleştirilen Ermenistan açılımı ve bunun öncesinde 2007 yılında Suriye ile başlatılan diplomatik açılım süreci buna somut birer örnektir. İkili ilişkileri düzeltmek için, Irak Bölgesel Kürt Yönetimi'nden Barzani ve Talabani Kürt liderler de bu dönemde Türkiye'ye davet edilmişlerdir.⁵² Yunanistan'la ilişkilerin olumlu sürdürülmesi de bu bağlamda örnek verilebilir.
- Uluslararası Örgütlerde Etkinlik: 2009 yılında Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyesi olması, bu etkinliğin somut bir tezahürü olmuştur.
- Arabuluculuk Faaliyetleri: Türkiye, 2009 yılında Bosna Hersek-Sırbistan arasında yapmış olduğu gibi, sorunlu iki veya daha çok ülke arasında mekik diplomasisi

⁴⁷ Ahmet Davutoğlu (2012), *Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring*, Ankara: TEPAV Turkish Policy Brief Series, ss. 4-5.

⁴⁸ Egemen Bağış, 2014 yılına kadar Avrupa Birliği Bakanlığı görevini yürütmüş, daha sonra ise yerine Volkan Bozkır gelmiştir.

⁴⁹ Hamza Yurteri (2019), “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasında Cumhurbaşkanlarının Rolü”, *Ortadoğu Etütleri*, 11 (1), s. 185.

⁵⁰ Bu dönemde, Gül; başta Ermenistan açılımında Ermenistan olmak üzere, Japonya, Afrika açılımında ise Kenya, Tanzanya, Nijerya, Kongo, Gabon, Gana ve Kamerun gibi birçok ülkeyi ziyaret etmiştir.

⁵¹ Bu kurumlardan Başbakanlığa bağlı Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü 2010 yılında, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı 2010 yılında, *TRT World* ise 2015 yılında kurulmuştur.

⁵² Hamza Yurteri (2019), “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasında Cumhurbaşkanlarının Rolü”, s. 185.

uygulayarak, diyalog kanallarını açık tutmaya çalışmış ve sorunların çözümüne yönelik inisiyatif almıştır.⁵³⁵⁴

- **Karşılıklı Bağımlılık İnşası:** 2010 yılında Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan, birlikte bir serbest ticaret bölgesi oluşturmak için adımlar atmışlardır.

AK Parti dönemi Türk dış politikası incelemesinde ikinci dönem olan 2009-2014 yılları, dış politika uygulamalarında Sosyal İnşacılık teorisinin daha baskın olduğu bir dönemdir. Daha önce Dış Politika Danışmanı olarak görev yapan Prof. Ahmet Davutoğlu, 2009 yılı Mayıs ayıyla birlikte Dışişleri Bakanı olunca, dış politikanın inşa ve uygulama sürecinde aktif rol alarak, bu dönemde dış politikaya yön veren yeni ilkeler olan; çok yönlü/boyutlu diplomasi, proaktif dış politika, komşu ülkelerle sıfır sorun, model ülkeden merkez ülkeye geçiş, yumuşak güç, ekonomi merkezli dış politika ve güvenlik-özgürlük dengesi gibi kavramları öne çıkarmıştır.⁵⁵

2.3. 2014'ten Günümüze: Realizmin Yükselişi⁵⁶

2014 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olması ve 2015 yılında Dışişleri Bakanı olarak Mevlüt Çavuşoğlu'nun göreve başlaması sonrasında, o günden bugüne kadar, hükümetin dış politikasının inşa, söylem ve uygulama aşamalarında karar verici aktörler Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu olmuştur. 2017 yılında yapılan referandum ve sonrasında 2018'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimiyle birlikte hükümet sistemi de değiştirilmiş ve dış politika büyük oranda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi doğrultusunda T.C. Cumhurbaşkanlığı çatısı altında belirlenir konuma gelmiştir.

Bu dönemde yaşanan 2013 yılındaki Gezi Parkı eylemleri, yine 2013 yılındaki 17-25 Aralık yolsuzluk operasyonları, Suriye iç savaşının neden olduğu kitlesel göç ve 15 Temmuz 2016'daki FETÖ darbe girişimi, AK Parti'nin iç ve dış politikadaki yaklaşımını büyük oranda değiştirmiştir. Türkiye, bu olaylar neticesinde daha aktif bir dış politikaya yönelirken,

⁵³ Süleyman Güder & Muhammed Hüseyin Mercan (2012), "2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası", *İnsan ve Toplum*, 2 (3), s. 62.

⁵⁴ Türkiye, 2009 yılından beri sadece iki ülke arasında arabuluculuk faaliyetleri yürütmemiş; bu ülkelere yönelik gerçekleştirdiği kamu diplomasisi uygulamaları ve ekonomik yatırımlarla, bu ülkelerle arasında karşılıklı bağımlılık da oluşturmaya çalışmıştır.

⁵⁵ Süleyman Güder & Muhammed Hüseyin Mercan (2012), "2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası", s. 59.

⁵⁶ Bazı yazarlar tarafından bu tür bir Realizm, "normatif" dinamikleri de içermesi bakımından "Ahlaki Realizm" olarak ifade edilmektedir. Bakınız; Emel Parlar Dal (2016), "Conceptualising and Testing the 'Emerging Regional Power' of Turkey in the Shifting International Order", *Third World Quarterly*, 37 (8), s. 1438; Fuat Keyman (2017), "A New Turkish Foreign Policy: Towards Proactive 'Moral Realism'", *Insight Turkey*, 19 (1), ss. 55-69.

güvenlik merkezli bu yaklaşımın inşasının ardından Suriye'ye Fırat Kalkanı Harekâtı sınır ötesi operasyonu başlatılmıştır.⁵⁷ Arap Baharı'nda Türkiye'nin halk ve demokrasi yanlısı politika izlemesiyle değişen hükümetlerin darbelerle ve sert yöntemlerle devrilmesi sonrasında, bu ülkeler Türkiye karşıtı politikalara yönelince, 2011 yılı sonrasında başta Suriye ve Mısır olmak üzere bazı bölge ülkeleriyle ilişkiler giderek kopma noktasına gelmiştir. Türkiye'nin bölgesinde yaşadığı bu sorun, daha sonra Türkiye kamuoyunda “*değerli yalnzlık*” olarak nitelendirilmiştir.⁵⁸

2014'ten günümüze kadar gelinen süreçte, AK Parti iktidarının yön verdiği Türk dış politikasında Realist yaklaşım biraz daha yoğun hissedilir olmuştur. Bu yaklaşıma yönelik somut örnekler ise şunlardır:

- 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi: FETÖ adıyla terör örgütü ilan edilen Fethullah Gülen cemaatinin başlattığı bu başarısız darbe girişimi, Türk-Amerikan ilişkilerinde ciddi bir kırılma oluşturmuş; Türkiye, ulusal çıkarları doğrultusunda ABD'ye karşıt bir siyasi pozisyon geliştirirken, Rusya'dan S-400 hava savunma sistemlerinin alımına kadar giden bir tür dengeleme politikasına ağırlık vermiştir. Ayrıca Suriye'de ABD'nin destek verdiği PKK uzantısı PYD/YPG ve IŞİD terör örgütlerine karşı başarılı askeri müdahalelerde de bulunulmuştur.
- Sınır Ötesi Harekâtlar: Suriye'ye yönelik Fırat Kalkanı Harekâtı, Zeytin Dalı Harekâtı ve Barış Pınarı Harekâtı ile, Türkiye, bölgesel güç pozisyonunu kuvvetlendirmiştir. Ayrıca Kuzey Irak'ta da asker konuşlandırılmıştır.
- Askeri Üs Girişimleri: Irak, Libya, Katar, Sudan ve Somali'de yeni askeri üsler kurulmuştur.
- Doğu Akdeniz Enerji Politikası: Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynaklarından pay mücadelesine Türkiye de taraf olmuş; bu kaynaklar, uluslararası politikanın en önemli uğraş alanlarından biri olmuştur.⁵⁹⁶⁰

⁵⁷ Kemal İnat & Ali Aslan & Burhanettin Duran (2017), *AK Parti'nin 15 Yılı Dış Politika*, s. 9.

⁵⁸ Hamza Yurteri (2019), “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasında Cumhurbaşkanlarının Rolü”, s. 186.

⁵⁹ Ferhat Kökyay (2020), “Neorealizm Kuramı ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz Enerji Politikası”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (3), s. 2513.

⁶⁰ Türkiye, bu süreçte bölgedeki enerji kaynaklarından hakkını almak ve bu kaynakların Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara aktarılması adına kendi ulusal çıkarlarına göre şekillenen bir politika gütmüştür. Nitekim bunun gereği olarak da, birçok devlete karşı yeni politikalar ve uygulamalar geliştirilmiştir. Bunun neticesinde, örneğin, 27 Kasım 2019'de “*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası*” imzalanmıştır.

- **Pandemi Dönemi:** Covid-19 (koronavirüs) pandemisiyle birlikte dünyada uluslararası örgütlerin gücü sorgulanmış ve devletlerin alt ve üst yapı aktörleriyle önemi daha ön plana çıkmıştır. Bu dönemde, Türkiye, sağlık, gıda, tekstil vb. güçlü olduğu alt ve üst yapı aktörleriyle Uluslararası İlişkilerde yardım ve insani diplomasisi mekanizmasını harekete geçirmiştir.

2014 yılına kadar AK Parti dönemi Türk dış politikasının hükümet içerisinde geniş bir heyet tarafından oluşturulduğu görülürken, özellikle Ahmet Davutoğlu ile Abdullah Gül'ün partiden ayrılmaları neticesinde, bu tarihten sonra lider olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın dış politika inşa, söylem ve uygulama aşamalarında tek başat güç olarak kamuoyunda öne çıktığı görülmektedir. AK Parti dönemi Türk dış politikası incelemesinde üçüncü ve son dönem olan 2014'ten günümüze kadar gelen yıllardaki dış politika uygulamalarında Realizm etkisinin daha yoğun olduğu, yukarıdaki örneklerle ispatlanmaya çalışılmıştır.

3. AK Parti Türk Dış Politikasında Bütüncül Teorinin İnşası

Teori, bir bilim dalında incelenen alanla ilgili olgu ve olaylar arasındaki ilişkileri anlamada ve analiz etmede gerekli ve yararlı bir çerçeve olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca, teoriler, genel olarak dünyanın, olayların ve olguların daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Ek olarak, teoriler, araştırılan olgular arasındaki ilişkilerin açıklanması ve analiz edilmesine yaradığı gibi, bu ilişkilerin geleceğinin öngörülmesini de sağlamaktadır. Diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi, Uluslararası İlişkilerde de, teoriler, katı bir sınıma tabi tutulmadan genellemeler içeren önermelerden ya da varsayımlardan oluşmaktadır. Kenneth Waltz'a göre, teoriler; *“Yalnız terimleri tanımlamakla kalmamakta, aynı zamanda yapılacak ya da yapılması haklı olarak beklenebilecek işlemleri belirlemektedir. Onlar neyin ne ile bağlı olduğunu ve bu bağlantının nasıl kurulduğuna işaret etmektedir.”*⁶¹

Teoriler, genel olarak incelendiğinde, en temel tartışmalardan biri Uluslararası İlişkilerde başat aktörün kim olduğuna yöneliktir. Nitekim buradan yola çıkarak, devlet, birey, çok-uluslu şirketler, uluslararası örgütler vb. aktörlerin başat aktör olduğuna yönelik teoriler ele alınmıştır. Ancak dünyada dönem dönem başat aktörlerin çeşitli kırılma dönemlerinin öne çıktığı da görülmektedir. Nitekim savaş dönemlerinde devletlerin, savaş öncesi ve sonrası dönemlerde uluslararası örgütlerin başat aktörler olarak öne çıktıkları görülmektedir. Ancak sürekli bir başatlıktan bahsetmek neredeyse imkânsızdır. Nitekim çok-uluslu şirketler ile uluslararası örgütlerin güç kazandığı Soğuk Savaş'tan günümüze kadar olan dönem

⁶¹ Tayyar Arı (2018), *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 9. Baskı, Bursa: Aktüel Yayınları, ss. 1, 9, 13-14.

tartışılırken, birçoklarına göre yaşanan Covid-19 pandemisi bu tartışmalarda yeni bir kırılma noktası oluşturmuştur. Salgın sonrasında, devletler, kendi sağlık sistemleri, personel, altyapı, mücadele stratejisi, bilimsel gelişmişlik, halkın eğitim durumu gibi alt ve üst yapı güçleriyle salgınla mücadele etmeye çalışmışlardır.⁶² Salgın sürecinde başta Dünya Sağlık Örgütü (WHO) olmak üzere uluslararası örgütlerin salgınla mücadelede yetersiz kalması ve bazı devletlerin salgınla mücadelede gösterdikleri yüksek performans ise, devletlerin başat aktör olarak rollerini tekrardan pekiştirmelerini sağlamıştır. Ayrıca, salgın; başta sağlık sorunları, güvenlik vb. durumlara karşı devletlerin her zaman güçlü olmaları gerektiğini ortaya koymuştur. Ek olarak, devletler, boyutu ve türü ne olursa olsun, güvenliklerini sağlamak için kendi güçlerine dayanmak durumunda olup, güvenlik ihtiyacı devletleri sistem içinde diğerlerine göre daha güçlü olma ve gücü maksimize etme davranışına yönlendirmektedir.⁶³

Devletlerin dış politikada davranışlarını belirleyen birçok aktör, etken ve olgu mevcut olup, bunlar, devletlerin içinde buldukları duruma göre dış politikalarını inşa etmelerine neden olmaktadır. Öyle ki, devletler, liderler vb. aktörler, aynı dönem içinde bile tek bir teorik yaklaşıma uygun davranmak zorunda değillerdir. AK Parti dönemi Türk dış politikası örneğinde incelenecek olursa; Türkiye'nin dış politikada aynı dönem ya da periyotlar içinde İdealist/Liberalist, Realist ve Sosyal İnşacı yaklaşımlar sergilediği ve bundan sonra da sergileyebileceği görülecektir. Bunun en önemli açıklaması ise, bu davranışların “*Bütüncül Teori*” kapsamında bazı olgularla inşa edilebileceğidir.

3.1. Bütüncül Teorinin İnşasında Etkin Olgular

AK Parti dönemi Türk dış politikası örneğinden yola çıkarak, devletlerin davranışlarının tek bir teoriyle açıklanamayacağı ve hükümetlerin bazı olgulardan dolayı birçok teoriyi içeren yaklaşımlarla hareket edebileceği sonucuna varılmıştır. Bu yaklaşımı, birçok teorinin usul ve esaslarını parça parça bir araya getirdiği için, “*Bütüncül Teori*” olarak adlandırmak mümkündür. Sonuç olarak, AK Parti dönemi Türk dış politikasında hükümeti bütüncül teoriye iten olguları; lider etkisi, ulusal çıkarlar, uyumsal politikalar/uyumsal performans, hata toleransı, karşılıklı bağımlılık ve bütüncüllük olarak sıralamak mümkündür.

3.1.1. Lider Etkisi

Devletlerin dış politika inşa, söylem ve uygulama gibi karar alma ve işleyiş aşamalarında en önemli etkenlerin başında lider etkisi gelmektedir. Her şeyden önce, liderlerin her birinin

⁶² Ferhat Kökyay (2020), “Neorealizm Kuramı ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz Enerji Politikası”, s. 2509.

⁶³ John Mearsheimer (1990), “Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War”, *International Security*, 15 (1), s. 12.

birbirinden farklı ve kendilerine has dünyayı algılama şekilleri ve özellikleri bulunmaktadır. Bunun yanında, liderlerin kişilikleri ve kişisel değerleri, inançları ve dürtüleri gibi kendilerine has değer, tutum ve davranışları, devletleri ulusal ve uluslararası politikalarında doğrudan etkileyebilmektedir.⁶⁴ Liderler, günümüzde genel olarak dış politikada tek başlarına karar verici konumda olmayıp, bürokratik kurumlar, danışmanlar vb. diğer aktörlerle etkileşimde bulunarak kararlarını almaktadırlar.⁶⁵

AK Parti'nin dış politikada karar alma süreçlerindeki paydaş analizi yapıldığında, en geniş aktör sayısının 2002-2009 olduğu görülmektedir. Sadece hükümet içerisinde o dönem itibarıyla dış politikanın inşa, söylem ve uygulama aşamasında birden fazla aktör varken, günümüzde bu aktör sayısının azaldığı yeni yapılar ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte, Cumhurbaşkanlığı nezdinde Dışişleri Bakanlığı'nın yanı sıra Güvenlik ve Dış Politika Kurulu oluşturulmuşsa da, dış politika karar verici pozisyonunda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın daha başat bir aktör olarak lider etkisi yaptığı görülmektedir.

Erdoğan'ın dış politikada sadece karar verme noktasında lider etkisi göstermediği, ülkelerarası ilişkilerde liderlerle kurmuş olduğu iletişimlerle de Uluslararası İlişkileri etkilediği anlaşılmaktadır. Bu noktada, örnek olarak; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile kurduğu diplomatik kanallar, 2020 Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan lehine sonuçların elde edilmesinde ana etkenlerden biri olmuştur denilebilir.

3.1.2. Ulusal Çıkarlar

Ulusal çıkarlar; modern ulus-devletlerden anarşik uluslararası sistemde akılcı davranmalarını beklemekte olup, devletler de davranışlarını öncelikli olarak tanımladıkları ulusal çıkarlarına göre belirlemektedirler. İnsanlar nasıl ki özleri itibarıyla çıkarlarına düşkünse, devletler de ulusal çıkarlarına son derece düşkünlüdürler.⁶⁶ Ulusal çıkar kavramı, güç ve güvenlik ile birlikte

⁶⁴ Ertan Efeğil (2012), *Dış Politika Analizi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, s. 22.

⁶⁵ Cansu Güleç (2018), "Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri", *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), s. 83.

⁶⁶ Davut Ateş (2009), "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm / Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10 (1), s. 18.

Uluslararası İlişkiler disiplininin en önemli teorilerinden biri olan “Gerçekçi Yaklaşım”ın devletlerarası ilişkileri anlamada kullandığı en temel kavramlar biridir.⁶⁷

Ulusal çıkar, devletlerin ve hatta karar vericilerin dış politika kararlarının arka planında yer alan temel itici güç olup, bu güç, devletleri sürekli çıkarlarına göre davranmaya ve hareket etmeye yönlendirmektedir. Ulusal çıkar, genel olarak elde edildiği ya da korunduğu oranda devletlerin hedeflerine ulaşmasında olumlu etkileri olacak hususlar olarak ifade edilebilecek olup, devletler siyasi, askeri, ekonomik, kültürel vb. birçok alanda bu çıkarlarını göz etmektedir. Nitekim AK Parti dış politikasında örnek olarak; Türkiye Suriye’de bir terör devleti kurulmasını engellemek amacıyla DAESH (İŞİD) ve PKK’nın bölge uzantısı PYD/YPG’ye yönelik günümüze kadar üç büyük sınır ötesi askeri harekât (operasyon) düzenlemiştir. Nitekim bunlardan ilki 2016 yılında FETÖ tarafından gerçekleştirilen 15 Temmuz askeri darbe girişiminden yaklaşık bir ay sonra 24 Ağustos 2016’da başlatılmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri, başarısız darbe girişiminin meydana getirdiği kaos ortamına rağmen bu süreçte başarılı bir sınır ötesi harekât düzenleyebilmiştir.⁶⁸ Türkiye, diğer ülkelerden gelen tepkilere ve risklere rağmen, ulusal çıkarları gereği, bu operasyonları düzenlemekte tereddüt etmemiş ve Türkiye kamuoyu da buna destek olmuştur.

3.1.3. Uyumsal Politikalar/Uyumsal Performans

Bireyler, örgütler ve toplumlar, sürekli olarak değişim ve gelişim gösteren günümüz dünyasında hayatta kalabilmeye ve/veya mevcudiyetlerini devam ettirebilmeye çalışmaktadırlar. Bunun yanı sıra, bireyler, örgütler ve toplumlar, hedeflerine ulaşabilmek için değişime uyum sağlamak ve değişim sürecini kendilerinin belirledikleri hedefler doğrultusunda yönetebilmek zorundadırlar.⁶⁹ Uyum, her ne kadar sosyolojik veya psikolojik bir olgu olup daha çok sosyal varlıklar için önemli gibi görünse de, devletler de Uluslararası İlişkilerde süregelen değişim ve krizler karşısında mevcut durum ile geleceğe uyum sağlayıp, kendilerini hazır hale getirmeye uğraş vermektedirler. Bu nedenle, devletlerin değişim ve krize karşı uygulanan politikalarına “uyumsal politikalar”, bu süreçte sergiledikleri performanslara da “uyumsal performans” denilebilir.

⁶⁷ Mitat Çelikpala (2005), “Geçmişten Günümüze Vazgeçilmeyen Kavram: Ulusal Çıkar”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (1), s. 440.

⁶⁸ Suriye’ye düzenlenen ilk sınır ötesi hareket 24 Ağustos 2016-29 Mart 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilen Fırat Kalkanı Harekâtı olurken, onu 20 Ocak 2018-24 Mart 2018 tarihleri arasında düzenlenen Zeytin Dalı Harekâtı izlemiştir. Üçüncü ve son harekât ise 9 Ekim 2019-23 Ekim 2019 tarihlerinde yapılan Barış Pınarı Harekâtı olmuştur.

⁶⁹ Ümit Dilekçi & Şenay Sezgin Nartgün (2020), “Öğretmenlerin Algıladıkları Uyumsal Performans Ölçeği’nin Türk Kültürüne Uyarlanması: Geçerlik-Güvenirlilik ve Betimsel Analiz”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35 (2), s. 449.

AK Parti hükümeti de, 2002'den günümüze kadar Uluslararası İlişkilerde karşılaştığı değişim ve krizlere karşı farklı uyumsal politika ve performanslar sergilemeye çalışmış; kiminde görece başarılı olurken, kiminde de görece başarısız olmuştur. Örneğin, 2010-2011 yıllarında başlayan Arap Baharı sonrasında Türkiye sürece uyum sağlamaya çalışırken, geleneksel/otoriter hükümetlere karşı değişimin öncüsü olacağına inanılan halklardan yana bir tavır sergilemiş; gelinen noktada bu uyumsal politika Libya'da göreceli başarılı bir performans sergilerken, Mısır'da önce başarılı, daha sonra sonra başarısız, Suriye'de ise gelinen noktada büyük bir siyasi, ekonomik ve askeri fatura ile sonuçlanmıştır.

3.1.4. Hata Toleransı

Hata toleransı ya da İngilizce ifadesiyle “*fault tolerance*” kavramı teknik bir terim olup, bir uygulamada, bölümlerden herhangi birinin çalışmamasına rağmen (herhangi bir nedenle çökmesi veya geç cevap vermesi) uygulamanın düzgün çalışmaya devam edebilme özelliğini ifade etmektedir. Bu olgu devletlere uyarlanırsa; devletler, örgütsel ve aygıtsal yapılarıyla sistemik bir yapı olup, Uluslararası İlişkilerdeki politikalarını tek bir aktör ya da plan üzerinden kurgulamamaktadırlar. Devletler, dış politikada birkaç farklı plan üzerinden politika ve uygulamalarını kurgulamakta, başarısız planlarını tolere etmek için de alternatif politika ve uygulamalarını devreye sokmaktadırlar.

AK Parti hükümeti örneğinde, Türkiye, Suriye politikalarında uzun süre Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın iktidardan indirilmesi yönünde bir politika uygularken, dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun pozitif sonuç üretmeyen politika ve uygulamaları neticesinde Esad yerinden indirilemezken, milyonlarca Suriyeli sığınmacı Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmış, ayrıca DAESH (İŞİD) ve PKK terör örgütünün Suriye kolu olan PYD/YPG de Suriye'deki pozisyonunu kuvvetlendirmiştir. Bu başarısızlıkların ardından Davutoğlu görevinden alınırken, Türkiye Suriye'deki önceliğini Esad'ın iktidardan indirilmesinden ziyade, DAESH (İŞİD) ve PKK ile mücadeleye indirgemıştır.

3.1.5. Karşılıklı Bağımlılık

Bağımlılık kuramı, uluslararası politika literatüründe A devletinin tutum ve davranışlarının B devletinin tutum ve davranışları ile açıklanabilmesi ve A'nın B'ye bağımlılığı olarak tanımlanmaktadır. Karşılıklı bağımlılık teorisi ise; bireyler, hükümetler, şirketler türünden iki ya da daha fazla birimin eylemlerinin karşılıklı olarak birbiri ile bağlantılı olma hali olarak

açıklanmaktadır. Bu eylemler, ilişkinin her iki tarafına da bir maliyet yüklemekte olup, taraflardan biri genel olarak bu maliyetten daha fazla etkilenebilmektedir.⁷⁰

Karşılıklı bağımlılık teorisi, bir sistemin değişik yerlerindeki aktörlerin ya da olayların birbirlerini etkilediği durumlara gönderme yapmaktadır. Karşılıklı bağımlılık politikasına göre, daha az bağımlı olmak devletler arasında bir güç kaynağı olabilmektedir. İki taraf karşılıklı olarak bağımlı, ama biri diğerine daha az bağımlı ise, iki taraf da karşılıklı bağımlılık ilişkisine önem verdiği sürece, daha az bağımlı olan tarafın görece güç avantajı olmaktadır.⁷¹

AK Parti dış politikası örneğinde, Türkiye'nin Balkanlarda sadece yumuşak güç politikalarına başvurmadığı, devletlerarası ilişkilerde siyasi, askeri, ekonomik vb. karşılıklı bağımlılığı da arttırmaya çalıştığı görülmektedir. Türkiye, bu doğrultuda örneğin Arnavutluk'ta askeri üs kurulması için girişimlerde bulunurken, Sırbistan'a yönelik geliştirilen yatırım temelli reel politik uygulamalarla da özellikle Sırbistan ile Bosna Hersek arasındaki ilişkilerin barış temasıyla inşa edilmesine doğrudan etki etmektedir.⁷²

3.1.6. Bütüncülük

Sosyal bilimlerdeki diğer birçok disiplin gibi, Uluslararası İlişkilerin de inceleme birimi her şeyden önce insandır. İnsanın içinde bulunduğu ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel çerçeve yapısallık arz ettiği için, her sosyal bilim dalı insanın farklı bir yönünü incelerken, aynı zamanda bütüncül yaklaşıma sahip durumdadır.⁷³ Zira devletler, sosyal, siyasal, askeri, kültürel, bilimsel, teknolojik vb. bütün sahip oldukları özellikler ve örgütsel yapılarıyla bütüncül aktörlerdir.⁷⁴

Devletler, yapıları itibariyle hem sosyal, hem de teknik aygıtlar olup, devletlerin dış politikada karar ve uygulamalarını inşa, söylem ve uygulama aşamalarıyla birlikte tek bir teori, olgu, yön ve etkenle açıklamak neredeyse imkânsızdır. Öyle ki, devletlerin dış politikada bütüncül olarak tüm etkenleri gözetmek zorunda olmaları normal görünmelidir. Çünkü devletlerin ve karar vericilerin davranışlarını doğrudan etkileyen birçok aktör ve etken mevcuttur. Devletler,

⁷⁰ Deniz Ülke Arıboğan & Gülden Ayman & Beril Dedeoğlu & Ömer Faruk Sönmezoğlu (1996), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları, ss. 70-71, 259.

⁷¹ Joseph S. Nye & David A. Welch (2015), *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Çev. Renan Akman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ss. 351, 358.

⁷² Türkiye'nin Sırbistan'daki yatırım miktarı doğrudan ve dolaylı yatırımlarla birlikte 2 milyar doların üzerindeyken, dış ticaret hacmi yaklaşık 1,5 milyar dolardır. Türkiye, ayrıca Belgrad-Saraybosna otoyolunun yapımını da üstlenmiştir.

⁷³ Davut Ateş (2009), "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm / Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği", s. 12.

⁷⁴ Mitat Çelikipala (2005), "Geçmişten Günümüze Vazgeçilmeyen Kavram: Ulusal Çıkar", s. 441.

dış politikada bütüncül bir perspektifle hem ulusal, hem de uluslararası tüm etkenleri göz önünde bulundurarak belirli bir harmonizasyon kapsamında karar almakta ve uygulamaktadırlar. Teorik olarak İdealizm/Liberalizm, Realizm ve Sosyal İnşacılık düşünüldüğünde; bir devletin dış politika kararları alırken, uluslararası örgütlerin, çok-uluslu şirketlerin, yabancı sermaye ile baskı gruplarının varlık ve tepkisini, Uluslararası İlişkilerdeki yumuşak ve sert güç kapasitesini, devletlerin ve karar alıcıların sosyal değerleri, kimlik ve çıkar yaklaşımlarını reddetmesi ya da yalnızca bir veya birkaçını öncelemesi mümkün görünmemektedir. Çünkü, devletler, her şeyden önce benimsemiş ve planlamış oldukları dış politika yaklaşımlarının başarılı olmasını arzulamaktadırlar.

AK Parti dış politikası örneğinde, Türkiye, özellikle yakın dönemde AB ile ilişkilerde sert söylemlere sahip olsa da, AB ile dış ticarete mevcut olan karşılıklı bağımlılığı göz önünde bulundurarak AB üyeliğinden vazgeçilmediğini de sıklıkla dile getirmektedir. Türkiye, AB'yi, başta FETÖ ve PKK ile mücadelede Türkiye'ye destek olunmaması, Suriyeli sığınmacılar konusunda Türkiye ile siyasi ve ekonomik yükün paylaşılmaması, üyelik müzakerelerinin fiilen donması, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ve vize muafiyeti gibi konularda istekli davranılmaması, Türkiye karşısında her zaman Güney Kıbrıs Rum Kesimi ve Yunanistan'a destek verilmesi, Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin elinin kolunun bağlanmaya çalışılması ve Kıbrıs'tan Türk askerinin çekilmesi gibi dayatmalarda bulunulması gibi konular nedeniyle ulusal çıkarları kapsamında eleştirmektedir. Ancak bu eleştirilere rağmen, Türkiye, AB normlarının gerçekleştirilmesi ve AB üyesi ülkelerle ekonomik karşılıklı bağımlılığın artmasından da vazgeçmemektedir. Hatta Türkiye, resmi üyelik başvurusundan ve bu süreçten de vazgeçmiş değildir.

Sonuç

Uluslararası İlişkiler disiplininde en önemli tartışmaların başında Uluslararası İlişkiler teorileri gelmekte olup, teorilerle devlet davranışlarının nasıl açıklanabileceği ve hangi dönemlere hangi teorilerin hâkim olduğu analiz edilmektedir. Genel olarak bakıldığında, Uluslararası İlişkiler disiplininde üç teorinin büyük oranda hâkim olduğu görülmektedir. Bunlar; İdealizm ve literatürde sıkça kullanıldığı üzere Liberalizm, Realizm ve İnşacılık/Sosyal İnşacılıktır. Bu üç teori, Uluslararası İlişkileri ve devlet davranışlarını birbirleriyle benzer ve farklı tüm olgularla ele almakta olup, bu çalışmada genel hatlarıyla bu üç teori özetlenmiştir.

2002'den günümüze AK Parti dönemi Türk dış politikası incelendiğinde; AK Parti hükümetlerinin dış politikada karar alıcılarının Uluslararası İlişkiler disiplindeki üç hâkim

teoriyi de içeren politika ve uygulamalarının mevcut olduğu ilk olarak görülen tespitlerden biridir. AK Parti dönemi Türk dış politikası, bu üç hâkim teorinin temel savunularını üzerinden incelendiğinde; 2002-2009 yılları arasındaki dönemin daha çok İdealizm/Liberalizm'in inşa edildiği yıllar olarak öne çıktığı görülmektedir.

2002-2009 yılları arasında AK Parti hükümetleri Türkiye'nin dış politikasını “*Yurtta Barış, Dünyada Barış*” ilkesi çerçevesinde; uluslararası örgütlere entegre etmek, tarihsel sorunları barış ve demokrasi merkezli çözmek ve devletlerle ikili ilişkileri olumlu manada geliştirmek gibi amaçlarla inşa etmişlerdir. Nitekim bu dönemde, Türkiye, 2004 yılında Avrupa Birliği ile müzakerelere başlama, BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği, Medeniyetler İttifakı'nın kurulması ve Kıbrıs'ta AB ve BM ile uzlaşma sağlanarak sorun çözücü yaklaşımın desteklenmesi ve bu sayede uluslararası kamuoyundan destek alınması gibi somut başarılar elde edilmiştir. Her ne kadar gelinen noktada AB'ye üyelik sağlanamasa ve Kıbrıs Sorunu çözülememiş olsa da, bu dönemde “*İdealizm/Liberalizm*” ilke ve değerlerinin benimsendiği görülmektedir.

2009-2014 yılları arasında AK Parti hükümetlerinin uyguladığı Türk dış politikasında, ilk dönemdeki “*İdealizm/Liberalizm'in inşasının*” yanında, “*Sosyal İnşacılaşma Geçiş*”in de yaşandığı ve bu yıllar arasında hükümetin Türk dış politikasında sosyal değerler merkezli bir kimlik inşasına giriştiği görülmektedir. Bu dönemde, Türkiye, bu amaçla; bir yandan ticaret devleti anlayışıyla dış ticarete karşılıklı bağımlılığı arttırmaya ve uluslararası örgütlerde etkin olmaya çalışırken, diğer tarafta “*komşularla sıfır sorun*” ve “*Osmanlı bakiyesi ülkeler*” gibi yaklaşımlar ve kamu diplomasisi politika ile uygulamalarıyla bir sosyal inşa süreciyle dış politikada yeni bir kimlik inşa etmeye uğraş vermiştir.

Son olarak, 2014'ten günümüze kadar gelinen süreçte ise, AK Parti dış politikasında “*Realizm'in Yükselişi*”nin yaşandığı anlaşılmaktadır. Özellikle Suriye'de DAESH (İŞİD) ve PKK terör örgütünün güçlenmesi, 2016 yılında yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi ve Rusya, ABD ve AB ile yaşanan krizler, Türkiye'nin güvenlik ve güç politikalarına ağırlık vermesine neden olmuştur. Bunun yanında, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte dış politikada karar alma ve uygulama süreçlerinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın pozisyonunun güçlenmesi, dış politikadaki lider etkisi ile birlikte Realist politika uygulamalarının etkisi ve sayısını arttırmıştır. Nitekim bu dönemde; sınır ötesi harekâtlar, sınır ötesi askeri üsler, Doğu Akdeniz'deki enerji mücadelesi ve uluslararası krizlerin çözümünde gerçekleştirilen reel politik gücün etkisinin artırılması başlıca örnekler olarak öne çıkmıştır.

2002'den günümüze AK Parti dönemi dış politikasında her ne kadar belirli periyotlarda belirli teorik yaklaşımlar başat ya da baskın olsa da, diğer teorik yaklaşımların da dış politikada yok sayıldığı söylenemez. Öyle ki, aynı zaman diliminde birden fazla teorik yaklaşıma dair özelliklerin öne çıkmasını “*Bütüncül Teori*” olarak açıklamak mümkündür. AK Parti dönemi Türk dış politikası dönemsel olarak incelendiğinde, aynı dönem ya da periyot içinde hükümetlerin dış politikada; uluslararası örgütlerle entegrasyonu ve üyelikleri geliştirmeye çalıştığı, barış-demokrasi ve insan hakları temelli yaklaşımlar sergilendiği, ekonomik-askeri-kültürel vb. temelli karşılıklı bağımlılığın arttırılmasının hedeflendiği ve yumuşak ve sert güç öğelerine başvurulduğu görülmektedir. Bu durum ise, devletlerin dış politikadaki karar ve uygulamalarının yalnızca bir teori ile açıklanamayacağını kanıtlamaktadır. Bu nedenle, Türk dış politikası örneğinden yola çıkarak, devletlerin bu davranışını “*Bütüncül Teori*” olarak izah etmek mümkündür.

Sonuç olarak bakıldığında; AK Parti dönemi Türk dış politikası örneğinde, devletleri “*Bütüncül Teori*” yaklaşımına iten temel bazı olgular mevcuttur. Bu olgular, yukarıda da açıklandığı gibi; lider etkisi, ulusal çıkarlar, uyumsal politikalar/uyumsal performans, hata toleransı, karşılıklı bağımlılık ve bütüncüllüktür. Bu olgular, devletlerin hangi dönemde neden farklı davranışlara başvurduğunun anlaşılmasında yarar sağlamakta olup, bakıldığında hâkim üç teoriye ilişkin de özellikler taşıdığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Arı, Tayyar (2018), *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 9. Baskı, Bursa: Aktüel Yayınları.
- Arı, Tayyar (2018), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 5. Baskı, Bursa: Aktüel Yayınları.
- Arıboğan, Deniz Ülke & Ayman, Gülden & Dedeoğlu, Beril & Sönmezoğlu, Ömer Faruk (1996), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları.
- Ateş, Davut (2009), "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm / Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10 (1), ss. 11-25.
- Axelrod, Robert & Keohane, Robert O. (1993), "Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions", içinde *Neorealism and NeoLiberalism* (editör: David A. Baldwin), New York: Columbia University Press, ss. 226-254.
- Balcı, Ali (2017), *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Balcı, Ali & Miş, Nebi (2008), "Turkey's Role in the Alliance of the Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?", *Turkish Studies*, 9 (3), ss. 387-406.
- Bozdağlıoğlu, Yücel (2012), "Konstrüktivizm ve Rol Teorisi: Kimlik, Rol ve Dış Politika Analizi", *Uluslararası İlişkilerde Post Modern Analizler-1 Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika* (editör: Tayyar Arı), Bursa: MKM Yayınları, ss. 127-151.
- Büyüktanır, Derya (2015), "Toplumsal İnşacı Yaklaşım ve Avrupa Bütünleşmesinin Açıklanmasına Katkıları", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 14 (2), ss. 1-24.
- Çelikpala, Mitat (2005), "Geçmişten Günümüze Vazgeçilmeyen Kavram: Ulusal Çıkar", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (1), ss. 439-461.
- Dal, Emel Parlar (2016), "Conceptualising and Testing the 'Emerging Regional Power' of Turkey in the Shifting International Order", *Third World Quarterly*, 37 (8), ss. 1425-1453.
- Davutoğlu, Ahmet (2002), *Stratejik Derinlik*, 7. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, Ahmet (2012), *Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring*, Ankara: TEPAV Turkish Policy Brief Series.
- Dilekçi, Ümit & Nartgün, Şenay Sezgin (2020), "Öğretmenlerin Algıladıkları Uyumsal Performans Ölçeği'nin Türk Kültürüne Uyarlanması: Geçerlik-Güvenirlilik ve Betimsel Analiz", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35 (2), ss. 448-465.
- Donnelly, Jack (2000), *Realism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University.
- Dunne, Tim & Schmidt, Brian C. (2001), "Realism", içinde *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (editörler: John Baylis, & Steve Smith), New York: Oxford University Press, ss. 131-145.
- Efeğil, Ertan (2012), *Dış Politika Analizi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Eralp, Atila (2010), "Hegemonya", içinde *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (editörler: Atila Eralp & Fuat Keyman & Oktay F. Tanrıseven & M. Fatih Tayfur & Faruk Yalvaç), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 155-182.
- Ertoy, Birkan (2019), "Uluslararası İlişkilerde Realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik Realizm", *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), ss. 1-26.
- Güder, Süleyman & Mercan, Muhammed Hüseyin (2012), "2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası", *İnsan ve Toplum*, 2 (3), ss. 57-92.
- Güleç, Cansu (2018), "Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri", *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), ss. 79-102.
- Gürzel, Aylin G. & Ersoy, Eyüp (2012), "Turkey and Iran's Nuclear Program", *Middle East Policy*, 19 (1), ss. 1-14.
- Heywood, Andrew (2011), *Siyasi İdeolojiler*, Ankara: Adres Yayınları.

- Hopf, Ted (1998), "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security*, 23 (1), ss. 171-200.
- İnat, Kemal & Aslan, Ali & Duran, Burhanettin (2017), *AK Parti'nin 15 Yılı Dış Politika*, İstanbul: SETA Kitapları.
- Karacasulu, Nilüfer (2014), "Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları", içinde *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar 2* (editör: Tayyar Arı), Bursa: Dora Yayınları, ss. 105-125.
- Keyik, Mehmet & Erol, Mehmet Seyfettin (2019), "Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), ss. 12-49.
- Keyman, Fuat (2017), "A New Turkish Foreign Policy: Towards Proactive 'Moral Realism'", *Insight Turkey*, 19 (1), ss. 55-69.
- Kolasi, Klevis (2013), "Soğuk Savaş'ın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68 (2), ss. 149-179.
- Kökyay, Ferhat (2020), "Neorealizm Kuramı ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz Enerji Politikası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (3), ss. 2504-2528.
- Kösebalaban, Hasan (2014), *Türk Dış Politikası*, Ankara: BigBang Yayınları.
- Mearsheimer, John (1990), "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War", *International Security*, 15 (1), ss. 5-56.
- Mearsheimer, John (2001), *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: Norton.
- MFA (2021), "Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi", Erişim Tarihi: 06.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa>.
- Morgenthau, Hans (1954), *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: Alfred A. Knopf.
- Nye, Joseph S. (2004), *Soft Power The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.
- Nye, Joseph S. & Welch, David A. (2015), *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. Çev. Renan Akman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oğuzlu, Tarık (2014), "Liberalizm", içinde *Uluslararası İlişkilere Giriş* (editörler: Şaban Kardaş, & Ali Balcı), Ankara: Küre Yayınları, ss. 97-109.
- Oğuzlu, Tarık (2012), "Türkiye ve Arap Baharı: Türk Dış Politikasında Liberal, İddialı ve Batılı Eksenin Yükselişi", *Akademik Orta Doğu*, 6 (2), ss. 41-60.
- Özdemir, Haluk (2008), "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63 (3), ss. 113-144.
- Rumelili, Bahar (2018), "İnşacılık/Konstrüktivizm", *Küresel Siyasete Giriş: Kavramlar, Teoriler ve Süreçler* (editör: Evren Balta), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 151-173.
- Telatar, Gökhan (2015), "AK Parti'nin Düzen Kurucu Dış Politika Söylemi ve Ortadoğu", *Alternatif Politika*, 7 (3). ss. 490-523.
- Waltz, Kenneth (2001), *Man, the State and War*, New York: Columbia University Press.
- Wendt, Alexander (1995), "Constructing International Politics", *International Security*, 20 (1), ss. 71-81.
- Yanık, Lerna K. (2015), "Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi", *Uluslararası İlişkiler*, 12 (46), ss. 35-55.
- Yurteri, Hamza (2019), "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasında Cumhurbaşkanlarının Rolü", *Ortadoğu Etütleri*, 11 (1), ss. 170-201.

COVID-19 PANDEMİSİ KAPSAMINDA SİYASAL ERK-DİN-TOPLUM İLİŞKİSİ: RİTÜELLERİN DÖNÜŞÜMÜ VE DİNLERİN GELECEĞİ

Hüdayi SAYIN¹

Ahmet ÇIRAKOĞLU²

Öz: Alışıl gelmiş rutinleri tersyüz eden COVID-19 pandemisi, dini kurumların -siyasi erkin telkinleri/talimatları doğrultusunda- ritüellerinde birtakım radikal değişimler yapmasını ve bireylerin 'yeni normal'e riayet etmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu çalışmada, COVID-19'un ortaya çıktığı ve yaygınlaşmaya başladığı dönemde, inanç sistemlerinin pandemiye ne tür reaksiyon gösterdikleri ülkeler bazında tartışılmıştır. Metinde, ilk olarak, din, Ateizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet kavramları açıklanarak, kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu inançların ve inançlara bağlı mezheplerin yaygın olduğu ülkelerde dini kurumların pandemi kurallarına uyma istekleri ve ibadet şekillerine getirdikleri değişim, siyasi erkin toplu gerçekleştirilen dini ritüelleri sınırlandırarak virüsün yaygınlaşmasını engelleme kabiliyeti ve halkın din-devlet ilişkilerine ve dini kurumların aldığı radikal kararlara gösterdikleri olumlu/olumsuz tepkiler fiili olaylar üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Nitel araştırma teknikleriyle gerçekleştirilen çalışma, resmi kaynaklardan alınan verilerle desteklenmiş, gündelik yaşama getirilen kısıtlılıklara karşı geliştirilen dinsel tepkilerle yorumlanmıştır. Araştırma, kendisini Ateizm, üç semavi din ve bağlı mezhepler, bu mezhepleri temsil eden ülkeler ve pandeminin ilk dönemleriyle sınırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Pandemi, Din, Dinlerin Geleceği, Yeni Normal.

Article Category: Political Science/Sociology

Date of Submission: 03.04.2021

Date of Acceptance: 05.07.2021

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Yeni Yüzyıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Email: hudayi.sayin@yeniyuzyl.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8994-4088

² Bilim Uzmanı, Serbest Araştırmacı.

Email: irday.geruri@gmail.com

POLITICAL POWER-RELIGION-SOCIETY RELATIONSHIP WITHIN THE SCOPE OF COVID-19 PANDEMIC: TRANSFORMATION OF RITUALS AND THE FUTURE OF RELIGIONS

Abstract: The COVID-19 pandemic, which has reversed the usual routines, has made it obligatory for religious institutions to make some radical changes to their rituals in line with the suggestions/instructions of the political power and people obey the 'new normal'. In this study, the reaction of belief systems to the pandemic during the period when COVID-19 emerged and spread was discussed on the basis of countries. In the text, firstly, the concepts of religion, Atheism, Judaism, Christianity ve Islam were explained and a conceptual framework was formed. In countries where these beliefs and religious sects are widespread, religious institutions' willingness to obey the pandemic rules and the change they have brought to the way of worship, the ability of the political power to prevent the spread of the virus by limiting collective religious rituals, and the positive/negative reactions of the people to religion-state relations and radical decisions taken by religious institutions have been discussed. The study, which was carried out with qualitative research techniques, was supported by data obtained from official sources and interpreted with the religious reactions developed against the limitations of daily life. The research confines itself to Atheism, the three heavenly religions and affiliated sects, the countries that represent these sects, and the early periods of the pandemic.

Keywords: *Covid-19, Pandemic, Religion, The Future of Religions, New Normal.*

Giriş

Çin’de tespit edilen yeni tip koronavirüs, bilim adamları tarafından geçici olarak 2019-nCoV (2019 New Coronavirus) olarak adlandırıldı.³ Bu geçici tanımlama sonrası, Uluslararası Virüs Taksonomisi Komitesi (ICTV), SARS virüsüyle olan akrabalığından dolayı yeni virüse SARS-CoV-2 (Severe Acute Respiratory Syndrome Corona Virus 2) ismini verdi.⁴ Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ/WHO) de hastalığın adını COVID-19 (Corona Virus Disease 2019) olarak açıkladı.⁵ Böylece, resmi olarak virüsün adı SARS-CoV-2, hastalığın adı da COVID-19⁶ olarak belirlendi.⁷

COVID-19’un dünya çapında pandemi olarak ilan edilmesi, dini kurumların kurallarını ve insanların ibadet şekillerini de büyük ölçüde değiştirdi. Kiliseler, camiler, sinagoglar ve diğer tüm dini mabedler ritüellerinde bir takım radikal değişimler yapmak durumunda kaldılar.⁸ Virüsten korunmak amacıyla toplu ibadetlere geçici süreliğine ara veren veya etkinliklerini sınırlandıran birçok dini kurum, interaktif ortamda (TV, internet vb.) ibadetlerini devam ettirerek cemaatleriyle buluştular.⁹ Bunun yanında, bazı ülkelerde dini ritüellerin kontrolsüz şekilde devam etmesi virüsün yayılmasında etkili oldu. Bu süreçte, dini kurumlar, pandemiye karşı ortak tavır geliştirme konusunda ise yeterince başarılı olamadılar. Bu sebeple, sağlık yetkilileri virüsün kitlelere yayılmasında ibadet yerlerini birer potansiyel alan olarak değerlendirdiler.¹⁰

Katolikler, Vatikan’ın talimatlarını organize halde uygulayarak kiliseleri ibadete kapatırken, Ortodoks ve Protestan kiliselerinin zaman zaman farklı uygulamalar gerçekleştirdikleri

³ Chaolin Huang & Yeming Wang & Xingwang Li vd. (2020), “Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China”, *The Lancet*, Cilt 395, Sayı: 10223, s. 497.

⁴ Alexander E. Gorbalenya & Susan C. Baker & Ralph S. Baric vd. (2020), “The species Severe acute respiratory syndrome-related coronavirus: classifying 2019-nCoV and naming it SARS-CoV-2”, *Nature Microbiology*, Sayı: 5, s. 536.

⁵ World Health Organization, “WHO Director-General’s remarks at the media briefing on 2019-nCoV on 11 February 2020”, 11.02.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-remarks-at-the-media-briefing-on-2019-ncov-on-11-february-2020>.

⁶ Yeni koronavirüs için resmi isimlendirme olan COVID-19 tanımlaması metin boyunca esas alınacaktır.

⁷ World Health Organization, “Naming the coronavirus disease (COVID-19) and the virus that causes it”, 11.02.2020, Erişim Tarihi: 23.03.2021, Erişim Adresi: [https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-\(covid-2019\)-and-the-virus-that-causes-it](https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-(covid-2019)-and-the-virus-that-causes-it).

⁸ Christoph Strack (2020), “Die Religionen und das Virus”, *Deutsche Welle*, 13.03.2020, Erişim Tarihi: 20.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/de/die-religionen-und-das-virus/a-52739601>.

⁹ Harmeet Kaur (2020), “How religious communities are modifying traditions to prevent coronavirus spread”, *CNN World*, 12.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://edition.cnn.com/2020/03/06/world/religion-modify-traditions-coronavirus-trnd/index.html>.

¹⁰ Giorgi Lomsadze (2020), “Communion in the time of coronavirus”, *Coda Story*, 16.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.codastory.com/waronscience/pseudohealth/communion-in-a-time-of-corona/>.

görüldü.¹¹ Vatikan, her yıl binlerce kişinin katılımıyla kutlanan Kutsal Hafta (*Holy Week*) etkinliklerinin iptal edildiğini duyurdu.¹² Hıristiyan kiliselerin bazıları komünyon ayinlerinde ortak kadeh ve kaşık kullanırken, bir kısmı ise bu uygulamayı geçici olarak kaldırdı. Cemaat arasındaki el sıkışmaları ve sarılmalar da son buldu.¹³ Müslüman Sünniler ise, kutsal mekânları olan Kâbe'nin bir kısmını kapattı, Umre ziyaretlerini askıya aldı ve Mescîd-i Nebevi'de yapılan ibadetleri geçici olarak durdurdu.¹⁴ Dünya genelindeki birçok cami toplu ibadetlere ara verdi, cemaat arasında kucaklaşma ve el sıkışma davranışından vazgeçildi. Kuveyt, salgın döneminde Cuma namazının farz olmadığına yönelik bir fetva yayınladı ve okunan ezanlara “*namazı evinizde kılın*” şeklinde ekleme yaptı.¹⁵ Müslüman Şii dünyasının lideri olarak konumlandırılan İran'ın dini merkezi olan Kum'da da görülen virüs, şehirde bulunan kutsal mekânlara ziyaretlerin kısıtlanmaması sonucunda kısa sürede ülke çapına, hatta çevre ülkelere yayıldı. Hong Kong¹⁶ ve Güney Kore'deki¹⁷ Budist tapınaklar da kapatıldı. Dinin devlet kontrolünde olduğu Çin'de ise, dini kurumlar yönetimin bütün talimatlarına harfiyen uydu ve gene talimatlar doğrultusunda COVID-19'la mücadeleye destek amaçlı bağışlar topladılar.¹⁸ Hindistan'da, Hinduların Holi festivaline denk gelen bu dönemde, Başbakan Narendra Modi festivale katılmayacağını belirterek, halkı toplu kutlamalardan kaçınmaya davet etti; fakat dini cemaatlar ve halk kutlamaları devam ettirdiler.¹⁹ İsrail'de ise, halk, hükümetin aldığı sert önlemlere uygun davranmaya özen

¹¹ Lebo Diseko (2020), “Is coronavirus coming between people and their faith?”, *BBC News*, 10.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-51819117>.

¹² Daniel Burke (2020), “The great shutdown 2020: What churches, mosques and temples are doing to fight the spread of coronavirus”, *CNN World*, 14.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://edition.cnn.com/2020/03/14/world/churches-mosques-temples-coronavirus-spread/index.html>.

¹³ Harmeet Kaur (2020), “How religious communities are modifying traditions to prevent coronavirus spread”, *CNN World*, 12.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://edition.cnn.com/2020/03/06/world/religion-modify-traditions-coronavirus-trnd/index.html>.

¹⁴ Aziz El Yaakoubi (2020), “S. Arabia suspends Umrah pilgrimage for Saudi citizens, residents”, *Reuters*, 04.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/health-coronavirus-saudi-pilgrimage-idUSL8N2AX46S>.

¹⁵ Abdurrahman Koç (2020), “Kuveyt'te ezana "namazı evinizde kılın" çağrısı eklendi: Aynı uygulama Türkiye'de olacak mı?”, *Independent Türkçe*, 14.03.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.indyrturk.com/node/146426/dunya/kuveytte-ezana-namazı-evinizde-kılın-çağrısı-eklendi-aynı-uygulama-türkiyede>.

¹⁶ Wen Simin & Lu Zhenhua (2020), “Hong Kong Buddhist temple becomes host to cluster of coronavirus infections”, *The Straits Times*, 27.02.2020, Erişim Tarihi: 14.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.straitstimes.com/asia/east-asia/hong-kong-buddhist-temple-becomes-host-to-cluster-of-coronavirus-infections>.

¹⁷ Song Seung-hyun (2020), “Cultural Corps of Korean Buddhism shuts down temple stay program due to spread of coronavirus”, *The Korea Herald*, 25.02.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20200225000767>.

¹⁸ *Xinhua Haber Ajansı* (2020), “宗教界在疫情防控阻击战中发挥积极作用”, 03.02.2020, Erişim Tarihi: 10.03.2021, Erişim Adresi: http://www.xinhuanet.com/politics/2020-02/03/c_1125527661.htm.

¹⁹ Harmeet Kaur (2020), “How religious communities are modifying traditions to prevent coronavirus spread”, *CNN World*, 12.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://edition.cnn.com/2020/03/06/world/religion-modify-traditions-coronavirus-trnd/index.html>.

gösterse de, ultra-Ortodoks Yahudiler (Harediler), dini pratiklerinin kısıtlanmasına protestolarla karşılık verdiler.²⁰

1. Kavramsal Çerçeve

Din, sözlükte, “yaşam biçimi; hayatın nasıl yönlendirilmesi gerektiği konusunda benimsenen düşünce, inanç, ilke ve değerler bütünü” olarak tanımlanır.²¹ *Din ve İnanç Sözlüğü*’nde “inanç sisteminde kutsala, metafizik değerlere veya tanrı fikrine yer veren ve inananlara bir yaşam biçimi öngören sistem”, Kuran’da ise, “insanın zihinsel fonksiyonlarını (inanç ve düşüncelerini), tavır ve davranışlarını (ibadet) ve toplumsal yapılarını (cemaat) belirleyen bir sistem” olarak ifade edilir.²²

Salt bir inanç sistemi ve ona dayalı sosyal davranışlar bütünü olarak tanımlanamayacak olan din, daha çok, “bir grup insanın karşılıklı ilişkilerinin temeli olmalıdır”.²³ Din, bu anlamıyla gündelik pratiklerin içinde saklıdır ve toplumsalın gündeliğine dair ilişkiler zincirini barındırır. Bir başka deyişle, “dinsel inanç ve pratikte bir grubun etosu, dünya görüşünün tanımladığı fiili durumlara ideal anlamda uyarlanmış bir yaşam tarzını temsil ettiği gösterilmek suretiyle, entelektüel olarak makul kılınır. Diğer yandan, dünya görüşü, böyle bir yaşam tarzına uyum sağlayabilecek şekilde özellikle iyi düzenlenmiş fiili durumların bir imajı olarak sunulmak suretiyle, duygusal olarak ikna edici kılınır.”²⁴ Bu entelektüel makuliyet ve duygusal ikna, Peter L. Berger’de “yasalaşma” kavramıyla karşılanır. Ona göre, “her toplumsal olarak nesneleşen ‘bilgi’, yasa koymaktır. Bir toplumun düzeni (nomos), her şeyden önce, bizatihi yalın bir şekilde orada olmakla yasa koyar. Kurumlar insan aktivitesine şekil verirler. Kurumların (taşdıkları) manalar belli bir düzen içerisinde bütünleştirilirken, kendileri de, kurumsallaşan davranışların onları icra edenlere ‘apaşık’ görüneceği bir noktaya kadar ipso facto yasallaştırılırlar. Yasallaştırmanın bu düzeyi, zaten sosyal düzenin nesneliliğinden bahsederken, belirtilmiş oluyor. Başka bir deyişle, toplumsal olarak kurulu dünya kendini nesnel gerçekliği vasıtasıyla yasallaştırmaktadır.” Berger için, “din, yasallaştırmanın tarihi bakımından en yaygın ve etkin aracı olagelmiştir. Her yasallaştırma toplumsal olarak tanımlanan realiteyi muhafaza eder. Din, o kadar etkin bir şekilde

²⁰ Emre Karaca (2020), “Karantinaya direnen topluluk: Ultra-Ortodoks Yahudiler”, *Anadolu Ajansı*, 08.05.2020, Erişim Tarihi: 11.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/arastirma/karantinaya-direnen-topluluk-ultra-ortodoks-yahudiler-/1833493>.

²¹ Ömer Demir & Mustafa Acar (editörler) (1997), “Din”, içinde *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 3. Basım, Ankara: Vadi Yayınları, s. 61.

²² Şinasi Gündüz (1998), *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları, s. 96.

²³ Günter Kehrler (1998), “Din Sosyolojisi”, Çeviren: M. Emin Köktaş, içinde *Din Sosyolojisi* (derleyenler: Yasin Aktay & M. Emin Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, s. 17.

²⁴ Clifford Geertz (1998), “Kültürel Bir Sistem Olarak Din”, Çeviren: Yasin Aktay, içinde *Din Sosyolojisi* (derleyenler: Yasin Aktay & M. Emin Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, s. 178.

yasallaştırır ki, ampirik toplulukların istikrarsız gerçeklik yapılarını (dahi) nihai gerçekliğe bağlar. Din, toplumsal kurumları nihai olarak geçerli ontolojik bir statü bahşetmekle, yani onları kutsal ve kozmik bir referans çerçevesine yerleştirmekle yasallaştırır.”²⁵ Bu çerçevede, toplumlar, din üzerinden kendi rasyonalite ve ona bağlı normlarını üretirler.

Clifford Geertz’ten mülhem, yukarıda verilen “*fili durumların bir imajı*” olarak dinin “*dünyevi tasarımlarına uygun olarak şekillendirmeleri veya bir anlamda dinin aşağıdan neşet eden, insanın beşeri sınırlarına mukayyed olan bir nitelikte sergilenişi, modern zamanlara özgü bir gelişme değildir*”.²⁶ Bu nedenle, din, güncelin içine boca edilirken, girdiği kabın kalıbına göre şekillenir. Yaşamı sürükleyen praksis ve onun meşrulaştırma aracı ihtiyacı, dinsel formeli belirler. Din, farklı toplumsal dünyaların hem nesnel, hem de öznel zeminini oluşturan süreçleri bütünleştirirken, bu süreçlerin karşıtlıklarını törpüler.²⁷ İster yaradılış, ister evrimle başlatılan insanın ve toplumsallaşmasının ürünü olarak dinin macerası, bu değişimlerin kanlı izlerini taşır. Din, Aydınlanma felsefesinin yarattığı aşılama zannedilen uçuruma rağmen sarsılsa da, tahtını hala korumaktadır. Hızla küreselleşen bir dünyada, din, özelleştirilen ve bireyselleştirilen öznelerle sağladığı “*kimlik*” ve “*cemaat*”in kesiştiği noktada “*emniyet ve güvenin sıcak sığınağı*” olarak ortaya çıkmayı sürdürür.²⁸ Antik çağlardan başlayan bu yolculuğun, içinde bulunduğumuz pandemi sebebiyle gittikçe dijitalleşmeye maruz kalan bir uzama doğru hareket ettiğini görmekteyiz. “*Siber uzamın kutsallaştırılması, teknolojinin arka planındaki seküler dayanağa aldırış etmeden internetin dinî niyet ve amaçlarla kullanılabilmesi, dinî kimliklerin inşası ve pratiği için yeni bir saha olabileceği fikrini ima eder. İnternetin dinî amaçlar için bir uzam olarak kullanılması, din dilini ve dinin içeriğiyle yüklü bir söylemi pratiğe döken teknoloji olarak interneti çerçeveleme sürecidir. Bu çerçeveleme süreci, aynı zamanda internetin günümüzde ortaya çıkarttığı dijital kültür içerisinde dine bir konum tayin etme, ona rol ya da roller atfetme çabasına karşılık gelir. Dinin siber uzamda yer alması gerektiğine yönelik böyle bir yaklaşım, internetin, insanların kendi dinî hayatlarına ritim katacak, onların kutsalla etkileşimini pekiştirecek birtakım aktivitelere alan açtığı anlayışını ortaya çıkartır.*”²⁹ Devletin doğuşu ve ulus-aşırılılaşmasının

²⁵ Peter L. Berger (1993), *Dinin Sosyal Gerçekliği*, Çeviren: Ali Coşkun, İstanbul: İnsan Yayınları, ss. 62-67.

²⁶ Yasin Aktay (2006), *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, 3. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 160.

²⁷ Peter L. Berger (1993), *Dinin Sosyal Gerçekliği*, ss. 80-81.

²⁸ Zygmunt Bauman (2016), *Cemaatler: Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, Çeviren: Nurdan Soysal, İstanbul: Say Yayınları, ss. 21-22.

²⁹ Mehmet Derviş Dereli (2019), “Dinî Kimliklerin Siber Uzamda Akışkanlaşması”, *İnsan & Toplum Dergisi*, Cilt 9, Sayı: 1, s. 99.

katalizatörü olan din³⁰, içine girdiğimiz dijital yüzyılın doğasına uygun kendi yolculuğunu sürdürürken, COVID-19 pandemisi ile başlangıçtan günümüze insan türüne ait en önemli sorun olan ölümlülük hali ile bir kez daha yeni işlevler edinme imkânına kavuşmuş görülmektedir.

Araştırma çerçevesinde, Ateist, Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman inançlı toplumlarda COVID-19 pandemisine karşı ilan edilen küresel çaplı tedbirler ve bunlara karşı gösterilen dinsel nitelikli tepkiler analiz edilmiştir. Araştırmaya geçmeden önce, çalışmaya konu olan bu dini inançları kavramsal olarak kısaca açıklamakta fayda var.

Ateizm, teorik anlamda Tanrı'nın varlığını reddetmeye, pratik anlamda ise insanı Tanrı yokmuş gibi hareket etmeye götüren anlayıştır. Ateizm, Batı literatüründe “*dinsizlik*” kelimesine karşılık gelmektedir. İslami literatürde tam karşılığı olmamasına rağmen, Allah'ın varlığını ve dinin temel hükümlerini inkâr etmek manasına gelen “*ilhâd*” kelimesinin yerine kullanılan Ateizm; Agnostisizm, Nihilizm ve Deizm'den farklı olarak, akıl yürütme yoluyla Tanrı'nın yokluğuna karar verip, bu yönde davranış geliştiren insanların savunduğu görüştür. Ateizm'in öncü isimlerinden olan Ludwing Feuerbach, insan bilincinden kaynaklanan üstün niteliklerin dünyada gerçekleşmeyeceğinden dolayı tanrısallığa yansıtıldığını ve bu şekilde insanların hayali bir varlık adına kendine yabancılaştığını öne sürer. Feuerbach'ın görüşlerini benimseyerek Tanrı inancını insanın kendine yabancılaşması olarak gören Karl Marks (Marx) da, dini, “*kitlelerin afyonu*” olarak nitelendirir. Friedrich Nietzsche'ye göre ise, Tanrı'nın reddedilmesiyle klasik değerler ortadan kalkacak ve üst insan idealinde yeni değerler ortaya koyulabilecektir. Eğer bu açıdan bakılacak olursa, Ateizm, tam manasıyla bir Hümanizm'dir.³¹

İbrâhîmî geleneğe bağlı tektanrıci din ailesinin en eski halkasını teşkil eden Yahudilik, “*İsrailoğulları tarihi içerisinde ortaya çıkmış olan bir dinsel gelenektir. Hz. Musa tarafından temsil edilen tevhidi düşünceyle Filistin-Ürdün'ün yerel dinsel geleneklerinin karıştırılması ve sık sık yaşanan yabancı istilalar ve sürgün olayları nedeniyle çeşitli yabancı inanç sistemlerinden etkilenme sonucunda Yahudilik geleneği oluşmuştur.*”³² Yahudilik, kutsal coğrafyada yaşanan etkileşim sebebiyle birçok noktada Hıristiyanlık ve İslamiyet'le benzeşmektedir. Seçilmişlik doktrini (Tanrı'nın İsrâiloğulları'nı kendi kavmi olarak seçmesi)

³⁰ Michael Mann (2013), *Devletler, Savaş ve Kapitalizm*, Çeviren: Semih Türkoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 81-83.

³¹ Kenan Gürsoy (2000), “İlhâd” (Bölüm III), içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 96-98.

³² Şinasi Gündüz (1998), *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 390.

üzerine kurulan Yahudiliğin merkezinde; ahid, kutsal toprak ve kurtuluş öğretileri yer alır. Yahudilik, inanç sistemi açısından ilahi bir din olmasının yanında, bir hayat tarzını ve etnik kimliği de ifade etmekte, modern İbrânîce’de hem Yahudi dinini, hem de kimliğini tanımlamaktadır. Etnik köken olarak Hz. İbrâhîm’e ve İbrânî ataları olan Hz. İshak ve Hz. Yakûb’a (İsrâil) dayanmaktadır. Yahudi kavmini tanımlayan İbrânî (İbrâhîm’in atası Eber), İsrâil (İbrâhîm’in torunu Yakûb) ve Yahudi (Yakûb’un oğullarından Yehuda) isimlendirmelerinin hepsi belli kişi veya kavimlerle bağlantılıdır. Musevî kelimesi ise, Musa dinine bağlı manasında dini içerik taşımaktadır. İsrailoğulları’nın Hz. Musa tarafından kurtarılarak Sînâ yarımadasına yerleştirilmeleri sonrası gelişen olaylar için eski İsrail dini tabiri kullanılmaktadır. Yahudiliğin bu ilk aşamadan başlayarak sistematik ve resmi dine dönüşmesi aşaması; tarihi, dini, kültürel ve siyasal tecrübeleri barındıran oldukça uzun bir dönemi (Kutsal Kitap, İkinci Mâbed, Talmud, Ortaçağ dönemi ve Modern dönem) ihtiva etmektedir. Bu sebeple, çatı kavram olarak tek bir Yahudilikten bahsetmek imkânsızdır. Günümüzde kendilerini geleneksel Yahudiliğin devamı ve Yahudiliğin tek temsilcisi olarak gören Ortodoks Yahudiliğin yanında, muhtelif (muhafazakâr, modern, reformist, liberal, hümanist, yeniden yapılanmacı vb.) Yahudilik şekilleri de söz konusudur. Fakat bunların tümü kendini aynı kaynağa ve tarihsel geleneğe dayandırmaktadırlar.³³

Hıristiyanlık, “İsa sonrası dönemde Pavlus’un düşünceleri doğrultusunda şekillenen dinsel gelenek” şeklinde tanımlanmıştır.³⁴ Dünyanın en büyük dini olan Hıristiyanlık, günümüzde Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliselerinden müteşekkil üç büyük mezheple daha küçük çaptaki çok sayıda mezhep ve tarikata ayrılmıştır. İlk olarak Filistin bölgesinde ortaya çıkan Hıristiyanlık, bir Yahudi olan Hz. İsa’yı mesih olarak merkeze alan inanç sistemi çerçevesinde gelişmiştir. İlk dönemde Yahudiliğin dışına çıkamayan öğretisi, Hz. İsa’nın mesih olduğu iddiasıyla Yahudilikle ayrışarak, Yahudiliğin revizyonu gibi sığ bir amaçtan öte “Tanrı Krallığı” idealini gündeme getirmiştir. Aziz Pavlus’un Yahudi şeriatı yerine Tanrı’nın herkese ulaşabileceği görüşünü benimsemesi, Hıristiyanlık doktrinini evrensel boyuta taşımıştır. Böylece, Hıristiyanlık, Yahudi olmayanlar tarafından benimsenerek, Filistin toprakları dışına çıkmıştır. Helenistik eğilimli Pavlusçu Hıristiyanlık, özellikle Avrupa’da köylü ve köleler arasında hızla yayılım göstermiştir. Yıllarca baskı altında yaşayan Hıristiyanlar, 313’te imzalanan Milano Fermanı ile özgürlüklerini elde etmişlerdir. Konstantin’in imparatorluk başkenti olmasıyla ise, İstanbul, Hıristiyanlık için önemli

³³ Salime Leyla Gürkan (2013), “Yahudilik”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 187-197.

³⁴ Şinasi Gündüz (1998), *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 169.

merkezlerden biri olmuştur. İmparator I. Theodosios'un 380 tarihli Selanik Fermanı ile, Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak tanınmıştır. İmparatorluğun Batı ve Doğu olarak ikiye ayrılmasından sonra, Latin köklerine bağlı kalan Batı'daki Hıristiyanlık Avrupa'yı, Grek mirasına sahip çıkan İstanbul merkezli Doğu Hıristiyanlığı ise Anadolu coğrafyasını şekillendirmiştir. Aralarında yaşanan çeşitli ihtilaflar sebebiyle 1054'te iki kilise karşılıklı olarak birbirini aforoz etmiş ve Doğu Roma'daki kilise Ortodoks Kilisesi adıyla Latin (Katolik) kiliselerinden ayrılmıştır. İstanbul'un 1453'te Müslümanlar tarafından fethiyle ise, Ortodoks Kilisesi, “Üçüncü Roma” sıfatıyla Moskova'ya taşınmıştır. Süreç içerisinde yaşanan teo-politik ayrışmanın sonucunda şekillenen Reform Hareketi ise, Papalığa başkaldıran protestocu kiliseleri ortaya çıkarmıştır. Bir öze dönüş çabası olarak da nitelendirebilecek olan Protestanlık, birçok alt gruba ayrılarak (Luteryan, Anglikan, Püriten, Reformist, Kalvinist vd.) o tarihten itibaren Avrupa'yı ve sonradan kurulan Amerika'yı şekillendirmiştir.³⁵ Günümüzde, Avrupa'nın güneyinde Katolik, kuzeyinde Protestan devletler ve halklar yoğunluktadır. Doğu coğrafyası ise, ilk dönemlerden itibaren Ortodoks yapısını korumaktadır.

Arapçada “teslim olmak, boyun eğmek” anlamına gelen İslam, Kuran'da “Allah'ın insanlar için seçtiği din” ve “Allah dini” şeklinde tanımlanır.³⁶ Müslümanların inancına göre, özünü Allah'ın emir ve iradesine teslimiyetin oluşturduğu İslam, insanlığa gönderilen son ilahi dindir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam, özleri itibarıyla hak dininin tüm niteliklerine uygundur. Fakat İslam haricindeki dinler, zamanla maruz kaldıkları değişimlerle birlikte özünden sapmış, İslam ise inananlara göre tüm bu sapmalardan korunarak eksiksiz olarak günümüze kadar ulaşmıştır. İslam inancına göre, peygamberler arasında bir bütünlük ve süreklilik söz konusudur. İslam'ın kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim, başlangıçtan itibaren vahiy geleneğinin mirasçısı olmuştur. Dolayısıyla, ilk insan olan Hz. Âdem'le başlayan hak din, son peygamber Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği vahiyle İslam dininde nihai şeklini almıştır.³⁷ Fakat yıllar içerisinde İslam dininde yaşanan ihtilaflar, bazı mezhebi ayrılıkları beraberinde getirmiştir. Hz. Muhammed, gelecekte Müslümanların üç fırkaya ayrılacağını öngörmüş; ihtilaf halinde büyük çoğunluğa uyulmasını emretmiştir. Bunlar arasından ise, sadece kendisini ve ashabını takip eden Ehl-i Sünnet'in hidayete ereceğini söylemiştir. Ehl-i Sünnet, sağlam ve doğru yolu benimseyenler manasında “Sünnî” olarak adlandırılmıştır. Hz.

³⁵ Kürşad Demirci, (1998), “Hıristiyanlık”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 17, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 328-340.

³⁶ Şinasi Gündüz (1998), *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 196.

³⁷ Ömer Faruk Harman (2001), “İslâm”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 2-5.

Osman'ın şehid edilmesiyle ortaya çıkan ve Hz. Ali'nin hilafeti döneminde Muâviye destekçileriyle yaşanan mücadelelerden doğan ilk ihtilafların ardından Dört Halife ve Muâviye'nin hilafetini kabul eden çoğunluğa Osmâniyye (Ehl-i Sünnet), ilk üç halife ve Muâviye'nin hilafetini tanımayan azınlığa ise Şîa (Ehl-i Beyt) adı verilmiştir. Böylece, çoğunluk durumunda olan Müslümanlar Ehl-i Sünnet, azınlık durumunda kalanlar ise Ehl-i Beyt olarak gruplara ayrılmıştır.³⁸ Şîa, Hz. Muhammed'in vefatından sonra devlet yönetiminin Hz. Ali ve onun soyundan gelenlere ait olduğu fikri etrafında şekillenen teo-politik gruplaşmaları ifade eder. Hz. Muhammed'e haleflik etmenin kendi hakları olduğunu savunan Şîiler, İmâmet'i bir miras olarak almışlar ve Hz. Ali'yi ilk imam kabul etmişlerdir. İmam silsilesini 12 ile sınırlandıran ve 12. imam Muhammed el-Mehdî'yi beklenen mehdî olarak kabul eden İsnâaşeriyye grubu, zamanla Şîa'nın temelini oluşturmuştur. Günümüzde Velayet-i Fakih doktriniyle sentezlenen İsnâaşeriyye Şîası, İran İslam Cumhuriyeti'nde kendine somut bir iktidar alanı da bulmuştur.³⁹

2. Küresel Pandemi Karşısında Gelişen İnanç Eksenli Tepkiler

Bu başlık altında Ateist ideolojinin devlet politikası olarak teşvik edildiği Çin Halk Cumhuriyeti, Yahudi inanç eksenli İsrail, Hıristiyan inancına bağlı mezhepler olan Katolik İtalya, Ortodoks Rusya, Protestan Amerika Birleşik Devletleri ve İslam inanç ekseninde Sünni yorum Türkiye ve Şii yorum İran örneklerinin COVID-19 karşısında geliştirdikleri din temelli tepkiler tartışılmıştır.

2.1. Ateist Sistem Örneği Olarak Çin Halk Cumhuriyeti

Literatürde COVID-19 olarak isimlendirilen yeni koronavirüsün çıkış noktası olan Çin Halk Cumhuriyeti, komünist bir parti (Çin Komünist Partisi-ÇKP) tarafından yönetilen bir tek parti rejimidir. Ülkenin resmi olarak herhangi bir dini olmamakla birlikte, ülkedeki hâkim siyasi ideoloji, katı söylem ve uygulamalarıyla Ateizm'i teşvik etmekte ve bütün dini yapılar da faaliyetlerini Çin Komünist Partisi'nin kontrolünde yürütmektedirler. Parti tüzüğü gereğince, üyelerin herhangi bir dini inancı olmamalı⁴⁰ ve bütün komünistler kararlı birer Marksist Ateist

³⁸ Yusuf Şevki Yavuz (1994), "Ehl-i Sünnet", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 525-530.

³⁹ Mustafa Öz (2010). "Şîa", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 39, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 111-114.

⁴⁰ Zuo Peng (2018), "左鹏：中共党员不准信仰宗教与党的宗教信仰自由政策并不矛盾", Çin Sosyal Bilimler Akademisi, 16.06.2018, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: http://myy.cass.cn/kxwsl/201806/t20180616_4369067.shtml.

olmalıdırlar.⁴¹ Devlet, bireysel anlamda bütün vatandaşların inanç özgürlüğünü anayasayla güvenceye almakta⁴², fakat diğer taraftan kutsal kitapların içeriğini komünist ideolojiye uygun şekilde yeniden yapılandırmayı planlamaktadır.⁴³ Ülkede halkın yarısından fazlası herhangi bir dine mensup değildir. Çin'in resmi olarak tanıdığı dinler; Budizm (yüzde 18,2), Taoizm (yüzde 1), İslam (yüzde 1,8) ve -Katolik ve Protestan- Hıristiyanlık'tır (yüzde 5,1). Nüfusun önemli bir kısmı ise (yüzde 21,9) geleneksel halk inançlarına mensuptur. Konfüçyüsçülük ise, din değil, felsefi bir düşünce ve davranış biçimidir.⁴⁴ Resmi olarak tanınan dini yapılar, ancak devlet tarafından denetlenen kurumlardan birine üye olarak faaliyet yürütebilir.⁴⁶ Bütün bunlarla birlikte, Çin'de yaşam tarzı olarak dinin günlük hayatta etkisi oldukça sınırlıdır.

Çin'de görülen dünyadaki ilk yeni tip koronavirüs vakasının 17 Kasım 2019'a kadar geriye gittiği tahmin edilmektedir.⁴⁷ 31 Aralık'ta Dünya Sağlık Örgütü Çin Ulusal Ofisi'ne bilinmeyen türde yeni zatürre vakaları bildirildi. Çin'deki ulusal otoriteler, hastalarda mevcut zatürre aşularına tepkisiz kalan bir virüsün varlığını DSÖ'ye rapor etti.⁴⁸ Çinli yetkililer, 7 Ocak'ta SARS ve MERS virüslerini de içeren ve 2019-nCoV olarak adlandırılan yeni bir virüs tespit ettiklerini doğruladılar.⁴⁹ Çin Ulusal Sağlık Komisyonu tarafından virüsün Wuhan şehrindeki bir deniz ürünleri pazarında ortaya çıktığı tespit edildi ve bu durum DSÖ'ye rapor edildi.⁵⁰ DSÖ, 30 Ocak'ta yeni tip koronavirüsle ilgili olarak dünya çapında Uluslararası Halk

⁴¹ Yang Chunxue (2019), “为什么共产党员必须是彻底的无神论者”, Ningxia Parti Okulu, Ulusal Dini Teori ve Politika Araştırma Merkezi, 22.01.2019, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <http://theory.people.com.cn/n1/2019/0122/c40531-30584715.html>.

⁴² CPPCC (2011), “中国共产党的宗教政策”, 26.09.2011, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.cppcc.gov.cn/2011/09/26/ART11317001118828425.shtml>.

⁴³ Michael Sheridan (2009), “China 're-evaluates' classic religious texts”, *The Tablet*, 03.12.2009, Erişim Tarihi: 30.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.thetablet.co.uk/news/12253/china-re-evaluates-classic-religious-texts>.

⁴⁴ Ülkelerin dini yapısı hakkındaki (Rusya, İran ve Türkiye dışında) istatistiki veriler CIA The World Factbook, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/> adresinden alınmıştır.

⁴⁵ The World Factbook (2021), “China”, 30.03.2021, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/china/>.

⁴⁶ Eleanor Albert & Lindsay Maizland (2020), “Religion in China”, Council on Foreign Relations, 25.09.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.cfr.org/background/religion-china#chapter-title-0-8>.

⁴⁷ Josephine Ma (2020), “Exclusive | Coronavirus: China's first confirmed Covid-19 case traced back to November 17”, *South China Morning Post*, 13.03.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.scmp.com/news/china/society/article/3074991/coronavirus-chinas-first-confirmed-covid-19-case-traced-back>.

⁴⁸ World Health Organization (2020), “Novel Coronavirus (2019-nCoV) SITUATION REPORT - 1”, 21.01.2020, Erişim Tarihi: 19.03.2021, Erişim Adresi: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4.

⁴⁹ Türkiye Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü (2020), “COVID-19 (Yeni Koronavirüs)”, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.seyahatsagligi.gov.tr/site/koronavirus>.

⁵⁰ World Health Organization (2020), “Novel Coronavirus (2019-nCoV) SITUATION REPORT - 1”, 21.01.2020, Erişim Tarihi: 19.03.2021, Erişim Adresi: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4.

Sağlığı Acil Durumu ilan etti.⁵¹ Dünya çapında yayılım gösteren salgın hastalık nedeniyle 12 Mart'ta pandemi ilan edildi.⁵² 11 Ocak'ta kayıtlara geçen koronavirüs kaynaklı ilk ölüm olayının⁵³ ardından ise, önce Wuhan şehri⁵⁴, ardından da şehrin bağlı olduğu Hubey eyaleti karantinaya alındı.⁵⁵ Çin Komünist Partisi Genel Sekreteri ve Çin Devlet Başkanı Şi Cinqing'in talimatıyla, bölgede disiplinli bir şekilde acil tedbirler alındı.⁵⁶ Ayrıca topyekûn bir seferberlik başlatılarak, Wuhan'da 10 gün içinde bin yataklı hastane yapıldı ve bölgeye takviye sağlık çalışanları gönderildi.⁵⁷

Cinqing, 27 Ocak'ta dini kurumlara yönelik olarak, salgının durdurulması amacıyla toplu yapılan bütün dini faaliyetlerin askıya alınması, insanların sağlığı için dua edilmesi, muhtaçlar için hayırseverlerden yardım toplanması ve salgınla mücadelede farkındalığın artırılmasında dini çevrelerin aktif rol almasına yönelik talimatını verdi. Çalışmaların organize edilmesi amacıyla da Salgın Önleme ve Kontrol Çalışma Grubu'nu kurdu.⁵⁸ Talimatların ardından, ülke genelindeki dini kurumların topladığı nakdi bağış miktarı 2 Şubat itibariyle 150 milyon⁵⁹, 7 Şubat'a gelindiğinde ise 300 milyon yuan'ı buldu. Ulusal Dini Gruplar Konferansı'nda bu yardımların yasalara uygun olarak yapılması, çalışmalarda dini etkinin ön plana çıkarılmaması ve toplanan bağışların misyonerlik faaliyetlerine aktarılmaması konusunda dini liderler uyarılarak, yapılacak olan çalışmaların güvenilirliği vurgulandı.⁶⁰ Bu konuda sıkı denetimler yapan yönetim, yardımları toplayıp gönderen, fakat bunları düzenli

⁵¹ World Health Organization (2020), "Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report - 10", 30.01.2020, Erişim Tarihi: 19.03.2021, Erişim Adresi: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200130-sitrep-10-ncov.pdf?sfvrsn=d0b2e480_2.

⁵² World Health Organization (2020), "WHO announces COVID-19 outbreak a pandemic", 12.03.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2020/3/who-announces-covid-19-outbreak-a-pandemic>.

⁵³ Wu Yongling (2020), "武汉确诊 41 例感染新型冠状病毒肺炎患者", *Xinhua Haber Ajansı*, 11.01.2020, Erişim Tarihi: 02.03.2021, Erişim Adresi: http://www.xinhuanet.com/2020-01/11/c_1125448269.htm.

⁵⁴ William Yang (2020), "Wuhan lockdown: China takes extreme measures to stop virus spread", *Deutsche Welle*, 23.01.2020, Erişim Tarihi: 01.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/en/wuhan-lockdown-china-takes-extreme-measures-to-stop-virus-spread/a-52120126>.

⁵⁵ Matt Reynolds & Sabrina Weiss (2020), "How coronavirus started and what happens next, explained", *Wired*, 27.05.2020, Erişim Tarihi: 24.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.wired.co.uk/article/china-coronavirus>.

⁵⁶ Xi Jinping (2020), "习近平 2 月 3 日中央常委会应对新冠肺炎疫情讲话（全文）", *Chaixin*, 15.02.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <http://china.caixin.com/2020-02-15/101515931.html>.

⁵⁷ CGTN (2020), "Wuhan's war on COVID-19: How China mobilizes the whole country to contain the virus", 29.02.2020, Erişim Tarihi: 22.03.2021, Erişim Adresi: <https://news.cgtn.com/news/2020-02-27/Wuhan-s-war-on-COVID-19-How-China-mobilizes-to-contain-the-virus-OqUh2Doeti/index.html>.

⁵⁸ Wang Jianliang (2020), "宗教界在疫情防控阻击战中发挥积极作用", *The Paper*, 04.02.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: https://www.thepaper.cn/newsDetail_forward_5762918.

⁵⁹ *Xinhua Haber Ajansı* (2020), "宗教界在疫情防控阻击战中发挥积极作用", 03.02.2020, Erişim Tarihi: 10.03.2021, Erişim Adresi: http://www.xinhuanet.com/politics/2020-02/03/c_1125527661.htm.

⁶⁰ SARA (2020), "宗教领域疫情防控工作如何抓实抓细? 权威要求来了!", 11.02.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywdt/324897.jhtml>.

şekilde rapor etmeyen Pekin'deki 7 yeraltı kilisesinin⁶¹ faaliyetlerini polis baskınıyla durdurdu.⁶²

Cinping'in talimatları doğrultusunda, Çin Budist Derneği, 29 Ocak'ta salgın süresince bütün faaliyetleri durdurduğunu açıklayan bir bildiri yayınladı. Bildiri çerçevesinde ibadethaneler ve bağlı eğitim kurumlarının geçici olarak kapatılarak, kitlesel törenlerin ve faaliyetlerin askıya alındığı duyuruldu.⁶³ Bu bildirin ardından, bütün eyaletler ve özerk bölgelerdeki Budist tapınaklar birbirleriyle uyumlu şekilde bildirimler yayınladılar ve kararı tatbik ettiler. Bunun yanında, yurtdışı da dâhil olmak üzere para ve malzeme yardımı toplandı.⁶⁴ Virüsle mücadelede parti ve hükümetle aktif olarak iş birliği yapan Budistler, 13 Şubat itibarıyla toplam 207 milyon yuan tutarında bir bağışta bulundular.⁶⁵ Çin Taoist Derneği ise, Bahar Bayramı kutlamalarını askıya aldığını ve tapınakların kapatılacağını duyurdu. Ayrıca kalabalık yerlere gitmekten kaçınmaları gerektiği hususunda takipçilerini bilgilendireceğini belirtti.⁶⁶ Ülke genelindeki Taoist topluluklar da, bu çağrıya yanıt vererek, bütün ibadetlerini durdurdular. Derneğin salgınla mücadele için yayınladığı bağış mektubu sonrasında toplamda 50 milyon yuan'dan fazla yardım toplandı.⁶⁷ Çin İslam Birliği de, 27 Ocak'ta hükümetin verdiği talimatların uygulanarak ilgili devlet daireleriyle iş birliği içerisinde hareket edilmesi⁶⁸, ülke genelindeki camilerde ve diğer mekanlarında kolektif dini faaliyetlerin askıya alınması, ibadet yerlerinin dezenfekte edilmesi, yardım faaliyetlerinin hükümetle iş birliği halinde aktif olarak yürütülmesi ve cömertçe bağışta bulunulması çağrısı yaptı.⁶⁹ Müslümanlar, 14 Şubat itibarıyla 86 milyon yuan'dan fazla nakdi yardım toplayıp, çok sayıda sağlık malzemesi tedarik ettiler.⁷⁰ Çin Katolik Kilisesi ise, salgını önlemek üzere parti merkez

⁶¹ Çin devleti tarafından resmi olarak tanınmayan, kayıt dışı faaliyet gösteren kiliseler.

⁶² Zhang Yan (2020), "抗击疫情行动中的中国宗教团体", *The New York Times*, 25.02.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <https://cn.nytimes.com/china/20200225/china-religion-coronavirus-donations/>.

⁶³ Çin Budist Derneği (2020), "关于疫情期间停止相关活动的通知", 29.01.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.chinabuddhism.com.cn/e/action/ShowInfo.php?classid=506&id=40729>.

⁶⁴ SARA (2020), "守望相助共筑连心桥 众志成城打赢防疫战——佛教界积极开展疫情防控工作", 07.02.2020, Erişim Tarihi: 24.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywdt/324310.jhtml>.

⁶⁵ SARA (2020), "【战“疫”】佛教界：共筑连心桥 打赢防疫战", 13.02.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywdt/325171.jhtml>.

⁶⁶ Çin Taoist Derneği (2020), "中国道教协会关于做好春节期间道教活动场所有关工作的通知", 24.01.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.taoist.org.cn/showInfoContent.do?id=5433&p=%27p%27>.

⁶⁷ SARA (2020), "【战“疫”】道教界：同舟同济 积极防控", 14.02.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywdt/325268.jhtml>.

⁶⁸ Çin İslam Derneği (2020), "关于新型冠状病毒疫情防控工作的通知", 27.01.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.chinaislam.net.cn/cms/news/xhwx/202001/27-13757.html>.

⁶⁹ Çin İslam Derneği (2020), "同舟共济 共克时艰——坚决打赢疫情防控阻击战，中国穆斯林在行动", 05.02.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.chinaislam.net.cn/cms/news/xhwx/202002/05-13784.html>.

⁷⁰ SARA (2020), "【战“疫”】伊斯兰教界：共克时艰 抗击疫情", 15.02.2020, Erişim Tarihi: 24.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywdt/325289.jhtml>.

komitesinin talimatlarına kararlılıkla uyulmasını, dini okulların kapatılmasını, Pazar ayinlerinin ve toplu faaliyetlerinin askıya alınmasını, aktif olarak bağış faaliyetlerinin başlatılmasını ve kontrollü bir şekilde salgının önlenmesi için çalışılmasını istedi.⁷¹ Bu çağrıya ilk olarak Hubey eyaletindeki iki Katolik Kilisesi tüm faaliyetlerini durdurarak yanıt verdi⁷² ve düzenlenen yardım kampanyalarıyla 15 Şubat'a kadar yaklaşık 13 milyon yuan toplandı.⁷³ Devletin resmi olarak kabul ettiği diğer Hıristiyan topluluklar da, kilisedeki ibadetleri, eğitimleri ve her türlü toplu faaliyetleri askıya aldıklarını bildirdiler.⁷⁴ Fakat Shandong Eyaleti Protestan Kilisesi, salgınlara karşı mücadeleyi “*sapkınlık*” olarak değerlendirerek, direniş önerisi şeklinde bir bildiri yayınladı.⁷⁵

Din ve mezheplerin devlet kontrolündeki belli topluluklara üye olmak şartıyla resmi olarak kabul edildiği, diğerlerin ise yasadışı ilan edildiği otoriter bir rejime sahip olan Çin'de⁷⁶, dini kurumlar, bu süreçte devletten gelen talimatlar doğrultusunda faaliyetlerini yürüttüler. Devlet Başkanı Şi Cinping, bu süreçte dini kurumlara; salgınla aktif şekilde mücadele edilmesi, bağışçılardan yardım toplanması ve dini kurumların ve okulların faaliyetlerini bir süre durdurması şeklinde talimatlar verdi. Ülkedeki tüm dini gruplar Devlet Başkanı Şi Cinping'in talimatlarını harfiyen yerine getirdiler. Salgınla mücadele amacıyla koordinasyon grupları kurarak, hem sahada faaliyet yürüttüler, hem de yapılan yardımları organize ettiler. Çin'in yönetim organizasyonuna uygun olarak, bu talimatların dini kurumlar tarafından emir olarak algılanarak harekete geçildiği, yapılan tüm eylemlerin sıkı bir denetime tabi olduğu ve talimatların uygulandığına dair icraatları içeren günlük raporlama işlemlerinin yapıldığı görülmektedir. Çin'de COVID-19 ile mücadele süreci tam olarak devlet kontrolünde uygulandı ve dini kurumlar da buna uyarak/uymak zorunda kalarak sürece katkıda bulundular. Bu da, salgının çıkış noktası olmasına karşın, Çin'in bu süreçte hızlı ve başarılı bir yönetimle krizi atlatmasına sebebiyet verdi.

⁷¹ SARA (2020), “坚定信心，同舟共济——坚决做好天主教界的疫情防控工作”，08.02.2020, Erişim Tarihi: 26.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywdt/324334.jhtml>.

⁷² Hubey Katolik Vatandaşlar Derneği (2020), “湖北省天主教“两会”关于加强新型冠状病毒肺炎疫情防控的倡议书”，02.02.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.chinacatholic.cn/html/report/20020011-1.htm>.

⁷³ SARA (2020), “【战“疫”】天主教界：积极行动 助力打赢防控阻击战”，16.02.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywdt/325331.jhtml>.

⁷⁴ Çin Protestan Kilisesi (2020), “面对疫情 基督教在行动”，30.01.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.ccctspm.org/newsinfo/13089>.

⁷⁵ SARA (2020), “【战“疫”】基督教界：抗击疫情 共渡难关”，17.02.2020, Erişim Tarihi: 26.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywdt/325402.jhtml>.

⁷⁶ Information Office of the State Council of the People's Republic of China (1997), “Freedom of Religious Belief in China”, 01.10.1997, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.china-un.ch/eng/bjzl/t168753.htm>.

2.2. Yahudi İnanç Ekseni Örneği Olarak İsrail

Ortadoğu'nun önemli ülkelerinden biri olan İsrail'de, nüfusun yüzde 74,3'lük büyük kesimini Yahudiler, yüzde 17,8'ini Müslümanlar, yüzde 1,9'unu Hıristiyanlar ve yüzde 1,6'sını Dürziler oluşturmaktadır.⁷⁷ Gelişmiş sağlık sisteminin de etkisiyle, ülkede, COVID-19'a bağlı can kaybı oranı nispeten düşük seyretmektedir. İsrail, virüsün ülkesinde görülmesinden sonra ülkeye giriş çıkışlarda sert tedbirler uygulamış; kendi vatandaşları haricindekilerin ülkeye girişlerine yasak getirmiş⁷⁸ ve yurtdışından gelen vatandaşları için de karantina uygulaması başlatmıştır.⁷⁹

İsrail, bu süreçte ilk olarak COVID-19 şüphesiyle Japonya'da karantinaya alınan gemideki 11 vatandaşını ülkeye getirerek karantinaya aldı. Bu vatandaşlardan birinde COVID-19 testinin pozitif çıkması sonucunda, ülkedeki ilk vaka 20 Şubat'ta onaylanmış oldu.⁸⁰ Virüsün ülkede görülmesi üzerine, ilk etapta 5.000 kişiyi aşan kitlesel gösteriler yönetim tarafından yasaklandı ve Yahudilerin geleneksel Purim Bayramı kapsamında düzenlenecek olan birçok etkinlik de tartışmalı şekilde iptal edildi.⁸¹ Ardından, hükümet, ülke içerisinde salgının yayılmasını önlemek amacıyla 100 kişiyi aşan toplu etkinliklerin ve toplantıların yasaklanacağını duyurdu.⁸² Hükümetin bu kararından sonra birçok din adamı Yahudi cemaatine yönelik benzer çağrılarda bulundular.⁸³ Dünya Ortodoks Sinagoglar Topluluğu, kendini iyi hissetmeyenlerin ve risk altında olanların sinagoglara gelmeyerek ibadetlerini evde yapmalarının uygun olacağını duyurdu.⁸⁴ Vakaların çoğalması sebebiyle, dönemin Başbakanı Benyamin Netanyahu ise, dini grupları Sağlık Bakanlığı'nın talimatlarına riayet etmeye davet

⁷⁷ The World Factbook (2021), "Israel", 30.03.2021, Erişim Tarihi: 02.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/israel/>.

⁷⁸ Toi Staff (2020), "Israel seals its borders to all foreigners amid coronavirus outbreak", *The Times of Israel*, 18.03.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.timesofisrael.com/israel-closes-borders-to-all-foreigners-amid-coronavirus-outbreak/>.

⁷⁹ Philissa Cramer (2020), "In a dramatic step, Israel to require 14-day quarantine for all travelers from abroad", *Jewish Telegraphic Agency*, 09.03.2020, Erişim Tarihi: 30.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.jta.org/quick-reads/in-a-dramatic-step-israel-to-require-14-day-quarantine-for-all-travelers-from-abroad>.

⁸⁰ RFI (2020), "Israel confirms first coronavirus case in cruise ship returnee", 21.02.2020, Erişim Tarihi: 24.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.rfi.fr/en/wires/20200221-israel-confirms-first-coronavirus-case-cruise-ship-returnee>.

⁸¹ Toi Staff (2020), "Purim parades, sporting events scrapped over coronavirus fears", *The Times of Israel*, 04.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.timesofisrael.com/purim-parades-sporting-events-scrapped-over-coronavirus-fears/>.

⁸² Eytan Halon (2020), "Israel limits gatherings to 100 people as coronavirus cases climb to 97", *The Jerusalem Post*, 11.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.jpost.com/Israel-News/Coronavirus-cases-climb-to-77-second-case-of-unknown-origin-confirmed-620578>.

⁸³ *The Jerusalem Post* (2020), "Sephardi Chief Rabbi: Avoid visiting Western Wall due to coronavirus", 12.03.2020, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.jpost.com/Israel-News/Sephardi-Chief-Rabbi-Avoid-visiting-Western-Wall-due-to-coronavirus-620751>.

⁸⁴ Alex Winston (2020), "New guidelines released for synagogues to combat coronavirus", *The Jerusalem Post*, 12.03.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.jpost.com/Israel-News/New-guidelines-released-for-synagogues-to-combat-coronavirus-620649>.

etti ve büyük kalabalıklar halinde toplanmaktan kaçınmalarını söyledi.⁸⁵ Buna karşılık, Haredi olarak isimlendirilen bazı ultra-Ortodoks Yahudi cemaatleri, ibadetleri iptal etmenin COVID-19'dan bile daha tehlikeli olduğunu savunarak, hükümetin aldığı kararlara uymayacaklarını ve sinagog ve okullarını açık tutacaklarını beyan ettiler.⁸⁶ Ülkede ilk COVID-19 bağlantılı ölüm 21 Mart'ta Kudüs'te gerçekleşti.⁸⁷ Olayın ardından Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan bir raporda, vakaların yüzde 24'ünün sinagogda virüse yakalandığı ve bugüne kadar bir sinagogda görülen en büyük toplu vakanın 17 kişi olarak tespit edildiği açıklandı.⁸⁸ Ülkedeki koronavirüs vakalarının dörtte birinin sinagoglarla ilişkili olduğunun açıklanmasından sonra, Bakanlık⁸⁹, sinagogları kapatmanın halk sağlığını korumak açısından hayati bir zorunluluk olduğunu dile getirdi⁹⁰ ve din adamlarının talimatlarıyla sinagoglar kapatılmaya başlandı.

İsrail'de genel anlamda (Harediler haricinde) hem devlet disiplini, hem de din adamlarının resmi makamların uyarılarına riayet etmesi sonucunda salgının yayılması nispeten yavaşlatılmıştır. Bir sinagogda yaşanan küçük çaplı toplu vakanın ardından alınan yoğun tedbirlerle birlikte, dini kurumlarda yaşanabilecek olan yeni toplu vakaların önüne geçilmiştir. Fakat bununla birlikte, Haredilerin COVID-19'a karşı getirilen yasakları protesto ederek kurallara uymaması, halk sağlığı güvenliği açısından önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

2.3. Hıristiyan Katolik İnanç Ekseni Örneği Olarak İtalya

İtalya'da çoğunluğu Katolikler olmak üzere halkın yüzde 83,3'ünü Hıristiyanlar, yüzde 3,7'sini Müslümanlar, yüzde 12,4'ünü ise inançsızlar oluşturmaktadır.⁹¹ Katolik mezhebinin yönetim merkezi olan Vatikan Şehir Devleti başkent Roma'da bulunmaktadır. Ülkede ilginç

⁸⁵ Tamar Beeri & Rossella Tercatin & Yonah Jeremy Bob & Gil Hoffman (2020), "Netanyahu threatens lockdown as coronavirus patients reach 433", *The Jerusalem Post*, 18.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.jpost.com/Breaking-News/Gilad-Erdan-Total-lockdown-is-inevitable-security-forces-must-prepare-621396>.

⁸⁶ Sam Sokol (2020), "Ultra-Orthodox in Israel Ignoring Social Distancing", *The Jerusalem Post*, 19.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.jpost.com/Israel-News/Ultra-Orthodox-in-Israel-ignoring-social-distancing-Were-not-scared-621513>.

⁸⁷ Nir Hasson (2020), "88-year-old Holocaust Survivor From Jerusalem Is Israel's First Coronavirus Fatality", *Haaretz*, 21.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.haaretz.com/israel-news/premium-he-was-a-beloved-and-dear-man-arie-even-is-israel-s-first-coronavirus-fatality-1.8696535>.

⁸⁸ Stuart Winer (2020), "Synagogues top coronavirus hotspot list, epidemiological report finds", *The Times of Israel*, 24.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.timesofisrael.com/synagogues-top-coronavirus-hotspot-list-epidemiological-report-finds/>.

⁸⁹ Jeremy Sharon (2020), "A quarter of coronavirus infections from synagogues, Health Ministry says", *The Jerusalem Post*, 24.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.jpost.com/Israel-News/A-quarter-of-coronavirus-infections-from-synagogues-Health-Ministry-says-622156>.

⁹⁰ Aaron Robinowitz (2020), "Chief Rabbis Order Synagogues Closed Following Israel's New Coronavirus Regulations", *Haaretz*, 25.03.2020, Erişim Tarihi: 02.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.haaretz.com/israel-news/synagogues-to-close-under-new-coronavirus-regulations-1.8708347>.

⁹¹ The World Factbook (2021), "Italy", 30.03.2021, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/italy>.

bir olay olarak, COVID-19 vakaları görülmeden önce, Vatikan'daki yılbaşı kutlamaları sırasında Çinli bir kadının Papa Francis'in elini zorla çekmesi ve Papa'nın buna karşılık olarak kadının eline tokat atması halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁹² Fakat ilk COVID-19 vakalarının görülmesinden sonra, bu olayın Papa'ya yapılan biyolojik bir saldırı olabileceği konusunda komplo teorileri üretilmeye başlanmıştır.⁹³

İtalya'da ilk COVID-19 vakalarına 31 Ocak'ta Roma'da tatilde olan iki Çinli turistte rastlandı.⁹⁴ 22 Şubat'ta ise COVID-19 sebebiyle ilk kez bir Avrupa vatandaşı İtalya'da hayatını kaybetti.⁹⁵ İtalya'da artan vakalarla birlikte pandemi Avrupa'da yayılmaya başladı.⁹⁶ İtalya'da COVID-19 salgınından dolayı ilk olarak Lombardiya bölgesinde, sonrasında ise İtalya'nın genelinde tüm dini hizmetler yönetim tarafından askıya alındı.⁹⁷ Vatikan, binlerce kişinin katıldığı Roma'daki Kutsal Hafta kutlamalarına katılımın pandemi nedeniyle iptal edildiğini⁹⁸, Angelus duasının halkın katılımı olmadan gerçekleştirileceğini ve tüm etkinliklerin online (çevrim içi) ortamda canlı yayınlanacağını duyurdu. 8 Mart'ta yapılacak Angelus duasının pencereden halka hitap şeklinde değil, halkın katılımı olmadan Apostolik Sarayı Kütüphanesi'nde gerçekleşeceği ve online (çevrim içi) ortamda yayınlanacağı açıklandı.⁹⁹

⁹² Peter Stubley (2020), "Angry Pope slaps hand of woman who refuses to let go", *Independent*, 01.01.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/pope-slap-video-francis-woman-hand-grab-vatican-a9266191.html>.

⁹³ *Akşam* (2020), "Coronavirüs ile ilgili son komplo teorisi... Papa'ya suikast girişimi miydi?", 30.01.2020, Erişim Tarihi: 20.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.aksam.com.tr/dunya/coronavirus-ile-ilgili-son-komplo-teorisi-papaya-suikast-girisimi-miydi/haber-1041112>.

⁹⁴ Chiara Severgnini (2020), "Coronavirus, primi due casi in Italia «Sono due cinesi in vacanza a Roma» Sono arrivati a Milano il 23 gennaio", *Corriere Della Sera*, 30.01.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: https://www.corriere.it/cronache/20_gennaio_30/coronavirus-italia-corona-9d6dc436-4343-11ea-bdc8-faf1f56f19b7.shtml.

⁹⁵ *The Telegraph* (2020), "First Europeans die from coronavirus in Italy Save", 22.02.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.telegraph.co.uk/global-health/science-and-disease/coronavirus-news-uk-china-south-korea-singapore/>.

⁹⁶ Derrick Bryson Taylor (2021), "A Timeline of the Coronavirus Pandemic", *The New York Times*, 17.03.2021, Erişim Tarihi: 04.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/article/coronavirus-timeline.html>.

⁹⁷ Piera Matteucci (2020), "Coronavirus, chiusure di scuole e università, manifestazioni e locali pubblici: i provvedimenti regione per regione", *La Repubblica*, 26.02.2020, Erişim Tarihi: 22.03.2021, Erişim Adresi: https://www.repubblica.it/cronaca/2020/02/23/news/coronavirus_scuole_chiuse_e_niente_carnevale_tutti_i_provvvedimenti-249355737/.

⁹⁸ *Vatican News* (2020), "COVID-19: Vatican Holy Week celebrations under study", 15.03.2020, Erişim Tarihi: 23.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.vaticannews.va/en/vatican-city/news/2020-03/vatican-coronavirus-easter-triduum-celebrations.html>.

⁹⁹ *Holy See Press Office* (2020), "Holy See Press Office Communiqué, 07.03.2020", 07.03.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2020/03/07/200307e.html>.

Papa Francis, hastalığını gerekçe göstererek bütün ziyaretlerini ve halka açık toplantılarını iptal etti.¹⁰⁰ Haftalık ayini halkın katılımı olmadan gerçekleştiren Papa, Aziz Petrus Meydanı'nda boş alanı selamladı ve Paskalya kutlamalarının halkın katılımı olmadan gerçekleştirileceğini duyurdu.¹⁰¹ Sonrasında, Roma Katolik Kilisesi'nin kongre kararıyla Paskalya Bayramı ve Kutsal Hafta etkinliklerinin ileri bir tarihte yapılması kararlaştırıldı.¹⁰² Nihayetinde, Vatikan tarihinde ilk kez bir Paskalya ayini cemaat olmadan gerçekleştirildi. 12 Nisan'da Aziz Petrus Bazilikası'nda cemaatsiz gerçekleştirilen Paskalya ayini, dijital ortamlardan canlı yayınladı.¹⁰³ Papa, yayınladığı Paskalya mesajında, COVID-19'dan zarar görenler için dua etti.¹⁰⁴ Yönetimin aldığı tedbirleri önemsemekle birlikte, Papa, salgınla mücadelede manevi olarak cesareti arttırmak için, ülke genelinde uygulanan karantınayı delerek, Roma'nın boş sokaklarında yürüdü. İlk olarak Santa Maria Maggiore Bazilikası'nı ziyaret etti ve ardından San Marcello al Corso Kilisesi'ne giderek 1522'deki büyük veba salgınına karşı Roma sokaklarında dolaştırılan kutsal haçın önünde dua etti.¹⁰⁵ Bu duasında, Papa, San Marcello al Corso Kilisesi'nde koronavirüs pandemisinin sonlanması için Tanrı'dan yardım dilediğini söyledi.¹⁰⁶ Papa'nın Roma Piskoposu Kardinal Angelo de Donatis ise, Roma'daki kiliselerin bir süre kapalı kalacağını söyledi¹⁰⁷; fakat sonrasında

¹⁰⁰ Philip Pulella (2020), "Pope cancels main public appearances to stop crowds gathering amid coronavirus", *Reuters*, 07.03.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-pope/pope-cancels-main-public-appearances-to-stop-crowds-gathering-amid-coronavirus-idUSKBN20U0JH>.

¹⁰¹ Brendan Cole (2020), "Pope Francis Urges Priests to Visit Coronavirus Victims to 'Bring the Strength of God's Word'", *Newsweek*, 10.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.newsweek.com/coronavirus-pope-francis-vatican-rome-italy-1491404>.

¹⁰² Robert Sarah (2020), "Decreto della Congregazione per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti, 25.03.2020", *Holy See Press Office*, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2020/03/25/0181/00409.html#ita>.

¹⁰³ Nicole Winfield (2020), "Pope Urges Solidarity on an Easter of Both Joy, Virus Sorrow", *The Associated Press*, 12.04.2020, Erişim Tarihi: 23.03.2021, Erişim Adresi: <https://apnews.com/article/1a7ae6272bfac2e0a4b6da7371fc4b1>.

¹⁰⁴ Pope Francis (2020), "The Holy Father's Easter Message and "Urbi et Orbi" Blessing, 12.04.2020", *Holy See Press Office*, 12.04.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2020/04/12/200412b.html>.

¹⁰⁵ Ester Palma (2020), "Coronavirus, Papa Francesco a piedi da solo: prega il «Crocifisso miracoloso» per la fine dell'epidemia", *Corriere della Sera*, 15.03.2020, Erişim Tarihi: 22.03.2021, Erişim Adresi: https://roma.corriere.it/notizie/cronaca/20_marzo_15/coronavirus-papa-pellegrino-s-maria-maggiore-crocifisso-miracoloso-roma-2f87be08-66e4-11ea-a26c-9a66211caeee.shtml.

¹⁰⁶ Paolo Rodari (2020), "Pope Francis on Coronavirus crisis: "Don't waste these difficult days. While at home re-discover the importance of hugging kids and relatives"", *La Repubblica*, 17.03.2020, Erişim Tarihi: 26.03.2021, Erişim Adresi: https://www.repubblica.it/vaticano/2020/03/18/news/coronavirus_pope_francis-251572693/.

¹⁰⁷ *La Repubblica* (2020), "Coronavirus Roma, morto militare di 59 anni al Policlinico Umberto I. La diocesi: "Chiese chiuse fino al 3 aprile"", 12.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: https://roma.repubblica.it/cronaca/2020/03/12/news/coronavirus_roma_morto_un_uomo_di_57_anni_al_policlinico_umberto_i-251075963/.

hizmetler için kısmen açık olacağını duyurması kafa karışıklığına sebep oldu.¹⁰⁸ Geç alınan ve aynı zamanda tartışma yaratan bu gibi kararlardan ötürü, 25 Mart itibariyle İtalya’da 69 rahip ve onlarla temas eden birçok inançlı insan COVID-19’dan dolayı hayatını kaybetti.¹⁰⁹

İtalya’da COVID-19’un kontrolden çıkmasının temel sebebi, halkın günlük rutinlerinden vazgeçmemesidir. Olaylar karşısında, İtalyanlar, halkın katılımına kapatılan ayinlere ve diğer dini etkinliklere katılmamış ve buna herhangi bir itiraz geliştirmemişlerdir. Bunun yanında, gerek Papa, gerekse diğer İtalyan kiliseleri tedbirlerini almışlar; fakat çok sayıda rahibin ölümünden de anlaşılacağı üzere, virüsün yayılmasını önleme konusunda yeterince başarılı olamamışlardır.

2.4. Hıristiyan Ortodoks İnanç Ekseni Örneği Olarak Rusya

Toplumun yüzde 77’si Hıristiyan, yüzde 5’i Müslüman, yüzde 1’i Yahudi, yüzde 1’i de Budist olan Rusya¹¹⁰, “Üçüncü Roma” teorisiyle Ortodoks dünyasının en önemli temsilcilerinden biridir. Ülkede COVID-19 vakalarına rastlanmasının ardından, Devlet Başkanı Vladimir Putin, pandemiyle mücadele konusunda bir çalışma grubu kurdu.¹¹¹ Putin, salgının normal yaşamı etkilemesini istemediğinden dolayı, ilk zamanlarda her şeyin kontrol altında olduğunu söyledi.¹¹² 31 Ocak tarihli ilk vakanın¹¹³ ardından, ülkede COVID-19 bağlantılı ilk ölüm 19 Mart’ta Moskova’da yaşandı.¹¹⁴

Rusya’ya COVID-19’un girişinden sonra St. Petersburg’taki Kazan Katedrali’ne getirilen Vaftizci Yahya’ya ait bir kutsal kalıntıyı 7 gün boyunca yaklaşık 70 bin kişi öptü. Katedralin girişinde hijyen kuralları uygulanmasına rağmen¹¹⁵, törenlerde insanlara aynı kaşıktan şarap

¹⁰⁸ Mauro Leonardi (2020), “Chiese aperte, chiese chiuse. Cos’è successo a Roma?”, *Agenzia Italia*, 13.03.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.agi.it/blog-italia/idee/post/2020-03-13/coronavirus-chiese-aperte-chiuse-7503158/>.

¹⁰⁹ Francesco Ognibene (2020), “Coronavirus: salgono a 121 i preti italiani portati via dal Covid”, *Avvenire*, 28.05.2020, Erişim Tarihi: 22.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.avvenire.it/attualita/pagine/coronavirus-i-preti-morti-emilia-lombardia>.

¹¹⁰ *Anadolu Ajansı* (2017), “Rusya”, 06.09.2020, Erişim Tarihi: 11.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/rusya/902427>.

¹¹¹ Rusya Koronavirüsle Mücadele Koordinasyon Kurulu (2020), “Распоряжение о рабочей группе Госсовета по противодействию распространению коронавируса”, 15.03.2020, Erişim Tarihi: 16.03.2021, Erişim Adresi: <http://kremlin.ru/events/president/news/62990>.

¹¹² Sarah Rainsford (2020), “Coronavirus: No Russia lockdown as Putin puts on show of calm”, *BBC News*, 22.03.2020, Erişim Tarihi: 14.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-europe-51972974>.

¹¹³ TASS (2020), “В России выявили первые два случая заражения коронавирусом”, 31.01.2021, Erişim Tarihi: 15.03.2021, Erişim Adresi: <https://tass.ru/obschestvo/7656549>.

¹¹⁴ Lyubov Protsenko (2020), “Собянин подтвердил смерть пациентки с коронавирусом”, *Rossiyskaya Gazeta*, 19.03.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <https://rg.ru/2020/03/19/reg-cfo/sergej-sobianin-podtverdil-smert-pacientki-s-koronavirusom.html>.

¹¹⁵ *Interfax* (2020), “70 тыс. человек приложились в Петербурге к привезенным мощам Иоанна Крестителя”, 18.03.2020, Erişim Tarihi: 15.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.interfax.ru/russia/699842>.

sunulduğu görüldü.¹¹⁶ Salgının birçok bölgeye yayılmasının ardından toplanan Rus Ortodoks Kilisesi Sinodu (Meclisi), sağlık kurumunun tavsiyeleri doğrultusunda kiliselerde hijyene özen gösterilmesi, ibadetler sırasında ortak kullanılan materyallerin alkolle arındırılması ve cemaatle yapılan ibadetlere kısıtlamalar getirilmesi hususunda bazı kuralları benimsediğini duyurdu.¹¹⁷ Ama tavsiye edilen bu kurallar, kiliseler arasında görüş ayrılıklarına sebep oldu. Birçok Ortodoks, komünyon şarabını aynı kaşıktan içmenin güvenli olduğu konusunda ısrar etti.¹¹⁸ Bryansk Piskoposluğu, aynı tarihte yapılacak olan ibadeti acilen iptal ederken, Kazan Katedrali'ndeki ibadet ise iptal edilmedi.¹¹⁹ Aynı şekilde Kuban Kilisesi salgının yayılmaması için doktorların tavsiyeleri doğrultusunda gerekli bütün tedbirlerin alınacağını açıklarken¹²⁰, Udmurtya İjevsk Başpiskoposu kiliselerin kesinlikle kapanmaması gerektiğini savundu ve inancılı olanların kiliseye gelerek COVID-19'u duayla yenebileceklerini söyledi.¹²¹ 19 Mart'ta Rus Ortodoks Kilisesi rahipleri COVID-19'la mücadele amacıyla gece alayları düzenlemeye başladı. Rahipler, Meryem Ana'nın resmini ve kutsal haçı taşıyarak manastırı çevreleyen duvarların etrafında yürüdü, duvarlara kutsal su serpip dua etti.¹²² Kutsal Sinod'un aldığı kararlar, Rus Ortodoks Kilisesi lideri Patrik Kirill tarafından 21 Mart'ta onaylandı. Kirill, COVID-19 salgınının atlatılması ve virüsle mücadele eden sağlık çalışanlarına güç vermesi amacıyla ayinlerde okunmak üzere özel dua metni hazırladı.¹²³ Gene aynı kiliseden bir din

¹¹⁶ Radio Free Europe/Radio Liberty (2020), "The COVID-19 pandemic did not deter the faithful in Kazan from taking communion from the same spoon.", *Tweet: @RFERL*, 17.03.2020, Erişim Tarihi: 14.03.2021, Erişim Adresi: <https://twitter.com/RFERL/status/1239869085204107361>.

¹¹⁷ Moskova Patrikhanesi (2020), "Инструкция настоятелям приходов и подворий, игуменам и игумениям монастырей Русской Православной Церкви в связи с угрозой распространения коронавирусной инфекции", 17.03.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5608607.html>.

¹¹⁸ Giorgi Lomsadze (2020), "Communion in the time of coronavirus", *Coda Story*, 16.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.codastory.com/waronscience/pseudohealth/communion-in-a-time-of-corona/>.

¹¹⁹ Pavel Korobov & Maria Litvinova & Alexander Chernykh (2020), "День святого Карантина", *Kommersant*, 21.03.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.kommersant.ru/doc/4298329?query=коронавирусная%20церковь>.

¹²⁰ Olga Loginova (2020), "В храмах Кубани принимаются меры по борьбе с коронавирусом", *Kommersant*, 17.03.2020, Erişim Tarihi: 15.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.kommersant.ru/doc/4291604?query=коронавирусная>.

¹²¹ Izhevsk Piskoposluğu (2020), "В Неделю 2-ю Великого поста митр. Викторин совершил литургию в кафедральном храме. Ижевская епархия", 16.03.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2021, Erişim Adresi: <http://udmeparhia.cerkov.ru/2020/03/v-nedelyu-2-yu-velikogo-posta-mitr-viktorin-sovershil-liturgiyu-v-kafedralnom-xrame-2/>.

¹²² *The Moscow Times* (2020), "Moscow Monastery Launches Nightly Anti-Coronavirus Processions", 19.03.2020, Erişim Tarihi: 15.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.themoscowtimes.com/2020/03/19/moscow-monastery-launches-nightly-anti-coronavirus-processions-a69678>.

¹²³ Moskova Patrikhanesi (2020), "Святейший Патриарх Кирилл утвердил молитвенные прошения в связи с угрозой распространения коронавирусной инфекции", 21.03.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.patriarchia.ru/db/print/5610433.html>.

adamı da salgından korunmanın en etkili yolunun kiliselerin kapatılması olduğunu söyledi.¹²⁴ Ortodoks dünyasının popüler din adamlarından olan Andrey Tkaçev ise, virüse karşı alınan tedbirleri ve halkta oluşan paniği eleştirmek adına Pazar ayinine gaz maskesi takarak çıktı ve alaycı ifadeler kullandı.¹²⁵

COVID-19'a rağmen kiliselerin hâlâ ibadete açık olması, Rusya'da siyaseten de eleştiri konusu oldu. Örneğin, Rusya Liberal Demokrat Partisi, Rus Ortodoks Kilisesi'ni eleştirerek, salgın sona erene kadar tüm toplu ibadetlerin durdurulması gerektiğini belirtti.¹²⁶ St. Petersburg Belediye Başkanı'nın şehirdeki bütün etkinliklerle birlikte kilise ziyaretlerinin de yasaklandığına dair kararına¹²⁷ karşılık olarak ise, Moskova Patrikhanesi, kişilerin din ve vicdan hürriyetinin kanunlarla garanti edildiğini ve dolayısıyla sadece kanuni yaptırımla askıya alınabileceğini belirtti.¹²⁸ St. Petersburg Patrikhanesi de belediyenin anayasaya aykırı olarak böyle keyfi bir kısıtlamaya gidemeyeceğini açıkladı.¹²⁹ 29 Mart'ta ise, Patrik Kirill, vatandaşları kilise ziyaretlerinden imtina etmeye çağırdı.¹³⁰

Rusya'da yerel otoritelerin yasaklarını tanımayarak, kendi kararları doğrultusunda hareket eden kiliselerin tavrı, idari yönetimlere karşı bir güç gösterisi olarak okunabilir. Fakat pandeminin ilk dönemlerinde, ibadetlerin yasaklanması veya ayinlerde ortak materyallerin kullanılmasına yönelik tartışmalı konularda Ortodoks kiliseleri de müşterek bir karar alamamıştır. Uygulamalara bakıldığında, Rusya'da dini hayata bağlılığın insanları COVID-19'la mücadeleye karşı koruyacağı inancının var olduğu ve yönetimin de kiliselere görece özgürlük tanıdığı söylenebilir.¹³¹ Aralarında farklı görüşü benimseyenler olsa da, Rusya'da

¹²⁴ *Nezavisimaya Gazeta* (2020), "Игумен РПЦ: Единственный способ – физически закрыть храмы", 21.03.2020, Erişim Tarihi: 20.03.2021, Erişim Adresi: https://www.ng.ru/faith/2020-03-21/100_rpc210320.html.

¹²⁵ Gregory Pappas (2020), "Should Churches Re-Open? Archbishop Calls for Patience", *Pappas Post*, 09.03.2020, Erişim Tarihi: 17.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.pappaspost.com/should-churches-re-open-archbishop-calls-for-patience/>.

¹²⁶ *Orthodox Times* (2020), "Pressure by the Liberal Democratic Party on the Church of Russia to halt Liturgies due to the coronavirus", 23.03.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2021, Erişim Adresi: <https://orthodoxtimes.com/pressure-by-the-liberal-democratic-party-on-the-church-of-russia-to-halt-liturgies-due-to-the-coronavirus/>.

¹²⁷ Alexander Beglov (2020), "Постановление Правительства Санкт-Петербурга от 26.03.2020 № 161", St. Petersburg Hükümeti, 26.03.2020, Erişim Tarihi: 19.03.2021, Erişim Adresi: <https://npa.gov.spb.ru/SpbGovSearch/Document/37611.html>.

¹²⁸ Moskova Patrikhanesi (2020), "Правовое управление Московской Патриархии прокомментировало постановление Правительства Санкт-Петербурга, согласно которому запрещается посещение храмов", 26.03.2020, Erişim Tarihi: 19.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.patriarchia.ru/db/print/5613196.html>.

¹²⁹ St. Petersburg Metropolitanlığı (2020), "Храмы Санкт-Петербургской епархии продолжают служение", 26.03.2020, Erişim Tarihi: 20.03.2021, Erişim Adresi: <http://mitropolia.spb.ru/news/mitropolit/?id=175749>.

¹³⁰ Elena Novoselova (2020), "Патриарх Кирилл призвал воздержаться от посещения храмов", *Rossiyskaya Gazeta*, 29.03.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2021, Erişim Adresi: <https://rg.ru/2020/03/29/patriarh-kirill-prizval-vozderzhatsia-ot-poseshcheniia-hramov.html>.

¹³¹ Samantha Berkhead (2020), "Russia's Orthodox Church Sticks to its Traditions Despite Coronavirus Threat", *The Moscow Times*, 03.04.2020, Erişim Tarihi: 16.03.2021, Erişim Adresi:

genel anlamıyla sağlık kurumunun telkinlerine bütün din ve mezhep önderlerinin riayet ettiği, ülke çapında alınan tedbirlerin dini alanda bir zorlukla karşılaşmadığı da görülmektedir.¹³²

2.5. Hıristiyan Protestan İnanç Ekseni Örneği Olarak Amerika Birleşik Devletleri

ABD halkının yüzde 67,3'ü Hıristiyan (yüzde 46,5 Protestan, yüzde 20,8 Katolik), yüzde 1,9'u Yahudi, yüzde 1,6'sı Mormon, yüzde 0,9'u Müslüman, yüzde 0,8'i Yehova Şahitleri mensubu, yüzde 0,7'si Budist, yüzde 0,7'si Hindu'dur; yüzde 22,8'i ise herhangi bir inanca mensup değildir.¹³³ COVID-19'un dünya geneline yayılmasından hemen sonra, ülkede acilen tıbbi olağanüstü hâl ilan edilerek, ülkeye girişlere önemli kısıtlamalar getirildi. Dönemin ABD Başkanı Donald Trump ise, COVID-19'u "Çin Virüsü" olarak adlandırarak, literatüre yeni bir kavram soktu.¹³⁴ Sağlık sistemi anlamında sosyal devlet anlayışından hayli uzak olan ülkede, sağlık hizmetlerinden faydalanmanın vatandaşlar açısından oldukça maliyetli olması sebebiyle¹³⁵, hükümetin virüsle mücadelede sağlık alanında radikal tedbirler alması zaruri hale geldi.¹³⁶

Washington eyaletinde tespit edilen 20 Ocak tarihli ilk vakanın Çin'in Wuhan şehrinden gelen birinde görüldüğü bildirildi.¹³⁷ COVID-19 bağlantılı ilk ölüm vakası ise 29 Şubat'ta yine Washington'da yaşandı.¹³⁸ Virüsün yayılmasının ardından ülke genelinde ulusal acil durum ilan edilerek, geniş bir ekonomik yardım paketinin devreye koyulacağı açıklandı.¹³⁹ Trump, 16 Mart'ta 10 kişiden fazla sayıdaki bütün kamuya açık toplantıları yasaklandığını

<https://www.themoscowtimes.com/2020/03/26/russias-orthodox-church-sticks-to-its-traditions-despite-coronavirus-threat-a69745>.

¹³² Pavel Korobov & Maria Litvinova & Alexander Chernykh (2020), "День святого Карантина", *Kommersant*.

¹³³ The World Factbook (2021), "United States", 31.03.2021, Erişim Tarihi: 04.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/united-states/>.

¹³⁴ Steven Nelson & Feis, Aaron (2020), "Trump defends referring to coronavirus as 'the Chinese virus'", *The New York Post*, 17.03.2020, Erişim Tarihi: 22.03.2021, Erişim Adresi: <https://nypost.com/2020/03/17/trump-defends-referring-to-coronavirus-as-the-chinese-virus/>.

¹³⁵ Leah A. Burke & Andrew M. Ryan (2014), "The Complex Relationship between Cost and Quality in US Health Care", *The AMA Journal of Ethics*, Cilt 16, Sayı: 2, s. 124.

¹³⁶ Maanvi Singh (2020), "Trump signs coronavirus bill ordering free testing and aid for workers", *The Guardian*, 19.03.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/18/trump-signs-coronavirus-bill-free-testing-paid-leave>.

¹³⁷ Roni Caryn Rabin (2020), "First Patient With Wuhan Coronavirus Is Identified in the U.S.", *The New York Times*, 21.01.2020, Erişim Tarihi: 14.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2020/01/21/health/cdc-coronavirus.html>.

¹³⁸ Tom Howell Jr. (2020), "Trump beefs up travel ban on Iran, advises against travel to Italy, S. Korea in press conference", *The Washington Times*, 28.02.2020, Erişim Tarihi: 22.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.washingtontimes.com/news/2020/feb/29/trump-announces-first-us-death-coronavirus-washing/>.

¹³⁹ Steve Herman (2020), "Trump Declares National Emergency Due to Coronavirus Pandemic", *VOA News*, 13.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.voanews.com/science-health/coronavirus-outbreak/trump-declares-national-emergency-due-coronavirus-pandemic>.

duyurdu, ama ibadet hizmetleri için bir zorunluluk getirilmedi.¹⁴⁰ Ülkedeki dini önderler alınan tedbirlere uyararak, toplu ibadetleri askıya aldıklarını açıklamaya başladılar. Eyaletlerin yöneticileri de bu süreçte tüm kilise hizmetlerinin iptal edilmesi tavsiyesinde bulundular.¹⁴¹ Fakat devletin kiliseler konusunda aldığı kararlar sadece tavsiye niteliğindeydi. New Jersey Trenton Başpiskoposu, kutsal kâseden şifalı su içme gibi ritüellerin yapılmasının bu süreçte mecburi olmadığını, Los Angeles Başpiskoposu ise kitlesel kutlamalarda herhangi bir kısıtlama olmayacağını, fakat temkinli davranılması gerektiğini söyledi.¹⁴² Yapılan çağrılara rağmen, halkı ibadet merkezlerine davet eden ve Pazar ayinlerini devam ettiren bazı kiliseler ise¹⁴³ halkın tepkisini topladı.¹⁴⁴ Örneğin, ABD'nin en büyük kiliselerinden biri olan Solid Rock Kilisesi, Ohio Valisi'nin bütün tavsiyelerine rağmen, yönetim tarafından alınan kararların ibadet yerlerini kapsamadığını ve kilisenin kapılarının açık olacağını açıkladı.¹⁴⁵ Aynı şekilde, Colorado Springs Kilisesi yöneticileri de, dini özgürlüğün anayasal bir hak olduğunu söyleyerek, kiliseyi kapatmayacaklarını ve bu kurallara uymayacaklarını duyurdular. Kurallara uymayan Glenview Yaşam Kilisesi'nde yapılan 80 kişilik bir toplantının ardından 10 kişinin COVID-19 testi pozitif çıktı.¹⁴⁶ Hatta Georgetown Mesih Kilisesi rahibinin de enfekte olduğu açıklandı.¹⁴⁷ Fakat genel itibariyle Piskoposların duyarlı

¹⁴⁰ Cecelia Smith-Schoenwalder (2020), "Trump Administration Suggests Avoiding Gatherings of More Than 10 People", *U.S. News*, 16.03.2020, Erişim Tarihi: 23.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.usnews.com/news/national-news/articles/2020-03-16/trumps-coronavirus-task-force-suggests-limiting-gatherings-to-10-people-or-fewer>.

¹⁴¹ Sarah Mervosh & Elizabeth Diaz (2020), "From Seattle to Kentucky, Churches Cancel Religious Services", *The New York Times*, 11.03.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2020/03/11/us/coronavirus-kentucky-churches-cancel.html?searchResultPosition=3>.

¹⁴² John Burger (2020), "Coronavirus closes Lourdes' healing waters, and halts students' travel to Italy", *Aleteia*, 03.02.2020, Erişim Tarihi: 24.03.2021, Erişim Adresi: <https://aleteia.org/2020/03/02/coronavirus-closes-lourdes-healing-waters-and-halts-students-travel-to-italy/>.

¹⁴³ Ian Lovett & Elizabeth Findell (2020), "Despite Coronavirus, Some Religious Services Continue", *The Wall Street Journal*, 15.03.2020, Erişim Tarihi: 23.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.wsj.com/articles/despite-coronavirus-some-religious-services-continue-11584310003?mod=searchresults>.

¹⁴⁴ Jason Murdock (2020), "U.S. Churches Hold Public Sunday Services Despite Coronavirus Outbreak: 'This is Dangerous'", *Newsweek*, 23.03.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.newsweek.com/church-sunday-service-open-despite-coronavirus-covid19-health-advice-social-distancing-1493756>.

¹⁴⁵ Alexa Helwig (2020), "Solid Rock Church continues to hold services during coronavirus outbreak", *Local 12*, 25.03.2020, Erişim Tarihi: 26.03.2021, Erişim Adresi: <https://local12.com/news/local/solid-rock-church-continues-to-hold-services-during-coronavirus-outbreak-butler-county-cincinnati-ohio-alexa-helwig-governor-dewine>.

¹⁴⁶ Diane Pathieu & Will Jones (2020), "Glenview coronavirus: 43 sick, 10 positive COVID-19 cases after churchgoers attend service at Life Church", *ABC7 Chicago*, 28.03.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <https://abc7chicago.com/health/more-than-40-people-report-symptoms-after-attending-service-at-church-in-glenview-6055024/?fbclid=IwAR30JTehMdEckwGLW2iDnJJxu-02h9ILfiiBxwfuy0hnxBMSred0y0jkh6I>.

¹⁴⁷ Michelle Boorstein (2020), "The Georgetown church quarantined by D.C.'s coronavirus outbreak", *The Washington Post*, 10.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.washingtonpost.com/religion/2020/03/09/dc-priest-with-coronavirus-leads-prominent-historic-episcopal-parish/>.

davranışı ve yerel yöneticilerin çağrılılarıyla tüm kiliseler Pazar ayinlerine ve diğer toplu ibadetlere kapılarını kapatarak, hizmetlerini dijital ortamda vermeye başladılar.

ABD’de devletin özellikle ekonomik manada aldığı güçlü tedbirler¹⁴⁸ ve yerel yöneticilerin erken uygulamaları sayesinde, ilk zamanlarda COVID-19 salgınıyla yürütülen mücadelede nispeten başarılı bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu aşamada, din adamlarının toplu ibadetlerin yapılmaması yönündeki telkinleri ve halkın bu çağrılara duyarlı yaklaşmasıyla olası toplu vakaların önüne geçilmiştir. Fakat tüm bunlara rağmen, ABD, hâlihazırda en fazla COVID-19 testi yapılan, buna paralel olarak vaka ve ölüm sayılarının da en yüksek olduğu ülkedir.¹⁴⁹

2.6. İslam Sünni İnanç Ekseni Örneği Olarak Türkiye

Nüfusunun çoğunluğu Sünni olmak üzere yüzde 99,8’i Müslümanlardan oluşan Türkiye¹⁵⁰, insan sirkülasyonu açısından önemli bir geçiş noktası olması sebebiyle COVID-19 tehdidine en açık ülkelerden biridir. Ülke yönetimi, Sağlık Bakanlığı tarafından oluşturulan Bilim Kurulu’nun aldığı tavsiye kararları doğrultusunda ilk günlerden itibaren sıkı tedbirler uygulamıştır. Salgının ülkede yayılmaya başladığı günlerde ilk olarak 65 yaş üstü vatandaşların, ardından 20 yaş altı gençlerin sokağa çıkması yasaklanmış; sonrasında ise kademeli olarak kısıtlamalar genişletilmiştir. Ayrıca, Sağlık Bakanlığı tarafından toplumsal öneriler getirmesi amacıyla psikolog, istatistikçi, din psikoloğu ve din sosyoloğunun da aralarında bulunduğu Toplum Bilimleri Kurulu oluşturulmuştur.¹⁵¹

Sağlık sistemi açısından nispeten yetersiz bir sınır ülkesi olan İran’da COVID-19 vakalarının görülmesinden sonra, Türkiye’de büyük tedirginlik yaşandı ve özellikle Nevruz Bayramı’nda yaşanacak turist akımının COVID-19’u Türkiye’ye sokabileceği endişesiyle İran’dan gelenlerin ülkeye girişleri durduruldu. Fakat Türkiye’de ilk COVID-19 vakası beklendiği gibi İran değil, Avrupa temaslı bir vatandaşta tespit edildi.¹⁵² COVID-19 bağlantılı ilk ölüm 18

¹⁴⁸ Daniel Flatley & Laura Litvan & Colin Wilhelm (2020), “Khamenei Securitized the Pandemic as the IRGC Mulls Regional Action”, *Bloomberg*, 27.03.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-21/virus-response-plan-to-total-about-2-trillion-kudlow-says>.

¹⁴⁹ Worldometer (2021), “COVID-19 Coronavirus Pandemic”, 05.04.2021, Erişim Tarihi: 05.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>.

¹⁵⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (2014), *Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

¹⁵¹ Yeşim Sert Karaaslan (2020), “Toplum Bilimleri Kurulu ilk toplantısını gerçekleştirdi”, *Anadolu Ajansı*, 08.06.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/toplum-bilimleri-kurulu-ilk-toplantisini-gerceklestirdi/1869756>.

¹⁵² Fahrettin Koca (2020), “‘Koronavirüs, Alacağımız Tedbirlerden Güçlü Değildir’”, T.C. Sağlık Bakanlığı, 11.03.2020, Erişim Tarihi: 30.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.saglik.gov.tr/TR,64383/koronavirus-alacagimiz-tedbirlerden-guclu-degildir.html>.

Mart'ta virüsü Çin temaslı bir çalışanından alan bir Türk vatandaşında gerçekleşti.¹⁵³ Bu gelişmelerden sonra yurda giriş-çıkışlara bazı yasaklar getirildi ve ülke içerisinde özellikle toplu alanlara yönelik tedbirler arttırıldı.

Yönetimin aldığı tedbirlere paralel olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Din İşleri Yüksek Kurulu ilk olarak umre çıkışlarını durdurdu ve umredekilerin dönüşlerini erkene aldı.¹⁵⁴ Müslümanların camilerde Cuma namazı kılmak yerine evlerinde öğle namazı kılacakları açıklandı¹⁵⁵; fakat Diyanet'in tavsiyesine rağmen camilerde yoğun katılımı Cuma namazları kılındı.¹⁵⁶ Bunun üzerine, 16 Mart'ta cami ve mescitlerde cemaatle namaza ara verildiği ve sadece bireysel ibadetler için camilerin açık bulundurulacağı açıklandı.¹⁵⁷ Bazı vatandaşların talimatları uygulayan cami imamlarına sorun yaşatmalarından sonra¹⁵⁸, alınan tedbirleri zafiyete uğratacak davranışların önüne geçilmesi amacıyla, Cuma günü ve Kandil Gecesi de dahil olmak üzere bütün cami ve mescitlerin kapalı tutulması kararlaştırıldı.¹⁵⁹ Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş da, video yayınıyla verdiği Cuma hutbesinde, devletin COVID-19'la mücadelede aldığı kararlara uymamanın büyük bir vebal

¹⁵³ Fahrettin Koca (2020), "Bu cümleyi bu toplumun Sağlık Bakanı olmak yanında bir hekim olarak da kuruyorum: Koronavirüsle mücadelede bugün ilk kez bir hastamı kaybettim.", *Tweet*: @drfahrettinkoca, 18.03.2020, Erişim Tarihi: 30.03.2021, Erişim Adresi: <https://twitter.com/drfahrettinkoca/status/1240075816798769160>.

¹⁵⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı (2020), "Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan koronavirüse karşı alınan tedbirlerle ilgili açıklama", 15.03.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29397/diyanet-isleri-baskanligindan-koronaviruse-karsi-alinan-tedbirlerle-igili-aciklama>.

¹⁵⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı (2020), "Din İşleri Yüksek Kurulu'ndan Cuma namazıyla ilgili açıklama", 13.03.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29390/din-isleri-yuksekkurulundan-cuma-namazıyla-igili-aciklama>.

¹⁵⁶ Deniz İpek & Fırat Fıstık (2020), "Koronavirüs önlemlerinin ardından ilk cuma namazı: "Tedbirimizi alıyoruz ama cuma da farz"", *Medyascope*, 13.02.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <https://medyascope.tv/2020/03/13/koronavirus-onlemlerinin-ardindan-ilk-cuma-namazı-tedbirimizi-alıyoruz-ama-cuma-da-farz/>.

¹⁵⁷ Ali Erbaş (2020), "Cami ve mescitlerde Cuma ve vakit namazların cemaatle kılınmasına ara verildi", Diyanet İşleri Başkanlığı, 16.03.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29402/cami-ve-mescitlerde-cuma-ve-vakit-namazların-cemaatle-kılınmasına-ara-verildi>.

¹⁵⁸ Erhan Kaytanbay (2020), "Cemaatle, 'toplu namaz kılmayın' uyarısında bulunan imam arasında tartışma!", *Sözcü*, 18.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/cemaatle-toplu-namaz-kılmayın-uyarisinda-bulunan-imam-arasinda-tartisma-5687481/>.

¹⁵⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı (2020), "Diyanet İşleri Başkanlığı, camilerde alınacak yeni tedbirleri açıkladı", 19.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Content/PrintDetail/29414>.

ve kul hakkı ihlali olduğunu dile getirdi.¹⁶⁰ Fakat mevcut yasaklara rağmen, 27 Mart günü Ali Erbaş tarafından Beştepe Millet Camii'nde kıldırılan Cuma namazı tartışmalara neden oldu.¹⁶¹ Türkiye'ye COVID-19'un girişi konusundaki en önemli tartışmalardan biri de umreden dönen vatandaşlar konusu oldu. Ülkeye giriş yapan vatandaşlardan bazılarının COVID-19 belirtileri sebebiyle tedavi altına alınması¹⁶², virüsün umreden dönen vatandaşlar sebebiyle ülke geneline yayıldığı konusunda şüpheleri arttırdı. Umreden dönen vatandaşların kendilerini karantinaya almaları ve bu süreçte ziyaretçi kabul etmemeleri istenmesine rağmen bazı illerde ziyaretlerin devam ettiği görüldü.¹⁶³ Ülkedeki altıncı COVID-19 vakası, umreden dönen bir vatandaşta tespit edildi.¹⁶⁴ 15 Mart itibariyle umreden dönen vatandaşlar Ankara ve Konya'daki yurtlarda karantinaya alındı. Ali Erbaş, karantina şartlarına uymamanın kul hakkı yemek olduğunu söyledi.¹⁶⁵ Fakat uygulanan karantinaya direnenler de oldu. Konya'da karantinaya alınan üç kişi polis tarafından yakalanarak tekrar hastaneye getirildi.¹⁶⁶ Tutulan özel bir otobüsle Erzurum'a gelmeye çalışan 28 umreciye polis müdahale etti ve umreciler karantina yurtlarına gönderildi; fakat uygulanan karantinaya direnenler de oldu.¹⁶⁷ Örneğin, Konya'daki yurttan kaçmaya çalışan umreciler polisle tartıştı ve bir vatandaş "ben hastaysam sen de ol" diyerek polis memurunun yüzüne tükürdü.¹⁶⁸

¹⁶⁰ Ali Erbaş (2020), "Bütün bir toplumu ve insanlığı tehdit eden bir salgın sebebiyle alınan bu kararlara uymamak toplum sağlığını tehlikeye düşürecek ciddi bir hata, büyük bir vebal ve kul hakkı ihlalidir.", *Tweet: @DIBAliErbas*, 20.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://twitter.com/DIBAliErbas/status/1240914019415924738>.

¹⁶¹ Serdar Açıl (2020), "Beştepe Millet Camisi'nde cuma namazı kılındı", *Anadolu Ajansı*, 27.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bestepe-millet-camisinde-cuma-namazi-kilindi/1781923>.

¹⁶² Yasin Dalkılıç & Muhammed Kısır (2020), "Umre dönüşü koronavirüs şüphesiyle gözlem altına alındı", *Demirören Haber Ajansı*, 05.03.2020, Erişim Tarihi: 30.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.dha.com.tr/yurt/umre-donusu-koronavirus-suphesiyle-gozlem-altina-alindi/haber-1758499>.

¹⁶³ Yeniçağ (2020), "Diyanet'in uyarısına rağmen... Olacak iş değil!", 15.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/diyanetin-uyarisina-ragmen-olacak-is-degil-271855h.htm>.

¹⁶⁴ Fahrettin Koca (2020), "UMREDEN YENİ DÖNDÜYSENİZ 14 Gün Kuralına uymanızı ısrarla istiyoruz. Son bir hafta içinde dönen bir yurttaşımızın testi MAALESEF POZİTİF çıktı.", *Tweet: @drfahrettinkoca*, 14.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://twitter.com/drfahrettinkoca/status/1238931031442575366>.

¹⁶⁵ TRT Haber (2020), "Umreden gelenler Ankara ve Konya'da karantinaya alındı", 15.03.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/umreden-gelenler-ankara-ve-konyada-karantinaya-alindi-467111.html>.

¹⁶⁶ Cumhuriyet (2020), "Konya'da karantinadan kaçan 3 kişi yakalandı", 16.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/konyada-karantinadan-kaçan-3-kisi-yakalandi-1727531>.

¹⁶⁷ İhlas Haber Ajansı (2020), "Kaçak umrecileri Erzurum Valisi, Çorum'da yakalattı", 17.03.2020, Erişim Tarihi: 02.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.ih.com.tr/erzurum-haberleri/kacak-umrecileri-valisi-corumda-yakalatti-2556931/>.

¹⁶⁸ Burcu Çetin (2020), "Karantinadan kaçmaya çalışırken polisin yüzüne tükürdü", *Ortaoğlu Gazetesi*, 17.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.ortadogugazetesi.com/yasam/karantinadan-kaçmaya-calisirken-polisin-yuzune-tukurdu-ben-h13153.html>.

Türkiye’de din adına yürütülen birbirinden kopuk ve bağımsız uygulamaların önüne geçebilmek amacıyla, Cumhurbaşkanlığı’na bağlı olarak 1924’te kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı, bu süreçte devletin aldığı kararlara riayet ederek halkın sağlığının korunması adına önemli bir misyon üstlenmiştir. Bazı münferit olaylar yaşansa da, bu kurumsal yapının cemaatine yönelik açıklamaları ve devletin uyguladığı tedbirler sayesinde COVID-19’un yayılmasında inanç kaynaklı sorunlar asgariye indirilmiştir.

2.7. İslam Şii İnanç Ekseni Örneği Olarak İran

Şeriatla idare olunan ve halkının önemli kısmı Şii olmak üzere yüzde 99,4’ü İslam inancına mensup olan İran¹⁶⁹, geçmişe bakıldığında, rejimin şeffaflık konusundaki güvensizlik karnesi ve toplumun dini hassasiyetlerinden dolayı COVID-19’la başarılı bir mücadele yürütemedi. İran’daki ilk koronavirüs vakası meclis seçimlerinden iki gün önce 19 Şubat’ta resmi olarak açıklamasına rağmen, seçimlere katılım oranlarını etkileyeceği düşüncesiyle bir süredir bilinen olayın geç açıklandığı kanısı geniş bir kitle tarafından kabul görmektedir. Nitekim olayın açıklanması, seçimlerdeki katılım oranının tarihin en düşük seviyelerinde kalmasına¹⁷⁰ sebep olmuştur. COVID-19’un İran’a ilk olarak, dini eğitim almak üzere Çin’den İran’ın dini merkezi olan Kum’a gelen öğrenciler tarafından getirildiği düşünülmektedir.¹⁷¹ Diğer taraftan, virüsün, ülkenin dini merkezi olan Kum ile Wuhan arasında seyahat eden bir tüccar tarafından ülkeye sokulduğu da iddialar arasındadır. Virüsün ilk resmi açıklamadan 3 ila 6 hafta önce ülkeye girdiği tahmin edilmekte, bir süredir bilinen olayın geç açıklandığı kanısı geniş bir kitle tarafından kabul görmektedir. Bu muğlak süreç, Kum’u ziyarete gelen yabancı vatandaşların virüsü özellikle komşu ülkelere taşıması olasılığını arttırmaktadır.¹⁷² Resmi açıklamada Kum dışına ziyaret geçmişleri olmadığı belirtilse de¹⁷³, ülkedeki ilk iki ölüm vakası bu şehirde yaşanmıştır.¹⁷⁴ Fakat resmi açıklamaların güvenilirliği ülke içerisinde

¹⁶⁹ Janet Afary (2016), “Iran: Religion of Iran”, *Britannica*, 31.03.2021, Erişim Tarihi: 05.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/place/Iran/Religion>.

¹⁷⁰ Mehmet Koç (2020), “İran’da Meclis Seçimleri ve Sonuçlarının Analizi”, İran Araştırmaları Merkezi, 27.02.2020, Erişim Tarihi: 02.04.2021, <https://iramcenter.org/iranda-meclis-secimleri-ve-sonuclarinin-analizi/>.

¹⁷¹ Şarkul Avsat (2020), “Koronavirüs İran’ın Kum şehrinde nasıl ortaya çıktı?”, 27.02.2021, Erişim Tarihi: 02.04.2021, Erişim Adresi: <https://aawsat.com/turkish/home/article/2152631/koronavirüs-iran'ın-kum-şehrinde-nasıl-ortaya-çıktı>.

¹⁷² Robin Wright (2020), “How Iran Became a New Epicenter of the Coronavirus Outbreak”, *The New Yorker*, 28.02.2020, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.newyorker.com/news/our-columnists/how-iran-became-a-new-epicenter-of-the-coronavirus-outbreak>.

¹⁷³ Mojtaba Dehghani (2020), “کرونا به ایران رسید؛ دو مبتلا فوت شدند”, *Independent Persian*, 19.02.2020, Erişim Tarihi: 02.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.independentpersian.com/node/42711/-کرونا-به-ایران-رسید-دو-مبتلا-فوت-شدند>.

¹⁷⁴ IRNA (2020), “Küm’da 2 kişi yeni tip koronavirüs nedeniyle hayatını kaybetti”, 20.02.2020, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <https://tr.irna.ir/news/83681748/Küm-da-2-kışı-yeni-tip-koronavirüs-nedeniyle-hayatını-kaybetti>.

tartışma konusu olmuştur. Virüsün ortalamasının üzerinde bir hızla yayılması ve kısa sürede tüm ülkede görülmesi, resmi açıklamaların güvenilirliğini azaltmıştır.¹⁷⁵

İran toplumunun mezhebi yapısı da salgının bu boyutlara gelmesinde en önemli etkenlerden biridir. Gerek muhafazakâr kesimin toplu ibadetlerini devam ettirerek salgına karşı birtakım manevi arayışlara girmesi, gerekse de halkın günlük alışkanlıklarını devam ettirmesi olayın vahametini artırdı. Virüsün merkezi olduğu düşünülen Kum'un karantinaya alınmaması bir tarafa, sağlık yetkililerinin tüm çağrılarına¹⁷⁶ ve Sağlık Bakanlığı'nın Kum valisine gönderdiği uyarı mektubuna¹⁷⁷ rağmen, burada bulunan dini merkezlerin ziyaretlerine uzun süre bir kısıtlama getirilmedi. Öte yandan, Fatıma-i Masume Türbesi Vakfı Başkanı Seyyid Muhammed Saidi, bu türbenin halkın fiziksel ve zihinsel hastalıklarını iyileştirme amacı taşıdığını; dolayısıyla buranın açık kalarak ziyaret edilmesi gerektiğini söyleyerek, halkı bu bölgeye gelmeye teşvik etti.¹⁷⁸ Ama bunun yanında, sağlık ve güvenlik konusunda dikkatli davrandıklarını da dile getirdi. İlk vakadan yaklaşık bir ay sonra Kum'daki Masume Türbesi ve Meşhed'teki İmam Rıza Türbesi'nin ziyarete kapatılması muhafazakâr kesimin büyük tepkisini çekti; polis, Masume Türbesi'ne zorla girmek isteyen ve türbe kapısına zarar veren bir grubu gözaltına almak zorunda kaldı.¹⁷⁹ Yönetimin aldığı ilk tedbirlerden biri ülkenin 23 eyaletinde Cuma namazlarının yasaklanması oldu.¹⁸⁰ Dini lider Ali Hamaney de, ülkedeki yönetici elitlerinin, hatta en yakınındakilerin hayatını kaybetmesi¹⁸¹ sonrasında bazı kişisel tedbirler almak zorunda kaldı. İlk olarak fıkıh derslerinde salondakilerle arasına mesafe koyan Hamaney, yapılması planlanan önemli toplantılarını iptal etti. Virüsün yayılmasıyla sağlık alanında birçok tedbir alınmasına rağmen, dönemin Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ise ilk

¹⁷⁵ Kayvan Hosseini (2020), "Is Iran covering up its outbreak?", *BBC News*, 20.03.2020, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51930856>.

¹⁷⁶ Babak Dehghanpisheh (2020), "More coronavirus cases in Iran's Qom; religious gatherings seen at risk", *Reuters*, 20.02.2020, Erişim Tarihi: 02.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/us-china-health-iran-idUSKBN20E13Z>.

¹⁷⁷ David D. Kirkpatrick & Farnaz Fashihi & Mujib Mashab (2020), "'Recipe for a Massive Viral Outbreak': Iran Emerges as a Worldwide Threat", *The New York Times*, 24.02.2020, Erişim Tarihi: 04.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2020/02/24/world/middleeast/coronavirus-iran.html>.

¹⁷⁸ *Independent Türkçe* (2020), "İranlı din adamı Saidi: Türbeler açık kalmalı, halk koronavirüse şifa bulmak için buralara gelmeli", 30.04.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.indyturk.com/node/171606/dünya/iranli-din-adami-saidi-turbeler-acik-kalmali-halk-koronaviruse-sifa-bulmak-icin>.

¹⁷⁹ Harriet Sherwood (2020), "Iranian police disperse crowds from shrines after Covid-19 closures", *The Guardian*, 17.03.2020, Erişim Tarihi: 04.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/17/iranian-police-shrines-coronavirus>.

¹⁸⁰ *IRNA* (2020), "نماز جمعہ ۲۳-استان کشور لغو شد", 08.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.irna.ir/news/83693624/نماز-جمعہ-۲۳-استان-کشور-لغو-شد>.

¹⁸¹ SETA (2020), "İran'da Koronavirüs Kirizi ve Hayatını Kaybeden Yönetici Elitler", 12.03.2020, Erişim Tarihi: 04.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.setav.org/infografik-iranda-koronavirus-kirizi-ve-hayatini-kaybeden-yonetici-elitler/>.

aşamada karantina uygulamasına karşı çıktı.¹⁸² Hamaney'in zaruri haller dışında yolculuğun caiz olmadığı fetvasına rağmen¹⁸³ karantina uygulanmaması sebebiyle, Nevruz Bayramı'nda birçok İranlı aile ziyaretleri, kutsal mekânların ziyareti ve tatil yapmak amacıyla yollara çıktı.¹⁸⁴ Bunun üzerine, hükümet, Nevruz boyunca şehirler arası geçişleri yasakladığını duyurdu.¹⁸⁵

Hamaney, COVID-19 karşısında beklendiği gibi manevi öğeleri ön plana çıkaran bir tavır takındı. Başlangıçta virüsün çok uzun sürmeyeceğini ve Allah'ın inayetiyle mağlup edileceğini dile getirdi¹⁸⁶; fakat ilerleyen günlerde Sağlık Bakanlığı'nın tavsiyelerine uyulması talimatı vererek, virüsü yayanın günah işleyeceğini söyledi.¹⁸⁷ Bunun yanında, COVID-19'un, ABD'nin İran halkına karşı yürüttüğü genetik mühendisliği operasyonu olabileceğini¹⁸⁸ ve COVID-19'u ürettiğini iddia ettiği ABD'den yardım istemeyeceğini açıkladı.¹⁸⁹ Bu biyolojik saldırıya karşı Devrim Muhafızları Ordusu'nun gereken mücadeleyi vereceğini de duyurdu.¹⁹⁰

İran'ın geleneksel yaşam tarzından vazgeçememesi, COVID-19'la mücadelede ülkeyi zafiyete düşürmüştür. Toplumunun mezhebi yapısı, salgının bu boyutlara gelmesinde en önemli etkenlerden biridir. Olaylara müdahalede geç kalan merkezi yönetim, kamuya açık mekânların kapatılması ve karantina uygulaması konusunda gerekli hassasiyeti

¹⁸² *Iran News* (2020), "No city on quarantine; Rouhani says", 08.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://irannewsdaily.com/2020/03/no-city-on-quarantine-rouhani-says/>.

¹⁸³ *Habergozar-e Tasnim* (2020), "رهبر انقلاب: رفتن به مسافرت غیر ضروری در شرایط شیوع ویروس کرونا جایز نیست", 27.03.2020, Erişim Tarihi: 04.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/12/27/2225626/ع-ویروس-کرونا-جایز-نیست>.

¹⁸⁴ Jason Rezaian (2020), "An ancient celebration is about to make Iran's coronavirus nightmare even worse", *The Washington Post*, 19.03.2020, Erişim Tarihi: 02.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2020/03/19/irans-biggest-holiday-year-is-about-make-its-pandemic-even-worse/>.

¹⁸⁵ *BBC News* (2020), "Coronavirus: Iran is facing a major challenge controlling the outbreak", 27.03.2020, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51642926>.

¹⁸⁶ Ali Khamenei (2020), "We are hopeful this great and demanding work will not take very long, and that this inauspicious #CoronaVirus will soon be overcome by God's grace.", *Tweet: @khamenei_ir*, 27.02.2020, Erişim Tarihi: 02.04.2021, Erişim Adresi: https://twitter.com/khamenei_ir/status/1233018479336460288.

¹⁸⁷ Ali Khamenei (2020), "The health care guidelines for preventing infection from this virus should be observed.", *Tweet: @khamenei_ir*, 03.03.2020, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: https://twitter.com/khamenei_ir/status/1234795612601757697.

¹⁸⁸ Farzin Nadimi (2020), "Khamenei Securitized the Pandemic as the IRGC Mulls Regional Action", *The Washington Institute*, 27.03.2020, Erişim Tarihi: 05.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.washingtoninstitute.org/fa/policy-analysis/khamnehay-krwna-ra-amnyty-myknd-w-spah-pasdaran-bh-fkr-mlyat-dr-mntqh-ast>.

¹⁸⁹ Ali Khamenei (2021), "سخنرانی نوری رهبر انقلاب خطاب به ملت ایران", 03.04.2021, Erişim Tarihi: 05.04.2021, Erişim Adresi: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=45225>.

¹⁹⁰ Kasra AArabi (2020), "Iran Knows Who to Blame for the Virus: America and Israel", *Foreign Policy*, 19.03.2020, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <https://foreignpolicy.com/2020/03/19/iran-irgc-coronavirus-propaganda-blames-america-israel/>.

göstermemiştir. Din adamları ise, manevi gücün bu salgın karşısında en etkili silah olduğu söylemini topluma yaymaya çalışmıştır. Yönetimin süreci yürütme konusundaki başarısızlığı ve halkın duyarsızlığı neredeyse eşit orantıdadır.

3. COVID-19 Sonrası Dinlerin Geleceği

Antik toplumlarda salgın hastalıklara bilimsel bir açıklama getirilemediğinden dolayı, toplumu cezalandırmak üzere bu musibetlerin Tanrılar tarafınan gönderildiğine inanılmakta ve onları yatıştırmak için adaklar sunulmaktaydı. Tarihte kayıtlara geçen ilk büyük salgın, Mısır'da ortaya çıkan veba hastalığıdır. Tarihin en büyük salgını ise, Ortaçağ Avrupası'nı yıllarca etkisi altına alan ve kilise tarafından insanların günahlarından dolayı Tanrı tarafından verilen ilahi ceza olarak algılanan Kara Veba'dır.¹⁹¹ Kara Veba salgını, Hıristiyanların Tanrı'yı sorgulamak yerine inançlarını daha yoğun yaşamalarına sebep oldu. Mutlak ölüm beklentisi ve hayatı anlamlandırma kaygısı, bu dönemde insanları Tanrı'ya daha da yakınlaştırdı. Bunun yanında, din adamlarının onaylarıyla toplumda yerleşen batıl inanışlar da ciddi katliamların yaşanmasına sebep oldu. Yahudiler de salgın hastalıkların Tanrı'nın emirlerine uyulmaması sebebiyle ortaya çıktığına inanmaktaydılar. İslam'da ise, Allah tarafından gönderildiğine inanılan veba inananlar için rahmet, inançsızlar içinse bir ceza olarak nitelendirilmekte ve vebadan ölenler şehit sayılmaktaydı.¹⁹²

Günümüzde yaşanan COVID-19 pandemisinin anlamlandırılmasında insanın sınırlarına ve Tanrı tasavvuruna dair muhasebe meselesi, salgının ilahi bir cezalandırma olup olmadığı ve tabiatın işleyişinde tabiat ötesi bir gücün etkili olup olmadığı meselesi tartışma konusu edilmektedir.¹⁹³ Bu anlamda, toplumsal kesimler temel olarak üç farklı bakış açısı benimsemektedir; birinci kesim salgının meydana gelmesinde ilahi bir müdahalenin olmadığını ve meydana gelen durumun doğal yollarla ortaya çıktığını, ikinci kesim doğal felaketlerin Tanrı ile insan arasındaki ilişkilerin zayıflaması ve toplumsal yozlaşma sebebiyle Tanrı eliyle meydana geldiğini, üçüncü kesim ise insanların tabiat kanunlarına uymayarak dünyadaki ilahi düzeni bozmaları sonucunda bu tür musibetlerin meydana geldiğini düşünmektedir.¹⁹⁴

¹⁹¹ Muhittin İmıl (2020), "Kutsal Dünyanın Virüsle İmtihanı: Post-Pandemik Dönem ve Din", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 23, Sayı: 57, s. 71.

¹⁹² Orhan Kılıç (2020), "Pandemics Throughout History and Their Effects on Society Life", içinde *Reflections on the Pandemic in the Future of the World* (editörler: Muzaffer Şeker & Ali Özer & Cem Korkut), Ankara: Turkish Academy of Sciences, ss. 42-46.

¹⁹³ Rahim Acar (2020), "Koronavirüs Salgını ve Dinî İnançlar", *İLEM COVID-19 Soruşturma Dosyası*, Rapor no. 7, İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, s. 2.

¹⁹⁴ Recep Önal (2020), "Pandemiye Dinî Yaklaşımlar ve Tartışmalar", içinde *Modernitenin Pandemik Hâlleri*, (editör: Fahri Çakı), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, ss. 415-417.

Antik Çağ'dan günümüze değin dünya çapında yaşanan ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel değişimler sosyal ve bireysel boyutlarıyla dini yaşayış biçimlerini etkileyebilmekte ve dönüştürebilmektedir. Yaşanan kriz dönemleri insanların kurtuluş arayışlarını ve yeni bir dünya kurma çabalarını etkileyebilmekte, insanları mevcut anlayışlarını ve yaşam koşullarını sorgulamaya yöneltebilmektedir. Tarihteki örneklerden yola çıkıldığında, bu değişimin belirli bir sürece yayılacağı öngörülebilir. COVID-19 pandemisinin toplumsal hayata getirdiği değişim ve dönüşümün, zaman içerisinde dini ritüelleri ve insanların dini yönlerini de etkileyeceği söylenebilir. Bu etkilenme, bazı durumlarda sosyo-kültürel, sosyo-politik ve sosyo-ekonomik yapının köklü şekilde değişimine zemin hazırlayabilmektedir. Halihazırda küreselleşme modern ve post-modern formlarıyla dini yaşayışımızı etkilemektedir.¹⁹⁵ Bu etkilenmenin sonucu olarak dinlerin resmi öğretilerine bağlı kurumsal dindarlığın azaldığı, bunun yerine maneviyat temelli bireysel dindarlığın artış gösterdiği söylenebilir.¹⁹⁶ COVID-19 pandemisi süreci, insanın kendini anlamasında ve hakikatleri sorgulamasında etkili olabilir.¹⁹⁷ Kamusal alanlara getirilen yasaklar, toplu ibadetlerin yasaklanarak evde ibadetin teşvik edilmesi ve dini kurumların ibadetlerini online ortamda yayınlaması gibi eylemler sonucunda ibadet tarzlarında yaşanan değişim, özellikle genç kuşak açısından dinde bireyselleşmeyi tetikleyebilecek ve dinin kurumsal yapısını zedeleyebilecek unsurlar olarak görülebilir.

Sonuç

Küresel düzeyde hızla yaygınlaşarak yerküreyi saran COVID-19 pandemisi, uluslararası toplumu acilen ortak tepkiler vermeye zorladı. Herkesi eşitleyen ölüm, insanlık duvarlarında hareket eden gölgelerin gerçek sanrısıyla oyalandığı mağarasına geri döndü. Duvarlarına yansıyan gölgelerin huzur veren çekiciliği, tanımlayabilirsek bile savunmasız kaldığımız - eşitleyen- acı verici gerçekliğe yabancılaşmayı zorunlu kılmakta. Din, fizikötesi kavramlarıyla ölüm karşısında insanlığın en önemli sığınağı olma işlevini halen korumakta. Uluslararası çapta yaşanan salgının büyüklüğü ve aciliyeti, diğer tüm yapılar gibi dini kurumların da genel ve kapsayıcı tedbirler almasını zorunlu hale getirdi. Fakat buna rağmen, olayın vahametini geç algılayan dini kurumların salgınla mücadele etme yönündeki arzu ve eylemlerinin yerel düzeyde seyrettiği söylenebilir. Yaşanan COVID-19 salgını farklı açılardan

¹⁹⁵ Mustafa Çevik & Akif Kireççi & Abdülhakim Koçin vd. (2020), "COVID-19 Salgın Değerlendirmesi", *ASBÜ Çalışmaları*, No. 6, Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, s. 25.

¹⁹⁶ Hilmi Demir (2020), "Koronavirüs İnanç Dünyamızı ve Dinleri Nasıl Etkileyecek?", içinde *COVID-19: Küresel Salgının Siyasî, Sosyal ve Ekonomik Yansımaları* (editör: Konur Alp Koçak), Ankara: Türk Akademisi Siyasal Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, s. 297.

¹⁹⁷ Osman Bilen (2020), "Maddi ve Manevi Dünya Arasındaki Gerçeklik: COVID-19", *İmbat Dokuz Eylül*, Sayı: 14, s. 35.

birçok değişimi gerekli kıldığı gibi, dini kurumların da böylesine geniş çaplı olaylarda yekpare biçimde hareket etmesinin önemini ortaya koydu.

Metin boyunca, COVID-19 pandemisiyle başlayan yeni normale karşı geliştirilen dinsel tepkiler, dinleri temsil eden ülkelerle sınırlandırılarak tartışılmaya çalışıldı. Ateizm örneği Çin’de, devlet, dini cemaatleri disiplinli şekilde kontrol altında tuttu ve din merkezli bir sorun yaşanmasının önüne geçti. Yahudi inanç eksenine örneği İsrail’de, yönetimin talimatıyla birçok dini etkinlik iptal edilirken, alınan kararlar Haredilerin protestolarıyla karşılandı. İsrail Sağlık Bakanlığı ise, vakaların çeyreğinin sinagoglardan yayıldığını duyurdu ve ülkedeki din adamlarının tavsiyeleriyle sinagoglar kapatıldı. Hristiyan inanç ekseninde Katolizm’in merkezi İtalya’da, vaka ve ölüm sayılarının yüksekliği sebebiyle dini ritüeller online ortamda gerçekleştirildi. Vatikan’ın pandeminin karakteristiği olan dijitalleşmeye uyum göstermesi, yeni normalin dinsel gündeliği şekillendirdiğini göstermektedir. Ortodoks inanç örneği Rusya’da, dinsel ritüeller görece hijyen uygulamalarıyla sürdürülse de, salgının yaygınlaşmasıyla Rus Ortodoks Kilisesi Sinodu ibadetlere kısıtlamalar getirdi. Diğer taraftan, yerel yönetimlerin kilise ziyaretlerinin/ibadetlerinin yasaklanmasına yönelik kararları karşısında bazı patrikhaneler, -anayasal- inanç hürriyetine aykırı olan bu kararlara uymayacaklarını duyurdu. Protestan inanç örneği ABD’de, merkezi yönetimin ve yerel idarecilerin özgürlüklerin anayasal koruma altında olduğu vurgusuyla yaptığı tavsiyelerle, dini önderler, toplu ibadetleri askıya aldı. İslam dünyasında Sünni inanç eksenine örneği Türkiye’de, COVID-19 kaynaklı karantina uygulaması umreden dönen vatandaşlarla başladı. Ardından sokağa çıkma yasakları ve toplu ibadetlerin iptaliyle kısıtlamalar genişletildi. Diyanet İşleri Başkanlığı, kısıtlamalara uyulmamasının dinsel sorumluluk doğuracağını duyurdu. Şii inanç eksenine örneği İran’da, yönetimin virüsü ilk etapta biyolojik silah olarak tanımlanması ve kısıtlamalarla ilgili kararsız tavrı, buna ilave olarak halkın toplu ibadetlerini devam ettirmesi salgının hızla ülke geneline yayılmasına sebep oldu. Dini ritüellere getirilen yasaklar bazı grupların tepkisini çekse de, COVID-19 ölümlerinin siyasal elitlere sıçramasıyla kısıtlamalar yaygınlaştırıldı ve toplu ibadetler yasaklandı.

Genel anlamda bakıldığında; her üç kitabi din çerçevesinde de inananlardan oluşan kitlelerin COVID-19’la başlayan yeni normalde dinsel kısıtlamalara -mecburen- uyduğu görülmektedir. Toplu ibadetlerin bulaşı yaygınlaştırması riski, insanların hapsedikleri evlerine inançlarını da mahkûm etmektedir. Öte yandan, küresel pandemiyi karakterize eden dijitalleşmenin dini ritüelleri de etkisine alacağı ve gelecekte dinlerin bu minvalde dönüşeceği öngörülebilir. Son olarak, Ortodoks grupların kısıtlamalar karşısındaki tepkileri, siyasal erkler tarafından

bastırılmaktadır. Ölüm gerçekliği, bireyin ölüm karşısında çaresizliğinin sığınağı olan dinin gölgelerini dağıtmıştır. Dinin gölgeleri devletin virüsle mücadele aracı olarak güven verirken, belki de yukarıda vurgulanan dijitalleşmeyle evrilip fiziki gerçekliğe dönüşecektir.

KAYNAKÇA

- AArabi, Kasra (2020), “Iran Knows Who to Blame for the Virus: America and Israel”, *Foreign Policy*, 19.03.2020, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <https://foreignpolicy.com/2020/03/19/iran-irgc-coronavirus-propaganda-blames-america-israel/>.
- Acar, Rahim (2020), “Koronavirüs Salgını ve Dinî İnançlar”, *İLEM COVID-19 Soruşturma Dosyası*, Rapor no. 7, İstanbul: İlmi Etüdler Derneği.
- Açıll, Serdar (2020), “Beştepe Millet Camisi'nde cuma namazı kılındı”, *Anadolu Ajansı*, 27.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bestepe-millet-camisinde-cuma-namaz-kilindi/1781923>.
- Afary, Janet (2016), “Iran: Religion of Iran”, *Britannica*, 31.03.2021, Erişim Tarihi: 05.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/place/Iran/Religion>.
- *Akşam* (2020), “Coronavirüs ile ilgili son komplo teorisi... Papa'ya suikast girişimi miydi?”, 30.01.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.aksam.com.tr/dunya/coronavirus-ile-ilgili-son-komplo-teorisi-papaya-suikast-girisimi-miydi/haber-1041112>.
- Aktay, Yasin (2006), *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, 3. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Albert, Eleanor & Maizland, Lindsay (2020), “Religion in China”, Council on Foreign Relations, 25.09.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.cfr.org/background/religion-china#chapter-title-0-8>.
- *Anadolu Ajansı* (2017), “Rusya”, 06.09.2020, Erişim Tarihi: 11.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/rusya/902427>.
- Bauman, Zygmunt (2016), *Cemaatler: Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, Çeviren: Nurdan Soysal, İstanbul: Say Yayınları.
- *BBC News* (2020), “Coronavirus: Iran is facing a major challenge controlling the outbreak”, 27.03.2020, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51642926>.
- Beeri, Tamar & Tercatin, Rossella & Bob, Yonah Jeremy & Hoffman, Gil (2020), “Netanyahu threatens lockdown as coronavirus patients reach 433”, *The Jerusalem Post*, 18.03.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.jpost.com/Breaking-News/Gilad-Erdan-Total-lockdown-is-inevitable-security-forces-must-prepare-621396>.
- Beglov, Alexander (2020), “Постановление Правительства Санкт-Петербурга от 26.03.2020 № 161”, St. Petersburg Hükümeti, 26.03.2020, Erişim Tarihi: 19.03.2021, Erişim Adresi: <https://npa.gov.spb.ru/SpbGovSearch/Document/37611.html>.
- Berger, Peter L. (1993), *Dinin Sosyal Gerçekliği*, Çeviren: Ali Coşkun, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Berkhead, Samantha (2020), “Russia’s Orthodox Church Sticks to its Traditions Despite Coronavirus Threat”, *The Moscow Times*, 03.04.2020, Erişim Tarihi: 16.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.themoscowtimes.com/2020/03/26/russias-orthodox-church-sticks-to-its-traditions-despite-coronavirus-threat-a69745>.
- Bilen, Osman (2020), “Maddi ve Manevi Dünya Arasındaki Gerçeklik: COVID-19”, *İmbat Dokuz Eylül*, Sayı: 14, ss. 34-35.
- Boorstein, Michelle (2020), “The Georgetown church quarantined by D.C.'s coronavirus outbreak”, *The Washington Post*, 10.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.washingtonpost.com/religion/2020/03/09/dc-priest-with-coronavirus-leads-prominent-historic-episcopal-parish/>.
- Burger, John (2020), “Coronavirus closes Lourdes’ healing waters, and halts students’ travel to Italy”, *Aleteia*, 03.02.2020, Erişim Tarihi: 24.03.2021, Erişim Adresi: <https://aleteia.org/2020/03/02/coronavirus-closes-lourdes-healing-waters-and-halts-students-travel-to-italy/>.
- Burke, Daniel (2020), “The great shutdown 2020: What churches, mosques and temples are doing to fight the spread of coronavirus”, *CNN World*, 14.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://edition.cnn.com/2020/03/14/world/churches-mosques-temples-coronavirus-spread/index.html>.

- Burke, Leah A. & Ryan, Andrew M. (2014), “The Complex Relationship between Cost and Quality in US Health Care”, *The AMA Journal of Ethics*, Cilt 16, Sayı: 2, ss. 124-130, <https://doi.org/10.1001/virtualmentor.2014.16.2.pfor1-1402>.
- CGTN (2020), “Wuhan's war on COVID-19: How China mobilizes the whole country to contain the virus”, 29.02.2020, Erişim Tarihi: 22.03.2021, Erişim Adresi: <https://news.cgtn.com/news/2020-02-27/Wuhan-s-war-on-COVID-19-How-China-mobilizes-to-contain-the-virus-OqUh2Doeti/index.html>.
- Chunxue, Yang (2019), “为什么共产党员必须是彻底的无神论者”, Ningxia Parti Okulu, Ulusal Dini Teori ve Politika Araştırma Merkezi, 22.01.2019, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <http://theory.people.com.cn/n1/2019/0122/c40531-30584715.html>.
- CPPCC (2011), “中国共产党的宗教政策”, 26.09.2011, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.cppcc.gov.cn/2011/09/26/ARTI1317001118828425.shtml>.
- Cole, Brendan (2020), “Pope Francis Urges Priests to Visit Coronavirus Victims to 'Bring the Strength of God's Word'”, *Newsweek*, 10.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.newsweek.com/coronavirus-pope-francis-vatican-rome-italy-1491404>.
- Cramer, Philissa (2020), “In a dramatic step, Israel to require 14-day quarantine for all travelers from abroad”, *Jewish Telegraphic Agency*, 09.03.2020, Erişim Tarihi: 30.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.jta.org/quick-reads/in-a-dramatic-step-israel-to-require-14-day-quarantine-for-all-travelers-from-abroad>.
- Cumhuriyet (2020), “Konya'da karantinadan kaçan 3 kişi yakalandı”, 16.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/konyada-karantinadan-kacan-3-kisi-yakalandi-1727531>.
- Çetin, Burcu (2020), “Karantinadan kaçmaya çalışırken polisin yüzüne tükürdü”, *Ortadoğu Gazetesi*, 17.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.ortadogugazetesi.com/yasam/karantinadan-kacmaya-calisirken-polisin-yuzune-tukurdu-ben-h13153.html>.
- Çevik, Mustafa & Kireççi Akif & Koçin, Abdulhakim vd. (2020), “COVID-19 Salgın Değerlendirmesi”, *ASBÜ Çalışmaları*, No. 6, Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Çin Budist Derneği (2020), “关于疫情期间停止相关活动的通知”, 29.01.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.chinabuddhism.com.cn/e/action/ShowInfo.php?classid=506&id=40729>.
- Çin İslam Derneği (2020), “关于新型冠状病毒疫情防控工作的通知”, 27.01.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.chinaislam.net.cn/cms/news/xhwx/202001/27-13757.html>.
- Çin İslam Derneği (2020), “同舟共济 共克时艰——坚决打赢疫情防控阻击战，中国穆斯林在行动”, 05.02.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.chinaislam.net.cn/cms/news/xhwx/202002/05-13784.html>.
- Çin Protestan Kilisesi (2020), “面对疫情 基督教在行动”, 30.01.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.ccctspm.org/newsinfo/13089>.
- Çin Taoist Derneği (2020), “中国道教协会关于做好春节期间道教活动场所有关工作的通知”, 24.01.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.taoist.org.cn/showInfoContent.do?id=5433&p=%27p%27>.
- Dalkılıç, Yasin & Kısır, Muhammed (2020), “Umre dönüşü koronavirüs şüphesiyle gözlem altına alındı”, *Demirören Haber Ajansı*, 05.03.2020, Erişim Tarihi: 30.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.dha.com.tr/yurt/umre-donusu-koronavirus-suphesiyle-gozlem-altina-alindi/haber-1758499>.
- Dehghani, Mojtaba (2020), “کرونا به ایران رسید؛ دو مبتلا فوت شدند”, *Independent Persian*, 19.02.2020, Erişim Tarihi: 02.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.independentpersian.com/node/42711/-کرونا-به-ایران-رسید-؛-دو-مبتلا-فوت-شدند>.

- Dehghanpisheh, Babak (2020), “More coronavirus cases in Iran's Qom; religious gatherings seen at risk”, *Reuters*, 20.02.2020, Erişim Tarihi: 02.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/us-china-health-iran-idUSKBN20E13Z>.
- Demir, Hilmi (2020), “Koronavirüs İnanç Dünyamızı ve Dinleri Nasıl Etkileyecek?”, içinde *COVID-19: Küresel Salgının Siyasî, Sosyal ve Ekonomik Yansımaları*, (editör: Konur Alp Koçak), Ankara: Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, ss. 295-301.
- Demir, Ömer & Acar, Mustafa (editörler) (1997), “Din”, içinde *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 3. Basım, Ankara: Vadi Yayınları, ss. 61-62.
- Demirci, Kürşad (1998), “Hıristiyanlık”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 17, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 328-340.
- Dereli, Mehmet Derviş (2019), “Dinî Kimliklerin Siber Uzamda Akışkanlaşması”, *İnsan & Toplum Dergisi*, Cilt 9, Sayı: 1, ss. 85-115.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2014), *Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2020), “Din İşleri Yüksek Kurulu’ndan Cuma namazıyla ilgili açıklama”, 13.03.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29390/din-isleri-yuksek-kurulundan-cuma-namazıyla-igili-aciklama>.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2020), “Diyanet İşleri Başkanlığı, camilerde alınacak yeni tedbirleri açıkladı”, 19.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Content/PrintDetail/29414>.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2020), “Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan koronavirüse karşı alınan tedbirlerle ilgili açıklama”, 15.03.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29397/diyaret-isleri-baskanligindan-koronaviruse-karsi-alinan-tedbirlerle-igili-aciklama>.
- Diseko, Lebo (2020), “Is coronavirus coming between people and their faith?”, *BBC News*, 10.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-51819117>.
- El Yaakoubi, Aziz (2020), “S. Arabia suspends Umrah pilgrimage for Saudi citizens, residents”, *Reuters*, 04.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/health-coronavirus-saudi-pilgrimage-idUSL8N2AX46S>.
- Erbaş, Ali (2020), “Bütün bir toplumu ve insanlığı tehdit eden bir salgın sebebiyle alınan bu kararlara uymamak toplum sağlığını tehlikeye düşürecek ciddi bir hata, büyük bir vebal ve kul hakkı ihlalidir.”, *Tweet: @DIBAliErbas*, 20.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://twitter.com/DIBAliErbas/status/1240914019415924738>.
- Erbaş, Ali (2020), “Cami ve mescitlerde Cuma ve vakit namazların cemaatle kılınmasına ara verildi”, Diyanet İşleri Başkanlığı, 16.03.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29402/cami-ve-mescitlerde-cuma-ve-vakit-namazlarin-cemaatle-kilinmasına-ara-verildi>.
- Flatley, Daniel & Litvan, Laura & Wilhelm, Colin (2020), “Khamenei Securitized the Pandemic as the IRGC Mulls Regional Action”, *Bloomberg*, 27.03.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-21/virus-response-plan-to-total-about-2-trillion-kudlow-says>.
- Francis, Pope (2020), “The Holy Father’s Easter Message and “Urbi et Orbi” Blessing, 12.04.2020”, *Holy See Press Office*, 12.04.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2020/04/12/200412b.html>.
- Geertz, Clifford (1998), “Kültürel Bir Sistem Olarak Din”, Çeviren: Yasin Aktay, içinde *Din Sosyolojisi* (derleyenler: Yasin Aktay & M. Emin Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, ss. 177-190.
- Gorbalenya, Alexander E. & Baker, Susan C. & Baric, Ralph S. vd. (2020), “The species Severe acute respiratory syndrome-related coronavirus: classifying 2019-nCoV and naming it SARS-CoV-2”, *Nature Microbiology*, Sayı: 5, ss. 536-544.
- Gündüz, Şinasi (1998), *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları.

- Gürkan, Salime Leyla (2013), “Yahudilik”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 187-197.
- Gürsoy, Kenan (2000), “İlhâd” (Bölüm III), içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 96-98.
- *Habergozar-e Tasnim* (2020), “رهبر انقلاب: رفتن به مسافرت غیر ضروری در شرایط شیوع ویروس کرونا جایز نیست”, 27.03.2020, Erişim Tarihi: 04.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/12/27/2225626/-شرایط-در-شیوع-ویروس-کرونا-جایز-نیست>.
- Halon, Eytan (2020), “Israel limits gatherings to 100 people as coronavirus cases climb to 97”, *The Jerusalem Post*, 11.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.jpost.com/Israel-News/Coronavirus-cases-climb-to-77-second-case-of-unknown-origin-confirmed-620578>.
- Harman, Ömer Faruk (2001), “İslâm”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 2-5.
- Hasson, Nir (2020), “88-year-old Holocaust Survivor From Jerusalem Is Israel's First Coronavirus Fatality”, *Haaretz*, 21.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-he-was-a-beloved-and-dear-man-arie-even-is-israel-s-first-coronavirus-fatality-1.8696535>.
- Helwig, Alexa (2020), “Solid Rock Church continues to hold services during coronavirus outbreak”, *Local 12*, 25.03.2020, Erişim Tarihi: 26.03.2021, Erişim Adresi: <https://local12.com/news/local/solid-rock-church-continues-to-hold-services-during-coronavirus-outbreak-butler-county-cincinnati-ohio-alexa-helwig-governor-dewine>.
- Herman, Steve (2020), “Trump Declares National Emergency Due to Coronavirus Pandemic”, *VOA News*, 13.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.voanews.com/science-health/coronavirus-outbreak/trump-declares-national-emergency-due-coronavirus-pandemic>.
- *Holy See Press Office* (2020), “Holy See Press Office Communiqué, 07.03.2020”, 07.03.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2020/03/07/200307e.html>.
- Hosseini, Kayvan (2020), “Is Iran covering up its outbreak?”, *BBC News*, 20.03.2020, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51930856>.
- Howell Jr., Tom (2020), “Trump beefs up travel ban on Iran, advises against travel to Italy, S. Korea in press conference”, *The Washington Times*, 28.02.2020, Erişim Tarihi: 22.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.washingtontimes.com/news/2020/feb/29/trump-announces-first-us-death-coronavirus-washing/>.
- Huang, Chaolin & Wang, Yeming & Li, Xingwang vd. (2020), “Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China”, *The Lancet*, Cilt 395, Sayı: 10223, ss. 497-506.
- Hubey Katolik Vatanserverler Derneği (2020), “湖北省天主教“两会”关于加强新型冠状病毒肺炎疫情防控的倡议书”, 02.02.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.chinacatholic.cn/html/report/20020011-1.htm>.
- İmîl, Muhittin (2020), “Kutsal Dünyanın Virüsle İmtihanı: Post-Pandemik Dönem ve Din”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 23, Sayı: 57, ss. 65-94.
- *Independent Türkçe* (2020), “İranlı din adamı Saidi: Türbeler açık kalmalı, halk koronavirüse şifa bulmak için buralara gelmeli”, 30.04.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.indyrturk.com/node/171606/dünya/iranlı-din-adamı-saidi-türbeler-açık-kalmalı-halk-koronavirüse-şifa-bulmak-için>.
- Information Office of the State Council of the People's Republic of China (1997), “Freedom of Religious Belief in China”, 01.10.1997, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.china-un.ch/eng/bjzl/t168753.htm>.
- *Interfax* (2020), “70 тыс. человек приложились в Петербурге к привезенным мощам Иоанна Крестителя”, 18.03.2020, Erişim Tarihi: 15.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.interfax.ru/russia/699842>.

- *Iran News* (2020), “No city on quarantine; Rouhani says”, 08.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://irannewsdaily.com/2020/03/no-city-on-quarantine-rouhani-says/>.
- *IRNA* (2020), “نماز جمعہ-۲۳-استان کشور لغو شد”, 08.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.irna.ir/news/83693624/نماز-جمعہ-۲۳-استان-کشور-لغو-شد>.
- *IRNA* (2020), “Küm’da 2 kişi yeni tip koronavirüs nedeniyle hayatını kaybetti”, 20.02.2020, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <https://tr.irna.ir/news/83681748/Küm-da-2-kişi-yeni-tip-koronavirüs-nedeniyle-hayatını-kaybetti>.
- Izhevsk Piskoposluğu (2020), “В Неделю 2-ю Великого поста митр. Викторин совершил литургию в кафедральном храме. Ижевская епархия”, 16.03.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2021, Erişim Adresi: <http://udmeparhia.cerkov.ru/2020/03/v-nedelyu-2-yu-velikogo-posta-mitr-viktorin-sovershil-liturgiyu-v-kafedralnom-xrame-2/>.
- *İhlas Haber Ajansı* (2020), “Kaçak umrecileri Erzurum Valisi, Çorum’da yakalattı..”, 17.03.2020, Erişim Tarihi: 02.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.ihb.com.tr/erzurum-haberleri/kacak-umrecileri-valisi-corumda-yakalatti-2556931/>.
- İpek, Deniz & Fıstık, Fırat (2020), “Koronavirüs önlemlerinin ardından ilk cuma namazı: “Tedbirimizi alıyoruz ama cuma da farz””, *Medyascope*, 13.02.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <https://medyascope.tv/2020/03/13/koronavirus-onlemlerinin-ardindan-ilk-cuma-namazi-tedbirimizi-aliyoruz-ama-cuma-da-farz/>.
- Jianliang, Wang (2020), “宗教界在疫情防控阻击战中发挥积极作用”, *The Paper*, 04.02.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: https://www.thepaper.cn/newsDetail_forward_5762918.
- Jinping, Xi (2020), “习近平 2 月 3 日中央常委会应对新冠疫情讲话 (全文)”, *Chaixin*, 15.02.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <http://china.caixin.com/2020-02-15/101515931.html>.
- Joshi, Hridayesh (2020), “कोरोनावायरस का सबक: धार्मिक अंधविश्वास और कट्टरता से खुलकर लड़ें”, *The Print*, 01.04.2020, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://hindi.theprint.in/opinion/the-lesson-of-coronavirus-fight-openly-with-religious-superstition-and-bigotry/127243/>.
- Karaaslan, Yeşim Sert (2020), “Toplum Bilimleri Kurulu ilk toplantısını gerçekleştirdi”, *Anadolu Ajansı*, 08.06.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/toplum-bilimleri-kurulu-ilk-toplantisini-gerceklestirdi/1869756>.
- Karaca, Emre (2020), “Karantinaya direnen topluluk: Ultra-Ortodoks Yahudiler”, *Anadolu Ajansı*, 08.05.2020, Erişim Tarihi: 11.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/arastirma/karantinaya-direnen-topluluk-ultra-ortodoks-yahudiler-/1833493>.
- Kaur, Harmeet (2020), “How religious communities are modifying traditions to prevent coronavirus spread”, *CNN World*, 12.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://edition.cnn.com/2020/03/06/world/religion-modify-traditions-coronavirus-trnd/index.html>.
- Kaytanbay, Erhan (2020), “Cemaatle, ‘toplular namaz kılmayın’ uyarısında bulunan imam arasında tartışma!”, *Sözcü*, 18.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/cemaatle-toplu-namaz-kilmayin-uyarisinda-bulunan-imam-arasinda-tartisma-5687481/>.
- Kehrer, Günter (1998), “Din Sosyolojisi”, Çeviren: M. Emin Köktaş, içinde *Din Sosyolojisi* (derleyenler: Yasin Aktay & M. Emin Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, ss. 17-118.
- Khamanei, Ali (2020), “The health care guidelines for preventing infection from this virus should be observed.”, *Tweet: @khamenei_ir*, 03.03.2020, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: https://twitter.com/khamenei_ir/status/1234795612601757697.
- Khamanei, Ali (2020), “We are hopeful this great and demanding work will not take very long, and that this inauspicious #CoronaVirus will soon be overcome by God’s grace.”, *Tweet: @khamenei_ir*, 27.02.2020, Erişim Tarihi: 02.04.2021, Erişim Adresi: https://twitter.com/khamenei_ir/status/1233018479336460288.
- Khamanei, Ali (2021), “سخنرانی نوروزی رهبر انقلاب خطاب به ملت ایران”, 03.04.2021, Erişim Tarihi: 05.04.2021, Erişim Adresi: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=45225>.

- Kılıç, Orhan (2020), “Pandemics Throughout History and Their Effects on Society Life”, içinde *Reflections on the Pandemic in the Future of the World* (editörler: Muzaffer Şeker & Ali Özer & Cem Korkut), Ankara: Turkish Academy of Sciences, 13-53.
- Kirkpatrick, David D. & Fashihi, Farnaz & Mashab, Mujib (2020), “‘Recipe for a Massive Viral Outbreak’: Iran Emerges as a Worldwide Threat”, *The New York Times*, 24.02.2020, Erişim Tarihi: 04.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2020/02/24/world/middleeast/coronavirus-iran.html>.
- Koca, Fahrettin (2020), “Bu cümleyi bu toplumun Sağlık Bakanı olmak yanında bir hekim olarak da kuruyorum: Koronavirüsle mücadelemizde bugün ilk kez bir hastamı kaybettim.”, *Tweet*: @drfahrettinkoca, 18.03.2020, Erişim Tarihi: 30.03.2021, Erişim Adresi: <https://twitter.com/dfahrettinkoca/status/1240075816798769160>.
- Koca, Fahrettin (2020), “‘Koronavirüs, Alacağımız Tedbirlerden Güçlü Değildir’”, T.C. Sağlık Bakanlığı, 11.03.2020, Erişim Tarihi: 30.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.saglik.gov.tr/TR.64383/koronavirus-alacagimiz-tedbirlerden-guclu-degildir.html>.
- Koca, Fahrettin (2020), “UMREDEN YENİ DÖNDÜYSENİZ 14 Gün Kuralına uymanızı ısrarla istiyoruz. Son bir hafta içinde dönen bir yurttaşımızın testi MAALESEF POZİTİF çıktı.”, *Tweet*: @drfahrettinkoca, 14.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://twitter.com/dfahrettinkoca/status/1238931031442575366>.
- Koç, Abdurrahman (2020), “Kuveyt'te ezana "namazı evinizde kılın" çağrısı eklendi: Aynı uygulama Türkiye'de olacak mı?”, *Independent Türkçe*, 14.03.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.indyurk.com/node/146426/dünya/kuveytte-ezana-namazı-evinizde-kılın-çağrısı-eklendi-aynı-uygulama-türkiyede>.
- Koç, Mehmet (2020), “İran’da Meclis Seçimleri ve Sonuçlarının Analizi”, İran Araştırmaları Merkezi, 27.02.2020, Erişim Tarihi: 02.04.2021, <https://iramcenter.org/iranda-meclis-secimleri-ve-sonuclarinin-analizi/>.
- Korobov, Pavel, Litvinova, Maria & Chernykh, Alexander (2020), “День святого Карантина”, *Kommersant*, 21.03.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.kommersant.ru/doc/4298329?query=коронавирусная%20церковь>.
- *La Repubblica* (2020), “Coronavirus Roma, morto militare di 59 anni al Policlinico Umberto I. La diocesi: "Chiese chiuse fino al 3 aprile””, 12.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: https://roma.repubblica.it/cronaca/2020/03/12/news/coronavirus_roma_morto_un_uomo_di_57_anni_al_policlinico_umberto_i-251075963/.
- Leonardi, Mauro (2020), “Chiese aperte, chiese chiuse. Cos'è successo a Roma?”, *Agenzia Italia*, 13.03.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.agi.it/blog-italia/idee/post/2020-03-13/coronavirus-chiese-aperte-chiuse-7503158/>.
- Loginova, Olga (2020), “В храмах Кубани принимаются меры по борьбе с коронавирусом”, *Kommersant*, 17.03.2020, Erişim Tarihi: 15.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.kommersant.ru/doc/4291604?query=коронавирусная>.
- Lomsadze, Giorgi (2020), “Communion in the time of coronavirus”, *Coda Story*, 16.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.codastory.com/waronscience/pseudohealth/communion-in-a-time-of-corona/>.
- Lovett, Ian & Findell, Elizabeth (2020), “Despite Coronavirus, Some Religious Services Continue”, *The Wall Street Journal*, 15.03.2020, Erişim Tarihi: 23.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.wsj.com/articles/despite-coronavirus-some-religious-services-continue-11584310003?mod=searchresults>.
- Ma, Josephine (2020), “Exclusive | Coronavirus: China’s first confirmed Covid-19 case traced back to November 17”, *South China Morning Post*, 13.03.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.scmp.com/news/china/society/article/3074991/coronavirus-chinas-first-confirmed-covid-19-case-traced-back>.
- Mann, Michael (2013), *Devletler, Savaş ve Kapitalizm*, Çeviren: Semih Türkoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Matteucci, Piera (2020), “Coronavirus, chiusure di scuole e università, manifestazioni e locali pubblici: i provvedimenti regione per regione”, *La Repubblica*. 26.02.2020, Erişim Tarihi: 22.03.2021, Erişim Adresi: https://www.repubblica.it/cronaca/2020/02/23/news/coronavirus_scuole_chiuse_e_niente_carnevale_tutti_i_provvedimenti-249355737/.
- Mervosh, Sarah & Diaz, Elizabeth (2020), “From Seattle to Kentucky, Churches Cancel Religious Services”, *The New York Times*, 11.03.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2020/03/11/us/coronavirus-kentucky-churches-cancel.html?searchResultPosition=3>.
- Murdock, Jason (2020), “U.S. Churches Hold Public Sunday Services Despite Coronavirus Outbreak: This is Dangerous”, *Newsweek*, 23.03.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.newsweek.com/church-sunday-service-open-despite-coronavirus-covid19-health-advice-social-distancing-1493756>.
- Moskova Patrikhanesi (2020), “Инструкция настоятелям приходов и подворий, игуменам и игуменьям монастырей Русской Православной Церкви в связи с угрозой распространения коронавирусной инфекции”, 17.03.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5608607.html>.
- Moskova Patrikhanesi (2020), “Святейший Патриарх Кирилл утвердил молитвенные прошения в связи с угрозой распространения коронавирусной инфекции”, 21.03.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.patriarchia.ru/db/print/5610433.html>.
- Moskova Patrikhanesi (2020), “Правовое управление Московской Патриархии прокомментировало постановление Правительства Санкт-Петербурга, согласно которому запрещается посещение храмов”, 26.03.2020, Erişim Tarihi: 19.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.patriarchia.ru/db/print/5613196.html>.
- Nadimi, Farzin (2020), “Khamenei Securitized the Pandemic as the IRGC Mulls Regional Action”, *The Washington Institute*, 27.03.2020, Erişim Tarihi: 05.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.washingtoninstitute.org/fa/policy-analysis/khamnhay-kwrna-ra-amnyty-myknd-w-spah-pasdaran-bh-fkr-mlyat-dr-mntqh-ast>.
- Nelson, Steven & Feis, Aaron (2020), “Trump defends referring to coronavirus as ‘the Chinese virus’”, *The New York Post*, 17.03.2020, Erişim Tarihi: 22.03.2021, Erişim Adresi: <https://nypost.com/2020/03/17/trump-defends-referring-to-coronavirus-as-the-chinese-virus/>.
- *Nezavisimaya Gazeta* (2020), “Игумен РПЦ: Единственный способ – физически закрыть храмы”, 21.03.2020, Erişim Tarihi: 20.03.2021, Erişim Adresi: https://www.ng.ru/faith/2020-03-21/100_rpc210320.html.
- Novoselova, Elena (2020), “Патриарх Кирилл призвал воздержаться от посещения храмов”, *Rossiyskaya Gazeta*, 29.03.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2021, Erişim Adresi: <https://rg.ru/2020/03/29/patriarh-kirill-prizval-vozderzhatsia-ot-poseshcheniia-hramov.html>.
- Ognibene, Francesco (2020), “Coronavirus: salgono a 121 i preti italiani portati via dal Covid”, *Avvenire*, 28.05.2020, Erişim Tarihi: 22.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.avvenire.it/attualita/pagine/coronavirus-i-preti-morti-emilia-lombardia>.
- *Orthodox Times* (2020), “Pressure by the Liberal Democratic Party on the Church of Russia to halt Liturgies due to the coronavirus”, 23.03.2020, Erişim Tarihi: 18.03.2021, Erişim Adresi: <https://orthodoxtimes.com/pressure-by-the-liberal-democratic-party-on-the-church-of-russia-to-halt-liturgies-due-to-the-coronavirus/>.
- Önal, Recep (2020), “Pandemiye Dinî Yaklaşımlar ve Tartışmalar”, içinde *Modernitenin Pandemik Hâlleri* (editör: Fahri Çakı), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, ss. 413-436.
- Öz, Mustafa (2010), “Şîa”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 39, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 111-114.
- Palma, Ester (2020), “Coronavirus, Papa Francesco a piedi da solo: prega il «Crocifisso miracoloso» per la fine dell'epidemia”, *Corriere della Sera*, 15.03.2020, Erişim Tarihi: 22.03.2021, Erişim Adresi: https://roma.corriere.it/notizie/cronaca/20_marzo_15/coronavirus-papa-pellegrino-s-maria-maggiore-crocifisso-miracoloso-roma-2f87be08-66e4-11ea-a26c-9a66211caeee.shtml.

- Pappas, Gregory (2020), “Should Churches Re-Open? Archbishop Calls for Patience”, *Pappas Post*, 09.03.2020, Erişim Tarihi: 17.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.pappaspost.com/should-churches-re-open-archbishop-calls-for-patience/>.
- Pathieu, Diane & Jones, Will (2020), “Glenview coronavirus: 43 sick, 10 positive COVID-19 cases after churchgoers attend service at Life Church”, *ABC7 Chicago*, 28.03.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <https://abc7chicago.com/health/more-than-40-people-report-symptoms-after-attending-service-at-church-in-glenview-/6055024/?fbclid=IwAR30JTehMdEckwGLW2iDnJJxu-02h9ILfiiBxwfuy0hnxBMSred0y0jkh6I>.
- Peng, Zuo (2018), “中共党员不准信仰宗教与党的宗教信仰自由政策并不矛盾”, Çin Sosyal Bilimler Akademisi, 16.06.2018, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: http://myy.cass.cn/kxwsl/201806/t20180616_4369067.shtml.
- Protsenko, Lyubov (2020), “Собянин подтвердил смерть пациентки с коронавирусом”, *Rossiyskaya Gazeta*, 19.03.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <https://rg.ru/2020/03/19/reg-cfo/sergej-sobianin-podtverdil-smert-pacientki-s-koronavirusom.html>.
- Pullella, Philip (2020), “Pope cancels main public appearances to stop crowds gathering amid coronavirus”, *Reuters*, 07.03.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-pope/pope-cancels-main-public-appearances-to-stop-crowds-gathering-amid-coronavirus-idUSKBN20U0JH>.
- Rabin, Roni Caryn (2020), “First Patient With Wuhan Coronavirus Is Identified in the U.S.”, *The New York Times*, 21.01.2020, Erişim Tarihi: 14.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2020/01/21/health/cdc-coronavirus.html>.
- *Radio Free Europe/Radio Liberty* (2020), “The COVID-19 pandemic did not deter the faithful in Kazan from taking communion from the same spoon.”, *Tweet: @RFERL*, 17.03.2020, Erişim Tarihi: 14.03.2021, Erişim Adresi: <https://twitter.com/RFERL/status/1239869085204107361>.
- Rainsford, Sarah (2020), “Coronavirus: No Russia lockdown as Putin puts on show of calm”, *BBC News*, 22.03.2020, Erişim Tarihi: 14.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/world-europe-51972974>.
- Reynolds, Matt & Weiss, Sabrina (2020), “How coronavirus started and what happens next, explained”, *Wired*, 27.05.2020, Erişim Tarihi: 24.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.wired.co.uk/article/china-coronavirus>.
- Rezaian, Jason (2020), “An ancient celebration is about to make Iran’s coronavirus nightmare even worse”, *The Washington Post*, 19.03.2020, Erişim Tarihi: 02.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2020/03/19/irans-biggest-holiday-year-is-about-make-its-pandemic-even-worse/>.
- *RFI* (2020), “Israel confirms first coronavirus case in cruise ship returnee”, 21.02.2020, Erişim Tarihi: 24.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.rfi.fr/en/wires/20200221-israel-confirms-first-coronavirus-case-cruise-ship-returnee>.
- Robinowitz, Aaron (2020), “Chief Rabbis Order Synagogues Closed Following Israel's New Coronavirus Regulations”, *Haaretz*, 25.03.2020, Erişim Tarihi: 02.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.haaretz.com/israel-news/synagogues-to-close-under-new-coronavirus-regulations-1.8708347>.
- Rodari, Paolo (2020), “Pope Francis on Coronavirus crisis: “Don’t waste these difficult days. While at home re-discover the importance of hugging kids and relatives””, *La Repubblica*, 17.03.2020, Erişim Tarihi: 26.2021, Erişim Adresi: https://www.repubblica.it/vaticano/2020/03/18/news/coronavirus_pope_francois-251572693/.
- Rusya Koronavirüsle Mücadele Koordinasyon Kurulu (2020), “Распоряжение о рабочей группе Госсовета по противодействию распространению коронавируса”, 15.03.2020, Erişim Tarihi: 16.03.2021, Erişim Adresi: <http://kremlin.ru/events/president/news/62990>.
- SARA (2020), “守望相助共筑连心桥 众志成城打赢防疫战——佛教界积极开展疫情防控工作”, 07.02.2020, Erişim Tarihi: 24.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywtdt/324310.jhtml>.

- SARA (2020), “坚定信心，同舟共济——坚决做好天主教界的疫情防控工作”，08.02.2020, Erişim Tarihi: 26.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywdt/324334.jhtml>.
- SARA (2020), “宗教领域疫情防控工作如何抓实抓细？权威要求来了！”，11.02.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywdt/324897.jhtml>.
- SARA (2020), “【战“疫”】佛教界：共筑连心桥 打赢防疫战”，13.02.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywdt/325171.jhtml>.
- SARA (2020), “【战“疫”】道教界：同舟同济 积极防控”，14.02.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywdt/325268.jhtml>.
- SARA (2020), “【战“疫”】伊斯兰教界：共克时艰 抗击疫情”，15.02.2020, Erişim Tarihi: 24.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywdt/325289.jhtml>.
- SARA (2020), “【战“疫”】天主教界：积极行动 助力打赢防控阻击战”，16.02.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywdt/325331.jhtml>.
- SARA (2020), “【战“疫”】基督教界：抗击疫情 共渡难关”，17.02.2020, Erişim Tarihi: 26.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.sara.gov.cn/ywdt/325402.jhtml>.
- Sarah, Robert (2020), “Decreto della Congregazione per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti, 25.03.2020”, *Holy See Press Office*, 25.03.2020, Erişim Tarihi: 27.03.2021, Erişim Adresi: <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2020/03/25/0181/00409.html#ita>.
- SETA (2020), “İran’da Koronavirüs Kirizi ve Hayatını Kaybeden Yönetici Elitler”, 12.03.2020, Erişim Tarihi: 04.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.setav.org/infografik-iranda-koronavirus-kirizi-ve-hayatini-kaybeden-yonetici-elitler/>.
- Seung-hyun, Song (2020), “Cultural Corps of Korean Buddhism shuts down temple stay program due to spread of coronavirus”, *The Korea Herald*, 25.02.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20200225000767>.
- Severgnini, Chiara (2020), “Coronavirus, primi due casi in Italia «Sono due cinesi in vacanza a Roma» Sono arrivati a Milano il 23 gennaio”, *Corriere Della Sera*, 30.01.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: https://www.corriere.it/cronache/20_gennaio_30/coronavirus-italia-corona-9d6dc436-4343-11ea-bdc8-faf1f56f19b7.shtml.
- Sharon, Jeremy (2020), “A quarter of coronavirus infections from synagogues, Health Ministry says”, *The Jerusalem Post*, 24.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.jpost.com/Israel-News/A-quarter-of-coronavirus-infections-from-synagogues-Health-Ministry-says-622156>.
- Sheridan, Michael (2009), “China 're-evaluates' classic religious texts”, *The Tablet*, 03.12.2009, Erişim Tarihi: 30.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.thetablet.co.uk/news/12253/china-re-evaluates-classic-religious-texts>.
- Sherwood, Harriet (2020), “Iranian police disperse crowds from shrines after Covid-19 closures”, *The Guardian*, 17.03.2020, Erişim Tarihi: 04.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/17/iranian-police-shrines-coronavirus>.
- Simin, Wen & Zhenhua, Lu (2020), “Hong Kong Buddhist temple becomes host to cluster of coronavirus infections”, *The Straits Times*, 27.02.2020, Erişim Tarihi: 14.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.straitstimes.com/asia/east-asia/hong-kong-buddhist-temple-becomes-host-to-cluster-of-coronavirus-infections>.
- Singh, Maanvi (2020), “Trump signs coronavirus bill ordering free testing and aid for workers”, *The Guardian*, 19.03.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/18/trump-signs-coronavirus-bill-free-testing-paid-leave>.
- Smith-Schoenwalder, Cecelia (2020), “Trump Administration Suggests Avoiding Gatherings of More Than 10 People”, *U.S. News*, 16.03.2020, Erişim Tarihi: 23.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.usnews.com/news/national-news/articles/2020-03-16/trumps-coronavirus-task-force-suggests-limiting-gatherings-to-10-people-or-fewer>.

- Sokol, Sam (2020), “Ultra-Orthodox in Israel ignoring social distancing: ‘We’re not scared’”, *The Jerusalem Post*, 19.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.jpost.com/Israel-News/Ultra-Orthodox-in-Israel-ignoring-social-distancing-Were-not-scared-621513>.
- St. Petersburg Metropolitanlığı (2020), “Храмы Санкт-Петербургской епархии продолжают служение”, 26.03.2020, Erişim Tarihi: 20.03.2021, Erişim Adresi: <http://mitropolia.spb.ru/news/mitropolit/?id=175749>.
- Staff, Toi (2020), “Israel seals its borders to all foreigners amid coronavirus outbreak”, *The Times of Israel*, 18.03.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.timesofisrael.com/israel-closes-borders-to-all-foreigners-amid-coronavirus-outbreak/>.
- Staff, Toi (2020), “Purim parades, sporting events scrapped over coronavirus fears”, *The Times of Israel*, 04.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.timesofisrael.com/purim-parades-sporting-events-scrapped-over-coronavirus-fears/>.
- Strack, Christoph (2020), “Die Religionen und das Virus”, *Deutsche Welle*, 13.03.2020, Erişim Tarihi: 20.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/de/die-religionen-und-das-virus/a-52739601>.
- Stuble, Peter (2020), “Angry Pope slaps hand of woman who refuses to let go”, *Independent*, 01.01.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/pope-slap-video-francis-woman-hand-grab-vatican-a9266191.html>.
- Şarkul Avsat (2020), “Koronavirüs İran’ın Kum şehrinde nasıl ortaya çıktı?”, 27.02.2021, Erişim Tarihi: 02.04.2021, Erişim Adresi: <https://aawsat.com/turkish/home/article/2152631/koronavirüs-iran’ın-kum-shehrinde-nasil-ortaya-çikti>.
- TASS (2020), “В России выявили первые два случая заражения коронавирусом”, 31.01.2021, Erişim Tarihi: 15.03.2021, Erişim Adresi: <https://tass.ru/obschestvo/7656549>.
- Taylor, Derrick Bryson (2021), “A Timeline of the Coronavirus Pandemic”, *The New York Times*, 17.03.2021, Erişim Tarihi: 04.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/article/coronavirus-timeline.html>.
- *The Jerusalem Post* (2020), “Sephardi Chief Rabbi: Avoid visiting Western Wall due to coronavirus”, 12.03.2020, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.jpost.com/Israel-News/Sephardi-Chief-Rabbi-Avoid-visiting-Western-Wall-due-to-coronavirus-620751>.
- *The Moscow Times* (2020), “Moscow Monastery Launches Nightly Anti-Coronavirus Processions”, 19.03.2020, Erişim Tarihi: 15.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.themoscowtimes.com/2020/03/19/moscow-monastery-launches-nightly-anti-coronavirus-processions-a69678>.
- *The Telegraph* (2020), “First Europeans die from coronavirus in Italy Save”, 22.02.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.telegraph.co.uk/global-health/science-and-disease/coronavirus-news-uk-china-south-korea-singapore/>.
- The World Factbook (2021), “Countries”, 03.04.2021, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/>.
- TRT Haber (2020), “Umreden gelenler Ankara ve Konya'da karantinaya alındı”, 15.03.2020, Erişim Tarihi: 25.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/umreden-gelenler-ankara-ve-konyada-karantinaya-alindi-467111.html>.
- Türkiye Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü (2020), “COVID-19 (Yeni Koronavirüs)”, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.seyahatsagligi.gov.tr/site/koronavirus>.
- *Vatican News* (2020), “COVID-19: Vatican Holy Week celebrations under study”, 15.03.2020, Erişim Tarihi: 23.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.vaticannews.va/en/vatican-city/news/2020-03/vatican-coronavirus-easter-triduum-celebrations.html>.
- Winer, Stuart (2020), “Synagogues top coronavirus hotspot list, epidemiological report finds”, *The Times of Israel*, 24.03.2020, Erişim Tarihi: 01.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.timesofisrael.com/synagogues-top-coronavirus-hotspot-list-epidemiological-report-finds/>.

- Winfield, Nicole (2020), “Pope urges solidarity on an Easter of both joy, virus sorrow”, *The Associated Press*, 12.04.2020, Erişim Tarihi: 23.03.2021, Erişim Adresi: <https://apnews.com/article/1a7ae6272bfac2e0a4b6da7371fc4b1>.
- Winston, Alex (2020), “New guidelines released for synagogues to combat coronavirus”, *The Jerusalem Post*, 12.03.2020, Erişim Tarihi: 29.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.jpost.com/Israel-News/New-guidelines-released-for-synagogues-to-combat-coronavirus-620649>.
- World Health Organization (2020), “Naming the coronavirus disease (COVID-19) and the virus that causes it”, 11.02.2020, Erişim Tarihi: 23.03.2021, Erişim Adresi: [https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-\(covid-2019\)-and-the-virus-that-causes-it](https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-(covid-2019)-and-the-virus-that-causes-it).
- World Health Organization (2020), “Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report - 1”, 21.01.2020, Erişim Tarihi: 19.03.2021, Erişim Adresi: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4.
- World Health Organization (2020), “Novel Coronavirus (2019-nCoV) SITUATION REPORT - 10”, 30.01.2020, Erişim Tarihi: 19.03.2021, Erişim Adresi: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200130-sitrep-10-ncov.pdf?sfvrsn=d0b2e480_2.
- World Health Organization (2020), “WHO announces COVID-19 outbreak a pandemic”, 12.03.2020, Erişim Tarihi: 28.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2020/3/who-announces-covid-19-outbreak-a-pandemic>.
- World Health Organization (2020), “WHO Director-General's remarks at the media briefing on 2019-nCoV on 11 February 2020”, 11.02.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-remarks-at-the-media-briefing-on-2019-ncov-on-11-february-2020>.
- Worldometer (2021), “COVID-19 Coronavirus Pandemic”, 05.04.2021, Erişim Tarihi: 05.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>.
- Wright, Robin (2020), “How Iran Became a New Epicenter of the Coronavirus Outbreak”, *The New Yorker*, 28.02.2020, Erişim Tarihi: 03.04.2021, Erişim Adresi: <https://www.newyorker.com/news/our-columnists/how-iran-became-a-new-epicenter-of-the-coronavirus-outbreak>.
- *Xinhua Haber Ajansı* (2020), “宗教界在疫情防控阻击战中发挥积极作用”, 03.02.2020, Erişim Tarihi: 10.03.2021, Erişim Adresi: http://www.xinhuanet.com/politics/2020-02/03/c_1125527661.htm.
- Yan, Zhang (2020), “抗击疫情行动中的中国宗教团体”, *The New York Times*, 25.02.2020, Erişim Tarihi: 21.03.2021, Erişim Adresi: <https://cn.nytimes.com/china/20200225/china-religion-coronavirus-donations/>.
- Yang, William (2020), “Wuhan lockdown: China takes extreme measures to stop virus spread”, *Deutsche Welle*, 23.01.2020, Erişim Tarihi: 01.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/en/wuhan-lockdown-china-takes-extreme-measures-to-stop-virus-spread/a-52120126>.
- Yavuz, Yusuf Şevki (1994), “Ehl-i Sünnet”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 525-530.
- *Yeniçağ* (2020), “Diyanet’in uyarısına rağmen... Olacak iş değil!”, 15.03.2020, Erişim Tarihi: 31.03.2021, Erişim Adresi: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/diyanetin-uyarisina-ragmen-olacak-is-degil-271855h.htm>.
- Yongling, Wu, (2020), “武汉确诊 41 例感染新型冠状病毒肺炎患者”, *Xinhua Haber Ajansı*, 11.01.2020, Erişim Tarihi: 02.03.2021, Erişim Adresi: http://www.xinhuanet.com/2020-01/11/c_1125448269.htm.

**PROTRACTED CONFLICT AND CHANGED DISCOURSES:
A SURVEY OF THE DISCOURSES OF AZERBAIJANI LEADERSHIP**

Tural İSMAYILZADA¹

Abstract: Close to the end of 2020, the nominal ceasefire between Armenia and Azerbaijan broke and the clashes turned into a large-scale warfare. While this development was portrayed as unexpected by some, an inquiry into discourses may prove the opposite. This article therefore aims to reveal the changes in Azerbaijani President İlham Aliyev’s discourses on the Armenia-Azerbaijan relations and the Nagorno-Karabakh conflict throughout his administration. Two periods, 2003–2018 and 2018–2020, are compared as there occurred significant changes on the both sides to the conflict. The author uses politolinguistic discourse analysis to qualitatively analyze nominations, predications, and argumentations employed by Aliyev. The findings have shown that Aliyev has diversified both nominations and predications and put forward more arguments that signaled continuation of enmity and escalation of the conflict since 2018. This study has been an attempt to fill the gap in the literature related to conflict and discourse at large and the Nagorno-Karabakh conflict in particular.

Keywords: *Armenia, Azerbaijan, Conflict, Discourse, Nagorno-Karabakh.*

Article Category: Political Science/International Relations

Date of Submission: 25.03.2021

Date of Acceptance: 05.06.2021

¹ PhD student in International Relations, Middle East Technical University (METU).
Email: tural.ismayilzada@metu.edu.tr / trlismayilzada@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6853-8910

SÜRÜNCEMEDE KALMIŞ ÇATIŞMA VE DEĞİŞTİRİLEN SÖYLEMLER:**AZERBAYCAN CUMHURBAŞKANI'NIN SÖYLEMLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Öz: 2020'nin sonlarına doğru Ermenistan ile Azerbaycan arasında sözde ateşkes bozuldu ve çatışmalar geniş çaplı bir savaşa dönüştü. Bu gelişme, bazıları tarafından beklenmedik olarak tasvir edilirken, söylemler üzerine bir araştırma bunun tam tersini kanıtlayabilir. Dolayısıyla, bu makale, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in yönetimi boyunca Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri ve Dağlık Karabağ Sorunu ile ilgili söylemlerindeki değişiklikleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çatışmanın her iki tarafında da önemli değişiklikler meydana geldiğinden, 2003–2018 ve 2018–2020 olmak üzere iki dönem karşılaştırılmaktadır. Aliyev tarafından kullanılan adlandırmalar, yüklemlemeler ve argümanları nitel olarak analiz etmek için politolinguistik söylem analizi kullanılmaktadır. Bulgular, Aliyev'in 2018'den bu yana hem adlandırmalar, hem de yüklemlemeleri çeşitlendirdiğini ve uyuşmazlığın devam edeceğine ve çatışmanın tırmanacağına işaret eden daha fazla argüman ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu çalışma, literatürdeki genelde çatışma ve söylem ilişkisi, özelde ise Dağlık Karabağ Sorunu konusunda mevcut olan boşluğu doldurmaya yönelik bir girişim olarak görülmelidir.

Anahtar Kelimeler: *Ermenistan, Azerbaycan, Çatışma, Söylem, Dağlık Karabağ.*

Introduction

The Nagorno-Karabakh (NK) conflict has long been recognized as an utmost threat to the regional security in the South Caucasus. Despite the parties' consent in 1994 to establish ceasefire and hold further negotiations to solve the conflict peacefully, recent armed clashes have raised the question of whether the peace talks can achieve any progress. The violation of truce in April 2016 and July 2020 showed that the efforts by the international community are of no effect unless the parties build mutual confidence and exhibit constructive position towards the resolution process and each other.

In the light of what is called as the Second Karabakh War near the end of 2020, the investigation of the positions held by the parties prior to the war may provide a better understanding of the escalation. Equally important, yet not studied adequately is the change in the positions of the parties. The positions and their change can be analyzed in a variety of ways. This study employs discourse analysis in order to reveal the discursive changes and differences in the position of Azerbaijani President Ilham Aliyev before the Velvet Revolution in Armenia, which coincided with Aliyev's election as the President for the fourth term and the period from that revolution to the outbreak of the war.

The paper is organized as follows. The first section provides a review of the literature on discourses and conflict. In this part, various studies that have shown the role of discourses in conflict settings are reviewed. Next section presents a brief analysis of the Nagorno-Karabakh conflict by illustrating the situation and developments prior to the war, both between and within the parties. The paper then goes on to the current study covering the employed methods and findings. The findings are given in two separate sections in order to delve into the two periods in detail. The findings are discussed and a summary of the research is presented in the last section. Moreover, the limitations of the study and the proposed direction for further research are given in this part of the paper.

1. Discourses and Conflict

Discourse analysis has become a widely employed method in various fields of social science. Likewise, political discourse analysis has gained huge attention with the emergence of constructivism and post-structuralism in Political Science and International Relations. In the meantime, previously overlooked social factors in international domain such as identity, speech

acts, and intersubjectivity have been placed in focus by scholarly works. Last decade has witnessed a dramatic rise in the number of research articles that focused on discourses. The growth has also been observed in the thematic scope and geography of discourse research.²

In spite of its frequent usage recently, discourse is one of those concepts that have been iterated so widely and deeply that it is now quite challenging to find a universally accepted understanding and definition of it.³ Gee defines discourse as “*an interpretation of an interpretation*”.⁴ That is, our understanding and consequently discourses do not reflect the world around us as it is; rather, we interpret what we perceive when we express our views about what exists and occurs. Moreover, he argues that discourses as a part of language are not only what we say, but also constitute and influence what we do and who we are. Therefore, discourses should be analyzed along with actions and identities.⁵

Aydın-Düzgüt and Rumelili refer to Foucauldian and Habermasian approaches to discourse and conclude that they use the concept in a number of meanings that are different, but inherently connected.⁶ Nevertheless, one may find numerous differing approaches to discourse in the academic literature. Most of the work on the topic has put an emphasis on the relationship between discourses and practices. However, they argue that there is no consensus among scholars when it comes to determine to what extent practices shape discourses and vice versa.

In the light of the abovementioned multiplicity of conceptions of discourse, discourse analysis as a research method neither has a single fashion. Recent scholarship on political discourse analysis has held a critical stance towards the conventional use of the method. For example, Hay maintains that political discourse analysis as a method has had a number of shortcomings that should be overcome. Firstly, it should not be narrowed down. Rather, we need to be open to multiplicity of methods when analyzing, particularly political, discourses. It would be erroneous to defend the accuracy of one method over another. Another mistake is suggested to be the attempt to draw a firm line between political and other discourses. Political domain is so

² François Randour & Julien Perrez & Min Reuchamps (2020), “Twenty years of research on political discourse: A systematic review and directions for future research”, *Discourse & Society*, Vol. 1, No: 16, p. 3.

³ Ruth Wodak (2008), “Introduction: Discourse Studies – Important Concepts and Terms”, in *Qualitative Discourse Analysis in The Social Sciences* (eds. by Ruth Wodak & Michal Krzyzanowski), Hampshire: Palgrave Macmillan.

⁴ James Paul Gee (2011), *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*, New York: Routledge, p. 122.

⁵ *Ibid.*, p. 2.

⁶ See; Senem Aydın-Düzgüt & Bahar Rumelili (2018), “Discourse analysis: Strengths and shortcomings”, *All Azimuth*, Vol. 1, No: 21.

interwoven with other domains that discerning political would lead to neglect of many important aspects. Therefore, an analyst ought to elaborate on a range of elements of discourse.⁷ Despite the critique posed by this newly emerging group of scholars who propose a wider and deeper scope when analyzing discourses, studies are principally based on the definition given by Van Dijk, which draws upon “*the actors, the political scope of the discourse and the context of communication*”.⁸

In addition to their significance in politics, discourses are a crucial aspect of conflicts. The parties to a conflict, implicitly or explicitly, express their positions in a variety of forms. It is worth mentioning here that this does not necessarily have to be speech acts. As mentioned earlier, discourses enable us to understand not only their positions, but also identities and actions. Smith suggests that discourses are of utmost significance in conflict settings in two opposite ways. On the one hand, it is argued that political rhetoric is employed to mobilize groups against each other. The presence of differences and incompatibilities is not enough for a war to start or a conflict to escalate, but political mobilization created with hostile discourses leads groups towards conflict. Two parties never become adversaries unless at least one calls the other so. Notwithstanding, discourses can also play a great role in driving adversaries towards reconciliation. The language used by parties may foster confidence and alleviate hostility.⁹

When discourses used by disputants are analyzed, nationalist and populist discourses are found to prevail. Thus, the link between language, discourse, and nationalism has been studied in order to construe an operational explanation of wars. Nationalist discourses are suggested to have been one of the most frequently used instruments of wars. This type of language is called the mechological language which contains “*rigidity, precision, ideology, addiction to hierarchy and bureaucracy*”.¹⁰ Whereas, language can also perform as a tool of peace when it is ecological.

⁷ Colin Hay (2013), “Political discourse analysis: The dangers of methodological absolutism”, *Political Studies Review*, Vol. 11, pp. 323-324.

⁸ François Randour et al. (2020), “Twenty years of research on political discourse: A systematic review and directions for future research”, *Discourse & Society*, p. 2.

⁹ Dan Smith (1997), “Language and discourse in conflict and conflict resolution”, *Current Issues in Language & Society*, Vol. 4, No: 3.

¹⁰ Ricky Snyders (2003), “Mechologic and ecologic: Blueprints for war and peace”, *Language Matters: Studies in the Languages of Africa*, Vol. 34, No:1, p. 83.

That is, parties admit and utter the existence of truths behind their own¹¹, which establishes room for empathy, mutual understanding, and finding a common ground.

Discourses pose a tremendous opportunity to conflict studies as they offer a thorough understanding of “*Self*” and “*Other*”. Studying identity of self and other through discourses is a commonly adopted strategy for analysts. Epstein argues that intersubjectivity in International Relations come up with the positions voiced by individuals representing states as “*states, like individuals, position themselves in relation to other states by adopting certain discourses and not others*”.¹² Discourses carry particular importance when one seeks to reveal changes in a relatively consistent state position. Under the consistent rule of the same administration, discourse analysis helps trace the unseen patterns of policy shifts. On the other hand, discourses are suggested to express constructed meanings, positions, and subjective interpretations of the reality rather than the objective truth itself.¹³ This feature of discourse analysis supports our argument that conflict analysis can be done more adequately if discourses uttered by the political leaders of the adversaries are scrutinized. Moreover, this method of analysis eliminates the constraints posed by a priori perception of presupposed positions and interests of the parties to a conflict and provides a wider outlook on how positions and interests are constructed and change in the course of conflict.

Various past and ongoing conflicts have been studied from a range of perspectives based on the discourses of the adversaries. For example, Karmazin analyzes the conflict over Taiwan by focusing on the nationalist discourses of the Chinese (PRC) leadership. By doing so, he has revealed that nationalist discourse not only has the capability to create and trigger conflict, but it may foster mutual rapprochement by building a common ground.¹⁴ Dembinska and Iglesias examine how a multiethnic identity has been constructed by the leadership of the separated region Transnistria.¹⁵ Different levels and aspects of the conflict between Ukraine and Russia have been analyzed by concentrating on discourses of political leaders, media outlets, and third

¹¹ Lawrie Barnes (2003), “Language, war and peace: An overview”, *Language Matters: Studies in the Languages of Africa*, Vol. 34, No: 1, p. 11.

¹² Charlotte Epstein (2011), “Who speaks? Discourse, the subject and the study of identity in international politics”, *European Journal of International Relations*, Vol. 17, No: 2, p. 341.

¹³ Lene Hansen (2006), *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*, London: Routledge, p. 6.

¹⁴ Ales Karmazin (2017), “China’s nationalist discourse and Taiwan”, *China Report*, Vol. 53, No: 4.

¹⁵ Magdalena Dembinska & Julien D. Iglesias (2013), “The making of an empty Moldovan category within a multiethnic Transnistrian nation”, *East European Politics and Societies*, Vol. 27, No: 3.

parties.¹⁶¹⁷¹⁸ Mullin investigates the role of discourses in the Israel–Palestine peace process by identifying the key aspects of discourses that frame Hamas as the primary inhibitor of the peaceful resolution.¹⁹ Analysis of discourses in conflict settings helps develop a more comprehensive insight into the conflict and its different overlooked elements, which are often crossed out by conventional academic approaches and media coverages.

2. Conflict Between Armenia and Azerbaijan: A Quarter Century’s Status Quo or Not?

The Nagorno-Karabakh conflict is one of those conflicts that is seemingly being forgotten by the international community and slipping through the cracks. Yet, there have occurred significant developments between the parties, which require a close attention. Violation of the nominal ceasefire reached in 1994 has escalated into large-scale clashes a number of times, as it happened in April 2016 and July 2020. The latest skirmishes attracted huge international and domestic attention thanks to the information war on the social media platforms.²⁰ The so-called 4-Day War/April War, whereas, is argued to have caused hundreds of death toll from both sides. This was remarkable because, for the first time since 1994, the line of contact has changed and Azerbaijan has gained control over several strategically significant heights.²¹ The latest and most conclusive of all has been the so-called 44-Day War that started on September 27, 2020 and ended with a trilateral ceasefire statement signed by Armenian, Azerbaijani, and Russian leaders on November 10. Azerbaijan was the evident winner as it recaptured a major proportion of its previously occupied territories including almost the total territories of Fuzuli, Jabrayil, Zangilan, Gubadli, Lachin, Kalbajar, and Aghdam districts, 5 cities, 4 settlements, and 286 villages.²²

¹⁶ Olga Baysha (2018), “Synecdoche that kills: How Barack Obama and Vladimir Putin constructed different Ukraines for different ends”, *International Communication Gazette*, Vol. 80, No: 3.

¹⁷ Oliver Boyd-Barrett (2019), “Fake news and ‘RussiaGate’ discourses: Propaganda in the post-truth era”, *Journalism*, Vol. 20, No: 1.

¹⁸ Olga Pasitselska (2017), “Ukrainian crisis through the lens of Russian media: Construction of ideological discourse”, *Discourse & Communication*, Vol. 11, No: 6.

¹⁹ Corinna Mullin (2010), “Islamist challenges to the ‘liberal peace’ discourse: The case of Hamas and the Israel—Palestine ‘Peace Process’”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 39, No: 2.

²⁰ BBC (2020), “Azerbaijan protesters demand war after Armenia clashes”, 15.07.2020, Date of Accession: 12.12.2020 from <https://www.bbc.com/news/world-europe-53415693>.

²¹ Bradley Jardine (2018), “Armenians and Azerbaijanis commemorate two years since breakout of ‘April War’”, *Eurasianet*, 02.04.2018, Date of Accession: 16.12.2020 from <https://eurasianet.org/armenians-and-azerbaijanis-commemorate-two-years-since-breakout-of-april-war>.

²² Ministry of Defence of the Republic of Azerbaijan (2020), “Azerbaijani cities, settlements and villages liberated from occupation”, 20.11. 2020, Date of Accession: 14.12.2020 from <https://mod.gov.az/en/news/azerbaijani-cities-settlements-and-villages-liberated-from-occupation-11189.html>.

Other than the frequent breaking of ceasefire, there have been several shifts that have had a strong impact on changing the state of relationship between Armenia and Azerbaijan. Political upheavals and changes in the leadership are of those developments. The tracking of notable events in the political domains of both sides shows that a closer look into them would help reveal how profound repercussions have transpired. These events and developments include the changes in political systems, leadership, and discourses related to the conflict. It is essential to acknowledge that the former two are not independent from the latter and thus, have complex causal relationships with it. In other words, a new leadership taking the rule in one side or global shift in its political system makes the other revise its position towards the conflict and the adversary and consequently a new discursive expression is shaped.

By the same token, while Azerbaijan has remained as a presidential republic since regaining its independence in 1991 and has been governed by President Ilham Aliyev since 2003, Armenia has transformed from presidential into parliamentary republic in 2018 and has been ruled by two Presidents between 2003 and 2018, and four Prime Ministers ever since, of whom only one has been able to hold the office for over two years, unlike the rest spending only a few days in administration due to the turmoil of the Velvet Revolution.²³ Azerbaijani President, therefore, has had to deal primarily with 3 different personalities and 2 distinct systems.

In the aftermath of the revolution, with the ensuing democratization process in Armenia, many argued that the newly emerging dynamics within Armenia were going to have serious consequences for the Nagorno-Karabakh conflict.²⁴²⁵ Although there have not been any substantial results in the peace talks even after the start of the promising progress in Armenia, one may observe that a subtle change has been occurring in various aspects of the conflict and its parties. For instance, in February 2020, Armenian Prime Minister Nikol Pashinyan and Azerbaijani President took part in a public debate as a part of the Munich Security Conference. This kind of dialog was first-of-a-kind as the leaders of Armenia and Azerbaijan appeared in a live debate in front of the press and larger public for the first time in the history of the conflict.

²³ Kendrick Foster (2019), "Armenia's Velvet Revolution: Lessons from the Caucasus", *Harvard International Review*, 29.05.2019, Date of Accession 16.12.2020 from <https://hir.harvard.edu/armenias-velvet-revolution/>.

²⁴ Zaur Shiryev (2018), "For Azerbaijan, Armenia's political upheaval is a double-edged sword", International Crisis Group, 25.05.2018, Date of Accession: 16.12.2020 from <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/azerbaijan/azerbaijan-armenias-political-upheaval-double-edged-sword>.

²⁵ Thomas de Waal (2018), "Armenia's revolution and the Karabakh conflict", Carnegie Europe, 22.05.2018, Date of Accession: 16.12.2020 from <https://carnegieeurope.eu/strategiceurope/76414>.

The main difference, however, has been observed in the discourses of Azerbaijani President. A detailed analysis of the discourses voiced by Aliyev is therefore essential to be able to reveal how the political shifts in Armenia have affected Azerbaijani President's position.

3. Current Study

This study aims at revealing the discursive differences in Azerbaijani President Ilham Aliyev's position before and after the 2018 Velvet Revolution in Armenia. This is chosen as a dividing point for a number of reasons. First of all, this revolution changed the political system of Armenia and former opposition became the government in power. That is, Azerbaijani President now had a country as opponent with formally more democratic system and all novel leadership. Secondly, in the same year, an early presidential vote was held in Azerbaijan, which was discussed to happen as a result of multiple factors including the intra-governmental crisis in Azerbaijan, changes to Azerbaijan's constitution in 2016, which had extended presidential term from 5 to 7 years and regional political crisis.²⁶

3.1. Methods

This is a qualitative study that employs politolinguistic discourse analysis as its main technique. The sample of the study includes the oral and written discourses of President Ilham Aliyev regarding the NK conflict and Armenia until the outbreak of the latest war. The primary data has been collected from the official website of the President (president.az) and the Presidential Library (preslib.az), on which his speeches are documented in video and text formats. Since President Aliyev has raised the issue in various contexts, platforms, and occasions reviewed, particularly, his speeches at international organizations and on nation-wide occasions, interviews with international media outlets and related statements, certain keywords are used including "Armenia", "Nagorno-Karabakh", "conflict" and "war" in order to find the related content. After a preliminary triangulation of the data based on the initial analysis of the speeches, written statements and interviews, a framework is drawn to carry out the final analysis. A number of criteria are considered including representativeness, intertextuality, intentionality, and situationality.

²⁶ RFE/RL's Azerbaijani Service (2018), "Azerbaijan schedules snap presidential election in April", 05.02.2018, Date of Accession: 17.12.2020 from <https://www.rferl.org/a/azerbaijan-snap-election-aliyev/29018696.html>.

The politolinguistic analysis of the discourses in this study is conducted based on three elements, namely; nomination, predication, and argumentation, as suggested by Reisigl.²⁷ By doing so, it is attempted to unravel how Self (i.e. Azerbaijan, Azerbaijanis, Azerbaijani leadership etc.) and Other (i.e. Armenia, Armenians, Armenian leadership etc.) were framed by Aliyev in two periods. With this framing, the paper illustrates how President Aliyev have indicated who the sides to the conflict are (nomination), what characteristics they carry (predication), and how conflict should be resolved, what Azerbaijani position is and why Azerbaijani position is so (argumentation).

Politolinguistic method is found to solve the problem of whether policy or language is more decisive as debated by political scientists and linguists. According to this approach, when a political speech is made, the speaker not only expresses his/her stance or takes a performative action, but also he/she puts forward a political action that makes the way for contextual, situational, and positional changes.²⁸

3.2. Analyzing Aliyev's Discourses

3.2.1. 2003-2018: Years of Hope, Patience, Frustration, and War

Ilham Aliyev won the presidential race in October 2003, months before his father – President Heydar Aliyev's death. Having been accompanying his father during the latter's political career and peace talks, Ilham Aliyev was neither new to politics, nor inexperienced. In his very first speech as President at his inauguration, Aliyev stated that, although his country sought peaceful means for the resolution of the conflict rather than war, their patience was not unending and they were going to liberate the occupied territories at any cost.²⁹ This argument was the first signal to show Armenia that he was concerned to subscribe to the policies devised by his predecessor. In his earlier addresses, the President referred to Armenia as being the aggressor and occupant of 20 % of Azerbaijani territories. However, he abstained from mentioning military option overtly. Primary arguments in Aliyev's first term were about the occupation, refugees and IDPs, the

²⁷ Martin Reisigl (2008), "Analyzing political rhetoric", in *Qualitative Discourse Analysis in The Social Sciences* (eds. by Ruth Wodak & Michal Krzyzanowski), Hampshire: Palgrave Macmillan.

²⁸ Lorella Cedroni (2013), "Politolinguistics. Towards a new analysis of political discourse", in *Multimodal Communication in Political Speech. Shaping Minds and Social Action. PS 2010. Lecture Notes in Computer Science*, Berlin: Springer, p. 221.

²⁹ Ilham Aliyev (2003), "Speeches, statements, interviews and declarations of the President of the Republic of Azerbaijan", Presidential Library, Date of Accession: 18.12.2020 from <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2003.pdf>, p. 4.

UNSC resolutions 822, 833, 874, 884, the territorial integrity of Azerbaijan, and that Azerbaijan should advance in economy and military affairs to such a degree that Armenia was left with no option but withdrawing from NK and surrounding regions.

The first meeting between Aliyev and Kocharyan of Armenia took place in Geneva, Switzerland in December 2003. The two are discussed to have met 21 times in total; 8 of which had been official negotiations on the NK conflict.³⁰ 2006 was remarkable as there had been 3 official presidential meetings after a year of impasse in 2005. Aliyev told in the assembly of the Security Council of Azerbaijan on January 2 that the year gave “*hopes in the settlement process of Armenia-Azerbaijan, Nagorno-Karabakh conflict*”.³¹

One of the main arguments of Aliyev was about the future status of NK, which had been the primary contradiction between the adversaries. Aliyev repeatedly argued that Azerbaijan would never accept a referendum in NK as it is stated in Azerbaijani constitution that a referendum can only be held in the entire country, not in a part of it. Nevertheless, the highest autonomy was offered within the Azerbaijani borders. For Aliyev, the biggest compromise – continuing the negotiations for 12 years – had already been made by Azerbaijan.³² Aliyev reiterated war rhetoric in front of Azerbaijani public by highlighting the rising military budget and advancing army of the country, particularly during his visits to regions of Azerbaijan, while he referred to the peace talks and future prospects of the mediation work of the OSCE Minsk Group in his speeches and interviews addressed to the international community.

In 2008, Serzh Sargsyan came to the power in Armenia, who served for two terms. Aliyev and Sargsyan had relatively more frequent meetings in the latter’s first term, particularly until 2011, when the two had inconclusive negotiations in Kazan, Russia. After a year-long break since January 2012, the two Presidents met once again in Vienna on November 19, 2013. 2014 was one of the toughest years since the ceasefire in 1994. In August-September, the line of contact witnessed the most intense violations of ceasefire by far. Earlier that year, Azerbaijani President told that “*if the Armenian people wanted to live in peace with their neighbors, they first should*

³⁰ Vahe Ghukasyan (2019), “Frequency of meetings between leaders of Armenia and Azerbaijan”, *Union of Informed Citizens*, 28.03.2019, Date of Accession: 18.12.2020 from <https://uic.am/en/5825>.

³¹ Ilham Aliyev (2006), “Speeches, statements, interviews and declarations of the President of the Republic of Azerbaijan”, Presidential Library, Date of Accession: 18.12.2020 from <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2006.pdf>, p. 8.

³² *Ibid.*, p. 52

give up on their criminal, bloodthirsty and illegal regime” and he continued by stating that *“the war is not over, only its first part. If Armenia does not want the second phase to begin, ...they should voluntarily withdraw from the occupied territories”*³³, signaling the future tension. Moreover, by using the term *“status quo”* a total of 25 times in his speeches in 2014, Azerbaijani President expressed his frustration stemming from the existing status quo and Armenia’s alleged effort to preserve it. It is worth mentioning that this number was 8 in 2013. On June 24, Aliyev, when answering a question about the conflict, told that he was not as optimistic as he had been after the Vienna meeting with President Sargsyan.³⁴

2016 had been the bloodiest year of the conflict since the 1994 ceasefire, causing a death toll of over 200.³⁵³⁶³⁷ During the four days of war in April, Armenian side announced the loss of control over 800 hectares of area, while Azerbaijan claimed to have taken approximately 2,000 hectares.³⁸ Aliyev was even more radical in his arguments about the conflict, Armenia, and its history right from the start of the year. For instance, during a meeting with a group of young Azerbaijanis, Aliyev claimed that contemporary Armenia was historically populated by Azerbaijanis and thus, they had the right to return not only to their homelands under occupation, but also to the territories of the current Armenian State.³⁹ He also criticized the OSCE Minsk Group co-chairs harshly for trying to freeze the conflict rather than resolving it by emphasizing that *“they [the co-chairs] have the biggest role in “not solving” [emphasis added] the problem”*.⁴⁰ The President had replicated this discourse a few times before the April War. It was implied that there was no point in expecting any effective activities from the co-chairs. Consequently, on March 17, – two weeks prior to the outbreak of the clashes – Aliyev asserted that the primary task

³³ İlham Aliyev (2014), “Speeches, statements, interviews and declarations of the President of the Republic of Azerbaijan”, Presidential Library, Date of Accession: 18.12.2020 from <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2014.pdf>, p. 99.

³⁴ *Ibid.*, p. 124.

³⁵ The figure is shown differently in various official and unofficial sources.

³⁶ Bradley Jardine (2018), “Armenians and Azerbaijanis commemorate two years since breakout of “April War””.

³⁷ International Crisis Group, “The Nagorno-Karabakh conflict: A visual explainer”, 09.03.2021, Date of Accession: 19.12.2020 from <https://www.crisisgroup.org/content/nagorno-karabakh-conflict-visual-explainer>.

³⁸ Ministry of Defence of the Republic of Azerbaijan (2016), “Silahlı Qüvvələrimiz tərəfindən 2000 hektardan artıq ərazi azad edilib [Over 2000 hectares of area have been liberated by our armed forces]”, 18.05.2016, Date of Accession: 18.12.2020 from <https://mod.gov.az/az/news/silahli-quvvelerimiz-terefinden-2000-hektardan-artiq-erazi-azad-edilib-13044.html>.

³⁹ İlham Aliyev (2016), “Speeches, statements, interviews and declarations of the President of the Republic of Azerbaijan”, Presidential Library, Date of Accession: 20.12.2020 from <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2016.pdf>, p. 40.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 43.

in front of Azerbaijan was strengthening its army and the Azerbaijani people were going to outface the problem.⁴¹

In the meeting of the Security Council on the April clashes on April 2, Azerbaijani leader presented the clashes as the next expression of Armenia's "*insidious policy*" and "*provocation*" against Azerbaijan. For Aliyev, the result of the war was "*a glorious victory*" of Azerbaijan. Moreover, the President claimed that Armenian side violated the ceasefire and committed provocation by attacking Azerbaijani positions while arguing elsewhere that Armenia wanted status quo to remain. Aliyev, surprisingly changing his long-lasting blaming position, praised the recent efforts of the co-chairs in the very same speech for putting forward new proposals.⁴²

Table I: Nominations and Predications before 2018

⁴¹ *Ibid.*, p. 79.

⁴² *Ibid.*, pp. 83-84.

Nomination-Self	Predication	Nomination-Other	Predication
Azerbaijan	Being more independent than Armenia Having suffered from the war Having lost its territories and people Having the highest number of forced immigrants per capita in the world Multicultural	Armenia	Committing terrorism against Azerbaijanis Being unconstructive Wanting to protract the process and confuse international community Mono-ethnic Being a state established on historical Azerbaijani lands
We Azerbaijanis	Being ready to compromise and provide high autonomy to NK Having welcomed Armenians in NK as guests	Armenians	Not having the right to self-determination as they have already done so Believing they can use self-determination wherever they live Having been moved there by the Russian Empire Having come to NK as guests
		Armenian lobby	Placing influence and pressure on international organizations
		Armenian regime	Criminal, bloodthirsty and illegal Trying to mislead international and Armenian society

Aliyev's discourses following the war were mainly pro-peace. It was pointed out that, Azerbaijan, likewise the co-chairs, wanted the peaceful resolution of the conflict.⁴³ In an interview with a Russian journalist, Aliyev said that a compromise was possible under certain conditions.⁴⁴ However, no substantial progress had been achieved in further meetings of the Presidents and the peace process was interrupted due to the political turmoil in Armenia.

3.2.2. 2018-2020: Back to Scratch

Azerbaijan held a snap presidential election on April 11, 2018, which resulted in the commencement of Aliyev's fourth term as the President of Azerbaijan. On the other side of the border, meanwhile, Armenia underwent a political crisis. Unlike its analogues in other post-Soviet countries, the Velvet Revolution in Armenia did not evolve into an armed conflict between the governmental forces and opposition. Sargsyan decided to resign on April 23.⁴⁵ Subsequently, the election of Nikol Pashinyan as the Prime Minister was the completion of the transition from semi-presidential to parliamentary republic.⁴⁶

Aliyev's most repeated argument in the early 2018 was related to the success in the April War. He referred to the liberated and reconstructed village Jojug Marjanli (*Cocuq Mərcanlı*) as the symbol of Azerbaijan's victory.⁴⁷ As for the revolution in Armenia, on June 6, Aliyev reminded of his previous statements that Armenia's previous regime had been "*criminal junta*" and now the people of Armenia had finally come to understand that. He also expressed his hope that the new leadership in Armenia would refrain from repeating the mistakes made by its predecessor and put serious efforts to reach the resolution of the conflict.⁴⁸ Moreover, Aliyev indicated that Azerbaijan's policies had an impact on the failure of the previous administration and the revolutionary change of leadership in Armenia, particularly, through insulating Armenia from regional projects and defeating in the April War.⁴⁹

⁴³ *Ibid.*, pp. 88, 116.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 24.

⁴⁵ Rayhan Demytrie (2018), "Why Armenia 'Velvet Revolution' won without a bullet fired", *BBC*, 01.05.2018, Date of Accession: 20.12.2020 from <https://www.bbc.com/news/world-europe-43948181>.

⁴⁶ TASS, "Opposition leader Pashinyan elected Armenian PM", 08.05.2018, Date of Accession: 23.12.2020 from <https://tass.com/world/1003281>.

⁴⁷ İlham Aliyev (2018), "Speeches, statements, interviews and declarations of the President of the Republic of Azerbaijan", Presidential Library, Date of Accession: 21.12.2020 from <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2018.pdf>, pp. 9, 28, 39, 257.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 140.

⁴⁹ *Ibid.*, pp. 149, 170–171.

Despite the initial expectations towards rapprochement, not receiving any solid signal about compromise, Azerbaijani President began to criticize the new government of Armenia soon calling it a repressive dictatorship.⁵⁰ Aliyev also accused Armenian administration of promoting Nazism and Fascism several times.⁵¹ Aliyev pointed out the similarities between the Pashinyan administration and Azerbaijani administration in 1992-1993. The main similarity, as mentioned by Aliyev, was the lack of experience and political knowledge for coming to the power directly from the streets without required preparation. In fact, referring to the Azerbaijani administration of the early 1990s was not a new thing in Aliyev's discourses. Starting from 2018, Azerbaijani President intensified his rhetoric that blamed the regime in Azerbaijan before Haydar Aliyev, namely the Azerbaijan Popular Front-Musavat coalition, for allowing Armenia to take the territories from Azerbaijan.⁵²

As mentioned earlier, the democratic changes in Armenia were discussed to have generated hopes in official Baku at first. The two leaders had four informal meetings until their first official – Vienna meeting on March 29, 2019. However, after his meetings with Armenian Prime Minister Pashinyan, Aliyev clearly stated that the situation was not promising. In this pessimism, Armenian side's rhetoric had also been decisive. While Azerbaijan's position regarding unacceptability of independence for NK and indispensability of Azerbaijan's territorial integrity has never changed, Armenian leaders have replicated the right to self-determination of the people of NK. It is necessary to mention here that Armenian side has avoided to accentuate that this self-determination should not be limited to the Armenian population of the region and must include Azerbaijanis as well. In response to this preoccupation, Aliyev made it clear that for him there was no such thing as "*the people of NK but population consisting of Armenians and Azerbaijanis*".⁵³ Later on, Aliyev expressed his concerns over the disappearance of the achieved progress by telling that "*2019 has been lost for the resolution of the conflict*".⁵⁴ The President

⁵⁰ *Ibid.*, p. 202.

⁵¹ Ilham Aliyev (2019), "Speeches, statements, interviews and declarations of the President of the Republic of Azerbaijan", Presidential Library, Date of Accession: 22.12.2020 from <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2019.pdf>, pp. 132, 194.

⁵² Ilham Aliyev (2018), "Speeches, statements, interviews and declarations of the President of the Republic of Azerbaijan", Presidential Library, Date of Accession: 21.12.2020 from <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2018.pdf>, pp. 108–109, 125, 258.

⁵³ Ilham Aliyev (2019), "Speeches, statements, interviews and declarations of the President of the Republic of Azerbaijan", Presidential Library, Date of Accession: 22.12.2020 from <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2019.pdf>, p. 125.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 212.

explained that the reason for this stalemate was the contradicting position of Armenian PM. That is, first, the Armenian side wanted to include unrecognized Nagorno-Karabakh Republic in the peace process as a primary party. Aliyev argued that, however, Armenian leadership changed their position on this issue but did a more serious harm to the process by stating that “*Karabakh is Armenia, and that’s it*”.⁵⁵ As a response to this statement, Aliyev said; “*Karabakh is Azerbaijan and exclamation mark*”.⁵⁶

Despite the perceived failure in 2019, 2020 witnessed a breakthrough in the history of the conflict. The leaders of the two sides came together in front of international public to discuss the conflict and future prospects within the scope of the Munich Security Conference. Rather than being a genuine discussion, the encounter seemed more like “*keeping up with the Joneses*”. Both leaders tried to justify their position by referring to history. Nevertheless, there were a number of ostensible agreement on certain domains, including mutual efforts for preventing escalation, need for the people-to-people contact and exchange of journalists.⁵⁷ The positive statements heard in this debate could be interpreted as the politicians’ efforts to seem inclined to peace.

Another moot point between Aliyev and Pashinyan occurred during the EU Eastern Partnership Summit, which was held on June 18, 2020 through video conference due to the Covid-19 pandemic. Aliyev restated his argument that Karabakh is a part of Azerbaijan and blamed Pashinyan for his “*effort to nullify the essence and format of the negotiations*”⁵⁸ by attempting to join Armenia and NK.

The tensions reached a climax in July with the outbreak of skirmishes near the Azerbaijani region Tovuz, where the ceasefire had recursively been broken before as well. This area is located out of the Azerbaijani territories claimed by Armenian breakaway region of NK. As a result of the fires from both sides, a number of military personnel, including a Major General and

⁵⁵ Joshua Kucera (2019), “Pashinyan calls for unification between Armenia and Karabakh”, *Eurasianet*, 06.08.2019, Date of Accession: 22.12.2020 from <https://eurasianet.org/pashinyan-calls-for-unification-between-armenia-and-karabakh>.

⁵⁶ Ilham Aliyev (2019), “Speeches, statements, interviews and declarations of the President of the Republic of Azerbaijan”, p. 212.

⁵⁷ Munich Security Conference, “Conversation “An update on Nagorno-Karabakh””, 15.02.2020, Date of Accession: 22.12.2020 from <https://securityconference.org/en/medialibrary/asset/conversation-an-update-on-nagorno-karabakh-20200215-1830/>.

⁵⁸ Ilham Aliyev (2020), “Ilham Aliyev attended Summit of Eastern Partnership countries in format of video conference”, President of the Republic of Azerbaijan, 18.06.2020, Date of Accession: 23.12.2020 from <https://en.president.az/articles/39235>.

a Colonel of Azerbaijani Army, and civilians were killed.⁵⁹ The clashes fostered war discourses by both sides. Azerbaijani President blamed Armenian side for conducting provocations in order to disorientate domestic opinion from the economic and political issues in Armenia. Moreover, the President told that Armenian leadership showed its hypocrisy once again by provoking Azerbaijan and appealing to the international community for help to de-escalate the situation.⁶⁰

Table II: Nominations and Predications after 2018

Nomination-Self	Predication	Nomination-Other	Predication
We	Ethnically cleansed	They	Arrogating historical sites
Azerbaijanis	Having been killed	Armenians	Having been brought to Karabakh, not historical residents
	Historically living in the region		Lying, blackmailing, devious
	Victims of genocide		Raising kids with hatred against Turks and Muslims

⁵⁹ *BBC* (2020), “Azerbaijan general among troops killed in Armenia border clash”, 14.07.2020, Date of Accession: 24.12.2020 from <https://www.bbc.com/news/world-europe-53402476>.

⁶⁰ Ilham Aliyev (2020), “Ilham Aliyev chaired meeting of Security Council”, President of the Republic of Azerbaijan, 13.07.2020, Date of Accession: 23.12.2020 from <https://en.president.az/articles/39596>.

<p>Azerbaijan</p>	<p>Having insulated Armenia from regional project</p> <p>Having stronger army, bigger economy and power to take the territories back</p> <p>Internationally recognized owner of the territories</p> <p>Right according to international law and international organizations</p>	<p>Armenia</p> <p>Armenian side</p>	<p>Always being in hostile relations with neighbors</p> <p>Being historically Azerbaijani lands</p> <p>Being unable to put forward serious arguments</p> <p>Claiming and trying to attain others' territories</p> <p>Conducting provocations repeatedly</p> <p>Destructive</p> <p>Failed-state</p> <p>Fascist</p> <p>Having improper, false, and puny attempts</p> <p>Having islamophobia</p> <p>Occupant</p> <p>Promoting Nazism and Fascism</p> <p>Using violence against civilians and children</p> <p>Violating international law</p>
<p>Turks</p>	<p>Ethnically cleansed</p>	<p>Armenian PM</p>	<p>Having no knowledge of history</p>
<p>Muslims</p>	<p>Cleansed</p>	<p>Armenian lobby</p>	<p>Buying foreign politicians</p>

Azerbaijani monuments/historical sites	Fictively Armenianized Having been vandalized	Armenian nationalists/gangs	Executioner Fascist
More than 1 million Azerbaijanis	Being refugee or IDP	Armenian historians	Master in falsifying history
		Nagorno-Karabakh Republic	Being a part of Azerbaijan Fictional, not recognized Having no nation, but population consisting of Armenians and Azerbaijanis

The analysis shows that there have been some variations in Aliyev’s discourses post-2018 period. However, the perdurable aspect of his rhetoric after the revolution in Armenia has been despondency and dissatisfaction with Armenia’s new leadership. The hope coming with the democratic change in Armenia seems to have vanished with Pashinyan’s failure to make the course of Armenian NK policies more constructive.⁶¹⁶² Aliyev intensified his arguments about the unlikelihood of peaceful resolution of the conflict and, if that was the case, he argued, Azerbaijani Army could retake the occupied territories any time when Azerbaijani side concluded that the negotiations were going to prove abortive.

Conclusion

The analysis of President Ilham Aliyev’s discourses has shown that he had referred mainly to Azerbaijan, Azerbaijanis, and Azerbaijani IDPs as “*Self*” before 2018. This can be interpreted as

⁶¹ Thomas de Waal (2019), “Why the long conflict over Nagorno-Karabakh could heat up again”, *World Politics Review*, 18.10.2019, Date of Accession: 22.12.2020 from <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/28275/why-the-long-conflict-over-nagorno-karabakh-could-heat-up-again>.

⁶² Joshua Kucera (2020), “Azerbaijani president calls into question negotiations with Armenia”, *Eurasianet*, 07.07.2020, Date of Accession: 23.12.2020 from <https://eurasianet.org/azerbaijani-president-calls-into-question-negotiations-with-armenia>.

a part of the nation-building process after the collapse of the Soviet Union and an effort to achieve international recognition of occupation of Azerbaijani territories and victimization of Azerbaijani people. He had repeatedly mentioned the fact that 20 % of internationally recognized Azerbaijani territory was occupied and in consequence of this more than 1 million Azerbaijanis were forced to leave their homes. Aliyev uttered this also against domestic public in order to reason economic challenges faced in the late 1990s and early 2000s. After Azerbaijan had started to export its oil and gas and its economy had started to grow, his rhetoric evolved into more achievement discourse that emphasized how Azerbaijan managed to leave Armenia behind. He insisted on his belief that, by economically developing, Azerbaijan would sooner or later return its territories as Azerbaijan's developments would give the state the capacity to insulate Armenia and force its government to surrender. Other was also framed in a few number of ways as the President put the blame partly on the historical conjuncture of the time and imperialistic policies of the Soviet Union. Armenian State and regime, however, were most mentioned as the primary perpetrator of the conflict and occupation in Aliyev's discourses.

After 2018, on the other hand, one could observe a more diverse nomination of "*Self*", which included Turks and Muslims as Azerbaijani President desired to attain the support of Turkic and Islamic nations individually and within international organizations. The conceptions of "*Other*" were far more varied. For instance, the President accused Armenian nationalist gangs for triggering the dispute more, rather than the political leaders. Moreover, Aliyev more recently used the conflict in his discourses for targeting the opposition parties in Azerbaijan. The initial creators of the NK conflict, therefore, have been said to be the then inefficacious Azerbaijani government on one side, whose successors are one of the most active opposition groups currently in Azerbaijan and radical Armenian nationalist gangs on the other side.

What can be inferred from the analysis of President Aliyev's discourses about the general tendency of peace talks is that when he expresses his hopes and appreciates the mediation efforts of the Minsk Group co-chairs, there occur more chances for negotiations at ministerial and highest executive levels. On the contrary, if international community is criticized and pro-war discourses prevail, the negotiations reach an impasse, and even the conflict turns into an open warfare. Therefore, the 44-Day War should not be regarded as an unforeseen development. It was rather a logical sequel of the pro-war discourses. This is crucial to acknowledge in the sense that, while one could not have predicted the exact time when the war would start, actors having the

capacity to prevent the escalation, such as the OSCE and its Minsk Group co-chairs, particularly Russia and the United States, by pushing the parties to get engaged more substantial talks should have taken adequate preventive measures. On the contrary, the war language had been ignored or taken for granted.

Although this study has analyzed Aliyev's NK discourses since 2003 and revealed significant findings, it should be evaluated as one of the pioneers for the discursive analysis of the NK conflict. Therefore, a number of limitations need to be taken into account. First of all, this study is one-sided in the sense that it excludes the analysis of the Armenian leader's discourses. Language barrier has been the reason for this. A further direction of research may be the conduct of a comparative analysis. Another limitation can be said to be the research technique. As mentioned before, discourse analysis as a method has no single or universal fashion. For such a large size of sample (Aliyev's speeches in which he talked about the NK conflict) and the universe (Aliyev's speeches) that the sample is taken from, the method used in this research is believed to be the most feasible. However, for different aspects and facets of the conflict, other types of discourse analysis can be utilized. This would enable us to have a more thorough understanding of the conflict.

This research was designed to reveal how nomination, predication, and argumentation in President Ilham Aliyev's discourses about the NK conflict showed variation before and after 2018. The findings have shown that there have been significant intertextual differences not only between two periods but also within the periods. The main reasons behind these variations are discussed to be the domestic changes and developments in Armenia, which have had implications for the conflict and Azerbaijan. Moreover, domestic political and social determinants have played a role to some extent in the shaping of Aliyev's NK discourses. Pre-2018 period is found to be characteristic more with hopeful and constructive discourses while since 2018 Aliyev has uttered more dissatisfaction, frustration due to the inconclusiveness of the peace process.

Acknowledgements

I am grateful to Assoc. Prof. Dr. Murat Önsoy, Assoc. Prof. Dr. Isik Kuscu Bonnenfant, and Natia Chankvetadze for their discerning remarks. I would also like to extend my gratitude to the Editor of the journal and the referees for their comments.

BIBLIOGRAPHY

- Aliyev, Ilham (2003), “Speeches, statements, interviews and declarations of the President of the Republic of Azerbaijan”, Presidential Library, Date of Accession: 18.12.2020 from <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2003.pdf>.
- Aliyev, Ilham (2006), “Speeches, statements, interviews and declarations of the President of the Republic of Azerbaijan”, Presidential Library, Date of Accession: 18.12.2020 from <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2006.pdf>.
- Aliyev, Ilham (2014), “Speeches, statements, interviews and declarations of the President of the Republic of Azerbaijan”, Presidential Library, Date of Accession: 18.12.2020 from <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2014.pdf>.
- Aliyev, Ilham (2016), “Speeches, statements, interviews and declarations of the President of the Republic of Azerbaijan”, Presidential Library, Date of Accession: 20.12.2020 from <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2016.pdf>.
- Aliyev, Ilham (2018), “Speeches, statements, interviews and declarations of the President of the Republic of Azerbaijan”, Presidential Library, Date of Accession: 21.12.2020 from <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2018.pdf>.
- Aliyev, Ilham (2019), “Speeches, statements, interviews and declarations of the President of the Republic of Azerbaijan”, Presidential Library, Date of Accession: 22.12.2020 from <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2019.pdf>.
- Aliyev, Ilham (2020), “Ilham Aliyev attended Summit of Eastern Partnership countries in format of video conference”, President of the Republic of Azerbaijan, 18.06.2020, Date of Accession: 23.12.2020 from <https://en.president.az/articles/39235>.
- Aliyev, Ilham (2020), “Ilham Aliyev chaired meeting of Security Council”, President of the Republic of Azerbaijan, 13.07.2020, Date of Accession: 23.12.2020 from <https://en.president.az/articles/39596>.
- Aydın-Düzgüt, Senem & Rumelili, Bahar (2018), “Discourse analysis: Strengths and shortcomings”, *All Azimuth*, Vol. 1, No: 21, pp. 1–21.
- Barnes, Lawrie (2003), “Language, war and peace: An overview”, *Language Matters: Studies in the Languages of Africa*, Vol: 34, No: 1, pp. 3–12.
- Baysha, Olga (2018), “Synecdoche that kills: How Barack Obama and Vladimir Putin constructed different Ukraines for different ends”, *International Communication Gazette*, Vol. 80, No: 3, pp. 230–249.
- BBC (2020), “Azerbaijan general among troops killed in Armenia border clash”, 14.07.2020, Date of Accession: 24.12.2020 from <https://www.bbc.com/news/world-europe-53402476>.
- BBC (2020), “Azerbaijan protesters demand war after Armenia clashes”, 15.07.2020, Date of Accession: 12.12.2020 from <https://www.bbc.com/news/world-europe-53415693>.
- Boyd-Barrett, Oliver (2019), “Fake news and ‘RussiaGate’ discourses: Propaganda in the post-truth era”, *Journalism*, Vol. 20, No: 1, pp. 87–91.
- Cedroni, Lorella (2013), “Politolinguistics. Towards a new analysis of political discourse”, In *Multimodal Communication in Political Speech. Shaping Minds and Social Action. PS 2010. Lecture Notes in Computer Science*, Berlin: Springer, pp. 220–230.
- De Waal, Thomas (2018), “Armenia’s revolution and the Karabakh conflict”, Carnegie Europe, 22.05.2018, Date of Accession: 16.12.2020 from <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/76414>.
- De Waal, Thomas (2019), “Why the long conflict over Nagorno-Karabakh could heat up again”, *World Politics Review*, 18.10.2019, Date of Accession: 22.12.2020 from <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/28275/why-the-long-conflict-over-nagorno-karabakh-could-heat-up-again>.

- Dembinska, Magdalena & Iglesias, Julien D. (2013), “The making of an empty Moldovan category within a multiethnic Transnistrian nation”, *East European Politics and Societies*, Vol. 27, No: 3, pp. 413–428.
- Demytrie, Rayhan (2018), “Why Armenia 'Velvet Revolution' won without a bullet fired”, *BBC*, 01.05.2018, Date of Accession: 20.12.2020 from <https://www.bbc.com/news/world-europe-43948181>.
- Epstein, Charlotte (2011), “Who speaks? Discourse, the subject and the study of identity in international politics”, *European Journal of International Relations*, Vol. 17, No: 2, pp. 327–350.
- Foster, Kendrick (2019), “Armenia's Velvet Revolution: Lessons from the Caucasus”, *Harvard International Review*, 29.05.2019, Date of Accession: 16.12.2020 from <https://hir.harvard.edu/armenias-velvet-revolution/>.
- Gee, James Paul (2011), *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*, New York: Routledge.
- Ghukasyan, Vahe (2019), “Frequency of meetings between leaders of Armenia and Azerbaijan”, *Union of Informed Citizens*, 28.03.2019, Date of Accession: 18.12.2020 from <https://uic.am/en/5825>.
- Hansen, Lene (2006), *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*, London: Routledge.
- Hay, Colin (2013), “Political discourse analysis: The dangers of methodological absolutism”, *Political Studies Review*, Vol. 11, pp. 321–327.
- International Crisis Group, “The Nagorno-Karabakh conflict: A visual explainer”, 09.03.2021, Date of Accession: 19.12.2020 from <https://www.crisisgroup.org/content/nagorno-karabakh-conflict-visual-explainer>.
- Jardine, Bradley (2018), “Armenians and Azerbaijanis commemorate two years since breakout of “April War””, *Eurasianet*, 02.04.2018, Date of Accession: 16.12.2020 from <https://eurasianet.org/armenians-and-azerbaijanis-commemorate-two-years-since-breakout-of-april-war>.
- Karmazin, Ales (2017), “China’s nationalist discourse and Taiwan”, *China Report*, Vol. 53, No: 4, pp. 429–446.
- Kucera, Joshua (2019), “Pashinyan calls for unification between Armenia and Karabakh”, *Eurasianet*, 06.08.2019, Date of Accession: 22.12.2020 from <https://eurasianet.org/pashinyan-calls-for-unification-between-armenia-and-karabakh>.
- Kucera, Joshua (2020), “Azerbaijani president calls into question negotiations with Armenia”, *Eurasianet*, 07.07.2020, Date of Accession: 23.12.2020 from <https://eurasianet.org/azerbaijani-president-calls-into-question-negotiations-with-armenia>.
- Ministry of Defence of the Republic of Azerbaijan, “Azerbaijani cities, settlements and villages liberated from occupation”, 20.11. 2020, Date of Accession: 14.12.2020 from <https://mod.gov.az/en/news/azerbaijani-cities-settlements-and-villages-liberated-from-occupation-11189.html>.
- Ministry of Defence of the Republic of Azerbaijan. (2016), “Silahlı Qüvvələrimiz tərəfindən 2000 hektardan artıq ərazi azad edilib” [Over 2000 hectares of area have been liberated by our armed forces], 18.05.2016, Date of Accession: 18.12.2020 from <https://mod.gov.az/az/news/silahli-quvvelerimiz-terefinden-2000-hektardan-artiq-erazi-azad-edilib-13044.html>.
- Mullin, Corinna (2010), “Islamist challenges to the ‘liberal peace’ discourse: The case of Hamas and the Israel–Palestine ‘Peace Process’”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 39, No: 2, pp. 525–546.
- Munich Security Conference (2020), “Conversation "An update on Nagorno-Karabakh"”, 15.02.2020, Date of Accession: 22.12.2020 from <https://securityconference.org/en/medialibrary/asset/conversation-an-update-on-nagorno-karabakh-20200215-1830/>.
- Pasitselska, Olga (2017), “Ukrainian crisis through the lens of Russian media: Construction of ideological discourse”, *Discourse & Communication*, Vol. 11, No: 6, pp. 591–609.

- Randour, François & Perrez, Julien & Reuchamps, Min (2020), “Twenty years of research on political discourse: A systematic review and directions for future research”, *Discourse & Society*, Vol. 1, No: 16, pp. 1–16.
- Reisigl, Martin (2008), “Analyzing political rhetoric”, in *Qualitative Discourse Analysis in The Social Sciences* (eds. by Ruth Wodak & Michal Krzyzanowski), Hampshire: Palgrave Macmillan, pp. 96–120.
- *RFE/RL's Azerbaijani Service* (2018), “Azerbaijan schedules snap presidential election in April”, *Radio Free Europe / Radio Liberty*, 05.02.2018, Date of Accession: 17.12.2020 from <https://www.rferl.org/a/azerbaijan-snap-election-aliyev/29018696.html>.
- Shiryev, Zaur (2018), “For Azerbaijan, Armenia’s political upheaval is a double-edged sword”, International Crisis Group, 25.05.2018, Date of Accession: 16.12.2020 from <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/azerbaijan/azerbaijan-armenias-political-upheaval-double-edged-sword>.
- Smith, Dan (1997), “Language and discourse in conflict and conflict resolution”, *Current Issues in Language & Society*, Vol. 4, No: 3, pp. 190–214.
- Snyders, Ricky (2003), “Mechologic and ecologic: Blueprints for war and peace”, *Language Matters: Studies in the Languages of Africa*, Vol. 34, No:1, pp. 80–85.
- TASS, “Opposition leader Pashinyan elected Armenian PM”, 08.05.2018, Date of Accession: 23.12.2020 from <https://tass.com/world/1003281>.
- Wodak, Ruth (2008), “Introduction: Discourse Studies – Important Concepts and Terms”, In *Qualitative Discourse Analysis in The Social Sciences* (eds. by Ruth Wodak & Michal Krzyzanowski), Hampshire: Palgrave Macmillan, pp. 1–29.

SUUDİ ARABİSTAN-İRAN REKABETİNİN SURIYE İÇ SAVAŞI'NA ETKİSİ

Yadigar NAGİYEV¹

Öz: Bu araştırmanın temel amacı, Suudi Arabistan Krallığı ile İran İslam Cumhuriyeti arasında devam eden rekabetin nedenlerinin mevcut Suriye İç Savaşı'na etkisini, tarihsel ve bilimsel verilere dayanarak kanıtlamaktır. 1925 yılında Suudi Arabistan ve İran arasında tesis edilen diplomatik ilişkiler, 1979 yılına kadar daha çok iş birliği düzeyinde sürdürülmesine rağmen, 1979 yılında mollaların İran'da yönetime gelmesi, taraflar arasındaki rekabeti tetiklemiştir. Bu rekabette, İran, Şii Hilali ve devrim ihracı politikaları uygulayarak, Suudi Arabistan üzerinde ciddi bir tehdit unsuru olmuştur. Her ne kadar taraflar arasında güç dengesini korumak için Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Nixon tarafından "İkiz Sütun" politikası uygulansa da, bu siyaset, 1979 yılı sonrasında SSCB-İran iş birliğinin tesis edilmesi ile çökmüştür. İlişkiler bozulmasına rağmen, Saddam'ın 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi, her iki tarafı Irak'a karşı iş birliği yapmaya zorlamıştır. 1997 yılından itibaren, İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin "Medeniyetler Arasında Diyalog" programı çerçevesinde taraflar arasındaki ilişkiler normalleşmesine rağmen, 2003 yılında ABD'nin Saddam Hüseyin hükümetini devirmesiyle, taraflar arasında oluşturulan yapay iş birliği de sona ermiştir. ABD Başkanı Obama döneminde ise, İran'a karşı uygulanan ılımlı politikalar, İran'ın askeri ve ekonomik güç kazanmasına neden olurken, İran'ın artan gücü karşısında Suudi Arabistan'ın güvenlik endişeleri artmış ve taraflar arasındaki rekabet algısı ve silahlanma yarışı hızlanmıştır. Taraflar arasında devam eden mezhepsel ve askeri rekabet, Ortadoğu ülkelerinin istikrarı açısından önemli olan Suriye İç Savaşı'nın seyrini de olumsuz etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: *Suudi Arabistan, İran, Mezhepsel çatışma, Suriye İç Savaşı.*

Article Category: International Relations/Political Science

Date of Submission: 06.05.2021

Date of Acceptance: 23.07.2021

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi.
Email: nagiyevyadigar@gmail.com

THE EFFECT OF SAUDI ARABIA-IRAN RIVALRY ON SYRIAN CIVIL WAR

Abstract: The main purpose of this research is to prove the effects of the ongoing rivalry between the Kingdom of Saudi Arabia and the Islamic Republic of Iran on the current Syrian civil war, based on historical and scientific data. Although the diplomatic relations established between Saudi Arabia and Iran in 1925 were maintained at a more cooperative level until 1979, the coming to power of mullahs in Iran after 1979 triggered the competition between the parties. In this competition, Iran has become a serious threat to Saudi Arabia by implementing the policies of the Shiite Crescent and exporting the revolution. Although the “Twin Column” policy was implemented by the United States President Nixon to maintain the balance of power between the parties, this policy collapsed with the establishment of the USSR-Iran cooperation after 1979. Although relations deteriorated, Saddam’s invasion of Kuwait in 1990 forced both sides to cooperate against Iraq. Despite the normalization of relations between the parties within the framework of the “Dialogue Between Civilizations” program of Iranian President Khatami since 1997, artificial cooperation between the parties ended with the overthrow of Saddam Hussein’s government by the U.S. in 2003. During the U.S. President Obama period, while the moderate policies implemented towards Iran caused Tehran to gain military and economic power, security concerns in Saudi Arabia increased in the face of Iran’s increasing power and the perception of competition and arms race accelerated between the parties. The ongoing sectarian and military rivalry between the parties also negatively affected the course of the Syrian civil war, which is important for the stability of the Middle East countries.

Keywords: *Saudi Arabia, Iran, Sectarian conflict, Syrian Civil War.*

Giriş

İşsizlik, derinleşen siyasi yozlaşma, sosyal adaletsizlik, demokrasi ve insan hakları ihlalleri gibi yapısal sorunlar nedeniyle 2011 yılında patlak veren ve kısa zamanda tüm Ortadoğu coğrafyasını etkisi altına alan Arap Baharı, bölgede yönetim değişikliklerine ve şu an bile devam eden bir dizi siyasi çalkantıya neden olmuştur. Bu süreçte, Tunus, Mısır, Libya ve Yemen gibi ülkelerde her ne kadar siyasal ve idari bazı değişiklikler yaşanmış olsa da, ne bu devletler özelinde, ne de Ortadoğu bölgesi genelinde istikrar tesis edilememiştir. Arap Baharı'nın şiddetli etkisini gösterdiği ülkeler siyasal çalkantılarla yüzleşirken, Suudi Arabistan Krallığı (kısaca Suudi Arabistan) ve İran İslam Cumhuriyeti (kısaca İran), mevcut siyasi rejimlerini, baskıcı ve dini eksenli politikalar çerçevesince ayakta tutabilmişlerdir. Arap Baharı sonrasında oluşan belirsizlik ortamını fırsata çevirmeyi ve bölgede şekillenen yeni dinamikleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeyi amaç edinen bu iki ülke, başta Suriye olmak üzere, Ortadoğu bölgesinde birçok alanda çatışan iki rakip güç olarak ortaya çıkmışlardır. Suudi Arabistan ve İran'ın Suriye'nin geleceğine yönelik takınmış oldukları siyasi, mezhepsel ve stratejik tutumlar ise, bölgesel güvenliği ve istikrarını tehdit eden bir boyut kazanmıştır.

Bugün başta Suriye İç Savaşı olmak üzere birçok bölgesel meselede karşı karşıya gelen bu iki ülke arasındaki ilişkiler, tarihsel seyir içerisinde her zaman yoğun bir rekabet temelinde gelişmemiştir. İlk defa 1925 yılında diplomatik ilişkiler tesis eden Suudi Arabistan ve İran, 1950'li yıllarda bölgede ortaya çıkan sosyalist ve milliyetçi eğilimleri bertaraf etmek, Soğuk Savaş konjonktüründe Basra Körfezi'ndeki statükoyu korumak ve son olarak da 1990 yılında Kuveyt'i işgal eden Irak tehdidine karşı koymak adına zaman zaman iş birliği içerisinde olmuşlardır. Ancak bu iki ülkeye yönelen ortak tehlikeler ortadan kalktığına, taraflar arasındaki iş birliği süreci sekteye uğramış ve bunun yerini dini (mezhepsel) motifli çıkar çatışmaları ve şiddetlenen bölgesel rekabet almıştır. Bu bağlamda, 2011 yılı sonrasında Arap Baharı sürecinin oluşturduğu demokratikleşme ve siyasi dönüşüm dalgası, her ne kadar Suudi Arabistan ve İran'daki otoriter rejimlere yönelik ortak bir tehdit oluştursa da, her iki ülke de bu süreçte iş birliğine yanaşmamış; tam aksine, bölgenin istikrarı açısından çok önemli olan Suriye İç Savaşı'na mezhepsel temelden yaklaşarak, bu konunun Suriye içerisinde vekalet savaşı temelinde sürdürülen bir iç savaşa ve iki ülke ilişkilerinde büyük bir siyasi krize dönüşmesine neden olmuşlardır.

Bu noktadan hareketle, bu çalışma, Suudi Arabistan ve İran arasındaki rekabetin tarihsel kökenlerini irdelemeyi ve bu iki ülke arasında süren rekabetin Suriye İç Savaşı üzerindeki mevcut yansımalarını tartışmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, mevcut Suudi Arabistan-İran rekabetinin tarihi nedenleri ve bileşenleri araştırılacaktır. İkinci bölümde ise, Suudi Arabistan-İran rekabetinin Suriye İç Savaşı sürecine etkisi incelenecektir. Araştırma, çalışmadaki bulguların özetleneceği Sonuç bölümüyle tamamlanacaktır.

1. Suudi Arabistan-İran Rekabetine Tarihsel Bakış

Suudi Arabistan ve İran arasında diplomatik ilişkiler, sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan eski bağlara sahiptir. Gerek sahip oldukları kültürel benzerlikler, gerekse de politikalarında yüce İslam dinini referans almaları, her iki tarafa benzer siyasal kimlikler kazandırmasına rağmen, iki ülkenin farklılaşan stratejik hedefleri doğrultusunda taraflar arasında ilişkilerin seyri de inişli-çıkışlı olmuştur. Özellikle tarafların Körfez ülkelerine yönelik birbirleriyle çelişen kültürel ve dini politik baskılar uygulamaları, mevcut rekabeti daha da alevlendirmiştir. Mevcut rekabeti daha iyi anlamak için, taraflar arasındaki ilişkileri tarihsel bulgular doğrultusunda araştırmak önem taşımaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra, Avrupa ülkeleri arasında diplomatik ilişkiler güçlenmeye başlamış; Avrupa'da başlayan bu sürecin Ortadoğu ülkelerini de etkilemesiyle de, Suudi Arabistan ve İran arasında ilk diplomatik temas 1925 yılında Necid Sultanlığı ve Fars ülkeleri arasında tesis edilmiştir.² Taraflar arasında tesis edilen diplomatik ilişkiler, İran'a nazaran daha çok Suudi Arabistan için bir avantaj (Hac nedeniyle kültürel turizm getirisi) oluşturmaktaydı.³ 20 Mayıs 1927 tarihinde, Suudi Arabistan ve İngiltere arasında Bahreyn'in Suudi kontrolü altına alınmasını resmileştiren Cidde Antlaşması'nın imzalanmasına karşı, Rıza Şah, 26 Kasım 1927 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne Bahreyn'in

² IFIMES, "Insight 215: Iran-Saudi Ties: Can History Project Their Trajectory?", 24.11.2019. Erişim Tarihi: 03.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.ifimes.org/en/researches/insight-215-iran-saudi-ties-can-history-project-their-trajectory/4492>.

³ Mehmet Akif Koç (2019), "Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü", *İran Çalışmaları Dergisi*, 3 (1), s. 88.

Fars toprağı olduğu şikâyetinde bulunmuştur.⁴ Bu şikâyetin yapılması ile, İran, kendi Körfez politikasını da belli etmiştir. İran'ın Körfez politikalarına cevaben, 1938 yılında Bahreyn'e coğrafi yakınlığı olan Dahran şehrinde petrolün keşfi ve Suudi Arabistan yönetimi tarafından orada çalışmak için Şii nüfus yerine Hintlilerin tercih edilmesi ise, taraflar arasındaki mezhepsel rekabetin geçmişini göstermektedir.⁵

İki ülke arasında ilişkiler, 1943 yılında İranlı bir hacının Mekke'de ihanet suçundan yargılanarak idam edilmesi sonrasında yıpranmamış; aksine, 1946 yılında Kral Faysal'ın İran Şahı'na barış mektubu göndermesi ile taraflar arasında ilişkiler 1947 yılına gelindiğinde yeniden normalleşmiştir.⁶ Tarihsel rekabetin yaşanmasından ziyade, ortak çıkarlar söz konusu olduğunda, Suudi Arabistan ile İran devletleri arasında birçok kez iş birliği gözlemlenmiştir. Özellikle Mısır'da “*Krallıkların Ortadan Kaldırılması*” ile başlayan milliyetçi ve sosyalist devrim dalgasının sonucu olarak, 1958 yılında Irak Kralı Faysal'ın tahtan indirilmesi gibi devrimsel gelişmeler, Suudi Arabistan-İran taraftarlarını iş birliğine sevk etmiştir.⁷ 1956 yılında Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesinden sonra, bölgede devrimci bir sosyal-milliyetçi hava hâkimdi. Bu bağlamda, dönemin Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır'ı ilk tebrik eden ülkeler arasında olan Suudi Arabistan, tüm gücü ile Mısır'ın yanında olduğunu belli etmiştir ki, bu politika, tam da Abdülnasır'ın ekonomik beklentilerini karşılamaktaydı.⁸ 1950'li yıllarda Mısır'da yönetimi ele geçiren Abdülnasır'ın kendi liderlik imajını güçlendirmek ve İsrail karşıtı politikalarına destek kazanmak için milliyetçi ve sosyalist devrimleri Ortadoğu ülkelerine ihraç etmesi ise, hem Ortadoğu ülkeleri, hem de Suudi Arabistan ve İran devletleri tarafından kendi otoritelerine bir tehdit olarak algılanmıştır.⁹ Belirtilmelidir ki, milliyetçi ve sosyalist devrim tehditleri, daha çok 1950'li yıllarda

⁴ Mansoureh Ebrahimi & Masoumeh Rad Goudarzi & Kamaruzaman Yusoff (2019), *The Dynamics of Iranian Borders*, Springer International Publishing, ss. 109-110.

⁵ Mehmet Akif Koç (2019), “Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü”, s. 93.

⁶ Muwafaq Adil Omar (2018), “Suudi Arabistan-İran İlişkileri Bağlamında Ortadoğu'nun Güncel Sorunları”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), s. 206.

⁷ Muharrem Hilmi Özev (2016), “Iran-Saudi Arabia Relations, 1932-2014”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66 (1), s. 87.

⁸ Amina Amr (2016), “Nasır Dönemindeki Mısır – Suudi Arabistan İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, s. 83.

⁹ Muwafaq Adil Omar (2018), “Suudi Arabistan-İran İlişkileri Bağlamında Ortadoğu'nun Güncel Sorunları”, s. 209.

Aramco'nun deneyim ve eğitim kazanımları adına Arap işçileri Mısır ve Lübnan'a göndermesiyle başlamıştır. 1953 yılında, Kral Abdülaziz'in ölümünden sonra, Mısır ve Lübnan'a gönderilen işçilerin sosyalist kazanımlarla iş durumlarının iyileştirilmesi istekleri doğrultusunda, ülke genelinde şiddetli grevler başlamış, buna karşı Suudi yönetimi de ülke dışına çıkma kısıtlaması getirmiştir.¹⁰ Yaşanabilecek devrimci eylemlere karşı, Suudi Arabistan-İran taraflarının iş birliği ile başlayan normalleşme süreci, 1960'lı yıllarda, tarafların dış politikalarında dini popülist siyasi dilin ağırlık kazanması ve 1962 yılında İranlı hacıların Hz. Muhammed'in kabrine çamur atması gibi olayların yaşanmasıyla ise sekteye uğramıştır.¹¹ 1965 yılına gelindiğinde, Suudi Kralı Faysal'ın İran'a ziyarette bulunmasına cevaben, 1968 yılında Rıza Şah'ın Riyad'ı ziyaretiyle ilişkiler yeniden normalleşmiştir.¹² Ancak belirtilen normalleşmenin tersine, Rıza Şah'ın uyguladığı Avrupa yanlısı politikalar, İsrail'in Tahran tarafından devlet olarak tanınması, İran'ın İsrail'e karşı Arap devletleri safında savaşa katılmama kararı ve İran'ın tarihsel hedefleri olan üç Körfez adaları (Küçük ve Büyük Tunb Adaları ile Ebu Musa Adası) hususunda Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile anlaşamaması gibi hususlar, taraflar arasındaki ilişkileri yıpratmış; yine de bu dönemde taraflar arasında herhangi bir çatışma durumu yaşanmamıştır. Bu konuda yapılan çalışmalarda, bu dönemde taraflar arasında çatışma yaşanmaması; dönemin ABD Başkanı Richard Nixon ile Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın uyguladıkları Çifte Sütun Politikası veya İkiz Sütun Politikası, Arap devletleri arasında milliyetçi-sosyalistler ile monarşiler arasında başlayan soğuk savaşta hem İran, hem de Suudi Arabistan'ın ABD safında olmaları ve her iki tarafın da oluşabilecek krizleri engellemek için İslam Konferansı Teşkilatı'na katılmaları gibi sebeplere dayandırılmaktadır.¹³ İslam Konferansı Teşkilatı'nın tesis edilmesi, 1968 yılında İngiliz kuvvetlerinin Körfez ülkelerinden çekileceğini açıklaması üzerine Körfez ülkelerinde oluşan güvenlik endişesini düşürmesine rağmen, İran'ın 1971 yılında üç adayı

¹⁰ Mehmet Akif Koç (2019), "Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü", s. 120.

¹¹ Tuba Yılmaz (2017), "2010 Yılında Başlayan Siyasi Gelişmeler: Arap Baharı'nın Sonu, Suriye İç Savaşı", Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ufuk Üniversitesi, s. 55.

¹² Tijana Radeska (2019), "Insight 215: Iran-Saudi Ties: Can History Project Their Trajectory?", *Vintage News*, 26.08.2016, Erişim Tarihi:23.07.2021, Erişim Adresi:<https://www.thevintagenews.com/2016/08/26/please-my-brother-modernize-wrote-the-shah-of-iran-to-the-king-of-saudi-arabia-in-the-late-60s/>.

¹³ Engin Koç (2019), "İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında analizi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa Uludağ Üniversitesi, ss. 106-107.

işgal etmesiyle bölgedeki siyasi tansiyon bir kez daha yükselmiştir.¹⁴ Fakat 1971 yılında İngiliz kuvvetlerinin bölgeden çekilmesi sürecinde ortaya çıkan güç boşluğunu değerlendirmek için kendi bölgesel jandarmalık hedefleri doğrultusunda askeri kapasitesini yükselterek harekete geçen İran karşısında, bu durum, Suudi Arabistan tarafından, milliyetçi ve sosyalist devrim endişesi nedeniyle çok kritik bir sorun olarak algılanmamıştır.¹⁵ Bu dönemde, şimdiki dönemden farklı olarak, 1967 yılında İsrail'e karşı başlayan savaş bitmesine rağmen, İsrail'in Suriye ve Ürdün topraklarından çıkmamasına karşı birlik sergileyen Arap ülkeleri, özellikle de Kral Faysal, petrol arzı politikaları uygulayarak İsrail'e karşı ciddi bir mücadele vermiştir. Öyle ki, bu dönemde, Suudi Arabistan, diğer Müslüman ülkelerle iyi ilişkiler kurmuş ve onlara liderlik etmiş; hatta Kral Faysal, ABD'nin İsrail'e desteğini durdurmaması durumunda Suudi Arabistan genelinde ABD petrol şirketlerinin durumunun sorgulanacağını bile belirtmiştir.¹⁶ Bu, Suudi Arabistan'ın şimdiki döneme kıyasla 1960'lı yıllarda daha etkin ve dengeli bir politika uyguladığını göstermektedir.

Bölgede oluşan devrimci hareketlere karşı hem kendi egemenliğini savunan, hem de ekonomik beklentileri olan Suudi Arabistan ile İran arasında tesis edilen ilişkiler, 1979 yılında yaşanan İran İslam Devrimi'ne kadar sürdürülebilmiştir.¹⁷ Fakat 1979 yılında İran'da devrimin yaşanmasıyla birlikte, taraflar arasındaki iş birliği bütünüyle rekabete dönüşmüş ve Ortadoğu bölgesinde iki ülke arasındaki ciddi mezhepsel çatışmaların da fitili ateşlenmiştir. 1979 yılında İran'da mollaların yönetime gelmesiyle, uzun zamandır ABD tarafından uygulanan ve Körfez ülkeleri arasında iş birliği ve güç dengesi oluşturan “*İkiz Sütun Politikası*” da iflasa uğramıştır.¹⁸ Buna yol açan nedenlerin başında, 1979 devriminden sonra İran'ın kendi benimsediği siyasal rejimi komşu devletlere ihraç edebilmek için Hizbullah silahlı örgütünü tesis ederek, bu örgütü bölgedeki politikalarında şiddet unsuru olarak kullanması ve bunun sonucunda bölgenin mezhepsel zenginliği olarak görünen Şii-Sünni

¹⁴ Veysel Kurt (2018), *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, İstanbul: SETA Kitapları, s. 140.

¹⁵ Murat Cingöz (2018), “Ortadoğu'da İran - Suudi Arabistan Mücadelesi ve Yemen Sorunu: Sosyal İnşacı Bir Analiz”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, s. 43.

¹⁶ Mehmet Akif Koç (2019), “Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü”, ss. 142-143.

¹⁷ Sahar Ben Younes (2017), “İran Devrimi Sonrası Suudi Arabistan-İran Arasında Yükselen Rekabeti Etkileyen Temel Faktörlerin Bir İncelemesi”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, s. 25.

¹⁸ Muwafaq Adil Omar (2018), “Suudi Arabistan-İran İlişkileri Bağlamında Ortadoğu'nun Güncel Sorunları”, s. 211.

çatışmasının yeniden alevlenmesi gelmektedir.¹⁹ Belirtilen olayların yanı sıra, 1979 yılındaki İran devriminden sonra, İran dış politikasında katı ideolojik unsurların etkisiyle etiketleme kurgusalı yapılar, düşmanlar ve stratejik ortaklar belirlenmiş ve bu süreçte en büyük kayıpları Suudi Arabistan yaşamıştır. İran, sert bir dil ve üslup doğrultusunda, Suudi Arabistan'ı “casus”, ABD'yi de “düşman” ve hatta “büyük şeytan” olarak isimlendirerek, devrimin ülke içerisinde bölge geneline ihracını planlamıştır.²⁰ Nitekim İran ile ABD arasındaki en büyük diplomatik kriz de bu süreçte yaşanmıştır. ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'ne düzenlenen baskın ve 444 gün süren büyük bir kriz yaşanmasına karşın, ABD'nin başarısız kurtarma operasyonu, bölgede İran'ın imajını güçlendirmiş ve Suudi Arabistan ve Irak devletlerinin güvenliği açısından yeni bir endişe kaynağı oluşturmuştur.²¹ Cemal Abdülnasır döneminde başlayan “*Kralların Devrilmesi Dalgası*”nı sürdüren İran'ın din eksenli uyguladığı politikalarına karşın, Suudi Arabistan da, Körfez'de, İran'ın oluşturduğu güvenlik tehlikesini önlemek için diğer 5 Körfez ülkesinin katılımıyla 1981 yılında Körfez İşbirliği Konseyi'ni tesis etmiştir.²²

Aynı dönemde, 1979 yılında Irak'ta bir askeri darbe ile yönetimi ele geçiren Saddam Hüseyin, devam eden Suudi Arabistan-ABD/İran rekabeti sürecinde oluşan konjonktörü doğru kullanarak ve Cezayir Anlaşması'nı fesh ederek, bölgenin su açısından önemli olan Şattülarap bölgesinin kontrolünü ele almak istediğini beyan etmiş; ancak beklenmedik bir şekilde İran'ın sert tutumuyla karşılaşmıştır.²³ Hatta bu durum, Suudi Arabistan-İran taraflarının karşı karşıya geleceği ve tam 8 yıl süren İran-İrak Savaşı'nı başlatmıştır.²⁴ Başlayan İran-İrak Savaşı sürecinde, Suudi Arabistan ile İran, büyük bir rekabet içerisine girmişlerdir. Gerek İran'ın uyguladığı anti-Sünni politikalar, gerekse de Suudi Arabistan'ın uyguladığı anti-Şii

¹⁹ Fatih Baş (2016), “İran ve Suudi Arabistan Rekabetinin Ortadoğu'daki Mezhep Temelli Çatışmalara Etkisi: Hizbullah Örneği”, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, ss. 107-108.

²⁰ Murat Cingöz (2018), “Ortadoğu'da İran - Suudi Arabistan Mücadelesi ve Yemen Sorunu: Sosyal İnşacı Bir Analiz”, Yüksek Lisans Tezi, ss. 44-45.

²¹ Yasin Durdu (2019), “Körfezde Güç Mücadelesi: İran-Suudi Arabistan Rekabeti”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, s. 51.

²² Damla Kocatepe (2017), “Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), s. 69.

²³ Yasin Durdu (2019), “Körfezde Güç Mücadelesi: İran-Suudi Arabistan Rekabeti”, s. 54.

²⁴ *Fikriyat* (2018), “İran – Irak Savaşı'nın üzerinden 38 yıl geçti”, 22.09.2018, Erişim Tarihi: 21.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.fikriyat.com/tarih/2018/09/22/iran-irak-savasinin-uzerinden-38-yil-gecti>.

politikalar, İran-İrak Savaşı'nda ciddi kayıplara neden olmuştur.²⁵ İran-İrak Savaşı sürecinde, Suudi Arabistan-İran ilişkisini sekteye uğratan üç önemli olay belirtilmelidir:

- I. Suudi Arabistan'ın Irak hükümetine 40 milyar dolarlık bir askeri kredi vermesi²⁶,
- II. Suudi Arabistan'ın yüksek petrol arzı oluşturması ile İran ekonomisinin zayıflatılması²⁷,
- III. 1987 yılında İranlı hacıların Mekke'de Suudi Arabistan hükümetini protesto etmesi üzerine 400'den fazla hacının öldürülmesi²⁸.

Genel olarak, Suudi Arabistan, İran-İrak Savaşı sürecinde “*düşmanımın düşmanı dostumdur*” mantığıyla bir dış politika uygulamıştır. Suudi Arabistan'ın Irak hükümetine verdiği desteğe cevaben, İran'ın 1981 yılında Bahreyn'de bir darbe girişimi denemesine rağmen başarısız olması ise, belirtilen bu mantığın iki taraf için de ne kadar doğru ve geçerli olduğunu ispatlamaktadır.²⁹ Belirtilen siyasi hesaplaşmaya rağmen, İran-İrak Savaşı sonucunda 1 milyon insan hayatını kaybederken, bölge devletlerinde 150 milyar dolar civarında bir zarar da oluşmuştur.³⁰

8 yıl süren ve büyük ekonomik kayıplara neden olan İran-İrak Savaşı'ndan sonra, Irak, kaybettiği ekonomik gücü telafi edebilmek için, dikkatini, 1950'li yıllarda kendi toprağı olduğu iddiasında bulunduğu Kuveyt'e odaklamıştır.³¹ Bu bağlamda, Saddam, Kuveyt'i Irak petrol sahalarından hırsızlıkla suçlayarak ve İran-İrak Savaşı'nın kaybının nedeni ilan ederek, 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etmiştir.³² Belirtildiği üzere, Irak'ın Kuveyt'i işgal

²⁵ Mustafa Çakır (2016), “Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Suudi Arabistan ve Vehhabilik”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akdeniz Üniversitesi, s. 74.

²⁶ Sahar Ben Younes (2017), “İran Devrimi Sonrası Suudi Arabistan-İran Arasında Yükselen Rekabeti Etkileyen Temel Faktörlerin Bir İncelemesi”, s. 27.

²⁷ Muharrem Hilmi, Özev (2016), “İran-Saudi Arabia Relations, 1932-2014”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 66 (1), ss. 88-89.

²⁸ Murat Cingöz (2018), “Ortadoğu'da İran - Suudi Arabistan Mücadelesi ve Yemen Sorunu: Sosyal İnşacı Bir Analiz”, s. 47.

²⁹ Engin Koç (2019), “İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında analizi”, s. 179.

³⁰ *Fikriyat* (2018), “İran – Irak Savaşı'nın üzerinden 38 yıl geçti”, 22.09.2018, Erişim Tarihi: 21.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.fikriyat.com/tarih/2018/09/22/iran-irak-savasinin-uzerinden-38-yil-gecti>.

³¹ Yasin Durdu (2019), “Körfezde Güç Mücadelesi: İran-Suudi Arabistan Rekabeti”, s. 59.

³² Mustafa Çakır (2016), “Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Suudi Arabistan ve Vehhabilik”, s. 74.

etmesiyle bölgede oluşan yeni güvenlik tehdidi sonrasında, birbiriyle kıyasıya rekabet halinde olan Suudi Arabistan ve İran arasında, 1991 yılı itibariyle diplomatik ilişkiler yeniden tesis edilmiştir. Kurulan bu yeni diplomatik ilişkiler, Saddam Hüseyin'in bölgeye yönelik irredentist (yayılmacı) politikaları bertaraf edebilmek adına ortak çıkar bağlamında gelişim göstermiş ve 1973 petrol krizi sonrası, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) İran karşıtı politikalarını yumuşatması da kurulan bu yeni ilişkilere ivme kazandırmıştır. Ortak güvenlik kaygılarının yanı sıra, İran'da başlayan siyasi reform süreci ve özellikle dini lider Ayetullah Humeyni'nin vefatı, Tahran'da devrim ihracı politikası çerçevesince şekillenen geleneksel dış politika eğiliminden göreceli olarak vazgeçilmesine ve daha rasyonel bir dış politika arayışının benimsenmesine yol açmıştır.³³ Saddam'ın Kuveyt işgaline karşı ABD'nin 17 Ocak 1991 tarihinde başlattığı “*Çöl Fırtınası Operasyonu*” ile Saddam hükümetinin etkisizleştirilmesi ise, Suudi Arabistan ile İran yönetimlerinin Irak konusunda mutabık kalamamaları neticesinde ilişkilerde düzelmeye neden olmamış ve taraflar arasında 2000 yılına kadar çeşitli anlaşmazlıklar devam etmiştir.³⁴

Bu anlaşmazlıklara rağmen, İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani (1989-1997) döneminde takip edilen revizyonist dış politika anlayışı, İran ve Suudi Arabistan arasında karşılıklı iş birliği sürecini başlatmıştır. 1997 yılında Suudi Veliyaht Prensi Abdullah bin Abdülaziz'in Tahran'a yaptığı resmi ziyaret ve akabinde İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin Arabistan'a gerçekleştirdiği iade-i ziyaret ile taraflar arasındaki ilişkiler daha sağlam temeller üzerine oturtulmuştur.³⁵ Cumhurbaşkanı Rafsancani döneminde, genel olarak milli çıkarlar üzerine inşa edilmiş İran dış politikasında, daha çok, Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı, devrim ihracı politikalarının durdurulması ve Suudi Arabistan ile güvenlik ve terörizm konularında iş birliği ve kaçakçılık ve uyuşturucu ticaretine karşı yardımlaşma anlayışı güçlendirilmiştir.³⁶ Tüm bu gelişmeler seyrinde, 1997 yılında Cumhurbaşkanlığı görevine gelen reformist Muhammed

³³ Murat Cingöz (2018), “Ortadoğu'da İran - Suudi Arabistan Mücadelesi ve Yemen Sorunu: Sosyal İnşacı Bir Analiz”, s. 48.

³⁴ Yasin Durdu (2019), “Körfezde Güç Mücadelesi: İran-Suudi Arabistan Rekabeti”, ss. 61-62.

³⁵ Mehmet Akif Koç (2019), “Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü”, ss. 106-107.

³⁶ Damla Kocatepe (2017), “Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması”, s. 71.

Hatemi'nin “*Medeniyetler Arası Diyalog*” söylemi çerçevesinde geliştirilen uzlaşmacı dış politika anlayışı da, bölgede istikrar ve iş birliğinin gelişmesine olanak sağlamıştır.³⁷

2001 yılında ABD’de 11 Eylül (9/11) adıyla bilinen büyük bir terörist eylemin yaşanması ise, bölgede yeni bir dizi olayları doğurmuştur. Bu olayın gelişim sürecinde, Suudi Arabistan’ın Taliban ile tarihsel ilişkileri ve 600 zengin Suudi tüccarın ABD’yi bir anda terk etmesi gibi olayların yaşanması Riyad’ı şüpheli konuma getirmiş ve zor duruma düşürmüştür.³⁸ Ancak ABD’deki George W. Bush yönetimi, Suudi Arabistan gibi iyi bir müttefiki kaybetmek istemeyerek, bu olaydan daha çok Afganistan’daki El Kaide örgütünü ve Irak’taki Saddam rejimini sorumlu tutmuştur. 2001 yılında Afganistan’ı işgal etmesinin ardından, ABD, Ortadoğu bölgesinin istikrar ve güvenliği için, Irak’ta olduğunu iddia ettiği kitle imha silahlarını yok etmek ve Irak’a demokrasi getirmek sloganı ile, 20 Mart 2003 tarihinde Irak’a savaş ilan ederek, Saddam Hüseyin hükümetini bu defa düşürmüş ve Kurban Bayramı gününde de Saddam’ı idam etmiştir.³⁹ Saddam’ın idamı ardından ülkede yeni bir anayasa yapımı ile birlikte demokratik gelişmelerin yaşanması ile, İran, uyguladığı Şii politikaları doğrultusunda nüfusunun yaklaşık yüzde 60’lık kısmı Şii olan Irak’ta Şii yönetimini hükümete kazandırmasıyla Irak’taki ana güç konumuna gelmiştir.⁴⁰ Belirtilen olayların yaşanması sonucunda, 2001 yılında İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi döneminde Güvenlik ve İşbirliği Antlaşması ile güçlenen İran-Suudi Arabistan ilişkileri, Irak konusunda yeniden sekteye uğramıştır.⁴¹ Özellikle İran’ın Irak politikasını eleştiren dönemin Suudi Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal’ın “*ABD, Irak’ı altın tepside İran’a sundu*” açıklaması, taraflar arasında rekabetin ne denli şiddetli olduğunu göstermektedir.⁴²

Bölgenin güvenliği açısından en sorunlu dönem, şüphesiz ki, 2005 yılında radikal fikirleri olan muhafazakâr bir politikacı olan Mahmud Ahmedinejad’in İran Cumhurbaşkanı seçilmesiyle

³⁷ Muharrem Hilmi Özev (2016), “Iran-Saudi Arabia Relations, 1932-2014”, ss. 90-91.

³⁸ Engin Koç (2019), “İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında analizi”, s. 212.

³⁹ Receb Tombaş (2015), “Arap Baharı Sonrası Irak’ta Mezhep Politikaları Türkiye, İran ve Suudi Arabistan Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bahçeşehir Üniversitesi, s. 7.

⁴⁰ Engin Koç (2019), “İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında analizi”, s. 215.

⁴¹ Mehmet Akif Koç (2019), “Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü”, s. 108.

⁴² Engin Koç (2019), “İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında analizi”, s. 215.

başlamıştır. Ahmedinejad, 2004 yılında, İran'ın, Fransa, Almanya ve İngiltere ile uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alacağına dair nükleer program kapsamında sağlanan anlaşmaya rağmen, Arak Ağır Su Reaktörü'nün temelini atmış⁴³, Medeniyetler Arası Diyalog programını askıya almış, Amerikan karşıtı açıklamaları ve politikaları ile ABD'yi kızdırmış ve ABD'ye karşı Hindistan, Çin ve Rusya gibi ülkelerle iş birliği yaparak, bölgede yeniden mezhepsel çatışma ve devrim ihracı (Şii hilali) politikalarını uygulama sokmuştur.⁴⁴ Taraflar arasındaki mezhepsel rekabetin artmasına ve özellikle İran'ın yeniden Şii kartını kullanmasına karşın, İnat'a göre, Suudi Arabistan'ın bu dönemde güç kapasitesini arttırmasının iki önemli nedeni bulunmaktadır:⁴⁵

- I. ABD ile özellikle Barack Obama döneminde sıcak diplomatik ilişkilerinin tesis edilmesi ve taraflar arasında kapsamlı bir nükleer anlaşmanın (JCPOA) imzalanmasına rağmen, İran'ın devrim ihracı politikalarını sürdürmesi,
- II. İran'ın, ABD'nin ılımlı politikalarına karşın, askeri harcamaları ve ekonomik potansiyelini arttırması.

Bu gibi nedenler, Suudi Arabistan'ı, hem askeri, hem de ekonomik açıdan yükselişe geçirmiştir. İran karşıtı politikalar üreten Suudi rejimi, kendi ekonomik büyüklüğünü 750 milyar dolara kadar yükseltirken, kazandığı gelirin büyük kısmını da savunma harcamalarına aktarmış ve İran'ın uyguladığı çevreleme politikasına cevap niteliğinde, Yemen, Suriye, Irak, Bahreyn ve Lübnan gibi ülkelerde Sünni grupları sübvansetmeye başlamıştır.

Tarafların yükselen askeri kapasiteleri gibi, ekonomik nedenler de iki ülke arasında rekabeti oluşturan temel sebeplerden biri olarak görülmektedir. İlk olarak, İran devletine baktığımızda, Cumhurbaşkanı Rafsancani (1989-1997) döneminde İran ekonomisinde büyük bir liberalizasyon politikası uygulanarak ve ülke genelinde özelleştirme ve küreselleşme teşvik edilerek ekonominin yükselişi hedeflenilmesine rağmen, uygulanan liberalizasyon politikaları

⁴³ TRT Haber (2015), "İran'ın nükleer programının tarihçesi", 03.04.2015, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranin-nukleer-programinin-tarihcesi-176648.html>.

⁴⁴ Engin Koç (2019), "İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında analizi", s. 222.

⁴⁵ Kemal İnat (2016), "İran-Suudi Rekabeti Mezhep Temelli Mi?", *Star Gazetesi*, 09.01.2016, Erişim Tarihi: 03.05.2021, Erişim Adresi: <http://www.star.com.tr/acikgorus/iransuudi-rekabeti-mezhep-temelli-mi-haber-1081313/http://en.ndf.ir/About-NDF/History>.

beklenen hedefleri yakalayamadığından, Rafsancani'nin ikinci döneminde muhafazakâr ekonomik politikalara yönelinmiştir.⁴⁶ Rafsancani sonrası Cumhurbaşkanı olan Hatemi (1997-2005) de, Rafsancani'nin ilk dönemi gibi liberalizasyon politikalarını sürdürmüştür. Onun döneminde tesis edilen Petrol İstikrarı Fonu, uyguladığı ithalat ve ihracat kota esnekliği ve fakirliğe karşı mücadelesiyle, İran ekonomisi açısından olumlu sonuçlanmıştır. Ancak sürdürülen bu başarılı diplomatik normalleşme ve küreselleşme süreci, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad (2005-2013) döneminde sarsılmıştır. Ahmedinejad'ın uyguladığı Batı karşıtı politikalar doğrultusunda, Avrupa'da öğrenim gören gençlerin İran'da devlet sektöründen uzaklaştırılması ve sadece enerji temelli politikaların sürdürülmesiyle birlikte, İran-ABD ve İran-Avrupa Birliği (AB) arasındaki ilişkiler olumsuz etkilenmiştir.⁴⁷ İran'ın önceki Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani döneminde ise⁴⁸, önemli bir kazanım olan JCPOA-Nükleer Anlaşma'nın imzalanması ile, o dönemde yüzde 45 civarında bir enflasyona sahip İran ekonomisi biraz olsun rahatlatılsa da, ABD Başkanı Donald Trump'ın nükleer anlaşmadan çekilmesiyle, İran, yeniden ciddi bir ekonomik bunalım yaşamaya başlamıştır.⁴⁹

Bu bağlamda, Suudi Arabistan ekonomisi de 1970'li yıllar sonrasında olumlu bir biçimde renk değiştirmiştir. Riyad, petrol ihracatına dayalı bir ekonomik model doğrultusunda, ciddi bazı ekonomik projeleri başarıyla hayata geçirmiştir. Petrolden elde edilen gelirin Sosyal Sigortalar Kurumu ve Emekli Aylıkları Kurumu'na aktarılması ve artan genç nüfusa iş imkânları sağlanması gibi hususlar, Suudi Arabistan ekonomisinin önemli öncelikleri arasında yer almıştır.⁵⁰ Suudi Arabistan'ın ekonomik potansiyeli açısından en büyük tarihsel olay ise, ABD ile 1944 yılı ortaklaşa kurulan Arap-Amerikan Petrol Şirketi'nin (Aramco veya şimdiki ismiyle Saudi Aramco), 1980 yılında İsrail'e yardım etmesi sebebiyle millileştirilmesi

⁴⁶ Rahmatullah Hakimi (2019), "2001 Sonrası Suudi Arabistan İle İran'ın Bölgesel Rekabetinin Afganistan Üzerindeki Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, ss. 50-51.

⁴⁷ T.C. Ticaret Bakanlığı (2021), "İran Ülke Profili", Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5efc83b513b876f898f3c363/İRAN%20ülke%20profili%202021haz.pdf>.

⁴⁸ 3 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla, İran'ın yeni Cumhurbaşkanı, muhafazakar kanattan gelen Seyyid İbrahim Reisi olmuştur.

⁴⁹ BBC Türkçe (2019), "ARAMCO'dan dünyanın en büyük halka arzı: 25,6 milyar dolar", 06.12.2019, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50682217>.

⁵⁰ T.C. Ticaret Bakanlığı (2021) "Suudi Arabistan Ülke Profili", Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5f15a35213b876d3e4564f8d/Suudi%20Arabistan%20Ülke%20Profili.pdf>.

olmuştur.⁵¹ Belirtilmelidir ki, şirketin Suudi Arabistan ekonomisine günlük katkısı 15 milyon varil ve 1 milyar dolardır.⁵² Şirketin 2019 yılında başlayan halka arz süreci de 25,6 milyar dolar gelir getirmiştir.⁵³ Suudi Arabistan sosyo-ekonomik altyapısında mevcut yükseliş ve değişim süreci, Suudilerin yeni Veliht Prensi Muhammed bin Salman'ın Kızıldeniz sahillerine inşası planlanan turistik ve devasa bir şehir olan “Neom” projesi ve ülke içerisindeki siyasi reformlar doğrultusunda ilerleyen yıllarda devam edecektir.⁵⁴ Riyad için bu gibi atılımlar zorunludur; zira 21. yüzyıl içerisinde petrol ve doğalgaz kaynaklarının kullanımında azalma olacağı öngörülmektedir.

Suudi Arabistan ile İran arasındaki mevcut mezhepsel ve ekonomik rekabette, taraflara büyük devletlerin tarihsel etkileri de mutlaka hesaba katılmalıdır. Bu bağlamda, ilk olarak, SSCB-İran ilişkilerine dikkat etmek gerekir. 1979 yılındaki İran İslam Devrimi sürecinden sonra, İran Cumhurbaşkanı Humeyni'nin “*ne Doğu, ne Batı*” doktrinini İran dış politikasında uygulaması doğrultusunda, SSCB-İran ilişkileri, 1987 yılına kadar inişli-çıkışlı bir gelişim seyri göstermiş ve sadece İran-İrak Savaşı gibi olayların yaşanması durumunda, Tahran, ABD tehlikesinden kendisini korumak için, SSCB ile ilişkilerini güçlendirmeyi tercih etmiştir. Bu hedef doğrultusunda, taraflar arasındaki ilk resmi ziyareti Şubat 1989'da SSCB Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze'nin Tahran'a gerçekleştirmesi üzerine, aynı yıl içerisinde İran Cumhurbaşkanı Rafsancani de askeri iş birliği anlaşması imzalamak için Moskova'ya iade-i ziyarette bulunmuştur.⁵⁵ SSCB'nin dağılması sonucunda oluşan Rusya Federasyonu'nun Avrasyacı kimliğe bürünmesi bağlamında, Rusya-İran ilişkileri, 1990 sonrasında ise giderek güçlenmiştir. Özellikle Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde, İran, nükleer ve Doğu

⁵¹ Murat Bardakçı (2019), “ARAMCO, Amerikadır!”, *Habertürk*, 18.09.2019, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2523076-aramco-amerikadir>.

⁵² *Forbes* (2012), “The World's 25 Biggest Oil Companies”, 04.06.2012, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.forbes.com/pictures/mef45ggl/1-saudi-aramco-12-5-million-barrels-per-day/#6693c7596285>.

⁵³ *BBC Türkçe* (2018), “ABD Başkanı Trump İran nükleer anlaşmasından çekildiklerini açıkladı”, 07.05.2018, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44033357>.

⁵⁴ Güney Ferhat Batı (2018), “Ortadoğu Jeopolitiğinde Kartlar Yeniden Dağıtılıyor: Suudi Arabistan (Sünni) Ve İran (Şii) Eksenini”, Uluslararası Politika Akademisi, 24.02.2018, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2018/03/04/ortadogu-jeopolitiginde-kartlar-yeniden-dagitiliyor-suudi-arabistan-sunni-ve-iran-sii-ekseni/>.

⁵⁵ *MEPA News* (2017), “SSCB Dönemi Rusya-İran İlişkileri: 1979 İran Devrimi Sonrası Dönem”, 03.06.2017, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.mepanews.com/sscb-donemi-rusya-iran-iliskileri-1979-iran-devrimi-sonrasi-donem-6167h.htm>.

eksenli politikaların uygulanmasında kolaylık sağlamak için, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimî üyeleri olan Rusya'nın ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin desteğini kazanmak için Şangay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) üyelik için başvuru yapmıştır. Buna karşın, 2008 yılında İran'a uygulanan yaptırımlarla Rusya-İran ilişkileri duraklasa da, Ruhani döneminde taraflar arasında yeni ve temiz bir sayfa açılmıştır.⁵⁶ Nitekim 2018 yılında yeniden ivmelenen Rusya-İran tarafları arasındaki ticaret, 2019 yılında 1,6 milyar dolar hacme ulaşmıştır.⁵⁷ Belirtilen hususlar kapsamında, iki ülke, Ortadoğu politikalarında da çeşitli stratejik konularda zaman zaman iş birliği yapmaktadırlar.

Bölgede, İran-Rusya ilişkilerine karşı, köklü bir Suudi Arabistan-ABD ilişkisi de mevcuttur. Suudi Arabistan, gelirlerinin büyük kısmını petrolden elde eden bir ülke konumundadır. Öyle ki, bu ülkedeki devlet bütçesi ve genel olarak ekonomi, neredeyse tamamen petrol ve turizm gelirleri ile yönetilmektedir. ABD ise, kamu gelirlerinin yüzde 85-90'ını ve ihracatının yüzde 90'ını petrol gelirlerinden karşılayan Riyad'ın en önemli stratejik müttefikidir.⁵⁸ Nitekim ABD Başkanı Barack Obama döneminde ABD-İran ilişkilerinin ısınması sonucunda ekonomik bir rahatlama yaşayan İran'ın bölgede devrim ihracı politikasına devam etmesi, Suudi Arabistan tarafından endişeyle karşılanmıştır. Bu endişeyi gidermek için, Kral Selman, Rusya, Türkiye ve Mısır ile ilişkileri güçlendirmeyi öngörmesine rağmen, Arap Baharı sürecinin başlamasıyla birlikte Yemen'de yaşanan olaylar, bu planı yavaşlatmıştır. Belirtilen plana alternatif olarak, Kral Selman, Obama sonrası dönemde ABD Başkanı Donald Trump ile çok yakın ilişkiler kurmuş ve ABD tarafından İran'a karşı yaptırımların uygulanması sonucunda, ülkesi açısından ciddi kazanımlar elde etmiştir.⁵⁹ Bu süreçte, 20 Mayıs 2017 tarihinde, ABD ile Suudi Arabistan arasında 110 milyar dolarlık dev bir silah anlaşması da

⁵⁶ Zafer Ay (2019), "Ortadoğu'nun Geleceğinde Rus-İran Etkisi", *The South Security School*, 27.05.2019, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.gencdiplomatar.com/masalar/avratsya/ortadogunun-geleceginde-rus-iran-etkisi.html>.

⁵⁷ T.C. Ticaret Bakanlığı (2020), "İran'ın 2019 Yılı Dış Ticaret Hacmi %44 Daraldı", Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/iran/iranin-2019-yili-dis-ticaret-hacmi-44-daraldi>.

⁵⁸ Şahin Çaylı (2016), "Russian and US Impact in Relationship Between Islamic Countries After 2001: Iran, Suudi Arabia and Egypt Examples", *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 1 (1), s. 66.

⁵⁹ Mustafa Öztop (2019), "Suudi Arabistan Dış Politikasında Muhammed Bin Selman'ın "Bumerang" Etkisi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), ss. 215-216.

imzalanmıştır.⁶⁰ Nitekim 22 Mayıs 2017 tarihinde Mısır, Suudi Arabistan ve ABD liderlerinin Uluslararası Radikal Düşünceyle Mücadele Merkezi açılışında küreye ellerini koyarak birlikte poz vermeleri, ilişkilerde yeni bir sayfanın açıldığını kanıtlar nitelikteydi.⁶¹

2. Suudi Arabistan-İran Rekabetinin Suriye İç Savaşı'na Etkisi

2011 yılında, Tunus'ta seyyar satıcılık yapan 26 yaşındaki Muhammed Buazizi adlı bir gencin kendisini yakması sonrasında, Tunuslu vatandaşların işsizlik ve sosyal adalet gibi temel taleplerde buldukları büyük sokak gösterilerinin başlatmasıyla, ülkedeki 23 yıllık Zeynel Abidin Bin Ali hükümeti düşürülmüş ve sonrasında düzenlenen genel seçimleri İslamcı Nahda Partisi kazanmıştır.⁶² 23 yıllık Bin Ali hükümetinin düşürülmesi, bölgedeki diğer otoriter rejimlerin de sarsılması sürecini başlatmıştır. 2011 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı, çok kısa süre içerisinde Mısır, Libya, Yemen ve Suriye gibi diğer bazı ülkeleri de etkilemiş; belirtilen ülkelerde işsizlik, fakirlik, yolsuzluk, sosyal adalet eksikliği, demokrasi yoksunluğu ve insan hakları ihlalleri gibi çeşitli nedenlerden geniş katılımlı halk gösterileri başlamıştır.⁶³

Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde başlayan gösteriler, hızlı bir şekilde Suriye'ye de sıçramış ve bu ülkeyi de etkilemiştir. 2000 yılında babası Hafız Esad'ın ölümü üzerine Cumhurbaşkanı seçilen Beşar Esad'ın 2011 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı sürecinin Suriye'yi etkilemeyeceği dair varsayımına rağmen, Esad yönetimine karşı, Suriye vatandaşları tarafından düzenlenen ilk ciddi gösteriler Dera şehrinde başlamıştır.⁶⁴ Esad yönetiminin Suriye'nin kaynaklarına karşın vatandaşlarına ekonomik refah oluşturmaması, rüşvete karşı devlet katındaki zayıf tutum ve Baas rejiminin iç siyasette uyguladığı ve Sünni grupları radikalleştiren mezhepçi politikalar, Suriye İç Savaşı'nı başlatan en temel nedenler

⁶⁰ BBC Türkçe (2017), "Trump'tan Suudi Arabistan'la 110 milyar dolarlık silah anlaşması", 20.05.2017, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39987397>.

⁶¹ Hürriyet (2017), "Trump, Sisi ve Kral Selman dünya küresine ellerini koydu", 22.05.2017, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-trump-sisi-ve-krali-selman-bin-abdulaziz-dunya-kuresine-ellerini-koydu-40465340/1>.

⁶² Emrah Usta (2015), "Arap Baharı Sonrası Müdahaleden Güvenliğe Doğru Suudi Arabistan ve Katar'ın Değişen Dış Politikaları Mısır ve Libya Örnekleri", Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bahçeşehir Üniversitesi, s. 23.

⁶³ Yıldırım Deniz (2018), "Ortadoğu'da Vehhabi - Şii Mücadelesi", *TESAM Akademi*, 5 (1), s. 81.

⁶⁴ Birkan Anıl Yılmaz (2019), "Arap Baharı Sonrası Körfez Ülkelerinin Ekonomi Politikası: Suudi Arabistan ve Katar Örneği", Yüksek Lisans Tez, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Polis Akademisi, s. 37.

olmuştur.⁶⁵ Suriye İç Savaşı sürecinde, hükümetin güvenlik politikalarının çökmesi durumu, Suriye genelinde Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), İslami Özgür Şam Devleti, Suriye Özgürlük Cephesi, Nusret Cephesi, Tevhit Grubu, PYD/YPG, Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD-DEAŞ) ve Haşdi Şabi gibi terör yöntemleri uygulayan radikal grupların oluşmasına imkân sağlamıştır.⁶⁶ 2014 Kasım'ına gelindiğinde, ülke içerisindeki silahlı çatışmalarda hayatını kaybeden insan sayısı 200.000'i geçmiştir.⁶⁷ Bu gruplar arasında ve bu gruplarla Baas rejimi arasında çatışmaların başlaması sonucunda, Birleşmiş Milletler (BM) Mülteci Örgütü'nün 2020 yılı raporuna göre, 2011-2020 yılları arasında yaklaşık 6,7 milyon insan Suriye'yi terk etmek zorunda kalmıştır.⁶⁸ BM'nin son verilerine göre, Suriye'yi terk eden göçmenlerin 3.744.926'sı Türkiye'de, 918.974'ü Lübnan'da, 654.266'sı Ürdün'de, 231.831'i Irak'ta, 129.779'u ise Mısır'da yaşamaktadır.⁶⁹ Devam eden Suriye İç Savaşı sürecinde yaşanan olayları içsel bulgular seyrinde araştırmak yetersiz kalacaktır. Nitekim Suudi Arabistan-İran arasında devam eden tarihsel rekabetin Suriye İç Savaşı sürecinde oluşturduğu mezhepsel sorun, iç savaşın seyri açısından çok önemlidir. Sorunun çözümü için ilk olarak Suriye'nin ve Suudi Arabistan ile İran'ın bölgesel ve küresel aktörlerle tarihsel ilişkilerini incelemek yararlı olacaktır.

1980'li yıllarda, dönemin Suriye Cumhurbaşkanı Hafız Esad, Suriye iç politikasında totaliter bir yapı oluştururken, dış politikada hem SSCB, hem de ABD ile ilişkilerinde “*Büyük Suriye*” ideali doğrultusunda daha çok pragmatik adımlar atmasına rağmen, 1979 İran İslam Devrimi sonrası İran ile İsrail karşıtı politikaları doğrultusunda iş birliği yapmaya yönelmiştir.⁷⁰ Bu bağlamda, Suriye, İran hükümetini ilk tanıyan devletlerden biri olmuştur.⁷¹ İsrail'in Golan

⁶⁵ Ömer Özdemir (2019), “Arap Baharı Sürecinde Suriye ve Terör Örgütlerinin Süreç Üzerindeki Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, ss. 81-102.

⁶⁶ Nevzat Çiçek (2019), “Suriye’de hangi gruplar savaşıyor?”, *On5yirmi5*, 21.06.2019, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://on5yirmi5.com/guncel/olaylar/suriyede-hangi-gruplar-savasiyor/>.

⁶⁷ Semih Selim Aygün (2015), “Büyük Ortadoğu Projesi Perspektifinden Arap Baharı ve Bölgeye Yansımaları”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erciyes Üniversitesi, s. 43.

⁶⁸ BM Mülteci Örgütü (2020), “Welcome to UNHCR’s Refugee Population Statistics Database”, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>.

⁶⁹ *BBC Türkçe* (2019), “Komşu ülkelerdeki 6 milyona yakın Suriyeli mülteci ülkelere döner mi?”, 22.11.2019, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50502393>.

⁷⁰ Ömer Özdemir (2019), “Arap Baharı Sürecinde Suriye ve Terör Örgütlerinin Süreç Üzerindeki Etkileri”, ss. 58-59.

⁷¹ Zülfükar Aytaç Kışman & Berfu Boyraz (2019), “Suriye Bağlamında Rusya ve İran İşbirliği”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), ss. 570-573.

Tepeleri'ni işgalinden sonra, Esad, bölgede İsrail tehlikesini azaltmak için, İran destekli Hizbullah'a destek sağlamıştır. Özellikle 1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgali sonrasında, Suriye-İran ilişkileri stratejik ortaklığa kadar yükselmiş ve her iki tarafın birlikte hareketiyle, 1982 yılı 2 Şubat tarihinde Müslüman Kardeşler üyelerine başlattıkları isyan sonrasında Hama'da büyük bir katliam (Hama Katliamı) yapılmıştır.⁷² 2000 yılında Hafız Esad'ın ölümü sonrasında oğlu Beşar Esad'ın yüzde 97'lik oyla yeni Suriye Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında, ülkede yeni bir dönem başlamıştır. Beşar Esad, hem iç, hem de dış politikada kişisel tercihler yaparak bazı liberal politikalara yönelmesine rağmen, babası Hafız Esad dönemi tesis edilen istihbarat devleti yapısı nedeniyle Baas rejiminde kapsamlı bir dönüşüm yapmayı başaramamış ve Suriye-Rusya-İran ilişkileri bu dönemde de önceki dönemlerde olduğu şekilde sürdürülmüştür.⁷³

İran karşıtı politikalar uygulayan Suudi Arabistan açısından ise, Suriye ile ilişkiler köklü bağlara sahip değildir. Suudi Arabistan-Suriye ilişkileri, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine Suriye'nin Saddam karşıtı Arap koalisyonuna katılması ile başlamıştır.⁷⁴ 2000 yılında Hafız Esad'ın vefatı üzerine yönetime geçen oğlu Beşar Esad'ın Tahran ekseninde politikalar uygulayarak Lübnan'da Hizbullah'a destek vermesi ve Şubat 2005 tarihinde yaşanan Refik Hariri suikastı ile Suudi Arabistan ile Suriye arasındaki ilişkiler durdurulmasına rağmen, 2009-2010 yılları arasında Suriye Cumhurbaşkanı'nın Riyad'ı, Suudi Kralı'nın da Şam'ı ziyaret etmesiyle, ilişkilerde yeniden normalleşme süreci başlamıştır.⁷⁵ Arap Baharı sürecinin başlamasıyla ise, taraflar arasındaki normalleşme süreci ciddi bir sekteye uğramıştır. Bu bozulmayı tetikleyen nedenler, Oktav'a göre:⁷⁶

⁷² Tuba Yılmaz (2017), "2010 Yılında Başlayan Siyasi Gelişmeler: Arap Baharı'nın Sonu, Suriye İç Savaşı", s. 56.

⁷³ Ömer Özdemir (2019), "Arap Baharı Sürecinde Suriye ve Terör Örgütlerinin Süreç Üzerindeki Etkileri", s. 63.

⁷⁴ Çağdaş Duman (2017), "1. Körfez Savaşı", TASAM, 27.04.2017, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/40063/1_korfez_savasi.

⁷⁵ Ömer El Hasan (2016), "Körfez ülkeleri ve Suriye krizi", *Al Jazeera*, 15.08.2012, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/korfez-ulkeleri-ve-suriye-krizi>.

⁷⁶ Özden Oktav (2019), "Suriye Krizisi Sürecinde Suudi Arabistan'ın Stratejileri ve Arap Dünyasında Değişen Dengeler", Erişim Tarihi:23.07.2021, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/335168477_Suriye_Krizi_Surecinde_Suudi_Arabistan'in_Degisen_Stratejileri_ve_Arap_Dunyasinda_Degisen_Dengeler, s. 3.

- I. Suriye genelinde, Türkiye ve İran'ın yanı sıra, Hizbullah ve PYD-YPG gibi Şii ve Kürt gruplarının güçlenmesinin Körfez ülkeleri tarafından tehdit olarak algılanması,
- II. İsrail ve ABD yanlısı politikalar uygulayan Hüsnü Mübarek'in devrilmesine ABD'nin kayıtsız kalmasıdır.

Bu belirtilen nedenlerden dolayı, Riyad, Körfez ülkelerinin desteğini kazanarak, Suriye genelinde kendi gücünü korumayı gerçekleştirecek politikalar uygulamanın yanı sıra, Barack Obama dönemi ABD dış politikasından endişelendiği için, Bahreyn'de İranlı gruplar tarafından oluşturulan protestoya karşı, ABD 5. Filosu'ndan destek almadan, kendisi 2.000 kişilik bir askeri güç toplayarak olayları kontrol altına almıştır.⁷⁷ Suudi Arabistan-ABD ilişkileri, Donald Trump döneminde ise güçlenmiştir. Özellikle İran'a karşı uygulanan yaptırımlardan sonra bölgede yeniden güç kazanan Suudi Arabistan, ABD'nin bu politik jestine karşı, Suriye İç Savaşı sürecinde ABD tarafından kurulan YPG'nin silahlı gücü olan Suriye Demokratik Güçleri-SDG'ye maddi destek sağlamanın yanı sıra, İslam İşbirliği Teşkilatı'nda ve Arap Ligi gibi önemli uluslararası platformlarda ABD yanlısı ve Suriye karşıtı politikalar uygulamıştır.⁷⁸

Arap Baharı sürecinde ve sonrasında, Suriye yönetimine en etkili yardım sağlayan ülkelerden biri ise İran olmuştur. 30 yılı aşkın süredir iş birliği yapan İran ve Suriye, ABD ve Suudi Arabistan iş birliğine karşı bir blok oluşturmuşlardır. Bu bağlamda, İran'ın Arap Baharı sürecinde benimsediği dış politikasını incelemekte fayda vardır. Çırakoğlu'na göre, İran, Suriye'yi İsrail tehlikesine karşı bir ön cephe olarak görmektedir ki; Tahran, Tunus, Mısır, Bahreyn ve Yemen gibi ülkelerde oluşan protestoları “İslami uyanış” diye isimlendirirken, Suriye'de devam eden süreci “*terör unsurlarının provokasyonu*” diye nitelendirmektedir.⁷⁹ Belirtilmelidir ki, İran'ın uygulamaya koyduğu Suriye hükümetini koruma politikası, İsrail tehlikesine karşı durabilmek ve Suriye'de Sünni ağırlıklı bir hükümetin kurulmasını engellemek amaçlarından kaynaklanmakta ve bu hedefleri gerçekleştirmek için, Tahran, Şii

⁷⁷ A.g.e.

⁷⁸ İsmail Erginer (2019), “ABD'nin Arap Baharı Sonrası Suriye Politikası”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, s. 23.

⁷⁹ Ahmet Çırakoğlu (2018), “İran'ın Gözüyle Arap Baharı”, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2), s. 103.

silahlı gruplara askeri eğitimler vermektedir.⁸⁰ Bu bağlamda, İran, kendi hedeflerini gerçekleştirmek için Lübnan'da Hizbullah'a ve Suriye İç Savaşı sürecinde Haşdi Şabi gibi silahlı örgütlere parasal ve askeri destek sağlamanın yanı sıra, ülkesine göç eden Afgan ve Araplara ülke genelinde ikamet kolaylığı ve para yardımı sağlayarak, onları da askeri güç olarak kullanmaktadır. İran'ın Suriye İç Savaşı sürecinde Esad hükümetini desteklemesi, her ne kadar İsrail tehdidini caydırma ve Şii hilali politikalarını sürdürmek isteği olsa da, bu hususta Rusya ile İran arasında 1979 yılından beri devam eden ticari ve askeri anlaşmalar da bir o kadar etkili olmuştur. Bu bağlamda, Moskova, Tahran'ın ABD yaptırımlarına karşı dirençli kalabilmesi ve nükleer güç oluşturması hedeflerini sürdürebilmesi için, Rus iş adamlarının desteğini sağlamaktadır.⁸¹

Sonuç

Bu çalışma sonucu elde edilen bulgular şu şekildedir ki; İran ile Suudi Arabistan arasında varılan tarihsel anlaşmalar ve zaman zaman kurulan iş birlikleri, iki ülke arasındaki mezhepsel kaynaklı ideolojik farklılıklar ve çeşitli çıkar çatışmalarından dolayı dönemseller bir nitelikte kalmış ve süreklilik sağlayamamıştır. Bunun yanı sıra, hem Suudi Arabistan'ın, hem de İran'ın dini baz alan politikalar uygulamaları, rekabetin sürdürülebilir olmasına neden olmaktadır. Nitekim, Ortadoğu bölgesi, mezhepsel ve etnik olarak oldukça tehlikeli ve karışıktır.

Tarihsel bulgular ışığında gözlemlendiğinde, tarafların dış politikada çeşitli tarihsel husumetlerden dolayı pragmatik karar alma imkânlarının kısıtlılığı sonucunda, İran'ın kendi egemenliğini korumak için Suriye konusunda Rusya ile iş birliği yapmaya, Suudi Arabistan'ın ise İran'ın bölgesel olarak güçlenmesine karşı Suriye konusunda ABD ile iş birliği yapmaya zorlandığı görülmektedir. Belirtilen varsayımların yanı sıra, ABD ve Rusya'nın kendi bölgesel stratejilerini de meseleye katarsak, Suudi Arabistan ile İran arasındaki ilişkilerin yakın zaman içerisinde onarılması, iki ülke tarafından pragmatik kararlar almadığı müddetçe pek mümkün gözükmemektedir.

⁸⁰ Zülfükar Aytaç Kışman & Berfu Boyraz (2019), "Suriye Bağlamında Rusya ve İran İşbirliği", ss. 574-575.

⁸¹ A.g.e., ss. 575-576.

KAYNAKÇA

- Amr, Amina (2016), “Nasır Dönemindeki Mısır – Suudi Arabistan İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi.
- Ay, Zafer (2019), “Ortadoğu’nun Geleceğinde Rus-İran Etkisi”, *The South Security School*, 27.05.2019, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.gencdiplomatlar.com/masalar/avasya/ortadogunun-geleceginde-rus-iran-etkisi.html>.
- Aygün, Semih Selim (2015), “Büyük Ortadoğu Projesi Perspektifinden Arap Baharı ve Bölgeye Yansımaları”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erciyes Üniversitesi.
- Bardakçı, Murat (2019), “ARAMCO, Amerikadır!”, *Habertürk*, 18.09.2019, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2523076-aramco-amerikadir>.
- Baş, Fatih (2016), “İran ve Suudi Arabistan Rekabetinin Ortadoğu’daki Mezhep Temelli Çatışmalara Etkisi: Hizbullah Örneği”, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi.
- Batı, Güney Ferhat (2018) “Ortadoğu Jeopolitiğinde Kartlar Yeniden Dağıtılıyor: Suudi Arabistan (Sünni) ve İran (Şii) Ekseni”, Uluslararası Politika Akademisi, 24.02.2018, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2018/03/04/ortadogu-jeopolitiginde-kartlar-yeniden-dagitiliyor-suudi-arabistan-sunni-ve-iran-sii-ekseni/>.
- *BBC Türkçe* (2015), “Arap Baharı’nda devrilen liderlere ne oldu?”, 05.12.2017, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42232967>.
- *BBC Türkçe* (2017), “Trump’tan Suudi Arabistan’la 110 milyar dolarlık silah anlaşması”, 20.05.2017, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39987397>.
- *BBC Türkçe* (2018), “ABD Başkanı Trump İran nükleer anlaşmasından çekildiklerini açıkladı”, 07.05.2018, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44033357>.
- *BBC Türkçe* (2019), “ARAMCO’dan dünyanın en büyük halka arzı: 25,6 milyar dolar”, 06.12.2019, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50682217>.
- *BBC Türkçe* (2019), “Komşu ülkelerdeki 6 milyona yakın Suriyeli mülteci ülkelere döner mi?”, 22.11.2019, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50502393>.
- BM Mülteci Örgütü (2020), “Welcome to UNHCR’s Refugee Population Statistics Database”, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>.
- Cingöz, Murat (2018), “Ortadoğu’da İran - Suudi Arabistan Mücadelesi ve Yemen Sorunu: Sosyal İnşacı Bir Analiz”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi.
- Çakır, Mustafa (2016), “Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Suudi Arabistan ve Vehhabilik”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akdeniz Üniversitesi.
- Çaylı, Şahin (2016), “Russian And US Impact in Relationship Between Islamic Countries After 2001: Iran, Suudi Arabia And Egipt Examples”, *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 1 (1), ss. 62-72.
- Çırakoğlu, Ahmet (2018). “İran’ın Gözüyle Arap Baharı”, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2), ss. 99-110.
- Çiçek, Nevzat (2019), “Suriye’de hangi gruplar savaşıyor?”, *On5yirmi5*, 21.06.2019, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://on5yirmi5.com/guncel/olaylar/suriyede-hangi-gruplar-savasiyor/>.
- Deniz, Yıldırım (2018), “Ortadoğu’da Vehhabi - Şii Mücadelesi”, *TESAM Akademi*, 5 (1), ss. 63-95.
- Duman, Çağdaş (2017), “1. Körfez Savaşı”, *TASAM*, 27.04.2017, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/40063/1_korfez_savasi.

- Durdu, Yasin (2019), “Körfezde Güç Mücadelesi: İran-Suudi Arabistan Rekabeti”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi.
- El Hasan, Ömer (2016), “Körfez ülkeleri ve Suriye krizi”, *Al Jazeera*, 15.08.2012, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/korfez-ulkeleri-ve-suriye-krizi>.
- Erginer, İsmail (2019), “ABD`nin Arap Baharı Sonrası Suriye Politikası”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi.
- *Fikriyat* (2018), “İran – Irak Savaşı`nın üzerinden 38 yıl geçti”, 22.09.2018, Erişim Tarihi: 21.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.fikriyat.com/tarih/2018/09/22/iran-irak-savasinin-uzerinden-38-yil-gecti>.
- *Forbes* (2012), “The World's 25 Biggest Oil Companies”, 04.06.2012, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.forbes.com/pictures/mef45ggl/1-saudi-aramco-12-5-million-barrels-per-day/#6693c7596285>.
- Hakimi, Rahmatullah (2019), “2001 Sonrası Suudi Arabistan İle İran`ın Bölgesel Rekabetinin Afganistan Üzerindeki Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi.
- *Hürriyet* (2017), “Trump, Sisi ve Kral Selman dünya küresine ellerini koydu”, 22.05.2017, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-trump-sisi-ve-krali-selman-bin-abdulaziz-dunya-kuresine-ellerini-koydu-40465340/1>
- *IFIMES* (2019), “Insight 215: Iran–Saudi Ties: Can History Project Their Trajectory?”, 24.11.2019, Erişim Tarihi: 03.05.2021, Erişim Adresi: : <https://www.ifimes.org/en/researches/insight-215-iran-saudi-ties-can-history-project-their-trajectory/4492>.
- İnat, Kemal (2016), “İran-Suudi Rekabeti Mezhep Temelli Mi?”, *Star Gazetesi*, 09.01.2016, Erişim Tarihi: 03.05.2021, Erişim Adresi: <http://www.star.com.tr/acikgorus/iransuudi-rekabeti-mezhep-temelli-mi-haber-1081313/http://en.ndf.ir/About-NDF/History>.
- Kahraman, Emel (2016), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu-İran İlişkileri”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 12 (24), ss. 29-70.
- Kışman, Zülfükar Aytaç & Boyraz Berfu (2019), “Suriye Bağlamında Rusya ve İran İşbirliği”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), ss. 563-583.
- Kocatepe, Damla (2017). “Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), ss. 67-101.
- Koç, Engin (2019), “İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında analizi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Koç, Mehmet Akif (2019), “Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü”, *İran Çalışmaları Dergisi*, 3 (1), ss. 91-120.
- Kurt, Veysel (2018), *Ortadoğu`da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, İstanbul: SETA Kitapları.
- Mansoureh, Ebrahimi & Rad Goudarzi, Masoumeh & Kamaruzaman, Yusoff (2019), *The Dynamics of Iranian Borders*, Springer International Publishing.
- *MEPA News* (2017), “SSCB Dönemi Rusya-İran İlişkileri: 1979 İran Devrimi Sonrası Dönem”, 03.06.2017, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.mepanews.com/sscb-donemi-rusya-iran-iliskileri-1979-iran-devrimi-sonrasi-donem-6167h.htm>.
- Omar, Muwafaq Adil (2018), “Suudi Arabistan-İran İlişkileri Bağlamında Ortadoğu'nun Güncel Sorunları”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), ss. 203-243.
- Özdemir, Ömer (2019), “Arap Baharı Sürecinde Suriye ve Terör Örgütlerinin Süreç Üzerindeki Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi.
- Özden, Oktav (2019), “Suriye Krizi Sürecinde Suudi Arabistan`ın Stratejileri ve Arap Dünyasında Değişen Dengeler”, Erişim Tarihi:23.07.2021, Erişim Adresi:

<https://www.researchgate.net/publication/335168477> Suriye Krizi Surecinde Suudi Arabistan'ın Değişen Stratejileri ve Arap Dünyasında Değişen Dengeler.

- Özev, Muharrem Hilmi (2016), “İran-Saudi Arabia Relations, 1932-2014”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66 (1), ss. 83-104.
- Öztop, Mustafa (2019), “Suudi Arabistan Dış Politikasında Muhammed Bin Selman’ın ‘Bumerang’ Etkisi”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), ss. 203-230.
- Radeska, Tijana (2019), “Insight 215: Iran–Saudi Ties: Can History Project Their Trajectory?”, *Vintage News*, 26.08.2016, Erişim Tarihi:23.07.2021, Erişim Adresi:<https://www.thevintagenews.com/2016/08/26/please-my-brother-modernize-wrote-the-shah-of-iran-to-the-king-of-saudi-arabia-in-the-late-60s/>.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2020), “İran’ın 2019 Yılı Dış Ticaret Hacmi %44 Daraldı”, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/iran/iranin-2019-yili-dis-ticaret-hacmi-44-daraldi>.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2021), “İran Ülke Profili”, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5efc83b513b876f898f3c363/İRAN%20ülke%20profili%202021haz.pdf>.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2021), “Suudi Arabistan Ülke Profili”, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5f15a35213b876d3e4564f8d/Suudi%20Arabistan%20Ülke%20Profili.pdf>.
- Tombaş, Recep (2015), “Arap Baharı Sonrası Irak’ta Mezhep Politikaları Türkiye, İran ve Suudi Arabistan Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bahçeşehir Üniversitesi.
- *TRT Haber* (2015), “İran’ın nükleer programının tarihçesi”, 03.04.2015, Erişim Tarihi: 06.05.2021, Erişim Adresi:<https://www.trthaber.com/haber/dunya/iranin-nukleer-programinin-tarihcesi-176648.html>.
- Usta, Emrah (2015), “Arap Baharı Sonrası Müdahaleden Güvenliğe Doğru Suudi Arabistan ve Katar’ın Değişen Dış Politikaları Mısır ve Libya Örnekleri”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bahçeşehir Üniversitesi.
- Yılmaz, Birkan Anıl (2019), “Arap Baharı Sonrası Körfez Ülkelerinin Ekonomi Politikası: Suudi Arabistan ve Katar Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Polis Akademisi.
- Yılmaz, Tuba (2017), “2010 Yılında Başlayan Siyasi Gelişmeler: Arap Baharı’nın Sonu, Suriye İç Savaşı”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ufuk Üniversitesi.
- Younes, Sahar Ben (2017), “İran Devrimi Sonrası Suudi Arabistan-İran Arasında Yükselen Rekabeti Etkileyen Temel Faktörlerin Bir İncelemesi”, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi.

ÇATIŞMA-İŞ BİRLİĞİ EKSENİNDE İLERLEYEN TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNDE FARKLILAŞAN KIBRIS POLİTİKALARINA BİR BAKIŞ

Sina KISACIK¹

Öz: Doğu Akdeniz bölgesinde yer alan Kıbrıs Adası, tarihsel süreçte Osmanlı İmparatorluğu/Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında hâkimiyet bağlamında daima dikkat çekici bir bölge olmuştur. 1959-1960 Londra-Zürih Antlaşmaları ile adadaki Türklerin ve Rumların ortak bir yönetim altında yaşamasını öngören Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak Rumların bu duruma muhalefet ederek Kıbrıslı Türklerin adadaki varlığını sona erdirmeye girişimleri, neticede kanlı ve istenmeyen olayların yaşanmasına sebebiyet vermiş ve 1974 senesinde adı geçen antlaşmanın garantör ülkelerinden birisi olan Türkiye'nin haklı müdahalesi neticesinde, Kıbrıs'ta, günümüzde de geçerli olan fiili bölünmüşlük durumu ortaya çıkmıştır. O tarihten bu yana yapılan meseleyi barışçıl yollardan çözme girişimlerinde ise henüz başarı elde edilememiştir. Türkiye, kendisi açısından son derece kritik önemde gördüğü Kuzey Kıbrıs'ın haklarının (enerji kaynakları ve diğer alanlar) ihlal edilmesine asla izin vermeyeceğini çeşitli güç unsurlarıyla göstermektedir. Rusya ise, tarihsel sıcak denizlere inme politikası bağlamında özel ehemmiyet verdiği Doğu Akdeniz'de, Güney Kıbrıs ile tarihsel, dinsel ve ekonomik bağlardan ötürü kapsamlı ilişkiler geliştirmekte ve Kıbrıs Sorunu'nun çözüme kavuşturulması çerçevesinde Güney Kıbrıs'ın tezlerini desteklemektedir. Bu çerçevede, çalışmada, 2000'li yıllarda çatışma-ış birliği ekseninde sürekli olarak ilişkilerini geliştiren Rusya ve Türkiye'nin Kıbrıs Sorunu bağlamında neden birbirlerine zıt politikalar izlediği sorusuna yanıt aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Doğu Akdeniz, Kıbrıs Sorunu, Türkiye, Rusya, Enerji.*

Article Category: International Relations

Date of Submission: 06.07.2021

Date of Acceptance: 10.07.2021

¹ Doktor Öğretim Elemanı, Özyeğin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans Programı Enerji Hukuku Modülü.

Email: sina1979@hotmail.com / sina.kisacik@ozyegin.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3603-6510

AN OUTLOOK TO THE DIFFERENTIATING CYPRUS POLICIES IN TURKEY-RUSSIAN RELATIONS DEVELOPING ON THE COMPETITION-COLLABORATION AXIS

Abstract: Located at the Eastern Mediterranean region, the island of Cyprus has always been a noticeable region among the Ottoman Empire/Turkey, England, and Greece in terms of domination within the historical context. With the 1959-1960 London-Zurich Treaties, the Cyprus Republic, which envisaged the living of Turks and Greeks together in the island under a joint administration, was established. But Greeks have opposed to this situation and increased their efforts to end the presence of Turkish Cypriots within the island; which eventually resulted in bloody and unwanted incidents. In 1974, Turkey, as one of three guarantor states of London-Zurich Treaties, had lawfully intervened into the island, forming the actual divided status of Cyprus. Starting from this date, not a success has been recorded at the initiatives for the diplomatic resolution of the problem up until now. Since then, Turkey has been showing by putting forward with several power means its determination not to allow the violation of Turkish Cypriots' rights including energy resources and other fields. Within the context of Russia's historical policy of accessing into the warm seas, Moscow on the other hand has been attaching a special prominence to Eastern Mediterranean and therefore, has been developing comprehensive relations with the Greek Cypriots due to historical, religious, and economic bonds. Russia has been supporting Greek Cypriots' theses for the resolution of Cyprus Problem. Within this context, the paper will try to answer why these two countries have been following opposite policies in Cyprus although they have been constantly developing their relations in the 2000s within the conflict-cooperation framework.

Keywords: *Eastern Mediterranean, Cyprus Problem, Turkey, Russia, Energy.*

Giriş

Doğu Akdeniz bölgesinin kayda değer bir bölümünün Ortadoğu olarak adlandırılan coğrafyayı içermesi, bölge içerisinde yaşananların hem buradaki, hem de bölge dışındaki büyük devletlerce ve uluslararası örgütlerce yakından izlenmesine ve çoğu zaman gerginlikleri durdurmak amacıyla bölgeye yönelik diplomatik ve askeri müdahaleler yapılmasına yol açmaktadır. Bu kapsamda düşünüldüğünde, Doğu Akdeniz bölgesinde en kayda değer meselelerden birisini de Kıbrıs Sorunu teşkil etmektedir. Yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kalan Kıbrıs Adası, Osmanlı'nın güçten düşmesi ile 19. yüzyılda (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında) İngiltere'nin (Britanya İmparatorluğu) kontrolüne geçmiştir. 1950'li yılların sonuna değin devam eden bu durum, adada yaşayan Türkler ve Rumlar arasında Kıbrıs Cumhuriyeti adı altında ortak bir devlet kurulmasını öngören 1959-1960 Londra-Zürih Antlaşmaları ile sona ermiştir. Bu antlaşmanın üç garantör devleti ise; Türkiye, İngiltere ve Yunanistan olarak belirlenmiştir. Ancak mevzubahis antlaşmanın koşullarını benimsemeyen Kıbrıslı Rumlar, adanın Yunanistan ile birleşmesini öngören “*Enosis politikası*” çerçevesinde Kıbrıslı Türkleri adadan atmak için zaman zaman çok şiddetli baskılar uygulamış ve EOKA terör örgütü aracılığıyla bu politikalarını siyasal şiddet yoluyla da icra etmişlerdir. Bunun üzerine, Türkiye'nin Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran uluslararası antlaşmalar çerçevesinde kendisine bahşedilen garantörlük haklarından yararlanmak istemesi ise, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından, 1964 Johnson Mektubu gibi girişimlerle engellenmiştir. Fakat 1974 senesinde adadaki durumun iyice kontrolden çıkması ve askeri bir darbe ile Makarios yönetiminin devrilmesi üzerine, Türkiye, buraya yönelik başarılı bir askeri harekât (Kıbrıs Barış Harekâtı) gerçekleştirmiştir. Bunu müteakiben, önce 1975 senesinde Kıbrıs Türk Federe Devleti, daha sonrasında ise 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ilan edilmiştir. O tarihten bu yana sorunun diplomatik yollardan çözümüne dönük olarak sayısız girişimde bulunulmuş olmasına karşın, 2021 senesi itibarıyla henüz bir başarı kaydedilebilmiş değildir.

Çar I. Petro döneminden bu yana dış politika ve güvenlik stratejileri bağlamında sıcak denizlere erişmeyi adeta varlık nedeni ve yaşam felsefesi olarak belirleyen Rusya açısından ise, Doğu Akdeniz bölgesi, bu manada son derece öne çıkan bir coğrafya olmuştur. Buraya yönelik çok geniş kapsamlı stratejiler geliştiren ve bunu tüm güç unsurlarıyla uygulamaya çalışan Rusya açısından, Kıbrıs Adası, uzun süredir özel ehemmiyet verilen bir coğrafya olagelmıştır. Buradaki

Rumlarla dinsel yönden bir ortaklığı -Ortodoks Hıristiyanlık- bulunan Rusya, adada Batı hâkimiyetini önlemek maksadıyla Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile ekonomik ilişkilerden silah satışına kadar uzanan geniş bir yelpazede özel ilişkiler kurmakta ve bunların kapsamını sürekli olarak genişletmektedir. Kıbrıs Sorunu özelinde ise, Birleşmiş Milletler (BM) kararları çerçevesinde sorunun barışçıl bir çözüme kavuşturulması savunan Rusya, adadaki menfaatlerini önceleyen bir tutum takınarak, bölgede son yıllarda bulunan hidrokarbon kaynaklarının keşfedilmesi ve ticarileştirilmesi konusunda dünya enerji piyasasında kendi tekel konumuna zarar getirecek bir gelişme olmasını tasavvur etmediği için, bu konuda tarafsız bir politika yürütmektedir.

Türkiye'nin ise, 2004 yılında Annan Planı'na aktif destek verilmesi ve söylemsel olarak Kıbrıs barış görüşmelerinin yakın zamana kadar daima desteklenmesine rağmen, Doğu Akdeniz bölgesinde stratejik çıkarları açısından adeta “*batmayan bir uçak gemisi*” olarak nitelendirdiği Kıbrıs'ın kendi kontrolünden çıkmasına izin verilmeyeceğine yönelik bir tavır takındığı görülmektedir. Özellikle 2000'lerin başından 2020'ye kadar Kıbrıs Sorunu'nun diplomatik yollardan çözülmesine dönük girişimlere ciddi destek veren Ankara, bu girişimlerin karşılıksız bırakılması sonucunda ise, KKTC ile olan ilişkilerinin kapsamını sürekli olarak geliştireceğini ve son yıllarda sıkça gündemde yer alan bölgedeki hidrokarbon kaynaklarının keşfinin yanı sıra, bunların uluslararası piyasalara sunulmasına yönelik hem kendisini, hem de KKTC'yi dışlayan tek yanlı girişimlere kesinlikle müsamaha göstermeyeceğini vurgulamaktadır. İlgili çerçevede, Türkiye, sadece kendisinin değil, aynı esnada KKTC'nin de bölgedeki haklarını ve hukukunu korumak amacıyla, Kıbrıs Sorunu konusunda hem yumuşak güç, hem de sert güç unsurlarından hiç çekinmeden yararlanabileceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, ilerleyen yıllarda bu politikanın kararlılığında herhangi bir değişme olmayacağı savından hareket edilmektedir. Bu bağlamda, 2000'li yıllarda çatışma-iş birliği ekseninde seçici ilişki kurma (*selective engagement*) temelli bir ilişki geliştiren Türkiye ve Rusya'nın², ikili ilişkilerde anlaşmazlık yaşadığı konulardan birisi de Kıbrıs Sorunu'dur. Ankara ve Moskova'nın

² Mesut Hakkı Caşın (2021), “Can the Turkish- Russian Relations in the 21st Century Be Described as Sitting on Cooperation-Competition Axis?”, içinde *Turkish Foreign Policy during JDP Era: Regional Coexistence and Global Cooperation* (editörler: Tayyar Arı & Mesut Hakkı Caşın), Berlin: Peter Lang GmbH, ss. 39-61.

ulusal menfaatleri çerçevesinde konuya çok farklı yaklaşımlarının arka planında hangi sebeplerin yattığı bu çalışmanın temel sorunsalını teşkil edecektir.

Yukarıdaki parametreler göz önünde bulundurularak, bu çalışmada, Soğuk Savaş sonrasındaki zaman zarfında çatışma-iş birliği ekseninde geniş kapsamlı ilişkiler yürütmeye çalışan Türkiye ve Rusya'nın Kıbrıs mevzusuna yaklaşım farklılıkları analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda, Giriş bölümünün ardından, çalışmanın ilk bölümünde, geçtiğimiz yüzyıldan günümüze değin uzanan süreçte Rusya'nın Kıbrıs siyasetinin temel bileşenlerine yer verilecektir. Çalışmanın ikinci kısmında ise, yine aynı temel üzerinde, Türkiye'nin Kıbrıs politikasının ana unsurlarından söz edilecektir. Çalışmanın üçüncü kısmında ise, Kıbrıs Adası çerçevesinde 2000'li yıllarda keşfedilen hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına sunulmasına yönelik yaşanan gelişmelerin Türkiye ve Rusya tarafından nasıl değerlendirildiği ele alınacaktır. Çalışmanın Sonuç kısmında ise, araştırılan konu hakkında birtakım değerlendirmelerde ve öngörülerde bulunulacaktır.

1. 20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rusya'nın Kıbrıs Politikası'ndaki Ana Unsurlar

İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde İngiltere ve Fransa idaresindeki eski kolonilerin egemenliklerini/bağımsızlıklarını kazanmaya başlamaları, Avrupa'nın Ortadoğu bölgesindeki etkinliğini azaltmış ve Sovyetler Birliği (SSCB) açısından bir fırsat yaratmıştır. Sovyetlerin ve onun ideolojik temelini oluşturan komünizmin ilerlemesine ve ivedi olarak Boğazlar mevzusundaki isteklerine karşı konulması ise, Ankara ve Tahran (İran) üstünde Washington'ın etkisinin gittikçe yoğunlaşmasına sebebiyet vermiştir. Washington'ın Truman Doktrini vasıtasıyla Ortadoğu'daki mevcudiyetini sağlamlaştırması ve bu coğrafyaya konuşlanması, Moskova tarafından tehdit biçiminde değerlendirilerek, adı geçen etkinliğinin azaltılmasına yönelik birtakım bölgesel politikalar ortaya konulmasına yol açmıştır. Soğuk Savaş döneminde Moskova'nın Doğu Akdeniz siyaseti, ilk önce Londra, bunu müteakiben de Washington etkisini azaltacak her girişime destek sunmak temelinde oluşmuştur. Süveyş Krizi sırasında Mısır'a verilen ve Kıbrıs Sorunu'nda solcu Rumların AKEL Partisi'ne sağlanan destek, ilgili siyasetin bir uzantısıdır. Öte yandan, İsrail'in kurulmasına destek verilmesi ve Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği tarafından Suriye ve Irak'a askeri yardım yapılması da bu girişimlere örnek olarak verilebilir. 20. yüzyılın ikinci yarısında Sovyetler Birliği'nin İsrail'e karşı tavrı, Ortadoğu

anlaşmazlığının karmaşık biçimlenmesine ortaklık etmekteydi. ABD İsrail'i, Sovyetler ise Arapları desteklemekteydi. Ancak Moskova ve Washington'ın bölgesel tutumları dikkat çekici farklılıklar barındırmaktaydı. Araplara sunulan desteğe ilaveten, bölgesel siyasetlerde İsrail karşıtlığı mevzubahis olmamaktaydı. Moskova ve Washington arasındaki biricik müşterek nokta ise, Arap-İsrail anlaşmazlığının küresel düzeye geçmesinin engellenmesiydi. Kıbrıs özelinde ise, Rum soluna sunulan destek, BM düzleminde Rum tezlerinin Moskova tarafından onaylanmasına yol açmıştır. Buna ilaveten, Moskova, Johnson Mektubu'nu müteakiben zarar gören Ankara-Washington irtibatlarından istifade ederek, Ankara ile yakınlaşma çabalarını da devam ettirmiştir. Soğuk Savaş süresince, Moskova, adanın var olan durum bağlamında vuku bulabilecek bir ihtilaf sonucunda Doğu Akdeniz'de NATO ittifakının zarar görmesini umut etmiştir.³

Sovyetler Birliği döneminde de Akdeniz'in sıcak sularına yönelik tarihsel alakasını ve bu yönde politikalarını sürdüren Moskova, Sovyetler'in yıkılması ardından yaşanan geçici dağınıklık sürecinin ardından, Vladimir Putin'in Başkanlığında yeniden ayağa kalkma süreci ile beraber Akdeniz'de bir kez daha etkinlik kurma çabası içerisine girmiştir. Son zamanlarda vuku bulan gelişmeler sonucunda, Moskova, bölgesel meselelerin çözüme kavuşturulmasında aktif olma şansına sahip duruma erişmiştir. Rusya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) üzerinde yürüttüğü politika çerçevesinde, Kıbrıs politikasında, sosyalist Rum siyasi partilerini ve Ortodoks inancını ön plana almaktadır. Doğu Akdeniz'le Rusya arasındaki en mühim ülke ise, kuşkusuz, bölgede en uzun kıyı şeridinde sahip olan Türkiye olmaktadır. Bundan ötürü, Rusya bakımından Türkiye sadece bir rakip değil, aynı esnada belirli ölçülerde iş birliği gerçekleştirilmesi gereken önemli ve merkezi bir ülke pozisyonundadır. Türkiye açısından konuya yaklaşıldığında ise; Kafkasya, Balkanlar, Orta Asya ve Karadeniz coğrafyalarında bazı konularda rakip, bazı konularda ise iş birliği içerisinde bulunulan bir ülke olarak, Rusya, dış politikada daima ilk sıralarda gündeme gelmekte ve önemini korumaktadır.⁴

Batı Bloku, Doğu Akdeniz'in Karadeniz ve Ege Denizi ile birlikte Slav-Ortodoks kültürünün kontrolüne geçmesine yönelik alarm halindedir. Söz konusu coğrafyanın jeostratejik avantajlarının Slav-Ortodoks kültürünün kontrolüne geçmesi, stratejik kuvvet çarpanlarının

³ Serdar Kesgin (2018), *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Doğu Akdeniz Güvenliği*, Ankara: Berikan Yayınevi, ss. 299-300.

⁴ A.g.e., s. 301.

bütünüyle dönüşüme uğraması anlamına gelecektir ki, bu coğrafyada Brüksel (Avrupa Birliği) destekli Washington girişimleri, bu ihtimalin somutlaşmasını önleme arayışı olarak kıymetlendirilebilir. Batı Bloku'nun tasarruflarına rağmen, Rusya, bu coğrafyada tarihsel bağlantısı bulunan devletler ile ilişkilerini yoğunlaştırmaktadır. AB ve ABD'nin enerji taşıma rotaları ve deniz ticaret yollarını paylaşmasını kaygıyla izleyen Rusya, Kıbrıs bağlamında Rum tarafına füze ve askeri donanım satarak, iki NATO ülkesini (Türkiye ve Yunanistan) karşı karşıya getirmek suretiyle Akdeniz'de kaybetmiş olduğu saygınlığa Kıbrıs kanalıyla yeniden kavuşmak niyetindedir. Burada ABD'nin temel endişesi ise, Rusya'nın GKRY'de etkisini sağlamlaştırarak adada söz sahibi olmasıdır. Rusya, bir zamanlar Kıbrıs'ın askersizleştirilmesini önceliklendiren bir politika geliştirmiş; fakat bu önerinin samimi bulunmaması ve gerçekliklerden kopuk olmasına ek olarak, ilgili gelişmenin Rusya'nın adı geçen coğrafyada hâkimiyet kurma hedefine yardım edeceği de düşünülmektedir. Kıbrıs Adası'nda İngiliz askeri üsleri varlığını korumaktayken ve mevcut antlaşmalar geçerliliğini sürdürmekteyken, adanın silahsızlandırılması ihtimal dışıdır. Adanın münhasıran kendisinin ve Doğu Akdeniz'in bir rekabet alanı özelliğinde bulunması ve ABD ve NATO'nun operasyonlarında adadan yararlanılmasına sebebiyle, silahsızlandırma fikrinin gerçekleştirilmesi akla yatkın değildir. Bahse konu düzlemde, Rusya'nın son dönemlerde Güney Kıbrıs ile askeri ve ekonomik açılardan yakın ilişkiler tesis etmesi ise, sadece ABD tarafından değil, aynı esnada AB tarafından da kaygıyla izlenmektedir. Rusya, Gazprom kanalıyla Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarına yönelik girişimleri ile AB'yi enerji ablukası altında tutma hedefini korumaktadır.⁵

Sovyetler Birliği ve GKRY arasında Soğuk Savaş zamanında gelişen iyi münasebetler, Sovyetlerin parçalanmasını müteakiben Rusya ile de aynı şekilde sürmüştür. Nitekim 1990'lı yıllardan itibaren, Güney Kıbrıs'a askeri teknoloji ihracatı ve silah ticareti, Rus dış siyasetinin ana unsurlarından birisi olagelmıştır. Rusya ve GKRY arasındaki askeri iş birliği, Mart 1996'da akdedilen “*Askeri İşbirliği Anlaşması*” ve 1999 senesinde bahse konu anlaşmanın devamı olarak akdedilen ek protokol kapsamında yürümüşdür. GKRY'nin Rusya'dan satın aldığı S-300 füzelerinin Türkiye'nin zorlamasıyla Yunanistan'ın Girit adasına konuşlandırılmasının ertesinde,

⁵ Sina Kısacık (2020), “21. Yüzyılda Türk-Rus İlişkilerinin Ege Bölgesi Güvenlik Parametrelerine Olası Yansımalarını Anlamak”, içinde *Ege Jeopolitiği Cilt I* (editörler: Hasret Çomak & Burak Şakir Şeker & Dimitrios Ioannidis), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, ss. 1000-1001.

Kıbrıs'a Yunanistan'dan Rus yapımı silahlar gönderilmiştir. O dönemin Kremlin Sözcüsü Sergei Prihodko'nun 1998 senesinde yaptığı "*Rusya'nın Kıbrıs ile olan askeri-teknik iş birliği Rus dış politikasının ayrılmaz bir parçasıdır*" şeklindeki açıklaması, bir taraftan iş birliğini vurgularken, öte yandan adanın Rusya bakımından içerdiği ehemmiyeti açıkça ortaya koymaktaydı. Ancak 1990'lı yıllar süresince Boris Yeltsin ve onun halefi Vladimir Putin, Kıbrıs'a ziyarette bulunmamışlardır. Kıbrıslı Rum liderler Moskova'ya sürekli ziyarette bulunurlarken, Rusya'dan GKRY'ye yönelik yüksek düzeyli ziyaretler ancak 2000'li yıllardan itibaren vuku bulmuştur.⁶

Uzun yıllar Sovyet istihbarat teşkilatı KGB'de görev yapan Vladimir Putin'in 2000 senesinde Rusya Devlet Başkanı olmasıyla beraber iktisadi ve politik yönlerden ayağa kalkmaya başlayan Rusya Federasyonu, yitirdiği küresel güç pozisyonunu yeniden elde etmek amacıyla dış siyasette çeşitli girişimlerde bulunarak sıfır kilometre politikalar tatbik etmeye başlamıştır. O dönemin GKRY Dışişleri Bakanı Yorgo Yakovu, BM Güvenlik Konseyi'nde gerçekleştirilecek oylamadan bir gün evvel, 20 Nisan 2004'te, Moskova'da, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Lavrov, görüşme ertesi verdiği beyanatta, "*Karşılıklı olarak Kıbrıs meselesi mevzusunda görüş alışverişinde bulduklarını ve meselenin uzlaşma ve BMGK kararları kapsamında çözüme kavuşturulmasını desteklediklerine*" işaret etmiştir. Buna ilaveten, Lavrov, Rusya ve GKRY arasındaki mevcut ve uzun zamandan beridir devam eden dostluk münasebetlerini temel alarak, GKRY'nin AB'ye üyelik perspektifinin değerlendirilerek, hangi Kıbrıs'ın AB'ye üye olarak katılacağına Rusya açısından ehemmiyet arz ettiğinin altını çizmiştir. Sorulan bir soru üzerine ise, Lavrov, ülkesinin veto hakkını kullanacağını önceden ilan ederek, halk oylamasından önce herhangi bir karar verilmesini desteklemediklerini ifade etmiştir.⁷

Söz konusu çerçevede, Washington ve Londra'nın, 24 Nisan'daki halk oylamasından evvel, Kıbrıs Türk ve Rum halklarına Annan Planı'nın tatbiki mevzusunda garanti vermek ve ivedi olarak Rum tarafının güvenlik endişelerini gidermek için adada sıfır kilometre bir BM Barış Gücü oluşturulmasını içeren ve silah ambargosu koyan karar tasarısı, Moskova tarafından veto

⁶ İbrahim Hasanoğlu & Emin Abbasov (2019), "Rusya Federasyonu'nun Akdeniz Politikasında Kıbrıs", içinde *Akdeniz Jeopolitiği Cilt I* (editörler: Hasret Çomak & Burak Şakir Şeker), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, ss. 810-811.

⁷ A.g.e., s. 812.

edilmiştir. Moskova'nın bahse konu tavrı, hem Atina ile tarihsel ve geleneksel ittifak ilişkilerin bir sonucu, hem de adı geçen vetoyla halk oylamasında “Hayır” oyu atma eğilimindeki GKRY'ye açık destek sunulması olarak yorumlanmıştır. O dönem için son 10 senede hiçbir Güvenlik Konseyi karar tasarısına veto koymayan Rusya, Kıbrıs karar tasarısına ret oyu vermesinin sebebini ise, “*Kıbrıs mevzusundaki karar tasarısının halk oyunun neticesi üzerinde etki yaratma tasarrufu biçiminde değerlendirdiği gerekçesiyle vetosunu kullandığı*” biçiminde ifade etmiştir. O dönemde Rusya'nın Birleşmiş Milletler Daimi Temsilci Yardımcısı Gennadi Gatilov, Kıbrıs'taki halk oylamasından üç gün evvel, Londra ve Washington'm işi aceleye getirmek suretiyle karar alınmasını sağlamaya çalıştıklarını ve ilgili tarafların bu plana onay vermesinin ertesinde söz konusu girişimin yapılması gerekliliğini vurgulayarak, “*Moskova'nın ilgili şartlar altında karar tasarısını önümüzdeki dönemlerde uygun şartların vuku bulması halinde çalışmak için veto etmekten başka seçeneğin kalmadığı*” biçiminde ifade etmiştir. Kıbrıs mevzusunda, Londra ve ABD, eskiden bu yana proaktif siyaset yürütmekteydiler. Londra'nın adada askeri üsleri var olup, bu üsler 2003 Irak Savaşı'nda da son derece işlevsel hale gelmişti. Bundan ötürü, Kıbrıs'taki istikrar, herkesten evvel İngiltere ve ABD'nin ilgi alanındaydı. Bu bağlamda, Moskova'nın vetosu, söz konusu iki başkente uyarı özelliğinde olmasına ilaveten, ilgili tasarruf Kremlin'in milletlerarası düzlemde ihmal edilip gözardı edilmesine bir tepki teşkil etmekteydi.

Buna ek olarak, iktisadi açıdan Rusya'ya en fazla yatırımın Güney Kıbrıs'tan kaynaklandığı göz önünde bulundurulursa, o dönemde Moskova'nın vetosunun sebebi daha iyi anlaşılabilir.⁸ Bu çerçevede, İslam Konferansı Örgütü'nün Dışişleri Bakanları Toplantısı'na iştirak maksadıyla Haziran 2004'te İstanbul'a gelen Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, yaptığı açıklamada şu ifadeleri kullanmıştır: “*Uzlaşma arayışının, Kıbrıs'taki hem Rumlar, hem de Türklerin yasal çıkar ve kaygıları dikkate alınarak, gönüllü esasta olması gereğinden hareket ediyoruz. Rusya, Kıbrıs Türklerine mali ve ekonomik yardım yapılması yönündeki adımları destekler. Bu yardımlar, BM'nin Kıbrıs ile ilgili kararlarını ihlal etmeyecek uluslararası mekanizmaların kurulması koşuluyla yapılmalıdır.*”⁹ Lavrov, adı geçen toplantı sırasında, dönemin KKTC Başbakanı

⁸ İbrahim Hasanoğlu & Emin Abbasov (2019), “Rusya Federasyonu'nun Akdeniz Politikasında Kıbrıs”, s. 813.

⁹ Türksam (2004), “Rusya'nın Kıbrıs Politikası Değişiyor”, 21.06.2004, Erişim Tarihi: 20.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.turksam.org/detay/29630-rusyanin-kibris-politikasi-degisiyor>.

Mehmet Ali Talat ve Dışişleri Bakanı Serdar Denktaş ile de görüşmüştür. Daha evvel tüm milletlerarası ortamlarda Kıbrıs'ın Rum tarafına destek sunan kadim Rus dış siyaseti göz önünde bulundurulduğunda, Lavrov'un bahse konu girişim ve beyanatlarının Kremlin'in kısa bir zaman içerisinde dikkat çekici bir tutum değişikliği yaparak, Kıbrıslı Türkler doğrultusunda bir yaklaşım gösterdiğine dönük değerlendirmelerde bulunulmasına sebebiyet verilmiştir. Bundan tam bir sene sonrasında, Haziran 2005'te GKRY'ye bir ziyaret gerçekleştiren Lavrov, burada da İstanbul'dakine benzer beyanları vermiş; ancak mevzubahis beyanlarına Kıbrıs Sorunu'nun çözüme kavuşturulması hususunda Rusya'nın GKRY'nin tutumunu desteklemeyi sürdüreceğini de eklemiştir.

2006 senesinde ise, GKRY Ulusal Muhafız Ordusu Komutanı Konstandinos Bisbikas Moskova'ya ziyarette bulunmuş ve iki ülke arasındaki askeri iş birliğine yeni bir boyut kazandırılmıştır. Ekim 2007'de, Rus Savunma Bakanlığı heyeti, GKRY Ulusal Muhafız Ordusu'nun komuta ettiği "Nikoforos 2007" askeri tatbikatında gözlemcilik yapmıştır. 2009 senesinde ise, GKRY ve Rus Roaboronexport firması arasında 130 milyon dolarlık bir askeri anlaşma yapılmıştır. Söz konusu anlaşma çerçevesinde, GKRY'ye, Rus Savunma Bakanlığı'nın envanterinden 41 parça T-80U türü tank satışı gerçekleştirilmesi ve askeri malzeme ve donanım transferine ilaveten GKRY'li uzmanların Rusya'da eğitim alması öngörülmektedir. Rusya ve GKRY arasındaki ikili ilişkiler bakımından en önemli ziyaretlerden birisi ise Kasım 2008'de o dönemin GKRY Cumhurbaşkanı Dimitris Hristofyas'ın Moskova'ya gerçekleştirdiği ziyaret olacaktır. İlgili ziyaret kapsamında, iki ülke arasında uzun dönemli dostluk ve karşılıklı irtibatların derinleştirilmesini öngören Ortak Bildiri'ye imza atılmıştır. Bahse konu belgenin çalışmamızı ilgilendiren Kıbrıs bölümünde ise, her iki ülkenin de Kıbrıs Sorunu'nun kapsamlı, adil ve kalıcı bir biçimde çözüme kavuşturulmasının BM Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs mevzusundaki 1977 ve 1979 yıllarındaki kararları kapsamında sağlanması gerekliliği vurgulanmıştır. Dönemin Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev, yaptığı açıklamada, ikili görüşmelerde Kıbrıs Sorunu'nun ele alındığını, Moskova'nın bu meseleye BMGK kararları kapsamında adil bir çözüm bulunması girişimlerine bütünüyle destek verdiğini ve Moskova bakımından mühim olan mevzunun dışarıdan bir dayatma yapılmaksızın ada halklarının müşterek

çıkarları doğrultusunda bir çözüme ulaşılması olduğunu söylemiştir.¹⁰ Rusya ile olan ilişkilerinde GKRY açısından tarihsel olarak ifade edilebilecek bir hadise ise, dönemin Devlet Başkanı Medvedev tarafından GKRY'ye yapılan ziyaret olacaktır. Çok farklı alanlarda iş birliği anlaşmalarının ve ortak eylem planlarının ortaya koyulduğu bu ziyaret esnasında, iki taraf, uluslararası mevzularda uyum içerisinde çalışacaklarını bir kez daha ilan etmişlerdir.¹¹ Buna ilaveten, Medvedev, Kıbrıs Sorunu hususunda Rusya'nın pozisyonunda herhangi bir değişiklik olmadığını, "iki toplumlu tek egemen devlet" ilkesini savunmayı sürdürdüklerini ve bununla ilgili olarak çalışmalarını sürdüreceklerine işaret ederek, Rusya'nın Türkiye ile gelişmekte olan irtibatlarının Rusya-GKRY irtibatlarının üzerinde menfi bir etki yaratmayacağına vurgu yapmış ve GKRY'ye bu mevzuda garanti vermiştir.

Ukrayna Krizi'nin vuku bulmasının ertesinde, Rusya'ya karşı tatbik edilen uluslararası yaptırımlar ertesinde 2013 senesi itibarıyla Rusya'ya yatırım gerçekleştiren ülkeler içerisinde 5. basamakta bulunan GKRY, 2014 senesinde ise birinciliğe yükselmiştir. AB ülkelerinin adı geçen yaptırım kararlarına iştirakine karşın, o zaman iktisadi bunalım içerisinde olan GKRY'nin 2014 senesinde Rusya Federasyonu'na yönelik toplam yatırım miktarı 12,049 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.¹² İki ülke arasındaki ticaret hacmi, 2013 senesi itibarıyla takriben 2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir ki, mevzubahis rakam, toplam Rus dış ticaret hacminin yüzde 0,2'sine karşılık gelmiştir. Ancak ikili ticaret hacmi Rusya bakımından son derece ufak olsa da, Rusya'ya gerçekleştirilen yabancı yatırımlarda, GKRY, her zaman ilk sıralarda kendisine yer bulmuştur.¹³ 2011 senesinde ekonomik bunalım yaşamasını müteakiben, GKRY, üyesi bulunduğu Avrupa Birliği'nden kredi talep etmeyerek, 2016 senesinden başlayarak ödenmek üzere Rusya'dan¹⁴ pazar fiyatları ile mukayese edildiğinde daha az bir oran olan yüzde 4,5 ile 2,5 milyar avro borç

¹⁰ İbrahim Hasanoglu & Emin Abbasov (2019), "Rusya Federasyonu'nun Akdeniz Politikasında Kıbrıs", s. 814.

¹¹ *The San Diego Union Tribune* (2010), "Russian president begins first-ever Cyprus visit", 07.10.2010, Erişim Tarihi: 08.07.2019, Erişim Adresi: <https://www.sandiegouniontribune.com/sdut-russian-president-begins-first-ever-cyprus-visit-2010oct07-story.html>.

¹² Sina Kısacık (2020), "21. Yüzyılda Türk-Rus İlişkilerinin Ege Bölgesi Güvenlik Parametrelerine Olası Yansımalarını Anlamak", s. 1001.

¹³ İbrahim Hasanoglu & Emin Abbasov (2019), "Rusya Federasyonu'nun Akdeniz Politikasında Kıbrıs", s. 815.

¹⁴ Dan Bilefsky (2012), "For Rescue Line, Cyprus Prefers a Russian Loan", *The New York Times*, 18.06.2012, Erişim Tarihi: 09.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2012/06/19/world/europe/cyprus-counts-on-its-close-ties-to-russia.html>.

almayı tercih etmiştir.¹⁵ Şubat 2015'te ise, Batı Bloku tarafından büyük bir sürpriz olarak kıymetlendirilen Rusya ve GKRY arasında Limasol Limanı ve BAF Hava Üssü'nden yararlanılmasını öngören bir mutabakata varılmıştır. Böylece, Moskova, o dönem henüz Suriye'ye askerî güçlerini yollamadan evvel Doğu Akdeniz'deki askerî mevcudiyetini sağlamlaştırma çabasında bulunmuştur.¹⁶

Mart 2015'te ise, Limasol'da yapılan bir toplantıda, GKRY Enerji Bakanı Georgios Lakkotrypis, Rus enerji firmalarını GKRY'de doğalgaz boru hatları ve altyapı sektörlerinin geliştirilmesi amacıyla yatırımlar gerçekleştirmesi için ülkesine davet etmiştir. Buna ilaveten, 2012'de yapılan ihalelerin neticesinde 9. parselin lisansı Rus Novatek ve Fransız TOTAL şirketler birliğine verilmesine karşın, kısa süre sonra bu ihale iptal edilmiştir. 2013 senesinde ise, GKRY'nin tekrardan ekonomik bunalım yaşadığı bir dönemde, Brüksel ve Moskova¹⁷ tarafından GKRY'ye iki farklı teklif yapılmıştır. AB'nin yaptığı öneride, sağlayacağı mali yardıma karşılık olarak GKRY bankalarından bulunan mevduat hesaplarından sağladığı kredi ödenmesi niyetiyle garanti talep edilirken, Rus Gazprom şirketi de sağlayacağı finansman karşılığında GKRY'nin kontrolündeki sahalarda doğalgaz arama ve çıkarma müsaadelerinin bahşedilmesini istemiştir. GKRY bankalarında Rus iş insanlarına ait 30 milyar dolar nakit paranın mevcudiyeti dikkate alınır¹⁸, aslında AB'nin bu Rus hesaplarından da temin edeceği kredi karşılığında ödeme alması planlanmıştır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, adı geçen öneriyi “*adil olmayan, profesyonellik dışı ve riskli*” biçiminde nitelendirmiştir.¹⁹ Dünyanın en muazzam enerji rezervlerini denetiminde bulunduran Rusya'nın kendisine hedef olarak belirlediği bölgelerden birisi de GKRY'dir. Buradan bakıldığında, GKRY'nin enerji kaynaklarından üretim yapılması ve

¹⁵ Reuters (2019), “Cyprus says pays off 2011 Russian debt”, 02.09.2019, Erişim Tarihi: 09.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/cyprus-russia-loans-idUSL5N25T324>.

¹⁶ Georgi Gotev (2015), “Cyprus to give access to its ports, airstrips to Russian military”, *Euractiv*, 10.02.2015, Erişim Tarihi: 09.07.2015, Erişim Adresi: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/cyprus-to-give-access-to-its-ports-airstrips-to-russian-military/>; *Deutsche Welle* (2015), “Russia and Cyprus sign military deal for Mediterranean ports”, 26.02.2015, Erişim Tarihi: 09.07.2015, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/en/russia-and-cyprus-sign-military-deal-for-mediterranean-ports/a-18282114>.

¹⁷ Michael Peel (2020), “Moscow on the Med: Cyprus and its Russians”, *The Financial Times*, 15.05.2020, Erişim Tarihi: 09.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.ft.com/content/67918012-9403-11ea-abcd-371e24b679ed>.

¹⁸ Emily Young (2013), “Russian money in Cyprus: Why is there so much?”, *BBC*, 18.03.2013, Erişim Tarihi: 09.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/business-21831943>.

¹⁹ Antonia Oprita (2013), “Why Russia won't do 'whatever it takes' for Cyprus”, *Global Markets*, 20.03.2013, Erişim Tarihi: 09.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.globalcapital.com/article/yvvr9156187h/why-russia-wont-do-whatever-it-takes-for-cyprus>.

dünya pazarlarına sunulması konusunda Rus firmaları da ciddi roller üstlenmeye çabalamaktadırlar. Bu kapsamda ele alındığında, GKRY'nin Rusya'ya bahsettiği üs kullanma ayrıcalığından dolayı, Moskova'nın Doğu Akdeniz'deki mevcudiyetinin stratejik boyutu çok önemli bir hale gelmiştir. Kıbrıs Adası'nın civarına yapılması düşünülen dikkat çekici bütün boru hatlarının üstünde Rus savaş gemilerince devriye gerçekleştirilmesine ek olarak, Rus hava kuvvetleri tarafından sortiler de yapılmaktadır.²⁰

İlgili düzlemde altı çizilmesi bir konu ise, Rusya tarafından Kıbrıs Adası'nın kıta sahanlığı ve doğal kaynakları üzerinde GKRY'nin egemenlik iddialarının istekli bir biçimde desteklenmesidir. 2011 senesinde Türkiye ve Rusya arasında Suriye ve Kırım merkezli anlaşmazlıklar yokken ve Türkiye ile GKRY arasında deniz yetkilendirme alanları konusunda ciddi tartışmalar bulunmazken bile, Rusya, bir grup savaş gemisini -ki bunlardan birisi Amiral Kuznetsov uçak gemisidir- Kıbrıs Adası açıklarına GKRY'yi desteklemek maksadıyla göndermiştir. Rusya'nın bu politikası, GKRY tarafından Türkiye'den gelen tehditlere karşı bir güvenlik unsuru olarak kıymetlendirilerek memnuniyetle karşılanmıştır. Adı geçen Rus desteği, İsrail ve Yunanistan tarafından da tartışmasız olarak çok değerli görülmüştür. Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki tek deniz üssü Suriye'nin Tartus şehrinde konumlanmaktadır. Suriye'de devam eden iç savaş ve Rusya'nın yakın bir müttefiki olarak Beşar Esad rejiminin geleceğine yönelik tartışmalar ise, Moskova açısından GKRY'nin stratejik önemini daha da arttırmıştır. Uzun diplomatik görüşmeler sonucunda, Rusya ile GKRY, Şubat 2015'te ilkinin ikincisinin limanlarından istifade etmesine izin verilmesine yönelik bir askeri anlaşma imzalamışlardır. Buna karşılık olarak, Rusya, 2011 senesinde GKRY'ye verdiği 2,5 milyar avroluk yardımı ödemesini yeniden yapılandırmıştır. Buna ek olarak, dönemin GKRY Devlet Başkanı Nikos Anastasiadis (Anastasiades), gerçekleştirdiği bir Moskova ziyaretinde AB'nin Rusya'ya yönelik yaptırımlarına karşı çıkmıştır ki, bu ziyaret esnasında ilgili askeri anlaşma imzalanmış ve iki devlet arasında askeri iş birliğinin artırılması garantisi verilmiştir.²¹

²⁰ Sina Kısacık (2020), "21. Yüzyılda Türk-Rus İlişkilerinin Ege Bölgesi Güvenlik Parametrelerine Olası Yansımalarını Anlamak", ss. 1001-1002.

²¹ Ozan Örmeci & Sina Kısacık (2020), "Cutting the Gordian Knot: Turkish Foreign Policy Towards Cyprus During AK Party Era (2002–2020)", *Studia I Analizy Nauk O Polityce (Studies and Analyses of Political Science)*, 1(1), ss. 51-52.

Rusya, Kıbrıs Adası'nda, Rus taraftarı olmasa da en azından bağımsız veya tarafsız bir hükümetin mevcudiyetini tercih etmektedir. Moskova tarafından söz konusu ada bir NATO üssü biçiminde algılanmakta ve bundan ötürü adanın bağımsızlığı talep edilmektedir. Bununla birlikte ele alındığında, Moskova'nın Suriye krizi ile bölgedeki üssünü kaybetme endişesi, Moskova'yı Akdeniz'de yeni bir üs elde etmeye yöneltmiştir. Tam da mevzubahis gelişme noktasında, avro krizi esnasında iktisadi sorunlar tecrübe eden ve bir nevi kurtarıcı arayışında bulunan GKRY ön plana çıkmıştır. AB ülkelerince Rusya ile devam ettirdiği ve son dönemde de gittikçe güçlendirdiği yakın münasebetlerinden ötürü sürekli eleştiriye tabi tutulan o dönemin GKRY lideri Dmitris Hristofyas, bu eleştirilere karşı şu cevabı vermiştir: “Rusya, Kıbrıs'ta hiçbir koşul öne sürmüyor. Kıbrıs, gerek Akdeniz ülkesi olarak, gerekse Hıristiyan Ortodoksların çoğunlukta olduğu bir ülke olarak, Rusya ile sıkı kültürel bağlara sahiptir. Dahası, Rusya bir düşman değil, AB'nin ortağıdır. Biz ekonomik krize karşı elimizdeki tüm imkânları kullanmaya çalışıyoruz. Rusya'yla ilişkimiz hem Kıbrıs, hem AB, hem de komşuluk politikası açısından faydalıdır.”²² Konunun uzmanlarınca, tüm bu gelişmeler, Rusya'nın sağlayacağı kredilere karşılık olarak askeri iş birliğini sağlamlaştırma girişimi biçiminde görülmüştür ki, iki ülke arasında imza atılacak bir askeri anlaşmayla Kremlin'in takriben 20 sene sonrasında yeniden bir AB ülkesinde askeri mevcudiyet bulunduracağını altı çizilmiştir.²³

Ancak dönemin GKRY Dışişleri ve Savunma Bakanlarının Moskova'ya gerçekleştirdikleri ziyaretler esnasında Rusya'nın Doğu Akdeniz'de konuşlu Rus donanmasına ikmal desteği verildiği Limasol Limanı'na ilaveten Rus savaş uçaklarının da Baf şehrindeki Andreas Papandreu Hava Üssü'nden istifade etme talebinde bulunduğuna yönelik haberler ve analizler basında yer alsa da, Moskova²⁴, GKRY'den askeri üs talebinde bulunduğu iddialarının doğru olmadığını vurgulamıştır. Bir Rus askeri yetkilisince Rus Haber Ajansı *Interfaks*'a verilen beyanatta, Rusya'nın Akdeniz'de Kıbrıs Adası bağlamında sürekli bir askeri üs gereksiniminin bulunmadığı vurgulanarak, şu hususun altı çizilmiştir: “Bölgede Rus askeri gücü olmadığı için kalıcı bir üsse

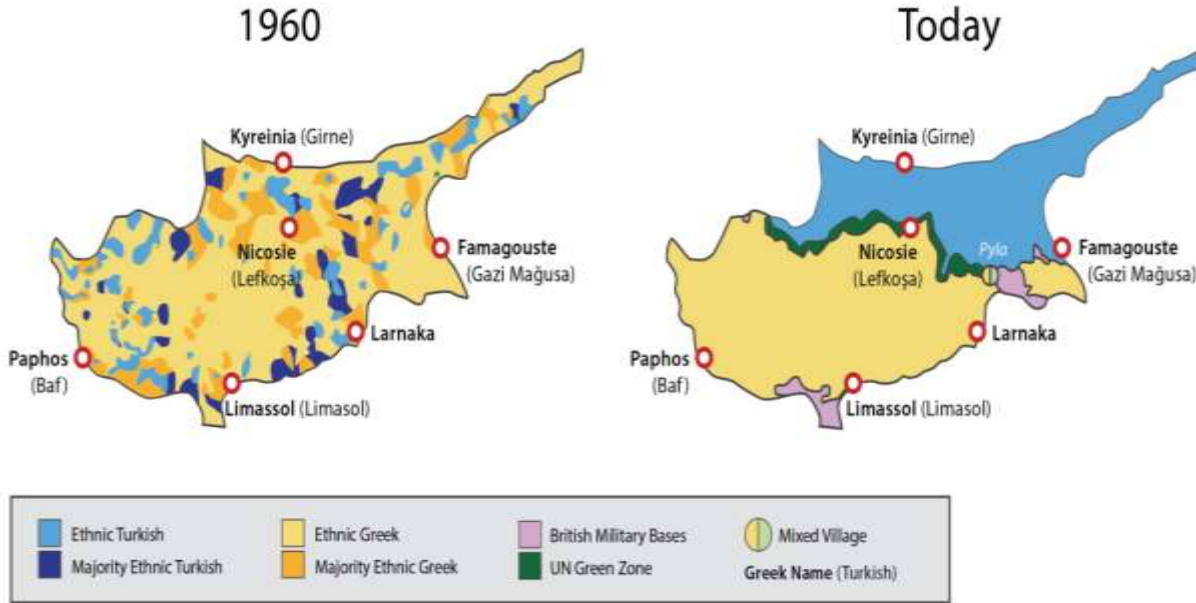
²² DW Türkçe (2012), “Hristofyas Strasbourg'da Ankara'yı eleştirdi”, 04.07.2012, Erişim Tarihi: 20.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/tr/h%C4%B1ristofyas-strasbourgda-ankaray%C4%B1-ele%C5%9Ftirdi/a-16072891>.

²³ İbrahim Hasanoglu & Emin Abbasov (2019), “Rusya Federasyonu'nun Akdeniz Politikasında Kıbrıs”, s. 816.

²⁴ Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki güncel politikaları hakkındaki detaylı bir çalışma için bakınız; Paul Stronski (2021), “A Difficult Balancing Act: Russia's Role in the Eastern Mediterranean”, Carnegie Endowment for International Peace, 28.06.2021, Erişim Tarihi: 09.07.2021, Erişim Adresi: https://carnegieendowment.org/files/Stronski_RussiaEastMed_final1.pdf.

de Kıbrıs'ta ihtiyaç yok.” Söz konusu askeri yetkiliye göre, Suriye’de vuku bulan gelişmeler kapsamında bölgedeki Rus vatandaşlarının tahliyesi ihtiyacının doğması durumunda geçici olarak yararlanılabilecek bir alanın görülmüş olabileceği belirtilmiştir.²⁵ Ancak 10 Ocak 2014 tarihinde GKRY Bakanlar Kurulu’nca Rus uçaklarının Andreas Papandreu Hava Üssü’nden yaralanmasını içeren Savunma Bakanlığı’nın taslak önerisi kabul edilmiştir. Şubat 2014’te ise, Rusya’nın Büyük Petro isimli kruvazörü Limasol Limanı’na demirlemiş, GKRY Savunma Bakanı Fotis Fotiu da Rus filosunun en kuvvetli savaş gemisine ziyarette bulunmuştur. Savaş gemilerinin adaya gelmesinin politik ve iktisadi yönlerden yararlarına dikkat çeken Fotiu, bahse konu türdeki ziyaretlerin GKRY’yi bölgede barış ve istikrar unsuru haline getirdiğini vurgulamıştır. Buna ek olarak, Fotiu, GKRY’nin politik getirilere ilaveten Limasol Limanı’dan yabancı ülkelerin savaş gemilerince yararlanılmasından ciddi iktisadi getiriler sağladığının altını çizmiştir.²⁶

Harita I: 1960 senesinden günümüze Kıbrıs Adası’nın durumu²⁷



²⁵ Elena Holodny (2015), “Russia reportedly getting military bases in an EU state”, *Business Insider*, 08.02.2015, Erişim Tarihi: 09.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.businessinsider.com/russia-military-agreement-in-cyprus-2015-2>.

²⁶ İbrahim Hasanoglu & Emin Abbasov (2019), “Rusya Federasyonu’nun Akdeniz Politikasında Kıbrıs”, ss. 816-817.

²⁷ Turkish Heritage Organization, “The Cyprus Dispute At A Glance, Erişim Tarihi: 21.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.turkheritage.org/en/publications/factsheets/issue-briefs/the-cyprus-dispute-at-a-glance-3300>,

2. Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Ana Unsurları

Kıbrıs Adası, Türkiye bakımından dört değişik düzlemde son derece mühim bir coğrafi alandır. Öncelikle, Kıbrıs, 1571-1914 arasındaki dönemde Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında bulunmuş ve bu zaman aralığında adadaki Türk mevcudiyeti sağlamlaştırılarak, Kıbrıslı Türkler ve Türkiye arasındaki bağlar dolayısıyla Türkiye'nin Kıbrıs üzerindeki etkisi sabit bir değişken haline getirilmiştir. İkincisi, 1960 senesinde tesis edilen Kıbrıs Cumhuriyeti ile ada üzerinde Türkiye haricindeki öteki garantör devletleri durumundaki Birleşik Krallık (İngiltere) ve Yunanistan'ın bir hayli uzağında konumlanan Kıbrıs, Türkiye'nin ise çok yakınındadır. Bundan ötürü, batmayan bir uçak gemisi biçiminde nitelendirilen Kıbrıs'ın stratejik düzlemde Türkiye için büyük bir öneme sahip olduğu yadsınamaz. Üçüncü husus olarak, Kıbrıs, Ege ve Akdeniz'deki Türk-Yunan dengesi bağlamında da çok mühim bir mevzu ve aynı esnada bir psikolojik meseledir. Gökçeada ve Bozcaada haricinde bütün Ege adalarını Yunanistan'a bırakmış olan Türkiye, bundan hareketle Kıbrıs mevzusunda büyük bir hassasiyete sahiptir. Dördüncü husus ise, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda verilen şehitlerden ötürü, Türkiye için mevzu aynı zamanda bir de duygusal boyut içermektedir. Bu düzlemde, Türkler açısından Kıbrıs “*yavru vatan*”, Kıbrıslı Türkler açısından ise Türkiye “*anavatan*” hüviyetindedir.

Bahse konu düzlemde ele alındığında, Türkiye'nin Kıbrıs siyaseti dört değişik dönemde incelenebilir. “*Statüko ve Güç Dengesi*” olarak tanımlanan 1923-1954 arasındaki dönem, Kıbrıs'ta İngiliz sömürge idaresi altında mevcut durumun sürdüğü ve Ankara'nın bu kuvvet dengesini değiştirmek için ciddi bir politika gücünün bulunmadığı dönemdir. Anadolu'da Mustafa Kemal Atatürk'ün çağdaş bir ulus-devlet oluşturma modelinin tatbik edildiği bahse konu zaman zarfında, Türkiye, “*Yurtta barış, dünyada barış*” düsturuyla vücut bulan milletlerarası hukuk ve dengelere saygı gösteren bir siyaset icra etmiş ve Kıbrıs'ta herhangi bir hak talebinde bulunmamıştır. Hatta Mustafa Kemal Atatürk, ilgili dönemde Kıbrıs'taki İngiliz sömürge idaresinden hoşnutsuzluk duyan birtakım Kıbrıslı Türkleri Türkiye'ye davet ederek, onlara toprak önerisinde bile bulunmuştur. Göreceli olarak barışçıl geçen bu dönem, 1950'li yıllardan

başlayarak Kıbrıslı Rumların Yunanistan’la birleşme doğrultusundaki (Enosis) proaktif siyasetlerinden ötürü bozulmaya başlamıştır.²⁸

1954-1974 senelerini içeren ikinci dönem ise, “*pasif aktivizm*” olarak adlandırılan ve Türkiye’nin değişik hükümetler zamanında istikrarlı bir biçimde Kıbrıslı Türklere destek sunduğu ve 1959 Londra-Zürih Antlaşmaları ile 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti’nin garantör devletlerinden birisi olmayı gerçekleştirdiği dönemdir. Fakat ilgili zaman zarfında Türkiye’nin tatbik ettiği aktif Kıbrıs siyaseti daha ziyade pasif seviyede ve ana muhteviyatı itibarıyla büyük güçlerin desteğine yaslanmak şeklinde cereyan etmiştir. Nitekim Kıbrıs’ta Yunanistan’ın yardımıyla vücut bulmaya başlayan ve adanın Yunanistan ile birleştirilmesi demek olan “*Enosis*” fikri ve EOKA terörüne karşılık olarak, Türkiye, ilgili zaman zarfında İngiltere’nin yardımıyla birtakım siyasetler yürütmeye çalışmış; fakat müttefik ABD’nin Türkiye’yi zor durumda bırakan 1964 Johnson Mektubu ertesinde Kıbrıslı Türklere gizlice sağlanan yardımlar ve 1967 senesinde Rum saldırganlığını durdurmak amacıyla Kıbrıs’ın üstünde Türk savaş uçaklarının uçurulması benzeri girişimlerle yetinilebilmiştir. İlgili zaman aralığının “*pasif aktivizm*” biçiminde isimlendirilmesinin temel nedeni ise, Türkiye’nin edilgen siyasalarla bile olsa Kıbrıs’taki mevcut durumu Kıbrıs Türkleri ve kendisinin lehine döndürme girişiminde bulunmasında göreceli olarak başarı kaydetmesidir.²⁹

1974-2002 yılları arasında dönem ise üçüncü evre olarak kabul edilmiş ve “*aktif pasifizm*” biçiminde tanımlanmıştır. Bu dönemde, Türkiye, Londra-Zürih Antlaşmaları’nın kendisine bahsettiği garantörlük hakları çerçevesinde Kıbrıs Barış Harekâtı ile 1974 yılında adaya müdahalede bulunarak, Kıbrıslı Türkleri Rum mezaliminden kurtarmış ve 1975 senesinde Kıbrıs Türk Federe Devleti ve 1983 senesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) kurulmasına destek sunarak, adada yaşayan Türklerin devletleşmesine ön ayak olmuştur. İlgili zaman aralığının “*aktif pasifizm*” biçiminde nitelendirilmesinin ana nedeni ise, kâğıt üstünde Kıbrıs Türk Federe Devleti ve KKTC’nin ilanı benzeri girişimlere rağmen, Türkiye ve KKTC’nin

²⁸ Hüseyin Işıksal (2015), “Four Stages of Turkish Position in Cyprus: The Elements of Continuity and Change”, içinde *Turkish Foreign Policy in the New Millennium* (editörler: Ozan Örmeci & Hüseyin Işıksal), Frankfurt am Main: Peter Lang, ss. 297-298; Ozan Örmeci & Sina Kısacık (2019), “2002-2017 Döneminde Kıbrıs Sorunu ve Türk Dış Politikası: Gordion Düğümü Henüz Çözülemedi”, içinde *Türk Dış Politikası (2000’li Yıllar) Cilt III: 2000’den 2018’e kadar Alanlar ve Konular* (editörler: Serkan Kekevi & Ömer Kurtbağ), Ankara: Berikan Yayınevi, ss. 51-52.

²⁹ Ozan Örmeci & Sina Kısacık (2019), “2002-2017 Döneminde Kıbrıs Sorunu ve Türk Dış Politikası: Gordion Düğümü Henüz Çözülemedi”, s. 52.

Kıbrıs Sorunu'nda sürekli olarak iki toplum ve iki bölgeli federal çözüme destek vermeyi sürdürmesi ve Yunanistan-GKRY ikilisinin tersine milletlerarası ortamlarda proaktif siyasalar icra edememesidir. Ancak bu çerçevede, Yunanistan, AB üyesi haline gelerek Türkiye karşısında çok avantajlı bir durum elde etmiş ve ilgili üstünlüğünden Türkiye'ye karşı iyi bir biçimde faydalanarak, GKRY'nin de zaman içinde AB üyeliğini gerçekleştirmesine yardımcı olmuştur. Türkiye'ye bakıldığında ise, 1983 senesinde KKTC'nin ilanı ertesinde -Bangladeş'in kısa süreli tanıma kararı haricinde- hiçbir somut başarı sağlayamamıştır. İlgili dönemde Türk politikacılar ve devlet adamları, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ile Kıbrıs Sorunu'nun çözüme kavuşturulduğunu ve adada herhangi bir meselenin bulunmadığını savunmuşlardır. Aynı dönem içerisinde Türk politikacılar ülke içerisine yönelik milliyetçi mesajlar vermelerine karşın, Türkiye ve KKTC'yi birleştirmeye yönelik önemli bir adım da atmamışlardır. Hatta bu bağlamda, KKTC'nin dünyadaki tanınırlığı mevzusundaki çalışmalar bile çok sınırlı düzeyde olmuştur. Netice olarak, özellikle 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ertesinde, Türkiye, Kıbrıs Sorunu'nu bir nevi soğumaya alarak, var olan durumu (statükoyu) koruma doğrultusunda siyasalar yürütmeye başlamıştır.³⁰

2002 senesinden itibaren ise, Türkiye'nin Kıbrıs siyaseti “*aktif aktivizm*” halini almıştır. Bir başka deyişle, 2002 senesinde göreve gelen ilk AK Parti hükümetinden başlamak suretiyle, Türkiye, Kıbrıs Sorunu'nun çözüme kavuşturulmasına yönelik proaktif siyasalar ortaya koymaya başlamıştır. İlgili çerçevede, ilk olarak Annan Planı'na destek sunarak kalıpları kıran ve ezberleri bozan Türkiye, bunu müteakiben Mehmet Ali Talat-Dimitris Hıristofyas, Derviş Eroğlu-Nikos Anastasiades ve Mustafa Akıncı-Nikos Anastasiades arasında yapılan Kıbrıs görüşmelerine de kuvvetli destek vermiştir. AK Parti hükümetlerince Kıbrıs mevzusundaki aktivizmin ana amacı ve yürütücü kuvveti, yarım yüzyılı geçkin bir zamandır süren söz konusu meseleyi bütünüyle gündemden çıkarmak ve Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin önündeki ciddi bir engeli kaldırarak, böylelikle Türkiye'yi modern demokrasiler blokunun bir üyesi haline getirmek olmuştur. AK Parti'nin 3 Kasım 2002 genel seçimlerinin ardından başlayan ve hâlihazırda süren iktidarı döneminde Türkiye'nin Kıbrıs siyasetinde ilkesel düzlemde önemli değişiklikler yaşanmamışsa da, söylemlerde ve uygulamalarda önemli farklılıklar tecrübe edilmiştir. İlgili durum, değişik Dışişleri Bakanları ve hükümetlerin değişen politik tutumları kadar, bölgesel ve milletlerarası

³⁰ Ozan Örmeci & Sina Kısacık (2019), “2002-2017 Döneminde Kıbrıs Sorunu ve Türk Dış Politikası: Gordion Düşümü Henüz Çözülemedi”, ss. 52-53.

gelişmelerden de ileri gelmiştir. Nitekim AK Parti iktidarının önceki iktidarlara mukayese edildiğinde en önde gelen farklılığı, Kıbrıs Sorunu'nun çözüme kavuşturulması yönündeki vurgulamaların ve elle tutulur ve gözle görülür siyasaaların AB tam üyeliği hedefi çerçevesinde sağlaştırmış olmasıdır.³¹ Bu bağlamda en önemli veri ise kuşkusuz 2004 Annan Planı referandumu olmuştur.

24 Nisan 2004 tarihinde yapılan halk oylamasında Kıbrıslı Türkler yüzde 64,9 ile plana (Annan Planı) “*evet*” oyu verirken, Kıbrıslı Rumlar yüzde 75,8 ile “*hayır*” oyu vermiştir. AB tarafından, adada 1 Mayıs 2004 tarihinden evvel bir çözüme varılamasa bile Kıbrıs'ın AB üyeliğinin kesin olduğunun garanti edilmesinden ötürü, Türk tarafında elde edilen oy oranı herhangi bir müspet neticeye yol açmamış ve Kıbrıs, 1 Mayıs 2004 tarihi itibarıyla AB üyesi olmuştur. Bahse konu andan bu yana da, Türkiye'nin Gümrük Birliği'ni yeni 10 üyeye genişletmesi Türkiye-AB ilişkilerinde bir sorun oluşturmuştur. 29 Temmuz 2005 tarihinde Ankara Anlaşması'nı yeni üyelere genişleten Ek Protokol'ün Türkiye, AB dönem başkanlığı ve AB Komisyonu arasında imzalanmasının ertesinde, Türkiye, bahse konu protokolün hiçbir biçimde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tanındığı manasında olmadığını açıklamış, Brüksel ise protokolün tam ve ayırım olmaksızın tatbiki yönelik beyanda bulunmuştur. Fakat Ankara, deniz ve havalimanlarını - Kıbrıslı Türklere karşı tatbik edilen ambargo Brüksel tarafından ortadan kaldırılmadığı müddetçe- Güney Kıbrıslı deniz ve hava taşıtlarının kullanımına açmayı kabul etmemiştir. 2007, 2008, 2009 ve 2010 senelerinde Türkiye'nin AB'ye tam üyelik süreci bağlamında birtakım başlıklar görüşmelere açılmış olsa da, bunlar herhangi bir netice vermemiş ve Kıbrıs, meselelerin temelindeki konumunu korumuştur. Bu çerçevede, Türkiye bakımından ele alındığında, 2004 senesinden bugüne kadar uzanan zaman zarfında aslında Güney Kıbrıs'ın üyeliğinin yarattığı neticelerden ötürü AB ile irtibatlarda durağanlık yaşanmakta; fakat yine de bütünüyle askıya alınmamış bir katılım sürecinin devam ettiği görülmektedir.³²

AK Parti iktidarı zamanında Türkiye'nin Kıbrıs siyasetinin temel bileşenlerini şöyle ifade etmek mümkündür: Türkiye Cumhuriyeti namına görev üstlenen üst kademe devlet yetkilileri, 2002-2017 döneminde uluslararası görüşmelerde sürekli olarak Kıbrıs Sorunu'nun barışçıl yöntemlerle

³¹ A.g.e., ss. 53-57.

³² Didem Ekinci-Sarıer (2016), “Avrupa Birliği Çerçevesinde Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, içinde *Mavi Elma: Türkiye-Avrupa İlişkileri* (editörler: Ozan Örmeci & Hüseyin Işıksal), Ankara: Gazi Kitabevi, ss. 251-253.

çözümüne kavuşturulması tezini müdafaa etmişlerdir. Üst kademe hiçbir Türk diplomat ve politikacı, milletlerarası toplantılar esnasında bunun zıttı doğrultusunda herhangi bir beyanat vermemişlerdir. İlgili durum, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nı yapan dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in "*İnsanlığa ve barışa büyük bir hizmette bulunmuş olacağımıza inanıyoruz. Öyle umarım ki, kuvvetlerimize ateş açılmaz ve kanlı bir çatışmaya yol açılmaz. Biz aslında savaş için değil, barış için ve yalnız Türklere değil, Rumlara da barış getirmek için Ada'ya gidiyoruz.*" beyanlarıyla tarihe geçmiş olan Kıbrıs siyasetiyle ve Türkiye'nin garantörlük haklarıyla da uyumluluk arz etmektedir. Fakat ülke içerisindeki kamuoyuna verilen mesajlar, doğal olarak ilgili zamanda da farklılık içermiş ve daha milliyetçi İslami tonlar barındırmıştır. Buna ilaveten, 2017 senesindeki Crans-Montana görüşmelerinin de başarısızlıkla sonuçlanması sonrasında, 2018 senesinden itibaren ilgili mevzuda daha kapsamlı ve önemli dönüşümler vuku bulabileceği olasılığı çok yüksek olarak görülmüştür.³³

AK Parti'nin 2002-2017 zaman aralığında tatbik ettiği Kıbrıs siyasetinin önceki Cumhuriyet hükümetlerinden temel farklılığı, meselenin çözüme kavuşturulması hususunda daha cesur, kararlı, proaktif ve risk alan tutumları ortaya koyabilmesi olmuştur. Bu durum, AK Parti Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın cesur liderliği ve İslamcı gelenekten gelmesi sebebiyle geçmiş dönemlerde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin vesayetçi unsurlarıyla farklı sorunlar tecrübe eden partinin sivil demokrasi hususundaki sağlam iradesinden kaynaklanmaktadır. Buna ek olarak, Kıbrıs Sorunu'ndaki kuvvetli çözüm niyeti, AK Parti'nin ivedi olarak ilk senelerinde Türk Dış Politikası'nın ana unsuru olan ve Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu tarafından geliştirilen "*komşularla sıfır sorun*" düsturuyla da uyumluluk arz etmiştir. Türkiye, bunların yanında, 2002-2017 döneminde KKTC'deki iktisadi etkinliğini de arttırarak, Barış Suyu Projesi (KKTC Su Temin Projesi) benzeri büyük ölçekli yatırımlar, inşaat alanında gerçekleştirilen atılımlar ve gittikçe yükselen iktisadi etkinliğiyle "*KKTC'nin anavatanından ziyade IMF'si*" haline dönüşmüştür. Türkiye, 1986 senesinden bu yana KKTC ile gerçekleştirilen iktisadi protokoller çerçevesinde KKTC'nin iktisadi sisteminin yönünü çizmekte ve 2006 senesinden bu yana AK Parti tarafından tatbik edilen IMF benzeri sistem kapsamında tahsis edilen paraların nerelere harcandığını da yakından izlemektedir. Buna ek olarak, Türkiyeli

³³ Ozan Örmeci & Sina Kısacık (2019), "2002-2017 Döneminde Kıbrıs Sorunu ve Türk Dış Politikası: Gordion Düğümü Henüz Çözülemedi", s. 57.

yatırımcılar, Türklerin en popüler tatil merkezlerinden birisi konumundaki KKTC’de otelcilik, kumarhanecilik, eğlence-gece hayatı ve son olarak da üniversite ve eğitim kurumları manasında son derece önemli yatırımlara imza atmışlardır. Sonuçta, politik düzlemde olmasa da, iktisadi bağlamda Türkiye-KKTC bütünleşmesi her geçen sene daha da artış kaydetmektedir.³⁴

Türkiye’nin Kıbrıs siyasetinde soydaş Kıbrıslı Türklerin güvenliği için olan insani ve duygusal yaklaşım ve KKTC’ye yönelik iktisadi çıkarlara ilaveten, Doğu Akdeniz güvenliği ve açık denizlere erişim fırsatı benzeri stratejik unsurlar da etkili olmaktadır. Adı geçen kapsamda geleneksel şekilde Türkiye’deki güvenlikçi çevreler Kıbrıs’ta çözüme muhalefet ederken, liberal çevreler ise çözüm taraftarıdır. 2002-2017 dönemini Kıbrıs siyaseti açısından ele aldığımızda; şüphesiz Türkiye’nin AB tam üyeliği hedefinin ziyadesiyle ön planda ve Kıbrıs Sorunu’na yönelik çözüm beklentilerinin bir hayli fazla olduğu 2002-2004 zaman aralığını öteki senelerden farklı değerlendirmek şarttır. Öteki dönemler ise; AB üyelik hedefinde düşüş yaşandığı ve Brüksel ile irtibatların Kıbrıs Sorunu’nun da etkisiyle bozulmaya başladığı 2004-2009 dönemi, Arap Ayaklanmaları (Arap Baharı) sürecinde Kıbrıs Sorunu’nun³⁵ Suriye temelli kitlesel göç akımları ve Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD/DEAŞ) terör örgütünün gündeme gelmesini müteakiben daha geniş kapsamlı bir güvenlik paradigması kapsamında ele alındığı ve Brüksel ile irtibatların daha da sorunlu bir duruma geldiği 2009-2015 dönemi ve son olarak Kıbrıs görüşmelerinde Akıncı-Anastasiades ikilisinin yarattığı atmosferle beklentilerin bir kez daha yükseldiği 2015-2017 dönemi olarak sıralandığı görülmüştür. 2017 senesindeki Crans-Montana müzakerelerinden netice alınmamasını müteakiben ise, Kıbrıs Sorunu’nda yeni bir döneme girilmiş olup, ilgili dönemde neler olabileceğiyle ilgili parametrelerde henüz tam bir netlik söz konusu olmamıştır.³⁶ Ancak KKTC 5. Cumhurbaşkanı Ersin Tatar’ın ısrarla vurguladığı ve Ankara’nın da destek verdiği “iki devletlilik” önerisiyle, yeni bir dönemin başladığı iddia edilebilir. Nitekim Türkiye’de 2018 senesinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Büyük Birlik Partisi (BBP) ile teşkil ettiği “Cumhur İttifakı”

³⁴ A.g.e., ss. 58-59.

³⁵ Bu konu hakkında kapsamlı bir çalışma için ayrıca bakınız, Hüseyin Işıksal (2016), “Türkiye-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (Kıbrıs Cumhuriyeti) İlişkileri: Geçmişin Prangaları Arasında Gelecek Arayışları”, içinde *Mavi Elma: Türkiye-Avrupa İlişkileri* (editörler: Ozan Örmeci & Hüseyin Işıksal), Ankara: Gazi Kitabevi, ss. 257-273.

³⁶ Ozan Örmeci & Sina Kısacık, (2019), “2002-2017 Döneminde Kıbrıs Sorunu ve Türk Dış Politikası: Gordion Düğümü Henüz Çözülemedi”, s. 59.

seçim koalisyonu ile kazanan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan üzerinde söz konusu iki milliyetçi partinin etkisinden ötürü de, yeni dönemde Kıbrıs Sorunu'nda hükümetin daha milliyetçi davranmasını beklemek yerinde olur. Çünkü MHP kurucu lideri Alparslan Türkeş'in doğum yeri ve memleketi olan Kıbrıs, Türkiye'de milliyetçi sağ politikada son derece mühim ve de hassas bir mevzuyu teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra, KKTC'deki yeni hükümetin Ankara'ya yönelik samimi mesajları ve Kapalı Maraş bölgesinin turizme kazandırılması mevzusundaki girişken tutumları da bu eğilimi güçlendirebilecektir. İlgili kapsamda, Örmeci ve Kısacık, 2020 senesinde yapılacak KKTC Cumhurbaşkanlığı seçimini Mustafa Akıncı benzeri müzakere ve federal çözüm hususunda samimi ve ısrarcı bir aday yerine Türkiye'ye daha yakın bir adayın kazanmasının da mevzubahis durumu daha da sağlamlaştırabileceğini vurgulamışlar; nitekim milliyetçi sağ Ulusal Birlik Partisi'nin (UBP) adayı Ersin Tatar'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi de bu durumu doğrulamıştır. Bunlara ilaveten, iktisadi bunalım atmosferinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın partisi AK Parti'nin 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde Ankara ve birçok büyükşehir belediyesini yitirmesine ek olarak, 23 Haziran 2019 tarihinde tekrarlanan seçimde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ni de CHP'ye kaptırmasının ertesinde, toplumsal desteğini yükseltmek amacıyla Kıbrıs Sorunu ve Suriye iç savaşı benzeri kritik önemdeki mevzularda sağ tabanın sosyal isteklerine uygunluk arz eden bir siyaset çizgisi tespit etmesi sürpriz bir gelişme olarak görülmemelidir. Söz konusu çerçevede, Kadir Has Üniversitesi'nce gerçekleştirilen "*Türk Dış Politikası Kamuoyu Alguları Araştırması*"nın 2019 senesi verilerine bakıldığında; Türk halkının KKTC'yi Azerbaycan ve Türkmenistan'ın arkasından en yakın dost biçiminde kıymetlendirdiği ve ilgili ülkeyi kesinlikle vazgeçilemeyecek bir dost ve "*yavru vatan*" biçiminde algılamayı sürdürdüğünü ve yüzde 42'ye yakın bir oranda (yüzde 41,7) KKTC'nin Türkiye'ye bağlanması fikrini desteklediğini ortaya koymuştur.³⁷

2017'deki Crans-Montana sürecinin başarısızlığa uğramasının ertesinde, 2019 senesinde de Kıbrıs Adası'nda kalıcı bir barış ortamının inşasına yönelik birçok tasarruf gerçekleştirilmiştir. Ancak söz konusu çabalar görüşmelerden ileriye gidememiş ve kapsamlı müzakerelerin başlatılabilmesi mümkün olamamıştır. Bu noktada, Kıbrıslı Türklerin haklarını görmezden gelerek GKRY'nin tek yanlı getiri elde eden isteklerinde ısrarcı olması, ilgili çabaların

³⁷ Ozan Örmeci & Sina Kısacık, (2019), "2002-2017 Döneminde Kıbrıs Sorunu ve Türk Dış Politikası: Gordion Düğümü Henüz Çözülemedi", ss. 59-60.

başarısızlığında ana unsur biçiminde değerlendirilebilir. GKRY'nin adı geçen taleplerine örnek olarak; KKTC'ye Başkanlığın Rumlarda ve Başbakanlığın iki taraf arasında dönüşümlü biçimde el değiştireceği bir idare önerisinin yapılması veya dönemin KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı'nın Temmuz 2019'da BM Kıbrıs Özel Temsilciliği kanalıyla Nikos Anastasiadis'e hidrokarbonlar mevzusunda yaptığı müşterek komisyon önerisinin³⁸ kabul edilmemesi verilebilir. İlgili menfi görünüme rağmen, yine de o sene süresince yeni görüşme girişimleri namına dört kayda değer gelişme vuku bulmuştur. Bunlardan birincisi, BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs Sorunu için atadığı geçici özel danışmanı Jane Holl Lute'nin 3 Şubat 2019'da adayı ziyaret etmesi olmuştur. Lute, ziyareti esnasında sırayla GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis ve KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ile ayrı ayrı görüşerek, müzakerelerin yeniden başlatılması maksadıyla taraflar arasında zemin yaratma arayışında olmuştur. İlgili düzlemde Türk tarafı daha önceki müzakere ve görüşmelerde ana ilke olarak benimsediği yapıcı tutumunu muhafaza ederek, adil bir çözüm olması durumunda müzakerelerin yeniden başlayabileceğini açıklamıştır. Buna karşılık olarak, GKRY ise, Türk tarafının haklarını göz önünde bulundurmayarak yalnızca kendi menfaatine hizmet sunan ve de politik eşitlikten uzak isteklerini dayatmayı sürdürmüş ve ilgili isteklerinin kabul edilmesi halinde görüşmelere yeniden başlayabileceğini ifade etmiştir. Bundan dolayı, Lute'un referans kabul edilecek ana koşulları belirleme ve de yeniden görüşmelere başlama çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³⁹

Bu gelişmeden kısa bir süre sonra, Kıbrıslı Türk ve Rum toplumları arasında olumlu gündem oluşturulmasına dönük olarak iki ülkenin Devlet Başkanları Akıncı ve Anastasiadis'in 18 Mart 2019 tarihinde Türklerin ve Rumların bir arada yaşadığı Pile köyünde düzenlenen "*Dostluk Futbol Günü*"nde bir araya gelmeleri kararlaştırılmıştır.⁴⁰ Fakat sembolik açıdan da olsa adadaki barış atmosferine katkı sunmayı hedefleyen ilgili etkinlik, GKRY'nin siyasi oyunu sonucunda

³⁸ Mu Xuequan (2019), "Turkish Cypriots make proposal for joint committee on hydrocarbons", *Xinhuanet*, 14.07.2019, Erişim Tarihi: 13.07.2021, Erişim Adresi: http://www.xinhuanet.com/english/2019-07/14/c_138224369.htm; Eltan Halil (2019), "Akıncı 'dismayed' by Greek Cypriot rejection of gas and oil cooperation offer", *T-VINE*, 18.07.2019, Erişim Tarihi: 13.07.2021, Erişim Adresi: <http://www.t-vine.com/akinci-dismayed-by-greek-cypriot-rejection-of-gas-and-oil-cooperation-offer/>.

³⁹ Hacı Mehmet Boyraz & Burak Özdemir (2020), "Türkiye'nin Kıbrıs Politikası 2019", içinde *Türk Dış Politikası Yıllığı 2019*, (editörler: Burhanettin Duran & Kemal İnat & Mustafa Caner), İstanbul: SETA Yayınları, ss. 298-299.

⁴⁰ Nikos Lekakis & Demetrios Xenakis (2021), "Football as a national security threat for the Turkish Republic of Northern Cyprus", *Security Journal*, Erişim Tarihi: 14.07.2021, Erişim Adresi: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1057/s41284-021-00305-2.pdf>, <https://doi.org/10.1057/s41284-021-00305-2>.

tam tersi bir etkiye yol açmıştır. Çünkü öncelikle maça saatler kala etkinliğin ara bölgeden alınıp maçın Rum topraklarındaki stada alındığının ilanına ilaveten, Akıncı'nın makam arabasında bulunan KKTC Cumhurbaşkanlığı Forsu ile Rum topraklarına giriş yapmamasına izin verilmemesi sonucunda, Akıncı, karşılaşmaya gitmemeyi kararlaştırmıştır. Bir gün içinde gerçekleştirilen bahse konu manipülatif girişimler, GKRY'nin barış ve çözüm konusunda ciddiyetten ne kadar uzak olduğunu açıkça göstermiştir. 2019 senesindeki bir başka kayda değer müzakere girişimi ise, yine Lute liderliğinde gerçekleştirilen farklı görüşme dizilerinden meydana gelmiştir. 7 Nisan 2019 tarihinde adaya gerçekleştirdiği ziyaret esnasında sırasıyla Akıncı ve Anastasiadis ile görüşen Lute, tekrardan müzakerelere geçilmesine yönelik tarafları ikna etmeye çalışmışsa da, bunda başarı sağlayamamıştır. Fakat ilgili aşamada, Anastasiadis, daha evvel gündeme getirilen ve üzerinde konuşulan bir teklifi sanki yeni bir öneriymiş gibi Türk tarafına iletmiştir. Adı geçen öneri kapsamında, Kıbrıs Sorunu'nu çözüme kavuşturmak için BM Genel Sekreteri António Guterres tarafından geliştirilen çerçeve planı benimsediğini vurgulayan Anastasiadis, Türk tarafına Başkanlığın Rumlarda ve Başbakanlığın taraflar arasında rotasyonla el değiştirdiği bir idare önerisinde bulunmuştur. Anastasiadis'in daha evvel de üzerinde konuşulan ilgili teklifi, Rum tarafının müzakere ruhundan ne kadar uzak olduğunu göstermiştir. Buna ek olarak, Devlet Başkanlarıyla gerçekleştirilen mevzubahis görüşmelerin ertesinde, Guterres, 6 Ekim 2018-10 Nisan 2019 tarihleri arasında adadaki yaşananlarla ilgili olağan raporunu BM Güvenlik Konseyi'ne arz etmiştir. İlgili rapora göre, daha evvel BM ve Dünya Bankası iş birliğinde gerçekleştirilen bir ankete atıf yapılarak, adada yaşayan Türkler ve Rumların kayda değer miktardaki bir kısmının anlaşma taraftarı olduğu, ancak politikacıların düello biçimindeki karşılıklı beyanlarının adı geçen atmosferi sekteye uğrattığına dikkat çekilmiştir.⁴¹

2019 senesinde vuku bulan bahse konu başarısız çabayı müteakiben, Türk tarafı, Kapalı Maraş bölgesi konusunda gündem değiştiren önemli ve yeni bir tasarrufta bulunmuştur. Bilindiği üzere, KKTC'nin Gazimağusa kentine bağlı durumdaki Maraş, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ertesinde yerleşime kapatılmış durumdadır. O zamandan bu yana etrafından tecrit edilmiş durumdaki ilgili coğrafyadan yeniden faydalanılması maksadıyla, KKTC hükümetince, Maraş'ın yerleşime

⁴¹ Hacı Mehmet Boyraz & Burak Özdemir (2020), "Türkiye'nin Kıbrıs Politikası 2019", ss. 299-300.

açılmasına yönelik Haziran 2019’da girişimde bulunma kararı verilmiştir.⁴² Esasında Maraş’ın yerleşime açılmasına yönelik elle tutulur bir engel olmasa da, Türk tarafı, Rum tarafı ile gerçekleştirilen müzakere girişimlerini sekteye uğratmamak maksadıyla adı geçen mevzuyu gündem dışı tutmuştur. Fakat GKRY’nin müzakerelerde takındığı dayatmacılığı bırakmamasına ilaveten, Doğu Akdeniz’deki enerji kaynaklarından münhasıran yararlanmaya dönük oyalama stratejisini sürdürmesinden ötürü, KKTC hükümetince Maraş mevzusunda daha çok bekleminin akıl dışı olduğuna karar verilmiştir. Bu noktada, yarım yüzyıldır devam eden müzakerelerden bir netice alınmadığı da göz önünde bulundurulursa, adadaki hâlihazırdaki durumun ve olumsuz barış atmosferinin simgesi konumundaki Kapalı Maraş’ın⁴³ kullanıma sunulması bundan sonrası için Türk tarafının müzakerelerde elini sağlamlaştıracak dikkat çekici bir girişim olarak kıymetlendirilebilir.⁴⁴

7 Nisan 2019 tarihindeki ikinci başarısız hamlenin ertesinde, Ağustos 2019’da, Akıncı ve Anastasiadis bu defa doğrudan görüşmüşlerdir. 9 Ağustos 2019 tarihinde gerçekleştirilen görüşmeler ertesinde, iki Devlet Başkanı da BM Genel Sekreteri Guterres ile üçlü bir zirveye hazır bulduklarını ilan etmiştir. Söz konusu çerçevede, 2019 senesinin dördüncü ve son görüşmesi Guterres Başkanlığında 25 Kasım 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Milletlerarası kamuoyunda küçük de olsa dikkat çeken ilgili zirve, daha evvelki İsviçre’deki görüşmelerin aksine, bu defa Berlin’de gerçekleştirilmiştir. Barış müzakerelerinin yeniden başlamasına yönelik olarak somut bir getiri sağlanamasa da, üçlü görüşmede garantör devletlerin de yer aldığı kapsamlı bir beşli toplantı yapılması gündemde yer almıştır. Doğu Akdeniz’de cereyan eden menfaat mücadeleleri ve ilgili tarafların kendi aralarındaki yaklaşım farklılıklarından ötürü, 2020 senesinde gerçekleştirilecek muhtemel görüşmelerden kalıcı çözüme yönelik olarak makul bir neticenin çıkmayacağı da öngörülmüştür. Bu bağlamda, dönemin KKTC Başbakanı Ersin Tatar, Aralık 2019’da yaptığı bir açıklamada, Kıbrıs Sorunu’nun çözüme kavuşturulmasında taraflar

⁴² Havva Kara-Aydin (2019), “UN release on Maras, Cyprus 'abuse of mandate': Turkey”, *Anatolian Agency*, 11.10.2019, Erişim Tarihi: 13.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-diplomacy/un-release-on-maras-cyprus-abuse-of-mandate-turkey/26948>.

⁴³ *Hürriyet Daily News* (2020), “Varosha town ‘open area’: President of Turkish Cypriots”, 26.12.2020, Erişim Tarihi: 13.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.hurriyetdailynews.com/varosha-town-open-area-president-of-turkish-cypriots-161151>; Presidency of the Republic of Turkey (2020), “President Erdoğan visits Closed Maraş in the TRNC”, 15.11.2020, Erişim Tarihi: 13.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/122829/president-erdogan-visits-closed-maras-in-the-trnc>.

⁴⁴ Hacı Mehmet Boyraz & Burak Özdemir (2020), “Türkiye’nin Kıbrıs Politikası 2019”, ss. 301-302.

arasında derin görüş ayrılıkları ve farklılıklarının⁴⁵ bulunmasından ötürü, yakın zaman içerisinde herhangi bir anlaşma olmasının öngörülmediğinin altını çizmiştir.⁴⁶

Öte yandan, bu bağlamda 18 Ekim 2020 tarihindeki KKTC'nin kurulmasından bu yana yapılan onuncu Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Ulusal Birlik Partisi'nin (UBP) adayı Ersin Tatar oyların yüzde 51,74'ünü alarak kazanmıştır. Yüksek Seçim Kurulu (YSK) Başkanı Narin Ferdi Şefik, KKTC'de gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçiminin ikinci turunda, Başbakan ve UBP'nin adayı Tatar'ın seçim yarışından zaferle çıktığını ilan etmiştir. Şefik, bağımsız Cumhurbaşkanı adayı Mustafa Akıncı'nın ise yüzde 48,26 oranında oy aldığını belirtmiştir. Böylece, KKTC Cumhurbaşkanlığı'nda 5 yıl devam edecek olan Ersin Tatar dönemi başlamıştır. Söz konusu seçim zaferinin ardından açıklamalarda bulunan Ersin Tatar, şu hususlara vurgu yapmıştır: *“Oy veren, vermeyen herkese teşekkürler. Bizim için önemli olan kutuplaşmak değil, birlik, beraberlik ve bütünlük içerisinde KKTC'yi daha güzel günlere taşıyabilmek, çoluk çocuğumuza, gençlerimize bu topraklarda güvenli bir gelecek sunabilmek için çalışmaktır. Kıbrıs Türk'ü her şeyin en iyisini, en güzelini hak ediyor. Bugün tüm dünyaya güzel, anlamlı bir mesaj verildi. Onlara verdiğim her sözü tutacağım; herkesin Cumhurbaşkanı olmayı, birleştirici, uzlaşmacı bir anlayışla hareket etmeyi, halkımızın içinde, yanında olmayı sürdüreceğim.”*⁴⁷

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, TBMM Başkanı Mustafa Şentop, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ve bazı Bakanlar ile siyasetçi sosyal medyadan paylaştıkları kutlama mesajlarıyla KKTC Cumhurbaşkanı seçilen Ersin Tatar'ı tebrik etmişlerdir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Twitter hesabından paylaştığı beyanatta şu ifadeleri kullanmıştır: *“KKTC Cumhurbaşkanı seçilen Sayın Ersin Tatar'ı şahsım ve Türk milleti adına tebrik ediyorum. Türkiye, Kıbrıs Türk halkının hak ve hukukunun korunması için gereken her türlü çabayı göstermeyi sürdürecektir.”*⁴⁸ Ersin Tatar, seçim kampanyası döneminden itibaren ve

⁴⁵ Ekathimerini (2020), “UN concerned at Turkish move to open up Cypriot beach”, 06.10.2020, Erişim Tarihi: 13.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.ekathimerini.com/news/257775/un-concerned-at-turkish-move-to-open-up-cypriot-beach/>; Menelaos Hadjicostis (2020), “Cyprus slams Turkey's move to open ghost town's beach”, *Taiwan News*, 07.10.2020, Erişim Tarihi: 13.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/4024691>.

⁴⁶ Hacı Mehmet Boyraz & Burak Özdemir (2020), “Türkiye'nin Kıbrıs Politikası 2019”, ss. 301-302.

⁴⁷ NTV Haber (2020), “KKTC'de cumhurbaşkanlığı seçimini Ersin Tatar kazandı”, 18.10.2020, Erişim Tarihi: 17.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.ntv.com.tr/dunya/kktcde-oylama-sona-erdi-cumhurbaskani-belli-oluyor,sQsOh6paCEypEE-9Cm7HAg>.

⁴⁸ A.g.e.

seçildikten sonra, Kıbrıslı Rumlarla yıllardır devam eden müzakere sürecinin bir sonuca ulaşmadığını ifade ederek, artık “iki devletlilik” temelinde dış politika yürüteceğini açıklamış ve Ankara’dan da bu konuda destek almayı başarmıştır. Bu bağlamda, 2021 Nisan ayındaki BM denetimindeki Cenevre Görüşmeleri de, Rum tarafının “iki devletlilik” tezini kabul etmemesi nedeniyle başlar başlamaz dağılmıştır. 27 Nisan 2021 tarihi itibarıyla, BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, yaptığı açıklamada şu ifadeye yer vermiştir: “Kıbrıs Sorunu’nun çözümü için resmi görüşmelerin başlaması için yeterli ortak zemin bulamadık. Bir çözüme yönelik girişimlerde bulunmayı sürdüreceğim.” BM Genel Sekreterliği Sözcüsü Stephane Dujarric ise, Cenevre’deki toplantılar ile “ tarafların bir çözüm için ortak zeminde buluşmasının mümkün olup olmadığını görmek” amaçladığını ilan etmiştir. Fakat Türk tarafının “iki devletli çözüm”⁴⁹, Rum tarafının ise “federasyona dayalı çözüm” teklifleriyle geldiği görüşmelerde taraflar arasında uzlaşma zemini mümkün olmamıştır.⁵⁰ Anadolu Ajansı’nca diplomatik kaynaklardan edinilen bilgilere bakıldığında, en son görüşmede KKTC lideri Ersin Tatar’ın Kıbrıs’ta kalıcı çözüme dönük olarak BM Genel Sekreteri Guterres’e verdiği 6 maddelik teklifte şu hususlar yer almıştır:⁵¹

“* Genel Sekreter, Güvenlik Konseyi’nin iki tarafın eşit uluslararası statüsünün ve egemen eşitliğinin güvence altına alındığı bir kararı kabul etmesi için inisiyatif alacaktır. Böyle bir karar, mevcut iki Devlet arasında iş birliğine dayalı bir ilişki kurulması için yeni bir temel oluşturacaktır.

* Yukarıda belirtilen düzenlemeyle iki tarafın eşit uluslararası statüsü ve egemen eşitliği sağlandıktan sonra, BM Genel Sekreteri himayesinde karşılıklı olarak kabul edilebilir bir iş birliği anlaşması oluşturmak için sonuç odaklı ve belli bir zaman aralığına dayalı müzakerelere başlayacaklardır.

⁴⁹ İsmail Şahin & Altuğ Günar (2021), “Türkiye’nin Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Siyaseti”, içinde *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz* (editörler: Tayyar Arı & Mesut Hakkı Çaşın), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, ss. 43-66.

⁵⁰ BBC Türkçe (2021), “BM Kıbrıs’ta resmi görüşmeler için ortak zemin bulunamadığını açıkladı”, 27.04.2021, Erişim Tarihi: 17.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56835583>.

⁵¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2021), “Kıbrıs Türkü’nün asli unsuru olduğu bu topraklarda güven ve huzur içinde yaşaması bizim için her şeyden önemlidir”, 20.07.2021, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/128788/-kibris-turku-nun-asli-unsuru-oldugu-bu-topraklarda-guven-ve-huzur-icinde-yasamasi-bizim-icin-her-seyden-onemlidir->.

* *Müzakereler, iki bağımsız Devlet arasındaki gelecekteki ilişkilere, mülkiyet, güvenlik ve sınır düzenlemesinin yanı sıra AB ile ilişkilere odaklanacaktır.*

* *Müzakereler, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin yanı sıra, uygun olduğu hallerde, gözlemci olarak AB tarafından desteklenecektir.*

* *Herhangi bir anlaşma bağlamında, iki Devlet karşılıklı olarak birbirini tanıyacak, üç Garantör Devlet de bunu destekleyecektir.*

* *Bu müzakereler sonucunda varılacak herhangi bir anlaşma, iki Devlette ayrı olarak eşzamanlı referandumlarda onaya sunulacaktır.”⁵²*

Bu bağlamda, 20 Temmuz 2021 günü 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 47. yıldönümü olması münasebetiyle yapılan “*Barış ve Özgürlük Bayramı Töreni*”ne⁵³ beraberinde kalabalık bir heyetle katılan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, aşağıdaki önemli hususlara vurgu yapmıştır: “*Barış Harekâtı, anavatan ve garantör Türkiye'nin Kıbrıs Türkü'nün her zaman yanında olduğunun sembolüdür. Rum tarafı gerçeklerden kopuk, maksimalist, samimiyetsiz ve şımarık yaklaşımını sürdürmekte ısrarcıdır. Bu yaklaşımlarını değiştirmek, kendilerini sorgulamak, hakkaniyetli çözüm yolunda samimi çaba harcamak gibi bir niyetleri de yoktur. Kıbrıs Türk halkının kanyıyla, canıyla, şehitlerinin fedakârlığıyla kurduğu devletten vazgeçmesini istiyorlar. 10 yıllardır değişmeyen, kısa sürede de değişmesi beklenmeyen bu nobran tavrın artık hiçbir hükmü kalmamıştır. Bizden kimse artık bundan sonra geriye dönüş beklemesin. Geçersizliği kanıtlanmış modeller üzerine harcayacak bir 50 yılımız daha yoktur...”⁵⁴*

Söz konusu bağlamda, Türkiye ve KKTC tarafından yapılan ve Kapalı Maraş bölgesinin bir bölümünün (yüzde 3,5) yerleşime açılacağına ve buraya yönelik yapılması düşünülen yatırımlarla ilgili açıklamalara ise, ABD, İngiltere, Rusya, AB ve Yunanistan tarafından sert tepki

⁵² BBC Türkçe (2021), “BM Kıbrıs'ta resmi görüşmeler için ortak zemin bulunamadığını açıkladı”, 27.04.2021, Erişim Tarihi: 17.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56835583>.

⁵³ Bu törende KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar tarafından yapılan konuşma için bakınız; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2021), “Cumhurbaşkanı Ersin Tatar'ın 20 Temmuz 2021 BRTK Konuşması”, 20.07.2021, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.kktcb.org/tr/cumhurbaskani-ersin-tatarin-20-temmuz-2021-brtk-konusmasi-8630>.

⁵⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2021), “Maraş bölgesi çözümsüzlüğün değil, Kıbrıs Adası'nın huzurlu ve müreffeh geleceğinin sembolü olacaktır”, 20.07.2021, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/128780/-maras-bolgesi-cozumsuzlugun-degil-kibris-adasi-nin-huzurlu-ve-mureffeh-geleceginin-sembolu-olacaktır->.

gösterilerek, konunun BM Güvenlik Konseyi'nde⁵⁵ ele alınarak Türkiye'ye karşı bir kınama kararının alınacağı gündeme gelmiştir.⁵⁶ Çalışmamızla ilgili olması açısından, Rusya'nın bu girişime verdiği tepki Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya Zaharova tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: “Söz konusu bölgenin statüsünün değiştirilmeye devam etmesinin endişe yaratmaması beklenemez. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarına aykırı olacak biçimde gerçekleştirilen ve müzakereleri yeniden başlatılmasını zorlaştıran tek taraflı eylemlerin tamamını kabul edilemez buluyoruz. Kıbrıs sorununun, belirlenmiş olan uluslararası hukuk çerçevesi temelinde çözümlenmesini desteklemekteyiz. Mevcut müzakereler ya da çözüm modeli üstünde tek taraflı yeni düzenlemeler yapılması fikrini desteklemiyoruz. Nihai çözümün, dışarıdan baskı olmadan ya da hazırlanmış formüller dayatılmadan halkların kendisi tarafından bulunması gerektiğine inanıyoruz. Söz konusu görüşlerimizi, hiçbir istisna olmaksızın tüm partnerlerimize iletiyoruz. Rusya Federasyonu, gereksinim duyulan istikrar kazandırıcı rolünü düşünerek, Birleşmiş Milletler barış gücünün Kıbrıs'ta barışın desteklenmesi adına yürüttüğü eylemleri hep desteklemektedir.”⁵⁷

Bu eleştirilere Türkiye tarafından ise çok sert bir tepki gösterilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada özetle şu ifadeler kullanılmıştır: “Maraş, KKTC toprağı olup, KKTC makamlarının iyi niyetli yaklaşımı çerçevesinde zamanında yerleşime açılmamış, askeri bölge olarak ilan edilmiştir. KKTC makamlarınca Maraş açılımı kapsamında alınan tüm kararlar mülkiyet haklarına saygı çerçevesinde olup, uluslararası hukukla tamamen uyum içerisindedir. İddia edildiğinin aksine, BM Güvenlik Konseyi kararlarının ihlal edilmesi söz konusu değildir. Kaldı ki, BM Güvenlik Konseyi kararları mülkiyet ve egemenlik haklarının

⁵⁵ *The Times of India* (2021), “UNSC condemns plan by Turkish Cypriot leaders for reopening Varosha”, 24.07.2021, Erişim Tarihi: 26.07.2021, Erişim Adresi: <https://timesofindia.indiatimes.com/world/rest-of-world/unsc-condemns-plan-by-turkish-cypriot-leaders-for-reopening-varosha/articleshow/84693590.cms>.

⁵⁶ *T24* (2021), “ABD, Avrupa ve Rusya, Erdoğan'ın 'Maraş bölgesinin bir kısmının daha açılacağı' açıklamasına sert tepki gösterdi”, 21.07.2021, Erişim Tarihi: 26.07.2021, Erişim Adresi: <https://t24.com.tr/haber/maras-abd-avrupa-ve-rusya-erdogan-in-maras-bolgesinin-bir-kisminin-daha-acilacagi-aciklamasina-sert-tepki-gosterdi.967233>.

⁵⁷ *İlke Haber* (2021), “Rusya'dan Maraş tepkisi: Desteklemiyoruz”, 23.07.2021, Erişim Tarihi: 26.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.ilkehaber.com/haber/rusyadan-maras-tepkisi-desteklemiyoruz-56245.htm>; *Europe-China Network – CCN* (2021), “Russia expresses concern over Turkish provocations in Varosha”, 23.07.2021, Erişim Tarihi: 26.07.2021, Erişim Adresi: <https://cennetwork.cn/en/russia-expresses-concern-over-turkish-provocations-in-varosha/>.

üzerinde değildir.”⁵⁸ Bu açıklamada ayrıca şu hususlara vurgu yapılmıştır: “Onyıllarca süren çabalar, Türk tarafının tüm iyi niyetine rağmen, Kıbrıs Rum yönetiminin uzlaşmaz tutumu nedeniyle, iki kesimli, iki toplumlu federal çözüme ulaşılmasını sağlayamamıştır. Taraflar arasında bu model üzerinde görüş birliği yokken, halen federal çözümde ısrar etmek artık Konsey’in itibarına zarar vermektedir. Kıbrıs meselesinin adil, kalıcı ve sürdürülebilir bir çözüme kavuşturulmasına yönelik yeni bir müzakerenin başlaması, ancak Kıbrıs Türk halkının eşit egemenliğinin ve eşit uluslararası statüsünün tescil edilmesiyle mümkündür. BM Güvenlik Konseyi’ni, Rum-Yunan ikilisinin yanıltıcı propagandasından kurtulmaya, ayrıca KKTC’nin, Maraş konusunda hukuka uygun olarak attığı adımlarını ve Cenevre’de sunduğu yapıcı ve gerçekçi önerisini desteklemeye davet ediyoruz. Bu güruhu ve uluslararası toplumu bir kez daha Ada’daki gerçeklerle yüzleşmeye, Kıbrıs Türk halkına yaptıkları haksızlıklara son vermeye, Kıbrıs Türk halkının iradesine ve 1960’ta kazandığı egemen eşitliğine ve eşit statüsüne saygı göstermeye çağırıyoruz...”⁵⁹

3. Kıbrıs Sorunu Kapsamında Hidrokarbon Kaynaklarına Yönelik Türkiye ve Rusya’nın Politikaları

Kıbrıs Adası’ndaki petrol ve doğalgaz arama çalışmaları 1938 senesinde başlamıştır denilebilir. Adanın kara bölgesinde bugüne değin neticeye ulaşılabilen herhangi bir sondaj çalışması yapılmamıştır. Diğer yandan, adanın deniz sahalarındaki keşif çalışmaları ise GKRY’nin 2007, 2012 ve 2016 senelerinde yaptığı üç hidrokarbon arama ihalesinde yabancı firmalara ve KKTC’nin 2011 senesinde adanın kuzeyi ve doğusunda tespit ettiği alanlarda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’na (TPAO) bahşettiği parsellerle başlamış durumdadır. İlk kayda değer keşif, aynı sene içerisinde GKRY’nin Amerikalı Noble Energy firmasına bahşettiği 12 numaralı parselin üstünde cereyan etmiştir. İlgili keşif, bölgenin barındırdığı değeri gün yüzüne çıkarmasına ek olarak, dört ülke merkezli cereyan eden krizi de tetiklemiştir. Bunu müteakiben, 2018 ve 2019 senelerinde 140-220 milyar metreküp arasında olduğu öngörülen iki adet daha doğalgaz havzası bulunmuştur. Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) tespiti mevzusunda, GKRY,

⁵⁸ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2021), “No: 260, 23 Temmuz 2021, KKTC Hükümetinin Maraş Açılımının İkinci Aşamasına Yönelik Kararı Hk.”, Erişim Tarihi: 26.07.2021, Erişim Adresi: https://www.mfa.gov.tr/no_-260_-kktc-hukümetinin-maras-aciliminin-ikinci-asamasina-yonelik-karari-hk.tr.mfa.

⁵⁹ A.g.e.

KKTC ile mukayese edildiğinde daha süratli davranmıştır. GKRY, öncelikli olarak 2003 senesinde Mısır, 2007 senesinde Lübnan ve bunun üzerinden üç sene bile geçmeden İsrail ile bahse konu MEB anlaşmalarını gerçekleştirmiştir. Bu noktada üzerinde durulması gereken mevzu ise, GKRY'nin adı geçen anlaşmaları adanın bütününün temsilcisi sıfatıyla gerçekleştirmiş bulunmasıdır. İlgili anlaşmalarla sarıh bir biçimde KKTC'nin bütün hakları gasp edilmiş durumdadır. Buna ilaveten, ilgili anlaşmaların gerçekleştirilmesiyle Türkiye'nin karasularının ihlali de söz konusu olmuştur. Gerçekleştirilen hesaplamalar incelendiğinde, GKRY'nin 2007 senesinde açıkladığı 13 parselden meydana gelen iddia ettiği MEB'indeki bölgede 1,1 trilyon metreküp doğalgazın var olduğu düşünülmektedir.⁶⁰

Bölgedeki 2, 3 ve 9 numaralı parsellerde İtalyan ENI, Güney Koreli Kogas ve Fransız TOTAL firmalarının müşterek yetkilendirmeleri vardır. TOTAL ve ENI, 6 ve 11 numaralı parsellerde müşterek yetki sahibidirler. 8 numaralı parselde ise ENI ve TOTAL müşterek yetkiyi barındırmaktadırlar. 12 numaralı parselde ise Amerikalı Noble Energy, İngiliz British Gas ve İsraili Delek Drilling Group firmaları pay sahibi durumundadırlar. 10 numaralı parselde Amerikan ExxonMobil ve Katarlı Qatar Petroleum ortaklığı ruhsatlara sahiptir. Geriye kalmış durumdaki 1, 4, 5, 7 ve 13 numaralı parsellere yönelik görüşmeler de sürmektedir. GKRY'li yetkililerin açıklamalarına bakıldığında, bölgede 9 farklı sondaj çalışmasının daha öngörüldüğü anlaşılmaktadır. GKRY'nin girişimlerine paralellik arz eden şekilde, Yunanistan da bölgede aşırı ve hukuk-dışı siyasetler yürütmektedir. Atina, bölgedeki adalarını temel alarak, Mısır ve Libya ile MEB anlaşması gerçekleştirmeyi tasarlamıştır. 1 Ekim 2019 tarihinde, Yunanistan, Girit'in güneybatısındaki Libya'nın mülkiyetindeki sahalarda ExxonMobil ve TOTAL firmalarına hidrokarbon araması için yetki bahşetmiştir. GKRY'nin bölgede gerçekleştirdiği ilgili girişimlere, Türkiye ise, KKTC ile 21 Eylül 2011 tarihinde Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Antlaşması yaparak karşılık vermiştir. Adı geçen antlaşmanın ertesinde, Türkiye, bölgede aktif bir biçimde Fatih ve Yavuz sondaj gemilerinin yanı sıra Barbaros Hayreddin Paşa ve Oruç Reis sismik araştırma gemileriyle KKTC'nin aynı çerçevede yetkilendirme yaptığı A, B, C, D, E, F, G biçiminde ifade edilen sahalarında keşif ve sondaj faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Bu sahalar, KKTC

⁶⁰ Muhittin Ataman & Mehmet Çağatay Güler (2020), "Kıbrıs Sorunu: Doğu Akdeniz'de Çözümün Ön Şartı", içinde *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları* (editörler: Kemal İnat & Muhittin Ataman & Burhanettin Duran), İstanbul: SETA Kitapları, ss. 39-40.

tarafından hak iddiasında bulunulan MEB sınırları içerisindedir. Adanın kuzeyindeki A, B, C, D parsellerinde herhangi bir anlaşmazlık söz konusu olmamaktadır; ancak adanın güneyi ve doğusundaki E, F, G yetkilendirme sahalarında GKRY'nin 1, 4, 5, 6 ve 7 numaralı parselleri, Türkiye'nin kıta sahanlığını ve 27 Kasım 2019 tarihinde Libya ile yapılan anlaşma sonucunda tesis edilen MEB'i ile çakışma göstermektedir. Türkiye ve KKTC tarafından hak talebinde bulunulan bölgede sadece 10 ve 11 numaralı parsellerde çakışma yaşanmamakta, aynı zamanda öteki parsellerin hepsinde MEB üzerinde tartışmalar sürmektedir.⁶¹

Enerji rezervleri hususunda, Kıbrıs Adası çerçevesinde iki yaklaşım gündemde yer almaktadır. Bunlardan ilkini Türkiye'nin milli menfaatlerinin muhafazası teşkil ederken, ikincisini ise KKTC'nin bölgedeki haklarının muhafaza edilmesi oluşturmaktadır. Birincisi ele alındığında; GKRY tarafından bahsedilen yetkilendirmelerle 1, 4, 5, 6 ve 7 numaralı sahalardaki girişimlerinin Türkiye'nin kıta sahanlığını ihlal ediyor oluşu ve ilgili alanda var olan milletlerarası firmaların Türkiye'nin bölgedeki iktisadi çıkarlarını riske sokmasından kaynaklı meydan okumalara karşılık olarak, Türkiye'nin bölgedeki güvenliğinin tesis edilmesi yaklaşımı ön plana çıkmaktadır. İkinci hususta ise, GKRY'nin adanın güneyinde KKTC'nin yetkilendirme alanlarını ihlalinden kaynaklı olarak güvenlik meselesi yaklaşımı ön plana çıkmaktadır. Ankara'nın pozisyonu, 1960 senesindeki garantörlük antlaşmasından kaynaklanan Kıbrıs Adası'ndaki Türk nüfusunun haklarının muhafazasına dönük siyasalar yürütülmesine yönelik olmaktadır. İlgili düzlemde ele alındığında, Ankara, Türk nüfusunun adanın güneyinde elinde tuttuğu haklarını muhafaza etmeyi de üstlenmektedir. Çünkü adada kalıcı bir çözümün bulunmaması, Türk nüfusunun uluslararası kamuoyunca tanınmaması ve temsil edilmemesinden ötürü, söz konusu sorumluluk garantör ülke olarak Türkiye'ye de ait durumdadır. Türkiye ve KKTC, bölgedeki hidrokarbon kaynaklarının bir çatışma unsuru değil, barış ve istikrar faktörü haline getirilmesini de öncelikli bir mesele olarak görmektedirler. Bu paralelde, 2023 senesine değin keşif faaliyetleri çerçevesinde 26 sondaj gerçekleştirilmesi tasarlanmaktadır.⁶²

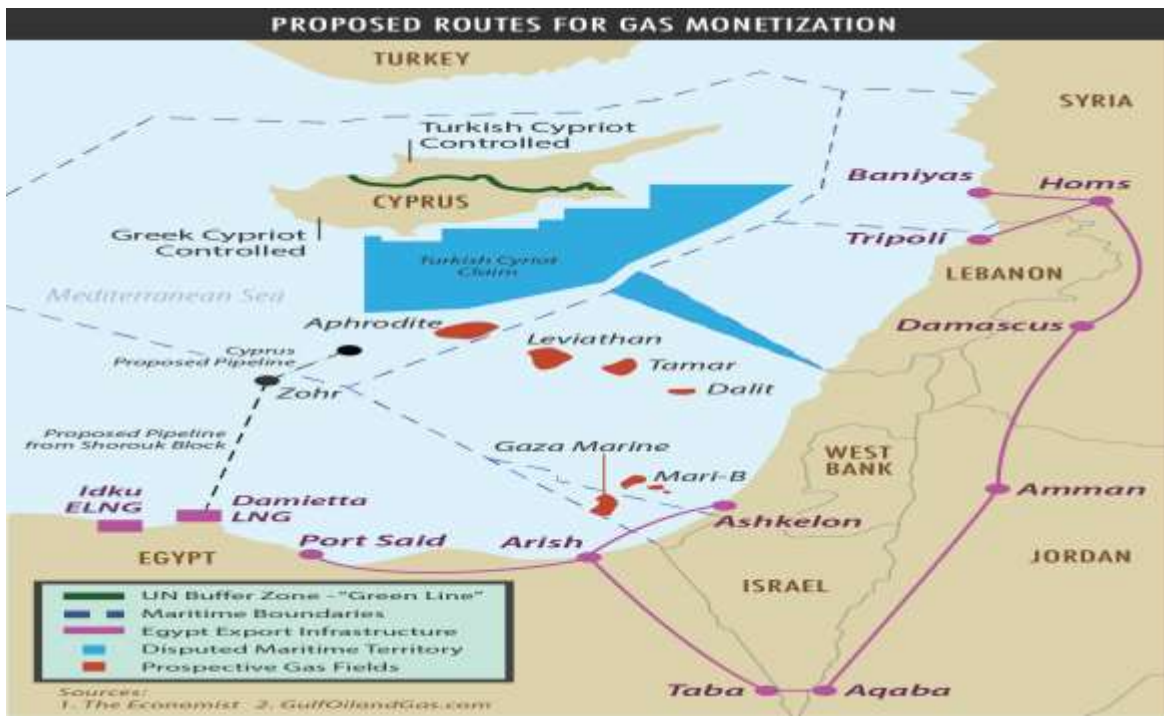
Genel manada enerji düzleminden ele alındığında, Türkiye ve KKTC yönünden hâlihazırda dikkat çekici bir keşif gerçekleştirilemediği aşikârdır. Öte yandan, GKRY'nin MEB ilanında

⁶¹ Muhittin Ataman & Mehmet Çağatay Güler (2020), "Kıbrıs Sorunu: Doğu Akdeniz'de Çözümün Ön Şartı", ss. 40-41.

⁶² A.g.e., ss. 41-42.

bulunduğu sahalarda milletlerarası firmalarca dikkate değer faaliyetlerde bulunmuş ve önemli bir potansiyelin varlığı idrak edilmiştir. Bu firmalara ve küresel oyunculara GKRY tarafından münhasıran ilan edilen sözde MEB alanlarında bahsettiği yetkilendirmeler ise, sadece Türkiye'nin değil, aynı esnada KKTC'nin de milli menfaatlerinin yanı sıra bölge halkına hakça paylaşım yapılması konularına da aykırılık teşkil etmektedir. GKRY, Kıbrıs Sorunu'nun aşırıcı tutumlar ile çözüme kavuşturma arayışında olsa da, hem Türkiye, hem de KKTC'nin bölgede uluslararası hukuk kaynaklı yasal talepleri var olmaktadır. İlgili kapsamda, GKRY, son dönemlerde Kıbrıs Sorunu'nun çözüme kavuşturulmamasına yönelik girişimlerinde enerji mevzusundan da istifade etmeyi öncelemiştir. Diğer bir deyişle, bölgeden azami kazanç sağlama niyeti bulunan küresel ve bölgesel aktörlere sunulan enerji rezervlerinden, GKRY tarafından, Kıbrıs Sorunu'nun çözülmemesine dönük bir araç olarak yararlanılmaktadır.⁶³

Harita II: Doğu Akdeniz'de Doğalgazın Ticarileştirilmesi için Önerilen Rotalar⁶⁴



⁶³ Muhittin Ataman & Mehmet Çağatay Güler (2020), “Kıbrıs Sorunu: Doğu Akdeniz’de Çözümün Ön Şartı”, ss. 42-43.

⁶⁴ Turkish Heritage Organization, “The Cyprus Dispute At A Glance, Erişim Tarihi: 21.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.turkheritage.org/en/publications/factsheets/issue-briefs/the-cyprus-dispute-at-a-glance-3300>,

İlgili bağlamda ele alındığında, örneğin 10 Temmuz 2016 tarihinde, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de konuşlandığı Fatih sondaj gemisinin hemen peşi sıra yolladığı ikinci sondaj gemisi durumundaki Yavuz, yüksek keşif ve gözetleme kapasitelerini içeren “*Silahlı İnsansız Hava Aracı*” ile desteklenmiştir. Bu gelişmelere Rusya Dışişleri Bakanlığı tarafından ise aşağıdaki tepki gösterilmiştir: “*Kıbrıs'ın egemenliğinin ihlal edilmesinin Kıbrıs sorununa kalıcı, uygulanabilir ve adil bir çözüm için koşulların yaratılmasında yardımcı olamayacağına inanıyoruz. Doğu Akdeniz'de kriz potansiyelini büyütme yönelik adımlardan kaçınma, itidal ve siyasi bilgelik gösterme, ayrıca ihtilaf konularını diyalog ve birbirlerinin çıkarlarına saygı göstererek çözmeye çalışma' çağrısında bulunuyoruz. Birleşmiş Milletler'in (BM) bilinen kararlarına istinaden çözümler bulmak amacıyla Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik toplumlar arası müzakere sürecinin en kısa zamanda yeniden başlatılmasına ihtiyaç olduğu ortada. BM Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) daimi üyesi olarak bu tür çabaları desteklemeye hazırız...*”⁶⁵

Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer konu ise, Atina tarafından sadece münhasır menfaatlerini hayata geçirmeye yönelik olarak değil, aynı esnada GKRY'nin son zamanlarda adanın çevresinde ortaya çıkarmaya çalıştığı de facto konumu ve bundan elde ettiği kazançların (Mısır, İsrail, Lübnan benzeri bölge ülkeleriyle imzaladığı deniz yetki sahalarının sınırlarının tespitine yönelik ikili anlaşmalar vs.) muhafazasına yönelik de çabalar da bulunmaktadır. Böyle bir politika izlemek suretiyle, Atina'nın nihai niyetinin Girit ve Kıbrıs arasında yasal olarak Türkiye'nin kıta sahanlığı içerisinde konumlanan muazzam miktardaki doğalgaz kaynaklarının Türkiye tarafından çıkartılıp kullanılmasının engellenmesi olduğu rahatça anlaşılabilir. Bu minvalde, bölgedeki doğalgaz kaynaklarının küresel piyasalara taşınmasındaki iki muhtemel rotadan birisi olan Türkiye kanalıyla doğalgazın Avrupa'ya transferi seçeneğinin daha az maliyetli olmasına karşın böylece kapatılmaya niyetlenilirken, diğer rota olarak ortaya atılan İsrail-GKRY-Girit-Yunanistan vasıtasıyla İtalya'ya erişecek olan EastMed boru hattı projesi çok daha yüksek maliyeti ve teknik zorluklarına karşın gündemden düşürülmemektedir.⁶⁶

⁶⁵ Sina Kısacık (2020), “21. Yüzyılda Türk-Rus İlişkilerinin Ege Bölgesi Güvenlik Parametrelerine Olası Yansımalarını Anlamak”, s. 1004.

⁶⁶ İrfan Kaya Ülger (2021), “Deniz Yetki Alanları, Enerji Kaynakları İhtilafı ve Eastmed Projesi”, içinde *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz* (editörler: Tayyar Arı & Mesut Hakkı Caşın), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, ss. 153-173.

Atina'nın ilgili siyasalarına karşılık olarak Ankara tarafından alınan tedbirler ve ortaya konulan girişimler irdelendiğinde ise, Ankara'nın araştırma gemilerini daimi olarak bölgeye göndererek ve bunlara donanma tarafından eşlik edilmesini mümkün kılarak, egemenlik haklarını kesin bir biçimde müdafaa edeceği doğrultusunda mesaj verdiği açıktır. Önümüzdeki zaman zarfında ise, söz konusu araştırma faaliyetlerinin ötesine geçilerek, artık sondaj işlemlerine başlanması ve bunun uluslararası şirketlerin iş birliğinde gerçekleştirilmesi, Yunanistan ve onunla iş birliği kuran öteki bölge ülkeleri bakımından caydırıcılık arz edebilecektir. İlgili politika paralelinde, Türkiye'nin, Yunanistan ile onun iddialarına destek sunan ve Türkiye'nin egemenlik haklarını görmezden gelen AB haritalarına ve beyanatlarına karşılık olarak, MEB ve kıta sahanlığı haritalarını açıklaması, hatta bu aşamanın da ilerisine giderek Akdeniz'deki MEB sahasını resmen ilan edilmesi de Türk uzmanlarca ortaya koyulan alınması gereken önemli tedbirlerden birkaçıdır.⁶⁷

Bu çerçevede, Yunanistan, son senelerde Adriyatik Denizi, İyon Denizi ve Girit'in güneyindeki deniz sahalarında oldu-bittiler (*fait accompli*) ile de facto durum tesis etme arayışı içerisinde. Adriyatik Denizi özelinde, Yunanistan, Arnavutluk'u kendi tespit ettiği deniz sınırlarını ve doğal kaynak arama alanlarını benimsemeye zorlamaktadır. Girit'in güneyinde ise, Libya'da iç bunalımları ve hükümet krizinden yararlanarak söz konusu ülkenin mülkiyetindeki takriben 39 bin kilometrekarelik deniz sahasını -hakkaniyet ilkesini ihlal ederek- ele geçirme ve hatta bu alanlarda hidrokarbon arama ihaleleri yapma doğrultusunda girişimlerde bulunmaktan geri durmamaktadır. Türkiye ve Libya arasında 27 Kasım 2019 tarihinde yapılan MEB Anlaşması⁶⁸ öncesinde, bu durum, sadece Libya'nın değil, aynı esnada Türkiye'nin de muhtemel haklarının gasp edilmesi anlamına gelmekteydi. Türkiye, gerçekleştirdiği girişimlerle bu noktada hem Arnavutluk hükümetini, hem de Libya yetkililerini Atina'nın oldu-bittilerine karşı uyaracaktı. Yapılan söz konusu tasarruflarla, Türkiye, Yunanistan ve GKRY arasında Girit üzerinden enerji

⁶⁷ Ömer Kurtbağ (2019), "2000'li Yıllarda Türk-Yunan İlişkileri", içinde *Türk Dış Politikası (2000'li Yıllar) Cilt III: 2000'den 2018'e kadar Alanlar ve Konular* (editörler: Serkan Kekevi & Ömer Kurtbağ), Ankara: Berikan Yayınevi, Birinci Baskı, ss. 179-180.

⁶⁸ Gamze Helvacıköylü (2021), "Türkiye-Kuzey Afrika İlişkilerinin Önemi", içinde *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz* (editörler: Tayyar Arı & Mesut Hakkı Caşın), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, ss. 277-281; Hanefi Yazıcı (2021), "Arap Baharı Sonrası Türkiye-Libya İlişkileri", içinde *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz* (editörler: Tayyar Arı & Mesut Hakkı Caşın), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, ss. 293-309.

transferini daha güneyden geçmek zorunda bırakıp maliyetini yükseltme fırsatına erişerek projenin başarı olasılığını önemli ölçüde düşürebilecektir. Buna ek olarak, Türkiye, bölgede Yunanistan önderliğinde gerçekleştirilen yalnızlaştırma girişimlerine yönelik bölge ülkeleriyle ikili şekilde deniz yetki alanlarının sınırlandırılması anlaşmaları gerçekleştirerek kendisine karşı tesis edilen denklemi bozmayı seçebilir.⁶⁹

Doğu Akdeniz bağlamında ele alındığında ise, 2011 senesinde Rusya tarafından GKRY'nin ilanda bulunduğu parseller tanınmış ve ilgili sahalarda GKRY'nin hidrokarbon kaynakları arama-sondaj çalışmaları gerçekleştirme hakkının bulunduğu benimsenmiştir. Aslında bölgede keşfedilen kaynakların çıkartılması ve Avrupa'ya transferinin tesisi, Moskova'nın menfaatlerine zıt bir durum teşkil etmesine karşın, Rusya, buna yönelik herhangi bir önlem geliştirmeyi düşünmemektedir. Çünkü Rusya'nın projeye destek sunan ülkelerle iktisadi ilişkileri, Avrupa'ya gerçekleştirdiği enerji dış satımında yüzde 2-5'lik ufak bir düşüş kaydetmesinden daha öncelikli olarak kıymetlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, taşıma konusunda ortaya atılan EastMed projesinin belirsiz durumu, yapılabirlikten uzak olması ve Türkiye'nin Libya ile gerçekleştirdiği muhtıranın ilgili rotayı engellemesi, esasında Moskova'nın ilgili mevzuda girişimde bulunmasının gereksizliğini göstermektedir. Buna ilaveten, Rusya, herhangi bir tasarrufta bulunmayarak, Türkiye ile arasındaki stratejik ortaklık konumunu, yüksek seviyeli iktisadi ve siyasi irtibatları riske sokmak niyetinde değildir. Son tahlilde, günümüz koşullarında, Moskova, adı geçen mevzuda bir tutum takınmayarak, genel anlamda düşük profilli bir siyaset yürütmektedir. Diğer bir ifadeyle söyleyecek olursak, Moskova, ABD'nin daha fazla Rum taraftarı görüldüğü bir zamanda daha tarafsız bir tutum sürdürmeyi seçmektedir.⁷⁰

Sonuç

1600'lü yılların sonundan 1900'lü yıllara kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde kalan Kıbrıs, daha sonrasında 1878 senesinden başlamak suretiyle İngiltere tarafından kontrol altında tutulan bir yer olmuştur. 1950'li yılların sonunda adada yaşayan Türk ve Rum nüfusunun ortak bir siyasi yapılanma çerçevesinde bir arada yaşamasını içeren Kıbrıs Cumhuriyeti, 1959-1960

⁶⁹ Ömer Kurtbağ (2019), "2000'li Yıllarda Türk-Yunan İlişkileri", s. 181.

⁷⁰ Muhittin Ataman & Mehmet Çağatay Güler (2020), "Kıbrıs Sorunu: Doğu Akdeniz'de Çözümün Ön Şartı", ss. 54-55.

Londra-Zürih Antlaşmaları ile tesis edilmiştir. Ancak ilgili antlaşmalardaki sistemden hoşnutsuzluk duyan Rum tarafı, adanın o tarihten itibaren Yunanistan ile birleştirilmesini öngören Enosis düşüncesi çerçevesinde adadan Türk nüfusunun çıkarılmasına yönelik şiddet eylemlerine ve EOKA eliyle terör faaliyetlerine girişmiştir. Türkiye ise, özellikle 1960'lı yıllarda adadaki Türklere karşı yoğunlaşan şiddet faaliyetlerini durdurmak maksadıyla zaman zaman girişimlerde bulunduysa da, ciddi bir askeri müdahale ile adaya gitme girişimleri 1964 Johnson Mektubu örneğinde olduğu gibi bölge dışı büyük devletlerce (ABD) önlenmiştir. Ancak Kıbrıslı Rumların Kıbrıslı Türklere yönelik baskıcı tutumlarının devam etmesi üzerine, Türkiye, tüm uluslararası tepkileri de göz önüne alarak, 1974 senesinde Londra-Zürih Antlaşmaları'nın kendisine tanıdığı garantörlük hakları çerçevesinde adaya askeri müdahalede bulunarak, günümüzdeki de facto durumun ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Adı geçen müdahalenin ertesinde, Türkiye, yaptırımlarla karşılaşmasına rağmen pozisyonundan geri adım atmamış ve öncelikle 1975 senesinde Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin, daha sonrasında ise 1983 senesinde KKTC'nin kurulmasına ciddi destekler sunmuştur. Yine bu çerçevede ele alındığında, o tarihten günümüze değin BM öncülüğünde ve gözetiminde gerçekleştirilen Kıbrıs Sorunu'nun barışçıl yollardan çözüme kavuşturulması öngören sayısız müzakere ve plan başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Günümüzde bu konuda yine benzer bir girişim yapılmışsa da, ilgili girişim de öncekilerle aynı kaderi paylaşarak başarılı olamamıştır. Kıbrıs Adası'nın batmayan bir uçak gemisi nitelendirilmesiyle Türkiye için içerdiği jeopolitik, jeostratejik ve jeoaskeri öneme ilaveten, adada bulunan ciddi miktardaki Türk kökenli nüfustan ötürü de, burası, Ankara açısından jeo-kültürel yönden ehemmiyet arz etmektedir. Özellikle 2000'li yılların başında Kıbrıs Adası civarında bulunan zengin hidrokarbon kaynaklarının gün yüzüne çıkartılıp uluslararası piyasalara sunulması bağlamında GKRY tarafından tek yanlı ortaya konulan girişimler ise, Türkiye ve KKTC tarafından çok şiddetli bir biçimde eleştiriye tabi tutulmaktadır. GKRY, adada tanınan tek uluslararası birim olmasının getirdiği avantaj neticesinde burada kendi başına MEB'ler ilan etmekte ve sondaj faaliyetleri yürütmeleri için uluslararası enerji firmalarını buraya davet etmeyi sürdürmektedir. İlgili kapsamda, Türkiye ve KKTC ise, bunun uluslararası hukuk ilkeleriyle bağdaşmadığının altını çizerek, adadaki tüm zenginliklerin adanın sadece bir bölümüne değil, tamamına ait olduğuna dikkat çekmektedirler.

Kıbrıs Sorunu'nun diplomatik yollardan tam anlamıyla çözüme kavuşturulmasının ertesinde adadaki zengin enerji kaynaklarından herkesin ortaklaşa bir menfaat çerçevesinde yararlanacağını vurgulayan Türkiye ve KKTC, burada kendi haklarını ve hukukunu korumaya yönelik gerekli bütün adımları hem yumuşak güç, hem de sert güç vasıtalarından yararlanmak suretiyle gerçekleştirmeyi sürdürecekleri ifade etmektedirler.⁷¹ Türkiye, her ne kadar Doğu Akdeniz bölgesinde gerçekleştirdiği enerji arama çalışmalarında müspet bir sonucu şu ana kadar elde edememiş olsa da, burada petrol ve doğalgaz kaynakları arama çalışmalarını kararlılıkla devam ettireceğini vermektedir. Bu bağlamda, özellikle son yıllarda sıkça gündemde kendisine yer bulan “*Mavi Vatan Doktrini*” sayesinde çevresindeki denizlerde etkinlik kurmayı ve mevcudiyetini güçlendirmeyi önceleyen Türkiye, buna dönük olarak hem diplomasi gibi yumuşak güç vasıtalarından, hem de askeri güç (donanma, silahlı/silahsız insansız hava araçları vb.) araçlarıyla Doğu Akdeniz’de ciddi bir biçimde bayrak göstermeye devam etmektedir. Bu çalışmada incelenen resmi açıklamalar doğrultusunda, önümüzdeki senelerde de, Türkiye’nin hem Kıbrıs özelinde, hem de adanın civarındaki hidrokarbon kaynaklarının kullanımına yönelik izlediği ulusal çıkarların muhafazası ve azamileştirilmesini temel alan geniş kapsamlı siyasetin güçlendirilmiş bir kararlılıkla devam edeceği öngörülmektedir. Buna ilaveten, Türkiye ve KKTC’nin meselenin barışçıl yollardan çözüme kavuşturulmasına yönelik girişimlerine ve hidrokarbon kaynaklarının paylaşımına yönelik olarak taraf ülkelerin iştirak edeceği “*Doğu Akdeniz Zirvesi*” gibi somut bir önerisine henüz yanıt verilmemesi de, bölgede gerginliğin tırmandırılmasını kimlerin istediğini açıkça göstermektedir. Doğu Akdeniz doğalgazının uluslararası pazarlara aktarımına yönelik seçenekler üzerinde kapsamlı bir analiz yapıldığında; konunun uzmanlarınca ve bazı ülkelere üzerinde ittifak edilen hususun Türkiye-İsrail boru hattı seçeneği olmasına karşın, sadece Türkiye’ye muhalefet etmek ve hem KKTC’yi, hem de Türkiye’yi enerji denkleminin dışına atmak maksadıyla Doğu Akdeniz Gaz Forumu ve Doğu

⁷¹ Cenk Özgen (2021), “KKTC’de Deniz ve Hava Üssünün Kurulmasının Analizi”, içinde *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz* (editörler: Tayyar Arı & Mesut Hakkı Caşın), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, ss. 311-329.

Akdeniz Doğalgaz Boru Hattı gibi girişimlerin ortaya atılması da bu noktada belirtilmesi gereken bir husustur.⁷²

Rusya açısından Doğu Akdeniz özelinde Kıbrıs mevzusuna baktığımızda ise; Çar I. Petro döneminden bu yana uygulanmaya başlanan Çarlık Rusyası, Sovyetler Birliği ve günümüzde de Rusya Federasyonu dış ve güvenlik politikalarında, ilgili dönem şartlarına göre güncellenen “*sıcak denizlere inme*” büyük stratejisi çerçevesinde Kıbrıs Adası’nın daima çok önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Kıbrıslı Rumlar ile Ortodoksluk bağlamında dinsel bir bağı olan Rusya, 20. yüzyıldan bu yana buraya çok kapsamlı destekler sunmakta ve ilişkilerini her alanda geliştirmeye çalışmaktadır. Doğu Akdeniz bölgesinde Sovyetler zamanından bu yana Suriye’de varlığını her geçen sene kuvvetlendiren Rusya, 2011 senesinden bu yana süren Suriye İç Savaşı ile bahse konu pozisyonunu daha da sağlamlaştırmış durumdadır. Suriye İç Savaşı esnasında burada elde ettiği kazanımları muhafaza etmeyi önceleyen Moskova, buradaki mevcudiyetini daha da güçlendirmek ve bölgede söz sahibi olarak Batı dünyasının etkinliğini azaltmaya yönelik girişimlere ağırlık vermektedir. Adı geçen kapsamda, Moskova, GKRY ile son derece önemli ilişkiler tesis ederek, onunla dikkat çekici iş birlikleri kurmuş ve hatta bu ülkeye silah satışında da bulunmuştur. Kıbrıs Sorunu özelinde konuya yaklaşıldığında ise, bu sorunun BM tarafından alınan kararlar doğrultusunda çözüme kavuşturulması gerektiği Rusya tarafından açıkça savunulmaktadır. GKRY’nin bu bağlamda zaman zaman AB özelinde sıkıntı yaşadığı durumlarda Rusya’yı ön plana çıkarması da Moskova tarafından dikkate değer bir gelişme olarak kıymetlendirilmektedir. 2000’li seneler itibarıyla burada bulunan hidrokarbon kaynaklarının çıkartılması ve uluslararası pazarlara transferine yönelik girişimlerde sessizliğini koruyan Moskova, East-Med gibi gerçekleştirilmesi son derece zor ve hatta imkânsız görülen bir girişimin yanı sıra, bölgedeki mevcut ve muhtemel doğalgaz kaynaklarının kendisinin dünya piyasasındaki konumuna herhangi bir biçimde ciddi zarar veremeyeceği düşüncesiyle pozisyonunu ortaya koymaktadır. Buna ilaveten, Rusya, ABD’nin aşırı GKRY yanlısı tutumuna karşı son dönemde tarafsız bir politika izlemeyi kendi çıkarları açısından daha uygun görmektedir. Tabii ki burada unutmamamız gereken konu, özellikle 2000’li yıllardan bu yana çatışma-iş birliği ekseninde çok

⁷² Sina Kısacık (2021), “21. Yüzyılda Türkiye’nin Doğu Akdeniz Enerji Güvenliği Politikaları: Çatışma mı yoksa İşbirliği mi?”, içinde *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz* (editörler: Tayyar Arı & Mesut Hakkı Caşın), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, ss. 239-260.

geniş kapsamlı ilişkiler biçiminde tesis edilen Türk-Rus ilişkilerinin bozulmamasına yönelik olarak Moskova tarafından Ankara'ya verilen önemdir. Aynı şekilde, bu hassasiyetin Ankara'da da bulunduğunu rahatlıkla söylenebilir. Rusya'nın Türkiye'ye yönelik AB yaptırımlarına karşı çıkması ve Türkiye'ye Doğu Akdeniz kaynakları konusunda iş birliği yapmayı teklif etmesine karşın, Kıbrıs Sorunu'nun çözümü konusunda bir yandan Türkiye'nin girişimlerini överken, diğer yandan adada hidrokarbon kaynaklarının sondajına yönelik faaliyetlerde Türkiye'yi eleştirmesi dikkatlerden kaçmamaktadır. Rusya'nın bu doğrultuda kendi çıkarları doğrultusunda bölge ülkeleri arasında dengeyi önceleyen ve çifte standarttan kaçınan politikaları önümüzdeki yıllarda uygulamaya geçirmesi daha akılcı olacaktır.

Sonuç olarak, Türkiye ve Rusya, Kıbrıs'a münhasır milli çıkarları sebebiyle atfettikleri değerden ötürü farklı politikalar uygulamaktadırlar. Ankara ve Moskova arasında bölgesel meseleler bağlamında zaman zaman yaklaşma politikaları yürürlükte olsa da, Ukrayna, Gürcistan, Suriye gibi meselelerde dönem dönem ciddi anlaşmazlıklar da yaşanabilmektedir. Ancak bu durumlar, Türk-Rus ilişkilerinin çatışma-iş birliği ekseninde doğal seyrinde devam etmesine herhangi bir engel teşkil etmemektedir. İki ülke arasında ulusal çıkarların farklılığından ötürü, meselelere yaklaşım farklılığı bulunması uluslararası ilişkilerin gerçekçi doğası düşünüldüğünde son derece doğal olarak görülmelidir. İki ülkenin birbirinin ayaklarına basmadan, bir başka deyişle hassas oldukları konularda birbirlerine saygı göstermeleri ve kırmızıçizgilerine uymaları, ikili ilişkilerin önümüzdeki senelerde daha sağlam bir zeminde sürdürülmesi ve daimi olarak diyalog kanallarının açık tutulması ile mümkün olabilecektir. Son tahlilde, Kıbrıs mevzusunda yaklaşım farklılıkları bulunmasına karşın, Türkiye ve Rusya'nın, Doğu Akdeniz bölgesinin iki kayda değer güçlü devleti olarak buradaki ulusal menfaatlerini koruma ve geliştirme bağlamında varlıklarını koruyacakları öngörülmektedir. Doğu Akdeniz bölgesinde ve onun özelinde Kıbrıs mevzusunda Türk-Rus ilişkilerinin önümüzdeki dönemde iş birliğine mi, yoksa çatışmaya mı evrileceğini yaşanması muhtemel gelişmeler bize göstermiş olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ataman, Muhittin & Güler, Mehmet Çağatay (2020), “Kıbrıs Sorunu: Doğu Akdeniz’de Çözümün Ön Şartı”, içinde *Doğu Akdeniz ve Türkiye’nin Hakları* (editörler: Kemal İnat & Muhittin Ataman & Burhanettin Duran), İstanbul: SETA Kitapları, ss. 33-57.
- *BBC Türkçe* (2021), “BM Kıbrıs’ta resmi görüşmeler için ortak zemin bulunamadığını açıkladı”, 27.04.2021, Erişim Tarihi: 17.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56835583>.
- Bilefsky, Dan (2012), “For Rescue Line, Cyprus Prefers a Russian Loan”, *The New York Times*, 18.06.2012, Erişim Tarihi: 09.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2012/06/19/world/europe/cyprus-counts-on-its-close-ties-to-russia.html>.
- Boyraz, Hacı Mehmet & Özdemir, Burak (2020), “Türkiye’nin Kıbrıs Politikası 2019”, içinde *Türk Dış Politikası Yıllığı 2019* (editörler: Burhanettin Duran & Kemal İnat & Mustafa Caner), İstanbul: SETA Yayınları, ss. 297-320.
- Çaşm, Mesut Hakkı (2021), “Can the Turkish- Russian Relations in the 21st Century Be Described as Sitting on Cooperation-Competition Axis?”, içinde *Turkish Foreign Policy during JDP Era: Regional Coexistence and Global Cooperation* (editörler: Tayyar Arı & Mesut Hakkı Çaşm), Berlin: Peter Lang GmbH, ss. 39-61.
- *Deutsche Welle* (2015), “Russia and Cyprus sign military deal for Mediterranean ports”, 26.02.2015, Erişim Tarihi: 09.07.2015, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/en/russia-and-cyprus-sign-military-deal-for-mediterranean-ports/a-18282114>.
- *DW Türkçe* (2012), “Hristofyas Strasbourg’da Ankara’yı eleştirdi”, 04.07.2012, Erişim Tarihi: 20.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/tr/h%C4%B1ristofyas-strasbourgda-ankaray%C4%B1-ele%C5%9Ftirdi/a-16072891>.
- *Ekathimerini* (2020), “UN concerned at Turkish move to open up Cypriot beach”, 06.10.2020, Erişim Tarihi: 13.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.ekathimerini.com/news/257775/un-concerned-at-turkish-move-to-open-up-cypriot-beach/>.
- Ekinci-Sarıer, Didem (2016), “Avrupa Birliği Çerçevesinde Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, içinde *Mavi Elma: Türkiye-Avrupa İlişkileri* (editörler: Ozan Örmeci & Hüseyin Işıksal), Ankara: Gazi Kitabevi, ss. 239-255.
- *Europe-China Network – CCN* (2021), “Russia expresses concern over Turkish provocations in Varosha”, 23.07.2021, Erişim Tarihi: 26.07.2021, Erişim Adresi: <https://ccnnetwork.cn/en/russia-expresses-concern-over-turkish-provocations-in-varosha/>.
- Gotev, Georgi (2015), “Cyprus to give access to its ports, airstrips to Russian military”, *Euractiv*, 10.02.2015, Erişim Tarihi: 09.07.2015, Erişim Adresi: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/cyprus-to-give-access-to-its-ports-airstrips-to-russian-military/>.
- Hadjicostis, Menelaos (2020), “Cyprus slams Turkey's move to open ghost town’s beach”, *Taiwan News*, 07.10.2020, Erişim Tarihi: 13.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/4024691>.
- Halil, Eltan (2019), “Akıncı ‘dismayed’ by Greek Cypriot rejection of gas and oil cooperation offer”, *T-VINE*, 18.07.2019, Erişim Tarihi: 13.07.2021, Erişim Adresi: <http://www.t-vine.com/akinci-dismayed-by-greek-cypriot-rejection-of-gas-and-oil-cooperation-offer/>.
- Hasanoğlu, İbrahim & Abbasov, Emin (2019), “Rusya Federasyonu’nun Akdeniz Politikasında Kıbrıs”, içinde *Akdeniz Jeopolitiği Cilt I* (editörler: Hasret Çomak & Burak Şakir Şeker), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, ss. 803-818.

- *Hürriyet Daily News* (2020), “Varosha town ‘open area’: President of Turkish Cypriots”, 26.12.2020, Erişim Tarihi: 13.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.hurriyetdailynews.com/varosha-town-open-area-president-of-turkish-cypriots-161151>.
- Holodny, Elena (2015), “Russia reportedly getting military bases in an EU state”, *Business Insider*, 08.02.2015, Erişim Tarihi: 09.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.businessinsider.com/russia-military-agreement-in-cyprus-2015-2>.
- Işıksal, Hüseyin (2015), “Four Stages of Turkish Position in Cyprus: The Elements of Continuity and Change”, içinde *Turkish Foreign Policy in the New Millennium* (editörler: Ozan Örmeci & Hüseyin Işıksal), Frankfurt am Main: Peter Lang, ss. 297-312.
- Işıksal, Hüseyin (2016), “Türkiye-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (Kıbrıs Cumhuriyeti) İlişkileri: Geçmişin Prangaları Arasında Gelecek Arayışları”, içinde *Mavi Elma: Türkiye-Avrupa İlişkileri* (editörler: Ozan Örmeci & Hüseyin Işıksal), Ankara: Gazi Kitabevi, ss. 257-273.
- *İlke Haber* (2021), “Rusya’dan Maras tepkisi: Desteklemiyoruz”, 23.07.2021, Erişim Tarihi: 26.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.ilkehaber.com/haber/rusyadan-maras-tepkisi-desteklemiyoruz-56245.htm>.
- Helvacıköylü, Gamze (2021), “Türkiye-Kuzey Afrika İlişkilerinin Önemi”, içinde *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz* (editörler: Tayyar Arı & Mesut Hakkı Caşın), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, ss. 261-292.
- Kara-Aydin, Havva (2019), “UN release on Maras, Cyprus 'abuse of mandate': Turkey”, *Anatolian Agency*, 11.10.2019, Erişim Tarihi: 13.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-diplomacy/un-release-on-maras-cyprus-abuse-of-mandate-turkey/26948>.
- Kesgin, Serdar (2018), *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Doğu Akdeniz Güvenliği*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kısacık, Sina (2021), “21. Yüzyılda Türkiye’nin Doğu Akdeniz Enerji Güvenliği Politikaları: Çatışma mı yoksa İşbirliği mi?”, içinde *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz* (editörler: Tayyar Arı & Mesut Hakkı Caşın), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, ss. 239-260.
- Kısacık, Sina (2020), “21. Yüzyılda Türk-Rus İlişkilerinin Ege Bölgesi Güvenlik Parametrelerine Olası Yansımalarını Anlamak”, içinde *Ege Jeopolitiği Cilt I* (editörler: Hasret Çomak & Burak Şakir Şeker & Dimitrios Ioannidis), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, ss. 984-1015.
- Kurtbağ, Ömer (2019), “2000’li Yıllarda Türk-Yunan İlişkileri”, içinde *Türk Dış Politikası (2000’li Yıllar) Cilt III: 2000’den 2018’e kadar Alanlar ve Konular* (editörler: Serkan Kekevi & Ömer Kurtbağ), Ankara: Berikan Yayınevi, ss. 153-186.
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2021), “Cumhurbaşkanı Ersin Tatar’ın 20 Temmuz 2021 BRTK Konuşması”, 20.07.2021, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.kktcb.org/tr/cumhurbaskani-ersin-tatarin-20-temmuz-2021-brtk-konusmasi-8630>.
- Lekakis, Nikos & Xenakis, Demetrios (2021), “Football as a national security threat for the Turkish Republic of Northern Cyprus”, *Security Journal*, Erişim Tarihi: 14.07.2021, Erişim Adresi: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1057/s41284-021-00305-2.pdf>, <https://doi.org/10.1057/s41284-021-00305-2>.
- *NTV Haber* (2020), “KKTC’de cumhurbaşkanlığı seçimini Ersin Tatar kazandı”, 18.10.2020, Erişim Tarihi: 17.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.ntv.com.tr/dunya/kktcde-oylama-sona-erdi-cumhurbaskani-belli-oluyor,sQsOh6paCEypEE-9Cm7HAg>.
- Oprita, Antonia (2013), “Why Russia won’t do 'whatever it takes' for Cyprus”, *Global Markets*, 20.03.2013, Erişim Tarihi: 09.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.globalcapital.com/article/yvyr9156187h/why-russia-wont-do-whatever-it-takes-for-cyprus>.

- Örmeci, Ozan & Kısacık, Sina (2020), “Cutting the Gordian Knot: Turkish Foreign Policy Towards Cyprus During AK Party Era (2002–2020)”, *Studia I Analizy Nauk O Polityce (Studies and Analyses of Political Science)*, 1(1), ss. 21-64.
- Örmeci, Ozan & Kısacık, Sina (2019) , “2002-2017 Döneminde Kıbrıs Sorunu ve Türk Dış Politikası: Gordion Düğümü Henüz Çözülemedi”, içinde *Türk Dış Politikası (2000’li Yıllar)Cilt III: 2000’den 2018’e kadar Alanlar ve Konular* (editörler: Serkan Kekevi &Ömer Kurtbağ), Ankara:Berikan Yayınevi, ss. 47-116.
- Özgen, Cenk (2021), “KKTC’de Deniz ve Hava Üssünün Kurulmasının Analizi”, içinde *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz* (editörler: Tayyar Arı & Mesut Hakkı Çaşın), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, ss. 311-329.
- Peel, Michael (2020), “Moscow on the Med: Cyprus and its Russians”, *The Financial Times*, 15.05.2020, Erişim Tarihi: 09.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.ft.com/content/67918012-9403-11ea-abcd-371e24b679ed>.
- Presidency of the Republic of Turkey (2020), “President Erdoğan visits Closed Maraş in the TRNC”, 15.11.2020, Erişim Tarihi: 13.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/122829/president-erdogan-visits-closed-maras-in-the-trnc>.
- Reuters (2019), “Cyprus says pays off 2011 Russian debt”, 02.09.2019, Erişim Tarihi: 09.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/cyprus-russia-loans-idUSL5N25T324>.
- Stronski, Paul (2021), “A Difficult Balancing Act: Russia’s Role in the Eastern Mediterranean”, Carnegie Endowment for International Peace, 28.06.2021, Erişim Tarihi: 09.07.2021, Erişim Adresi: https://carnegieendowment.org/files/Stronski_RussiaEastMed_final1.pdf.
- Şahin, İsmail & Günar, Altuğ (2021), “Türkiye’nin Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Siyaseti”, içinde *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz* (editörler: Tayyar Arı & Mesut Hakkı Çaşın), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, ss. 43-66.
- *The San Diego Union Tribune* (2010), “Russian president begins first-ever Cyprus visit”, 07.10.2010, Erişim Tarihi: 08.07.2019, Erişim Adresi: <https://www.sandiegouniontribune.com/sdut-russian-president-begins-first-ever-cyprus-visit-2010oct07-story.html>.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2021), “Kıbrıs Türkü’nün asli unsuru olduğu bu topraklarda güven ve huzur içinde yaşaması bizim için her şeyden önemlidir”, 20.07.2021, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/128788/-kibris-turku-nun-asli-unsuru-oldugu-bu-topraklarda-guven-ve-huzur-icinde-yasamasi-bizim-icin-her-seyden-onemlidir->.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2021), “Maraş bölgesi çözümsüzlüğün değil, Kıbrıs Adası’nın huzurlu ve müreffeh geleceğinin sembolü olacaktır”, 20.07.2021, Erişim Tarihi: 23.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/128780/-maras-bolgesi-cozumsuzlugun-degil-kibris-adasi-nin-huzurlu-ve-mureffeh-geleceginin-sembolu-olacaktır->.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2021), “No: 260, 23 Temmuz 2021, KKTC Hükümetinin Maraş Açılımının İkinci Aşamasına Yönelik Kararı Hk.”, Erişim Tarihi: 26.07.2021, Erişim Adresi: https://www.mfa.gov.tr/no_-260_-kktc-hukümetinin-maras-aciliminin-ikinci-asamasina-yonelik-karari-hk.tr.mfa.
- *The Times of India* (2021), “UNSC condemns plan by Turkish Cypriot leaders for reopening Varosha”, 24.07.2021, Erişim Tarihi: 26.07.2021, Erişim Adresi: <https://timesofindia.indiatimes.com/world/rest-of-world/unscondemnsplanbyturkishcypriotleadersforreopeningvarosha/articleshow/84693590.cms>.
- T24 (2021), “ABD, Avrupa ve Rusya, Erdoğan’ın 'Maraş bölgesinin bir kısmının daha açılacağı' açıklamasına sert tepki gösterdi”, 21.07.2021, Erişim Tarihi: 26.07.2021, Erişim Adresi: <https://t24.com.tr/haber/maras-abd-avrupa-ve-rusya-erdogan-in-maras-bolgesinin-bir-kisminin-daha-acilacagi-aciklamasına-sert-tepki-gosterdi,967233>.

- Turkish Heritage Organization, “The Cyprus Dispute At A Glance, Erişim Tarihi: 21.05.2021, Erişim Adresi: <https://www.turkheritage.org/en/publications/factsheets/issue-briefs/the-cyprus-dispute-at-a-glance-3300>,
- Türksam (2004), “Rusya’nın Kıbrıs Politikası Değişiyor”, 21.06.2004, Erişim Tarihi: 20.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.turksam.org/detay/29630-rusyanin-kibris-politikasi-degisiyor>.
- Ülger, İrfan Kaya (2021), “Deniz Yetki Alanları, Enerji Kaynakları İhtilafı ve Eastmed Projesi”, içinde *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz* (editörler: Tayyar Arı & Mesut Hakkı Çaşın), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, ss. 153-173.
- Xuequan, Mu (2019), “Turkish Cypriots make proposal for joint committee on hydrocarbons”, *Xinhuanet*, 14.07.2019, Erişim Tarihi: 13.07.2021, Erişim Adresi: http://www.xinhuanet.com/english/2019-07/14/c_138224369.htm.
- Yazıcı, Hanefi (2021), “Arap Baharı Sonrası Türkiye-Libya İlişkileri”, içinde *Uluslararası Güç Mücadelesinin Yeni Arenası Doğu Akdeniz* (editörler: Tayyar Arı & Mesut Hakkı Çaşın), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, ss. 293-309.
- Young, Emily (2013), “Russian money in Cyprus: Why is there so much?”, *BBC*, 18.03.2013, Erişim Tarihi: 09.07.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/business-21831943>.

RUSYA’NIN ARKTİKA POLİTİKASI BAĞLAMINDA KUZHEY DENİZ ROTASI STRATEJİSİ

Gamze HELVACIKÖYLÜ¹

Öz: Küresel ısınma, 1990’lı yıllardan itibaren giderek artarak dünya üzerinde belirli coğrafi alanlarda değişimlere yol açmıştır. Bu alanlardan birisi de Arktika olmuş ve küresel iklim değişikliği ile bölgenin uluslararası politik dengeler açısından konumu önem kazanmıştır. Arktika bölgesi, buzulların erimesi ile beraber, sahip olduğu hidrokarbon kaynakları ve deniz yolu ulaşımındaki konumu nedeniyle dikkat çekmeye başlamıştır. Bu sebeplerden dolayı, Arktika, kıyıdaş devletler açısından yeni bir rekabet alanı oluşturmuştur. Arktika bölgesinde Rusya ile diğer kıyıdaş devletler arasında bazı sınır anlaşmazlıkları söz konusu olup, bu anlaşmazlıkların çözümü; tarafların farklı tezlere sahip olmaları ve bölgenin giderek artan önemi nedeniyle zor görünmektedir. Kıyıdaş devletlerin çoğunlukla NATO üyesi olması nedeniyle, Rusya, konuya Çin ve Orta Asya devletlerini de dahil ederek denge kurmak istemiştir. Çin açısından bölgenin önemi ekonomik temelli olmakla beraber, Rusya’nın bölgedeki çıkarları ile Çin’in çıkarları bazı noktalarda çelişmektedir. ABD ise, konuyu dikkatle takip etmekte olup, dünya üzerindeki yeni deniz rotalarını Çin’e kaptırmak istememektedir. Bu durum, ticaret savaşlarının akıbeti açısından önem taşımaktadır. Bu noktada, Rusya’nın bölge politikaları ve Kuzey Deniz Rotası stratejisi, hem bölgesel, hem de küresel dengeler açısından kritik role sahiptir. Bu çalışmada, Rusya’nın tarihsel süreçte ulusal güvenliği açısından önemli bir yere sahip olarak Arktika politikası ve bu bağlamda Kuzey Deniz Rotası stratejisi ele alınacaktır. Bu strateji çerçevesinde, Rusya’nın bölge politikaları, iş birliği arayışları ve Kuzey Deniz Rotası’nın Rusya açısından neden önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Arktika, Rusya, Rus Dış Politikası, Kuzey Deniz Rotası.*

Article Category: International Relations

Date of Submission: 15.08.2021

Date of Acceptance: 20.08.2021

¹ Dr., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler.
Email: gamzeh84@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8917-2121

NORTHERN SEA ROUTE STRATEGY OF RUSSIA WITHIN THE FRAMEWORK OF ARTIC POLICY

Abstract: Global warming resulted in changes in particular geographical zones with a gradual increase since the 1990s. One of these zones is the Arctic and it has gained importance in terms of international political balances together with global climate change. The Arctic region has started to draw attention owing to its hydrocarbon resources and its location on sea route transportation together with the glacial melting. For this reason, the Arctic created a new zone for competition among the coastal states. Russia and other coastal states have border conflicts and resolution of these conflicts seems difficult since the conflicting parties have different arguments and the importance of the region is gradually increasing. As the coastal states are mostly member states of the NATO, Russia is trying to keep the balances by including other actors like China and the Central Asian states. The region has also an economic importance for China, yet Russia's interests in the region conflict with the interests of China at some points. The United States on the other hand is carefully following up the developments in the region and does not want China to dominate the new global sea routes. This situation is significant for estimating the result of trade wars. Russia's regional policies and its strategy for the Northern Sea Route have a critical role for regional and global balances. This study aims to deal with the Arctic policy of Russia, which has an important place for its national security in the historical course and its strategy for the Northern Sea Route. This study also discusses why Russia's regional policies, the Northern Sea Route, and its search for cooperation are important for Russia within the context of this strategy.

Keywords: *Arctic, Russia, Russian Foreign Policy, Northern Sea Route.*

Giriş

Küresel ısınma nedeniyle iklim değişikliğinin etkileri artarak, Arktika bölgesinde önemli değişimleri beraberinde getirmektedir. Buzulların erimesi deniz sularının yükselmesine neden olmuş ve ekosistem dengesini değiştirmiştir. Bu durum, bölgedeki enerji kaynaklarına erişimi daha kolay hale getirmiştir. Bununla beraber, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan en kısa yolun da bu değişimle birlikte ortaya çıkması, ekonomik faydalar açısından önem kazanmıştır.

Arktika bölgesi, Rusya açısından kritik öneme sahiptir. Rusya, özellikle Soğuk Savaş döneminde güvenlik endişeleriyle bölgeyi askeri yığınak haline getirerek, burada çok sayıda üs inşa etmiştir. Rusya'nın her zaman aktif olduğu bölgede, iklim değişikliği ile beraber Arktika'nın ekonomik boyutu da gündeme gelmeye başlamıştır. Deniz yolları ve hidrokarbon kaynakları gibi konular ekonomik boyutun temel başlıkları olarak ortaya çıkmıştır.

Diğer kıyıdaş ülkelerden farklı olarak, Rusya, Arktika'da en uzun kıyı şeridinde sahiptir. 2000'li yıllar ile beraber Rusya'nın yeniden eski siyasi-diplomatik gücüne kavuşması, Arktika'ya dair söz sahibi olmak yönünde isteğini arttırmıştır. Bunun en önemli göstergesi, Arktika'nın Rus askeri güvenlik ve politik doktrinlerinde yer almış olmasıdır. Bu bağlamda, Arktika, Rusya'nın yeniden büyük güç olmasını sağlayacak önemli bir stratejik araç olarak görülmüştür.

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) çerçevesinde, Rusya, bölge politikalarını belirleyerek, diğer ülkelerle olan ilişkilerini bu temelde yürütmüştür. Kıyıdaş devletler ile sınır sorunlarına ek olarak, bu ülkelerin ağırlıklı olarak NATO üyesi olması da Rusya için bir güvenlik endişesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Rusya, Çin ile askeri ve ekonomik işbirliklerini arttırarak Arktika'da dengeyi sağlamaya çalışmıştır. ABD ise, BMDHS'yi imzalamamış ve sahip olduğu nükleer güç sayesinde Rusya'nın rakibi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Rusya'nın Arktik politikası bağlamında Kuzey Deniz Rotası'nın önemi ve Rusya ile kıyıdaş ülkeler arasındaki sınır anlaşmazlıkları ele alınacaktır.

1. Rusya'nın Kuzey Deniz Rotası Stratejisi

Copernicus İklim Değişikliği Servisi'nin Avrupa İklim Raporu'na göre, kıtanın hava ve iklim durumunda son yıllarda değişimler meydana gelmiştir.² Özellikle 2020 yılında kıtada görülen

² *Independent Türkçe* (2021), "AB iklim değişikliği servisi: 2020 yılı, kayıtlardaki en sıcak yıl olan 2016 kadar sıcak geçti", 08.01.2021, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi:

hava olaylarını değerlendiren 2020 Avrupa İklim Raporu (ESOTC), küresel verileri de değerlendirerek, Avrupa ile beraber ilk kez Arktik bölgesindeki değişimleri ele almıştır.

Dr. Vamborg, 2020 yılında Arktika bölgesinde ölçülen sıcaklık değerlerinin küresel iklim değişikliğinin bir sonucu olduğunu savunmaktadır.³ 1981-2010 yılları arasında dünya genelinde sıcaklıklar 0,6 °C artarken, Arktik kuşakta 2,2 °C artması, 2020 yılının en önemli iklim olaylarından birisi olmuştur. Arktik'teki Sibiryaya bölgesi, bu değişimden en çok etkilenen alan olmuştur. Yılda sıcaklık rekorları kırılan bölgede, 2011 ve 2016 yıllarında 2,5 °C'lik artıştan sonra, 2020 yılında da ortalamadan 4,3 °C fazla artış görülmüştür. Dr. Julien Nicolas'a göre, Arktik kuşaktaki bu bölge, diğer alanlardan daha hızlı ve daha çok ısınmaktadır.⁴

Kuzey Buz Denizi'ne etki eden sıcaklar, buzullarla kaplı bölgeleri olumsuz etkilemiş ve buz oranı 1979 yılından beri en düşük seviyede ölçülmüştür. 1971-2010 arası dönemde deniz buz oranı ortalamanın yüzde 35 altında bir seviyede, 2020 Temmuz ve Ekim'inde önceki yılların aynı aylarına göre en düşük seviyede kalmıştır. Buzulların erimesi ile bölgenin fiziki koşullarında farklılaşmalar da görülmüştür.⁵ Ortalama deniz suyu yüksekliği 2005 ile 2015 yılları arasında yılda 3,6 milimetre artmış ve bunun ana nedeni ısınmayla eriyen buzulların su düzeyinde yükselmelere neden olması olmuştur. Havalarda ısınması ile beraber buz kütlelerinde küçülmeler meydana gelmiştir. 1984 ve 2020 yıllarında çekilen uydu görüntüleri incelendiğinde, Arktika buzullarının eridiği ortaya konulmuştur.⁶

Şekil I: Arktik Deniz Buzu Uydu Görüntüleri (1984 ve 2020 Karşılaştırması)⁷

<https://www.indyurk.com/node/297271/ya%C5%9Fam/ab-iklim-de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi-servisi-2020-y%C4%B1%C4%B1-kay%C4%B1tlardaki-en-s%C4%B1cak-y%C4%B1-olan-2016-kadar>.

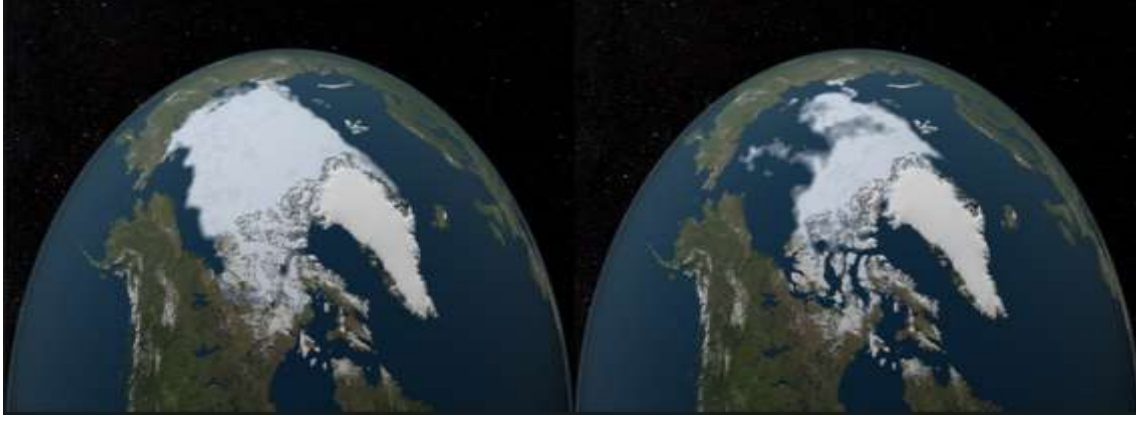
³ CNBC (2020), "Earth has hottest May on record, with 2020 on track to be one of the top 10 warmest years", 05.06.2020, Erişim Tarihi: 20.08.20201, Erişim Adresi: <https://www.cnbc.com/2020/06/05/climate-change-may-2020-is-hottest-month-on-record.html>.

⁴ Euronews (2021), "Rekor sıcaklıklar, fırtınalar ve arktik kuşakta devam eden ısınma", 16.07.2021, Erişim Tarihi: 20.08.20201, Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/green/2021/05/14/avrupa-n-n-2020-iklimi-rekor-s-cakl-klar-f-rt-nalar-ve-arktik-kusakta-amans-zca-devam-eden>.

⁵ A.g.e.

⁶ BBC Türkçe (2021), "İklim krizi: Küresel ısınma ne demek, iklim değişikliğine dair göstergeler neler?", 07.05.2021, Erişim Tarihi: 20.08.20201, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-51144765>.

⁷ Sözcü (2021), "NASA iklim değişikliğini fotoğrafladı", 05.01.2021, Erişim Tarihi: 10.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2021/teknoloji/nasa-iklim-degisikligini-fotografladi-6197848/>.

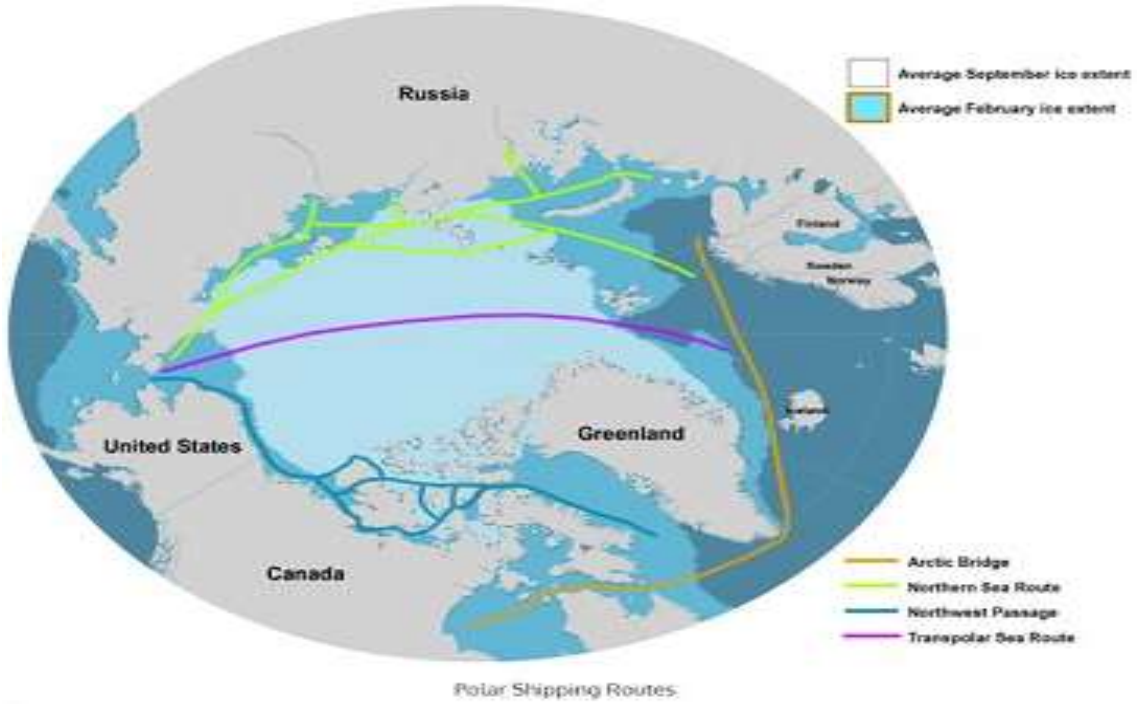


Küresel ısınma ile buzulların erimesinin sonucu olarak, bölgenin önemi, deniz taşımacılık güzergâhları açısından ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, bazı önemli deniz yolları şu şekildedir:

- Kuzey Deniz Yolu (KDY): Bu deniz yolunun rotası, Rusya'nın Arktik Okyanusu kıyılarından geçmekte olup, en yüksek potansiyele sahiptir. Bu potansiyel, küresel ısınma nedeniyle azalan buzlanmadan kaynaklanmaktadır ve aktif hale gelmesi sayesinde Asya ve Avrupa arası Süveyş Kanalı üzerinden alınan mesafe 21.000 km'den yaklaşık 13.000 km'ye düşecek ve bu da 10-15 günlük bir kısalmayı sağlayacaktır.⁸
- Kuzeybatı Geçidi: Rotası Kanada ve ABD'nin Alaska kıyılarından geçmekte olan hat, Doğu Asya ve Batı Avrupa arasını, Panama Kanalı üzerinden 24.000 km'den buzların erimesi ile yaklaşık 14.000 km'ye indirecektir.
- Kutup-ötesi Deniz Yolu: Rusya'nın Murmansk bölgesi ile Bering Boğazı bu yol sayesinde doğrudan birbirine bağlanmakta olup, bu güzergâh üzerindeki buzlanmanın yüksek olması nedeniyle şu anda aktif kullanılamamaktadır.
- Arktika Köprüsü: Tahıl ürünlerinin daha kolay taşınmasını sağlayacak olan bu hattın Rusya'nın Murmansk, Norveç'in Norvik ve Kanada'nın Churchill limanlarını birbirine bağlaması hedeflenmiştir. Bu projenin farkı, Batı Avrupa ile Kuzeybatı Amerika'yı birbirine bağlamasıdır; ancak buzlanmanın yoğun olması nedeniyle yakın zamanda kullanılması düşük bir olasılıktır.⁹

⁸ Cüneyt Kazokoğlu (2014), "8 ülkenin gözü neden 'Kutup Bölgesi'nde?", *BBC Türkçe*, 20.02.2014, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/02/140220_kutup_dairesi_enerji.

⁹ Alp Y. Kavas (2019), "Soğuk Savaş Sonrası Arktika Bölgesi Jeopolitiği ve Bölgesel İş Birliği Potansiyeli", *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2019 Özel Sayısı, ss. 27-29.

Şekil II: Kutup Taşımacılık Rotaları¹⁰

Belirtilen güzergâhlar, özellikle Çin'in son dönemde gündeme getirdiği Bir Kuşak Bir Yol (BKBY) projesine veya Kuşak Yol İnisiyatifi'ne etkisi açısından önemlidir.¹¹ Ayrıca, bölgede bulunan hidrokarbon rezervlerinin çıkarılması ve işlenmesi de bölgenin önemini arttıracak unsurlardandır.

Rusya'nın Arktika politikasının en önemli unsurlarından biri Kuzey Deniz Rotası'dır (KDR). Rusya, özellikle yaz aylarında daha çok kullanıma elverişli olan KDR'ye dair Rus egemenliğinin artırılması ve Rusya'nın kıta sahanlığını 200 deniz mili sınırının üzerine çıkarmasının sonucunda, buradaki doğal kaynakların çıkarılmasını hedeflemektedir. Hem sınırlar, hem de stratejik güzergâhı nedeniyle, KDR, Rusya açısından ulaşım sisteminin belkemiğini oluşturmaktadır. KDR, Kara Denizi'ni Laptev Denizi'nden Taymir yarımadası ile ayırmaktadır. Bu yol üzerindeki limanların en önemli özelliği, buzulların eriyip en düşük seviyede olduğu yaz dönemi için kıyı taşımacılığına imkân sağlamasıdır. KDR'nin sınırları "KDR Su Alanında Ticari Gemicilik Yönetmeliğine Dair Bazı Değişikliklere İlişkin 28 Temmuz 2012 Federal Kanunu" ile tanımlanmıştır. Bu kanuna göre, KDR'ye dair bir navigasyon sisteminin oluşturulması ve buzkıran gemilerin yardımı ve gerekli izinlerle alakalı

¹⁰ The Geography of Transport Systems, "Polar Shipping Routes", Erişim Tarihi: 10.08.2021, Erişim Adresi: <https://transportgeography.org/contents/chapter1/transportation-and-space/polar-shipping-routes/>.

¹¹ Anıl Ç. Erkan & Ayça Eminoğlu (2019), "Grand Strateji Olarak Kuşak ve Yol İnisiyatifinde Arktik: Kutup İpekyolu'nun Çin-Rusya Enerji İş Birliğindeki Rolü", *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2019 Özel Sayısı, s. 159.

prosedürlerin oluşturulması gerekli görülmüştür.¹² Rusya; Vilkitski, Shokalski, Dmitri Laptev ve Sannikov boğazlarını iç sularının bir parçası olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle, KDR'den geçecek olan gemilerin ilgili yerlere bildirimde bulunması ve kılavuz talep etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, KDR'nin kullanılabilmesi için belirli bir ücret ödenmelidir. 2013 yılında KDR'deki deniz taşımacılığının yönetimine dair KDR İdaresi kurulmuştur. KDR İdaresi'nin ofislerinden biri Arkhangelsk bölgesinde bulunmaktadır ve KDR üzerinden yapılan deniz taşımacılığı bölgenin ekonomik çıkarları açısından önem taşımaktadır. Bölge yönetimi, 2017 yılında Çinli bir şirket ile bölgeyi Kutup İpek Yolu'na bağlayacak demiryolu projesi için bir anlaşma yapmıştır.

Şekil III: Kutup İpek Yolu¹³



Rus enerji şirketleri, KDR'yi buradaki yerleşim bölgelerinin gıda, tüketim ve yakıt ihtiyacını karşılamak için aktif olarak kullanmaktadır. Uluslararası bir güzergâha kavuşturmak adına, Rusya, bölgedeki denizcilik altyapısına önemli bir yatırım yapmıştır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından, KDR, diğer alternatif rotalarla fiyat, güvenlik ve kalite açısından rekabet gücüne sahip uluslararası bir rota olarak tanımlanmıştır. Trafiğin artırılması adına Rusya'nın sahip olduğu buzkıran filosu artırılarak, Rus enerji kaynaklarının dünyaya açılması

¹² Ministry of Transport of Russian Federation (2012), "The Federal Law of Shipping on the Water Area of the Northern Sea Route", Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: http://www.nsr.ru/en/ofitsialnaya_informatsiya/zakon_o_smp.html.

¹³ *The World News Journal* (2018), "Arktik'te Buzlar Eriyor, 'Sular Ismıyor'", 26.04.2018, Erişim Tarihi: 10.08.2021, Erişim Adresi: <https://wnewsjournal.wordpress.com/2018/04/26/arktikte-buzlar-eriyor-sular-ismiyor/>.

hedeflenmiştir. Benzer şekilde, KDR'nin gelişmesi için Arktika'daki liman, sanayi tesisi ve demiryolları ağının modernleştirilmesinin gerekliliği öne çıkmıştır.

KDR'nin hukuki statüsü konusunda, bölgenin ana aktörleri olan Rusya ve ABD farklı görüşlere sahiptir. Rusya'ya göre, KDR iç su yolu olarak tanımlanmışken¹⁴, ABD'ye göre ise uluslararası bir güzergâh olarak nitelendirilmektedir. KDR'nin uluslararası su yolu olarak kabul edilmesi, kıyıdaş devletlerden izin almadan bu rotayı kullanabilmek adına önemlidir. ABD, bu tezi sadece savunmakla kalmayarak, 2009 yılının Ocak ayında yayınlanmış olan “*Birleşik Devletler Arktik Bölgesi Siyaset Belgesi*”nde de bu görüşe yer vermiştir. Bu durum, Rusya açısından ise kendi ulusal çıkarlarına tehdit olarak görülmüştür.¹⁵

KDR ile ilgili mevcut trafiği, ağırlıklı olarak, buralardaki alanların altyapı inşasında kullanılan malzemelerin taşınması oluşturmaktadır. Sonraki dönemlerde trafikteki ağırlığın ihracata doğru kayması beklenmektedir. Özellikle Novatek'in Yamal LNG'sine ve Gazprom Neft'in Novy Limanı için yapılacak yataklarına dair projeler KDR'nin nakliye amaçlı kullanımını arttırmaktadır. KDR'nin artan trafiğine paralel olarak, Sibiry'a'nın da canlanması ve kuzey bölgelerin ekonomik gelişmesine katkı sağlaması öngörülmüştür. Asya ülkeleri de Arktik deniz rotası ile yakından ilgilenmekte ve özellikle Çin buraya yönelik yatırımlarda bulunmaktadır.¹⁶ Ancak KDR'nin tam kapasite kullanılmasının önündeki engel altyapının eksik olmasıdır. Buna dair, Rusya, “*Ulaştırma Stratejisi 2030*”, “*Ulaştırma Stratejisinin Geliştirilmesi 2010-2020 Federal Programı*” ve “*2014 Rus Arktik Sosyo-Ekonomik Kalkınma Stratejisi*” gibi programlar belirlemiştir. Belirtilen bu eksiklikler nedeniyle, KDR, uluslararası ticarete henüz etkin bir yer edinememiştir. Ancak Murmansk Ticari Deniz Limanı giderek artan yoğunluk ile ulaşım aktarma merkezine dönüşmüştür.

Şekil IV: Kuzeydoğu ve Kuzeybatı Rotaları¹⁷

¹⁴ Janis Kluge & Michael Paul (2020), “Russia's Arctic Strategy through 2035”, *SWP Comment*, 57, s. 2.

¹⁵ İlhan Sağsen (2019), “Arktik bölgesi jeopolitiği”, *Anadolu Ajansı*, 22.04.2019, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/arktik-bolgesi-jeopolitigi/1459727>.

¹⁶ Valery Konyshov & Alexander Sergunin & Sergei Subbotin (2017), “Russia's Arctic strategies in the context of the Ukrainian crisis”, *The Polar Journal*, s. 17.

¹⁷ Discovering the Arctic, “Northwest and Northeast Passages?”, Erişim Tarihi: 11.08.2021, Erişim Adresi: <https://discoveringtheartctic.org.uk/arctic-challenges/troubled-water/northwest-northeast-passages/>.



2. Rusya'nın Arktika Bölgesi'ndeki Sınır Anlaşmazlıklarına Yaklaşımı

Arktika bölgesinin coğrafi konumu, genel kabule göre 66. kuzey paraleli ile Kuzey Kutup noktası arasında kalan 27 milyon kilometrekarelik bir alan olup, 9 milyon kilometrekaresi kara alanlarından oluşmaktadır. Buna göre, Arktika; ABD, Rusya Federasyonu, Kanada, Norveç, İsveç, İzlanda ve Danimarka'nın kara parçalarından oluşmakta ve bu ülkeler bölgede kendi kıta sahanlıklarını genişletmeyi amaçlamaktadırlar. Rusya Federasyonu, Arktika Okyanusu'na en uzun kıyı şeridi olan ülkedir.¹⁸

Şekil V: Kuzey Kutup Dairesi¹⁹



¹⁸ Alp Y. Kavas (2019), “Soğuk Savaş Sonrası Arktika Bölgesi Jeopolitiği ve Bölgesel İş Birliği Potansiyeli”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2019 Özel Sayısı, s. 28.

¹⁹ Mete Sohtaoğlu (2019), “Geleceğin Ortadoğu’su: ARKTİK”, *Mücerret*, 06.07.2019, Erişim Tarihi: 12.08.2021, Erişim Adresi: <http://www.mucerret.com/yazarlar/gelecegin-ortadogusu-arktik/>.

5 Arktika devleti arasında, bölgenin kendisi için en fazla stratejik öneme sahip olduğu ülke Rusya'dır. Rusya'nın bölgeye yönelik ilgisi, ilk olarak, 1910'da keşif amaçlı olarak bölgeye donanmasını göndermesiyle başlamıştır. 1926 yılında, Sovyetler Birliği, Arktika bölgesi ile birlikte yeni devlet sınırlarını çizmek istemiş ve Bering Boğazı ile Kola yarımadası arasındaki alanda hak iddiasında bulunmuştur. Rusya, 1997 yılında BMDHS'yi onaylamış ve 2001 yılında da kıta sahanlığını genişletmek için BM'ye başvuruda bulunan ilk ülke olmuştur. Rusya'nın talebi olan alan, Arktika Okyanusu'nun yaklaşık olarak yüzde 45'lik kısmını içermekte olup, zengin hidrokarbon rezervlerini kapsamaktadır. Diğer kıyıdaş ülkeler de Rusya'nın bu iddiasına yönelik komisyona resmi bir cevap iletilmişlerdir. Rusya, 2007'de, Lomonos dağlarının Sibirya'nın doğal uzantısı olduğunu göstermek adına bölgeye iki denizaltı göndermiş ve onlar da 4.200 metre derinliğe Rus bayrağını dikmiştir. Ancak bu gelişme sonucunda, konu, uluslararası kamuoyunda daha da hararetli bir tartışmaya dönüşmüştür. Rusya için bölgenin önemi sadece enerji kaynakları üzerinden değerlendirilmemelidir; çünkü jeopolitik olarak da, Arktika, Rusya açısından Atlantik ve Pasifik Okyanusu'na erişim açısından önem taşımaktadır.²⁰

Rusya, bölgeye dair kendi haklarını uluslararası kamuoyuna BM Deniz Hukuku Sözleşmesi kapsamında duyurmuştur. BMDHS'nin 76. maddesinin 5. paragrafına göre; kıta sahanlığı normalde 200 deniz miline kadar alanı kapsarken, özel durumlarda 350 deniz miline dek çıkabilmektedir. Bu madde kapsamında, Rusya, BM Kıta Sahanlığı Sınırları Komisyonu'na 2001'de başvurmuş ve Arktika'daki kıta sahanlığını genişletme talebinde bulunmuştur. Rusya'nın bu başvurusuna istinaden, komisyon tarafından bu talebi destekleyecek ek bilimsel kanıtlar 2002'de talep edilmiştir. Ancak Rusya'nın bu talebi, diğer kıyıdaş ülkeler tarafından istikrarsızlık nedeni olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, Kanada, Norveç ve Danimarka gibi diğer kıyıdaş ülkeler de kendi taleplerini dile getirmiştir.²¹

Rusya ile kıyıdaş ülkeler arasındaki sınır sorunları bölgedeki temel konudur. Rusya ve Danimarka arasında Amundsen havzası, Lomonosov sıradağı, Makarov ve Podvodnikov havzalarına dair anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Rusya ve Kanada arasında ise devam eden sınır sorunları Makarov havzası ve Mendeleyev sıradağı nedeniyle çözümsüz kalmıştır. Bölgedeki anlaşmazlıklar uluslararası kurumlar kapsamında değerlendirildiğinde; ABD, Danimarka, Kanada ve Norveç NATO üyesi olup, Danimarka aynı zamanda Avrupa

²⁰ Nihat Yılmaz & Ali Çiftçi (2013), "Arktika Bölgesi'nin Siyasal Önemi ve Siyasal ve Hukuksal Statüsünün Karşılaştırmalı Değerlendirmesi", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 31, s. 3.

²¹ Hasan Fatih Seval (2019), "Arktik Bölge'de Uluslararası Siyasi Düzen: Teorik Bir Yaklaşım", *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2019 Özel Sayısı, s. 9.

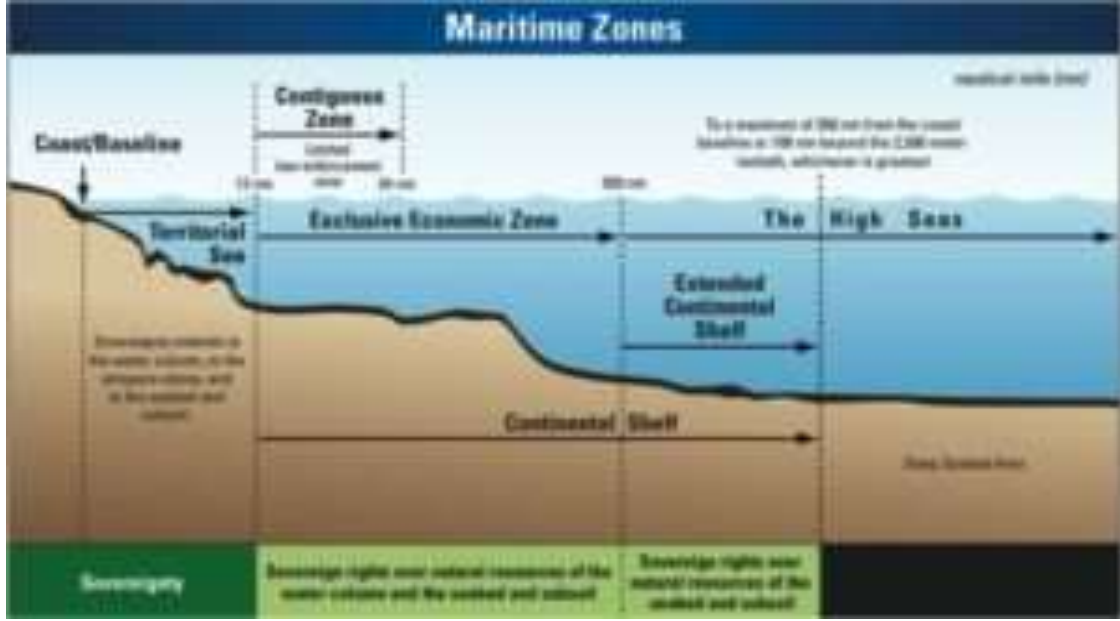
Birliği'nin de üyesidir. ABD ve Rusya ise, nükleer kapasiteleri ile bölgede askeri olarak ön planda yer almaktadırlar.

Kanada, 2003 yılında BMDHS'yi onaylamış ve 2013'te ilgili komisyona başvurarak, hem Atlantik'te, hem de Arktika'da kıta sahanlığını genişletme talebinde bulunmuştur. Kanada'nın talep ettiği bölge, Rusya'nın da aynı zamanda talip olduğu Lomonosov ve Mendeleyev sıradağlarının bir kısmını içermektedir. Danimarka da 2014'te ilgili komisyona başvuruda bulunarak, Arktik Okyanusu'nda 200 deniz milinden fazla bir alan için talepte bulunmuştur. Norveç ise, 2006 yılında BMDHS'yi onaylamış ve 200 deniz milinin ötesinde münhasır ekonomik bölge ilan etmek amacıyla komisyona başvurmuştur. Rusya ile Norveç arasında 2010 yılında imzalanan Murmansk Antlaşması ile Barents Körfezi ile ilgili konuların çözümü sağlanmıştır. ABD ise, henüz BMDHS'yi imzalamamıştır ve Arktik ülkeleri arasında bu sözleşmeyi imzalamayan tek ülke konumundadır. Bu nedenle de, bölgeyle alakalı herhangi bir resmi hak talebinde bulunmamıştır. Ancak Rusya ile ABD arasında Bering Boğazı ile alakalı uyuşmazlık devam etmektedir. İki ülke arasında 1 Haziran 1990'da imzalanan anlaşma, 1867 sınırları ile alakalı sorunu çözmeyi hedeflemiş; ancak ABD Senatosu'nda onaylansa da, Rusya'da onaylanmamıştır. Rusya, Arktika politikasının temellerini BMDHS'ye dayandırmış olup, bölgedeki varlığını uluslararası hukuk kapsamında ortaya koymuştur. Bu politikanın başarılı olabilmesi için bölgedeki diğer devletlerin ve konuya müdahil aktörlerin de aynı zemini kabul etmiş olması önem taşımaktadır. Bu bağlamda, ABD'nin BMDHS'yi onaylamamış olması, münhasır alanların belirlenmesi açısından sorun yaşanmasına neden olmuştur.²²

Şekil VI: Kıtasaanlıkları Ölçümü²³

²² Burcu Güçlü Akpınar (2017), "Uluslararası Hukuk Çerçevesinden Arktik Güvenliği Politikalarının Analizi: Rusya ve ABD Örneği", *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16 (2), s. 90.

²³ Peter Lobner (2020), "Antarctica – What's Under All That Ice?", The Lyncean Group of San Diego, 07.01.2020, Erişim Tarihi: 13.08.2021, Erişim Adresi: <https://lynceans.org/category/geography/>.



Kıyıdaş ülkelerin arasındaki sınır anlaşmazlıkları Arktika’da askeri hareketliği tetiklemektedir. Bu durum, hem sıcak çatışma, hem de bölgesel ve küresel barış ve istikrar açısından risk oluşturmaktadır. Rusya harici Arktik Okyanusu’ndaki kıyıdaş ülkelerin NATO üyesi olması ve ABD Savunma Bakanlığı’nın ABD Deniz Kuvvetleri 2014-2030 Arktik Yol Haritası’nda bölgeye dair faaliyet planlarına yer vermesi, Rusya’nın bölgeye dair tehdit algısını arttırmıştır. Bölgede yapılan tatbikatlar, taraflar açısından karşılıklı olarak kuşatılma endişesini öne çıkarmıştır. Rus yetkililere göre, bölgeye doğru gelişen NATO tehdidi Rusya’yı askeri varlığını arttırmaya yöneltmiştir.²⁴

Diğer kıyıdaş ülkeler ise, Rusya’nın Arktika’daki askeri varlığı nedeniyle rahatsızlık duymaktadır. 1920 yılında imzalanan Paris Antlaşması’na göre, Svalbard, Norveç topraklarına katılmıştır. Ancak halen bölgede devam eden Rus askeri varlığı, topraklarının yüzde 30’una yakını Kuzey Kutup Dairesi’nde bulunan Norveç’in burnunun dibinde bir tehdit unsuru olarak durmaktadır. Kanada, Rusya’dan sonra kutuplara sınırı bulunan en büyük ikinci ülkedir. Kanada’nın bölgeye dair yatırımları genelde buzkıran ve denizaltı sistemlerine dair olmuştur. Kanada’nın bölgeye dair en önemli gündemi Kuzey Batı Geçidi’nin statüsü ve kendisinin bu rota üzerindeki haklarının geleceği olarak tanımlanabilir. Danimarka, bölgede Kanada ile yakın iş birliği içinde belirli ortak çalışmalara imza atmaktadır. Grönland ile ilgili yapılan ortak araştırmalar neticesinde, Arktika zemin bağlantısı tespit edilmiş olup, bu durum

²⁴ Iliya Pitalev (2020), “ABD’nin Arktik bölge ile ilgili iddiasına Rusya’dan yanıt”, *Sputnik Türkçe*, 17.05.2020, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://tr.sputniknews.com/rusya/202005171042058744-abdnin-arktik-bolge-ile-igili-iddiasina-rusyadan-yanit/>.

Danimarka'ya ek olarak yaklaşık 200.000 km²'lik bir alan üzerinde kontrol imkânı sağlayabilir. Ancak iki ülke arasında bazı küçük adalar kaynaklı ihtilaflar devam etmektedir.

Rusya'dan farklı olarak, ABD'nin Arktika yaklaşımı ekonomik motivasyonlar içermektedir. Amerikan enerji şirketlerinin ilgisi buzulların erimesi ile ulaşılabilir hale gelen hidrokarbon rezervleri nedeniyle artmıştır. KDR'nin varlığı da bu ilgiyi ön plana çıkarmıştır. Ancak ABD'nin bölgeye olan ilgisinin en önemli göstergesi, son dönemde önceki ABD Başkanı Donald Trump tarafından ortaya atılan “Grönland'in ABD tarafından satın alınması”na yönelik gündem maddesidir. Oldukça tartışılan bu ekonomik-politik iş birliği önerisi Danimarka ve Grönland tarafından reddedilmiş olup, Danimarka'nın özerk konumdaki Grönland'a finansal destek sağlamak konusunda yaşadığı sıkıntılar ve Grönland'ın Özerk Yönetimi'nin tam bağımsızlık talepleri bu teklifin çıkış noktasını göstermektedir. Arktik Sekizlisi'ne dahil olan Finlandiya, İsveç ve İzlanda da Arktika'ya dair aktif politikalar izlemektedirler. Özellikle bölgenin doğal çevresinin korunmasını önemsemekte ve bu konudaki iş birliği çalışmalarına katkı sağlamaktadırlar. Rusya, Finlandiya ile yakın ilişkilere sahiptir ve Finlandiya'nın NATO üyesi olmaması Rusya'nın iş birliği alanını genişletmektedir. Ayrıca, Finlandiya, Çin ile de iyi ilişkiler geliştirmekte ve altyapı projeleri için ortak hareket etmektedir. İsveç'in Arktik bölgesine yaklaşımı ise tamamen doğal çevre ve iklim değişikliği gibi daha yumuşak sorunlar ile ilgilidir. İzlanda, Arktik'e geçiş yoluna sahip bir ülke olarak, jeopolitik konumunu politik anlamda iyi değerlendirmeye çalışmaktadır. 2008 ekonomik krizi sonrasında zor bir dönem geçiren İzlanda ise, Rusya'dan ekonomik yardım almak durumunda kalmış ve bu nedenle Rusya'nın bölgedeki çıkarlarına hizmet eder duruma gelmiştir. Çin'in İzlanda'ya olan ilgisi de dikkat çekici olup, son yıllarda Pekin bu ülkedeki yatırımlarını arttırmıştır. Ayrıca, İzlanda, Çin ile serbest ticaret anlaşması imzalayan ilk Avrupa ülkesidir.

Asya ülkeleri de Arktika bölgesi ile yakından ilgilenmektedir. Ukrayna krizi ile beraber Rusya'nın Asya ülkeleri ile iş birliği çalışmaları hızlanmış; Moskova, kendi stratejisi açısından Asya ülkelerini de buraya dahil etmeyi tercih etmiştir. Bunun sebebi ise, AB ve NATO'nun Ukrayna krizinde Ukrayna'yı desteklemesi olup, bu durum, eski düşmanlıkların hortlamasına neden olmuştur.²⁵ Çin'e ek olarak, Hindistan ve Güney Kore gibi ülkeler de bölgede çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Asya ülkeleri de ABD gibi Arktika'ya dair temel motivasyonlara sahiptir. 1999 yılında Arktika'ya Kar Dragonu isimli buzkıran gemisini

²⁵ Eugene Rumer & Richard Sokolsky & Paul Stronski (2021), “Russia in the Arctic- A Critical Examination”, Carnegie Endowment For International Peace, 29.03.2021, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://carnegieendowment.org/2021/03/29/russia-in-arctic-critical-examination-pub-84181>.

bilimsel keşifler için gönderen Çin, 2004 yılında da Norveç'in Svalbard Adası'nda Arktik Sarı Nehir İstasyonu isimli araştırması istasyonunu kurmuştur.²⁶ 2013 yılında ise, Çin, -Hindistan, Güney Kore, Singapur ve Japonya ile beraber- Arktik Konseyi'ne gözlemci statüsünde katılmaya başlamıştır. Çin'de 2018 yılında Arktika bölgesine dair politik hedeflerden bahseden “*Beyaz Kitap*” adlı bir strateji belgesi yayınlanmıştır. Buna göre, Çin, Kuzey Kutup Dairesi'ne olan yakınlığını ön planda tutarak, kendisini “*Yakın Arktik Ülkesi*” olarak tanımlamıştır. Bu tanımın ana amacı, Arktika bölgesinin yönetiminde söz sahibi olmaktır.²⁷

Rusya'nın son dönemlerde parçası olduğu krizler ve özellikle Kırım müdahalesi, Arktika ülkelerinin Rusya karşısında çekimser kalmalarına neden olmuştur. Rusya'nın toprak hırsı ve saldırgan yaklaşımı, bölgede istikrarsızlığın tetiklenmesi riskini yaratmaktadır. Rusya'yı bu bağlamda kınayan Norveç, Barents Denizi'nde yapılacak ortak deniz tatbikatını iptal ederek tepkisini ortaya koymuştur. Kanada da, Moskova'da düzenlenen Arktik Konseyi toplantısına katılmayarak tepkisini göstermiştir. Bu gelişmeler neticesinde, Rusya, kendi Arktika politikalarında bazı değişiklikler yapmıştır. Ayrıca kendisine uygulanan yaptırımlara yaptırımlarla karşılık veren Rusya, ABD, AB, Norveç ve Kanada'ya yönelik ekonomik yaptırımları yürürlüğe koymuştur. Rusya, Orta Asya'da olduğu gibi Arktika'da da Çin ve Hindistan ile önemli kalkınma projelerine dair iş birliği yapmış ve bölgedeki askeri varlığını giderek arttırmıştır. Ancak orta vadede Rusya ve Çin'in iş birliğinin devamı, çıkarlarının çatışması nedeniyle sekteye uğrayabilir.²⁸

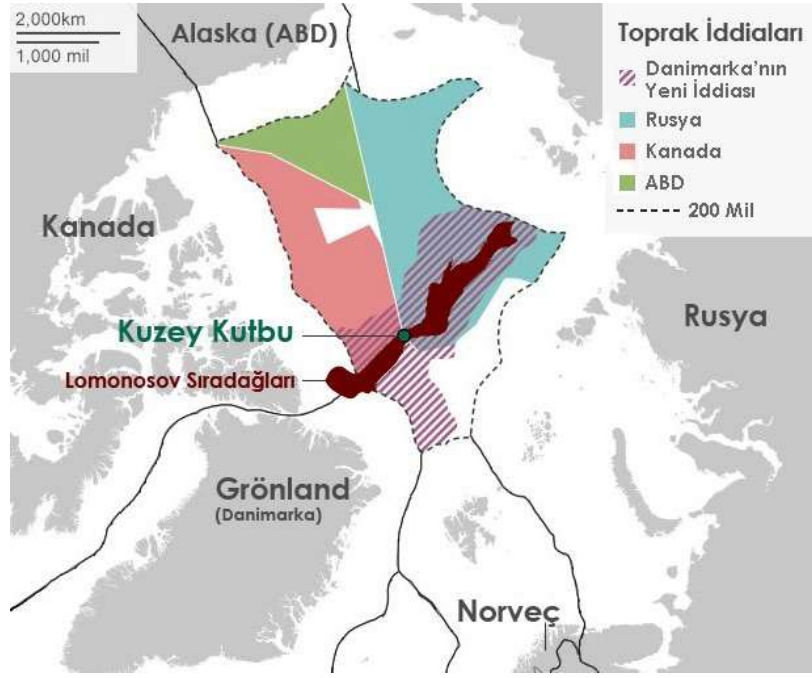
Şekil VII: Arktika Sınır Sorunları²⁹

²⁶ Atahan B. Kartal & Ferhat Dağıstan (2020), “Çin Kaynakları Açısından Çin Halk Cumhuriyeti'nin Arktik Politikası: Yüksek Kuzey'de Kar Dragonu”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16 (34), s. 252.

²⁷ A.g.e., s. 259.

²⁸ Marlène Laruelle (2020), “Russia's Arctic Policy: A Power Strategy and Its Limits”, *Russie. Nei. Visions*, Mart 2020, 117, IFRI, s. 21.

²⁹ Mokhammad Akhiyadov (2019), “Yeni Bir Jeopolitik Mücadele Alanı: Arktik Bölgesi”, *İNSAMER*, 12.06.2019, Erişim Tarihi: 14.08.2021, Erişim Adresi: https://insamer.com/tr/yeni-bir-jeopolitik-mucadele-alani-arktik-bolgesi_2227.html.



Sonuç

Arktika bölgesi, 20. yüzyıldan itibaren dünya gündeminde yer almaya başlamış olup, bölgeye olan ilgi, Soğuk Savaş döneminde askeri ve politik temelli olarak artmıştır. 21. yüzyılda ise, hem dünyada yaşanan gelişmeler, hem de enerji ihtiyacının giderek önemli bir güvenlik unsuru haline gelmesi ile beraber, bölgedeki rezervler önem kazanmıştır. Bu rezervler, buzullar nedeniyle kullanılamazken, iklim değişikliği sonucunda buzulların erimesi ile gözler bölgeye çevrilmiştir. Bir diğer önemli husus ise, yeni deniz taşımacılığı rotalarının ortaya çıkması olmuştur.

Rusya, bölgede en uzun kıyı şeridinde sahip ülke olarak, Arktika ülkeleri arasında en öne çıkan devlet olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde askeri varlığı ile bölgede yer alan Rusya, değişen koşullar ile beraber Arktika'yı kontrol etmenin getireceği ekonomik faydaların da farkına varmıştır. Rus devlet politikalarında Arktika'ya stratejik bir düzlemde yer verilmiştir. Askeri ve politik doktrinlerde Rusya'nın kalkınması açısından Arktika'da söz sahibi olmanın öneminden bahsedilmiştir. Buna paralel olarak, bölge halkının refah seviyesinin devamlılığı ve değişen iklim koşullarının geleneksel geçim yöntemlerine olan etkisi Rusya açısından potansiyel bir tehdit olarak görülmüştür.

Diğer taraftan, kıyıdaş ülkeler arasındaki sınır çözümleri bölgede artan rekabet nedeniyle çözüme kavuşturulamamıştır. Buna yönelik Arktik Konseyi kurulmuş olsa da, bu yapıda bir ilerleme sağlanamamış olup, bu durumda Soğuk Savaş döneminden kalma refleksler etkili olmuştur. Rusya, NATO ülkelerinin Arktika'ya kıyıdaşlık üzerinden bu kadar yakınında

olmasını güvenlik açısından bir tehdit olarak görmüştür. Aynı güvensizlik, diğer kıyıdaş ülkelerde de Rusya'ya karşı bulunmaktadır. Bu nedenle, Çin, Rusya açısından dengeleyici tek seçenek olarak ortaya çıkmıştır. Birçok konuda olduğu gibi, Arktika çıkarları konusunda da, ABD karşısında iki ülke ortak bir paydada buluşmuştur. Çin açısından Kuzey Deniz Rotası, Avrupa pazarlarına erişim maliyetlerini azaltacak bir proje olarak görülmüştür. Rusya da, bölgeyi, diğer okyanuslara açılan kapı olarak değerlendirmiştir. Bu ekonomik motivasyonlar, Çin ve Rusya'nın askeri alanda da iş birliği yapması ile sonuçlanmıştır. Bölgede gerçekleştirilen tatbikatlar, tarafların gövde gösterisi şeklinde gerçekleşmiştir. Buradan hareketle de, Arktika bölgesi ile ilgili olarak “*Büyük Kutup Oyunu*” ve “*Büyük Arktik Satranç Tahtası*” gibi atıflar sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır.

Arktik Beşlisi olarak bilinen Rusya, ABD, Kanada, Norveç ve Danimarka arasındaki rekabette ana aktörler ABD ve Rusya olarak ön plana çıkmıştır. İki ülke arasındaki Kuzey Deniz Rotası'nın hukukü statüsü önemli bir çıkar çatışması yaratmaktadır. Rusya'ya göre Kuzey Deniz Rotası kendi iç su yolu olarak tanımlanırken, ABD'ye göre bu uluslararası bir güzergâhtır. Hukuki statünün tanımı bölgede bulunan hidrokarbon kaynaklarının önemli bir bölümünün kullanım hakkına kimin sahip olduğunun tanımlanması açısından kritiktir. Ayrıca her ülkenin bölgeyi askerileştirme çabaları da Ukrayna krizinden sonra hız kazanmış ve yeni bir çatışma alanı potansiyelini arttırmıştır. Bu bağlamda, Arktika bölgesinin yakın gelecekte uluslararası siyasette önemli bir yer tutacağı tahmin edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akhiyadov, Mokhmad (2019), “Yeni Bir Jeopolitik Mücadele Alanı: Arktik Bölgesi”, *İNSAMER*, 12.06.2019, Erişim Tarihi: 14.08.2021, Erişim Adresi: https://insamer.com/tr/yeni-bir-jeopolitik-mucadele-alani-arktik-bolgesi_2227.html.
- Akpınar, Burcu Güçlü (2017), “Uluslararası Hukuk Çerçevesinden Arktik Güvenliği Politikalarının Analizi: Rusya ve ABD Örneği”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16 (2), ss. 84-118.
- *BBC Türkçe* (2021), “İklim krizi: Küresel ısınma ne demek, iklim değişikliğine dair göstergeler neler?”, 07.05.2021, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-51144765>.
- *CNBC* (2020), “Earth has hottest May on record, with 2020 on track to be one of the top 10 warmest years”, 05.06.2020, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.cnbc.com/2020/06/05/climate-change-may-2020-is-hottest-month-on-record.html>.
- Discovering the Arctic, “Northwest and Northeast Passages?”, Erişim Tarihi: 11.08.2021, Erişim Adresi: <https://discoveringthearctic.org.uk/arctic-challenges/troubled-water/northwest-northeast-passages/>.
- Erkan, Anıl Ç. & Eminoğlu, Ayça (2019), “Grand Strateji Olarak Kuşak ve Yol İnsiyatifinde Arktik: Kutup İpekyolu’nun Çin-Rusya Enerji İş Birliğindeki Rolü”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2019 Özel Sayısı, ss. 145-173.
- *Euronews* (2021), “Rekor sıcaklıklar, fırtınalar ve arktik kuşakta devam eden ısınma”, 16.07.2021, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/green/2021/05/14/avrupa-n-n-2020-iklimi-rekor-s-cakl-klar-f-rt-nalar-ve-arktik-kusakta-amans-zca-devam-eden>.
- *Independent Türkçe* (2021), “AB iklim değişikliği servisi: 2020 yılı, kayıtlardaki en sıcak yıl olan 2016 kadar sıcak geçti”, 08.01.2021, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.indyurk.com/node/297271/ya%C5%9Fam/ab-iklim-de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi-servisi-2020-y%C4%B1%C4%B1-kay%C4%B1tlardaki-en-s%C4%B1cak-y%C4%B1-olan-2016-kadar>.
- Kartal, Atahan B. & Dağıstan, Ferhat (2020), “Çin Kaynakları Açısından Çin Halk Cumhuriyeti’nin Arktik Politikası: Yüksek Kuzey’de Kar Dragonu”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16 (34), ss. 245-271.
- Kavas, Alp Y. (2019), “Soğuk Savaş Sonrası Arktika Bölgesi Jeopolitiği ve Bölgesel İş Birliği Potansiyeli”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2019 Özel Sayısı, ss. 25-44.
- Kazokoğlu, Cüneyt (2014), “8 ülkenin gözü neden 'Kutup Bölgesi'nde?”, *BBC Türkçe*, 20.02.2014, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/02/140220_kutup_dairesi_enerji.
- Kluge, Janis & Paul, Michael (2020), “Russia’s Arctic Strategy through 2035”, *SWP Comment*, 57, ss. 1-4.
- Konyshov, Valery & Sergunin, Alexander & Subbotin, Sergei (2017), “Russia’s Arctic strategies in the context of the Ukrainian crisis”, *The Polar Journal*, ss. 1-21.
- Laruelle, Marlène (2020), “Russia’s Arctic Policy: A Power Strategy and Its Limits”, *Russie. Nei. Visions*, Mart 2020, 117, IFRI, ss. 1-29.
- Lobner, Peter (2020), “Antarctica – What’s Under All That Ice?”, The Lyncean Group of San Diego, 07.01.2020, Erişim Tarihi: 13.08.2021, Erişim Adresi: <https://lynceans.org/category/geography/>.
- Ministry of Transport of Russian Federation (2012), “The Federal Law of Shipping on the Water Area of the Northern Sea Route”, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: http://www.nsr.ru/en/ofitsialnaya_informatsiya/zakon_o_smp.html.
- Pitalev, Iliya (2020), “ABD’nin Arktik bölge ile ilgili iddiasına Rusya’dan yanıt”, *Sputnik Türkçe*, 17.05.2020, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://tr.sputniknews.com/rusya/202005171042058744-abdnin-arktik-bolge-ile-ilgili-iddiasina-rusyadan-yanit/>.
- Rumer, Eugene & Sokolsky, Richard & Stronski, Paul (2021), “Russia in the Arctic- A Critical Examination”, Carnegie Endowment For International Peace, 29.03.2021, Erişim Tarihi: 20.08.2021,

Erişim Adresi: <https://carnegieendowment.org/2021/03/29/russia-in-arctic-critical-examination-pub-84181>.

- Sağsen, İlhan (2019), “Arktik bölgesi jeopolitiği”. *Anadolu Ajansı*, 22.04.2019, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/arktik-bolgesi-jeopolitigi/1459727>.
- Seval, Hasan Fatih (2019), “Arktik Bölge’de Uluslararası Siyasi Düzen: Teorik Bir Yaklaşım”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2019 Özel Sayısı, ss. 1-24.
- Sohtaoglu, Mete (2019), “Geleceğin Ortadoğu’su: ARKTİK”, *Mücerret*, 06.07.2019, Erişim Tarihi: 12.08.2021, Erişim Adresi: <http://www.mucerret.com/yazarlar/gelecegin-ortadogusu-arktik/>.
- Sözcü (2021), “NASA iklim değişikliğini fotoğrafladı”, 05.01.2021, Erişim Tarihi: 10.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2021/teknoloji/nasa-iklim-degisikligini-fotografladi-6197848/>.
- The Geography of Transport Systems, “Polar Shipping Routes”, Erişim Tarihi: 10.08.2021, Erişim Adresi: <https://transportgeography.org/contents/chapter1/transportation-and-space/polar-shipping-routes/>.
- *The World News Journal* (2018), “Arktik’te Buzlar Eriyor, ‘Sular Isınıyor’”, 26.04.2018, Erişim Tarihi: 10.08.2021, Erişim Adresi: <https://wnewsjournal.wordpress.com/2018/04/26/arktikte-buzlar-eriyor-sular-isiniyor/>.
- Yılmaz, Nihat & Çiftçi, Ali (2013), “Arktika Bölgesi’nin Siyasal Önemi ve Siyasal ve Hukuksal Statüsünün Karşılaştırmalı Değerlendirmesi”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 31, ss. 1-16.

DEĞERLERİ VE AKTÖRLERİYLE TÜRKİYE’NİN İNSANİ YARDIM POLİTİKASI

Şeyma KIZILAY¹

Öz: Soğuk Savaş sonrası dönemde yoğunlaşan ve yeni bir etki aracı olarak kullanılan yumuşak güç kapsamında gerçekleştirilen insani yardımlar, ülkelerin uluslararası arenadaki etkinliklerinin bir göstergesi olması bakımından gittikçe önemli hale gelen bir olgu olmuştur. Yumuşak güç ve kamu diplomasisi kapsamında ele alınan insani yardım kavramı, Uluslararası İlişkiler disiplininde artan bir öneme sahip olmakla birlikte, birçok akademik çalışmanın da konusu haline gelmiştir. Bu bağlamda, çalışma, Türkiye’nin yıllar içerisinde yaptığı insani ve dış yardımları kamu diplomasisi ve yumuşak güç unsuru altında değerlendirmekte, ayrıca söz konusu yardımların Türk dış politikasındaki yerini analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İnsani Yardım, Yumuşak Güç, Kamu Diplomasisi, Türk Dış Politikası, Sivil Toplum Kuruluşları.*

Article Category: International Relations

Date of Submission: 15.08.2021

Date of Acceptance: 21.08.2021

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, Ortadoğu Çalışmaları, Doktora Öğrencisi.
Email: kizilay.eylul@gmail.com
ORCID:0000-0001-8424-8633

HUMANITARIAN AID POLICY OF TURKEY WITH ITS VALUES AND ACTORS

Abstract: Humanitarian aid within the scope of soft power, which was intensified in the post-Cold War period and used as a new means of influence, has become an increasingly serious phenomenon in terms of being an indicator of the activities of countries in the international arena. The concept of humanitarian aid, which is considered within the scope of soft power and public diplomacy, has become the subject of many academic studies as well as it has an increasing importance in the International Relations discipline. In this context, this study evaluates the humanitarian and foreign aid that Turkey has made over the years within the framework of the elements of public diplomacy and soft power and also analyzes the role of these aids in Turkish foreign policy.

Keywords: *Humanitarian Aid, Soft Power, Public Diplomacy, Turkish Foreign Policy, Non-Governmental Organizations.*

Giriş

Diplomasi, devletler arasındaki ilişkilerde önemli bir unsur haline gelmiş ve savaş kavramının ve algısının değişmesiyle birlikte daha çok kullanılan bir araç halini almıştır. Teknolojik gelişmeler, aktör, yer ve araç düzeyinde savaş algısının değişmesi, diplomasi kanalının önünü daha çok açmış ve ülkeler arasındaki ilişkiler farklı biçimde tezahür etmiştir.

İnsani diplomasi ve kamu diplomasisi, diplomasi faaliyetlerinin gelişmesi ve çeşitlenmesi sonucunda ortaya çıkan kavramlar arasında yer almaktadır. Diğer ülkelerdeki olaylar ve afetler karşısında zarar gören kişilere yardım etmeyi amaçlayan insani diplomasi ile devletler ve devlet dışı kuruluşlarla iletişim anlamına gelen kamu diplomasisi, günümüzde ülkelerin dış politikalarına yön vermektedir. Bu diplomasi alanları kapsamında, devletler, insani yardım yaparak dış yardımları etki aracı olarak kullanmaktadırlar. Küresel düzeyde gelişen ve dönüşen ülkelerden birisi olan Türkiye de, son yıllarda bu alandaki faaliyetlerini ve dış yardımlarını artırmasıyla adından sıkça söz ettirmiş ve kamu diplomasisi alanında öncü bir ülke konumuna gelmiştir.

Bu çalışmada, öncelikle insani diplomasi olarak; kamu diplomasisi, insani yardım ve dış yardım kavramları kavramsal zemini oluşturularak açıklanacak, ardından ise Türkiye'nin farklı coğrafyalarda gerçekleştirilen faaliyetleriyle bu durumlar incelenecektir. Çalışmada, Türkiye'nin dış politikada yürüttüğü faaliyetlerin uluslararası arenadaki imajına ve yumuşak gücüne sağladığı katkıların analiz edilmesi de amaçlanmaktadır .

1. Kamu Diplomasisi ve İnsani Diplomasi

Diplomasi kavramı; siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal ve askeri tüm ilişkileri içeren bir alan olarak modern uluslararası sistemde devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini şekillendirmektedir. Krallar ve Padişahlar arasında elçiler ve karşılıklı olarak gönderilen mektuplar gibi diplomasi araçları etkili olmuştur. Fakat zaman geçtikçe bu araçlar ülkelerin diğer ülkelerdeki faaliyetlerini çeşitlendirmiş ve devletlerin birbirleriyle olan ilişkileri daha farklı ve çok çeşitli diplomatik kanallar üzerinden gelişmeye başlamıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte diplomasi kavramı da dönüşüme uğramış; böylelikle diplomasi başlığı altında yeni alanlar ortaya çıkmıştır. Devlet Başkanları ve Bakanlar düzeyindeki zirve diplomasisi, farklı taraflar arasında arabuluculuk yoluyla yürütülen mekik diplomasisi, dijital platformların yükselişiyle ortaya çıkan dijital diplomasi ve son zamanlarda adından sıkça söz ettiren sağlık diplomasisi bunlardan bazılarıdır.

Kamu diplomasisi; bir devletin başka ülkelerin halklarıyla kurduğu ilişki olarak tanımlanmaktadır. Kamu diplomasisinin tanımları arasında; devletlerin dış politika hedeflerine ulaşmak için diğer devletlerdeki devlet dışı gruplarla kurdukları iletişim faaliyetleri² ve devletlerin dış politika amaçlarına ulaşmak için diğer devletlerdeki devlet dışı gruplarla kurdukları iletişim faaliyetleri³ gibi nitelendirmeler bulunmaktadır.

Söz konusu tanımlarda devlet dışı grupların aktör olarak belirtilmesi, yeni kamu diplomasisi anlayışının bir tezahürüdür. Geleneksel kamu diplomasisi; temel amacı destek oluşturmak ve devletin yurtdışındaki politikalarına uygun bir anlayış oluşturmak olan tek yönlü iletişim araçlarına dayalı faaliyetleri kapsamaktadır. Birçok alanda olduğu gibi, kamu diplomasisi de, 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) yapılan terör saldırısından etkilenmiş ve yeni bir kamu diplomasisi anlayışı ortaya çıkmıştır. Yeni kamu diplomasisi; diyalog, ilişki kurma ve karşılıklı anlayış ilkelerine dayanmakta ve kuruluşların vatandaşları bilgilendirmesi ve toplumu güçlendirmesi için halkla ilişkiler kurmanın gerekli olduğunu savunmaktadır.⁴ Eytan Gilboa, geleneksel kamu diplomasisi kullanımları ile yeni kamu diplomasisi arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Buna göre; klasik kamu diplomasisi ticaret birliklerinin kurulması, kültürel ve bilimsel değişim programları, kültür merkezleri inşası gibi birçok farklı teknik kullanır. Yumuşak güce dayalı yeni kamu diplomasisi ise, devlet ve devlet dışı aktörleri, ulus markalaşmasını ve stratejik kamu diplomasisini içermektedir.⁵

Yumuşak gücün bir unsuru olarak, kamu diplomasisi, devletlerin uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları ile bir etki aracı olarak iletişim kurmaları ve kendi ülkeleri dışındaki haklara erişmeleri için gereklidir. Uluslararası çevre, diğer ülkelerin halkları aracılığıyla yönetilmekte ve devletler kendi ülkeleri dışında yarattıkları imaj ve kurdukları bağlarla yumuşak güç oluşturmaktadır.⁶ Bu noktadan hareketle, Nicholas Cull, kamu diplomasisini yumuşak gücün uygulandığı bir mekanizma olarak tanımlar. Cull, ayrıca, geleneksel ve yeni kamu diplomasisi arasındaki ayrımı netleştirerek, iki kavram arasındaki farkı da ortaya koymuştur. Buna göre; yeni kamu diplomasisinde -gelenekselden farklı olarak- devlet dışında devlet dışı unsurların kullanılması, iletişim yöntemi olarak internet ve sosyal medyanın da

² Nicholas Cull (2009), *Public Diplomacy: Lessons From The Past*, Los Angeles: Figuerona Press, s. 12.

³ Nur Uysal & Jared Schroeder (2019), "Turkey's Twitter Public Diplomacy: Towards a "New" Cult of Personality", *Public Relations Review*, 45, s. 2.

⁴ Maureen Taylor & Michael Kent (2014), "Dialogic Engagement: Clarifying Foundational Concepts", *Journal of Public Relations Research*, 26, s. 388.

⁵ Eytan Gilboa (2006), "Public Diplomacy: The Missing Component in Israel's Foreign Policy", *Israel Affairs*, Cilt 12, Sayı: 4, s. 718.

⁶ Efe Sevin (2015), "Review Pathways of connection: An analytical approach to the impacts of public diplomacy", *Public Relations Review*, 41, s. 563.

aktif hale getirilmesi, uluslararası bir imaj dili olarak yumuşak güç ve markalaşmanın öne çıkarılması ve etkileşimli bir yapı içermesi gibi özellikler ön plana çıkmaktadır.⁷ Cull, kamu diplomasisinin işlevlerine atıfta bulunarak, ana işlevler arasında hedef kitlenin tanınması, aktörün politikasının, çıkarlarının ve faaliyetlerinin etkin bir şekilde tanıtılması, kültürel diplomasi ve halkalar arasında değişim diplomasisi, kültürel ve eğitim temelli alışverişler ve uluslararası haber yayıncılığı yoluyla dış kamuoyu ile etkileşim unsurlarını saymıştır.⁸

Kamu diplomasisinin yürütülmesinde temel araçlar ise, sivil toplum kuruluşları ve devlet dışı kuruluşlardır. Bu örgütlerin farklı ülkelerdeki faaliyetleri ve faaliyet gösteren devletin hedef kitle üzerindeki etkisi ve yönü ile yumuşak güç unsuru oluşturulmaktadır. Bu kapsamda yürütülen faaliyetler arasında öğrenci değişimi, insani yardım ve arabuluculuk rolü üstlenme gibi unsurlar kullanılmaktadır. Bu bağlamda, kamu diplomasisi; yumuşak güç, gündem belirleme, kültürel diplomasi, hedef kitle ve insani diplomasi kavramlarının yoğun olarak kullanıldığı bir strateji olarak tanımlanmaktadır.

İnsani diplomasi kavramı; kamu diplomasisi aracı ve yumuşak güç unsurları olarak etki yaratma stratejisinin bir parçası olarak görülse de, çoğunlukla vicdan, duyarlılık ve insanlığa dayanmaktadır. İnsani diplomasinin insani boyutuyla birlikte bir dış politika hedefi de bulunmaktadır. Bazı farklı tanımları olsa da, genel olarak insani diplomasi, kriz ve afet zamanlarında yürütülen faaliyetler anlamına gelmektedir. Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin (ICRC) tanımına göre, insani diplomasi; *"karar vericileri ve liderleri her zaman ve her koşulda ve temel insani ilkelere tam saygı göstererek savunmasız kişilerin çıkarları doğrultusunda hareket etmeye ikna etmek"* tir. ICRC, ayrıca insani diplomasi için bazı özel özellikler de belirler. Buna göre, insani diplomasinin dört özelliği vardır; (1) devlet dışı aktörler de dahil olmak üzere çeşitli ilişkilerden oluşur, (2) insani alanla sınırlıdır, (3) devlet insani diplomasiye bağımlı değildir ve (4) müdahale gerektiren bazı olaylarla ortaya çıkar.⁹ İnsani diplomasinin temel amacı, hayat kurtarmak ve insani faaliyetlerin devamını sağlamaktır. Bu nedenle, aktörler, diplomasi için devlet dışı güçlü gruplarla hareket etmek zorundadır.

İnsani diplomasi faaliyetleri, insani yardım programlarından oluşmaktadır. Bu programlar; hayati tehlikeleri ortadan kaldırmak, destek ve iyileştirme faaliyetleri ve iş birliğini geliştirme

⁷ Nicholas Cull (2009), *Public Diplomacy: Lessons From The Past*, s. 14.

⁸ A. g. e., ss. 18-22.

⁹ Marrian Harroff Tavel (2006), "The Humanitarian diplomacy of the international committee of The Red Cross", ICRC, Erişim Tarihi: 05.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/humanitarian-diplomacy-articles-040310.htm>.

olarak üç seviyeden meydana gelmektedir. Kurtarma ve destek faaliyetleri sonrasında uluslararası farkındalık yaratılarak uluslararası kaynaklar seferber edilir.¹⁰ Bu nedenle, barış inşasının yanı sıra, insani yardım ve kalkınma yardımı da en çok kullanılan insani diplomasi araçları arasında yer almaktadır.

2. İnsani Yardım

İnsani yardım; çeşitli afetler sonucu yardıma muhtaç konuma gelmiş kişilere vicdani sorumluluk gereği yapılan yardımları içermektedir. İnsanlar, farklı dönemlerde birtakım afetler veya krizler nedeniyle zorluklar yaşayabilmekte ve hayatta kalabilmek için insani yardıma ihtiyaç duymaktadırlar. Ülke yönetimlerinin böylesi durumlarda herhangi bir sorunun üstesinden gelememesi sonucu zor durumdaki vatandaşlara dış yardım sağlanabilmektedir. İnsani yardım kavramı, din, dil ve ırk gözetmeksizin gerçekleştirilmesinden dolayı, herhangi bir ayırım gözetilmediğini vurgulayan bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Durumun insani boyutu, dünyanın herhangi bir yerinde yardıma muhtaç insanlara nereden olduğu fark etmeksizin herhangi bir yerden yardım gelmesini ifade etmektedir.¹¹ Türkiye İnsani Gelişme Yardımı Raporu'nda yer alan tanıma göre; insani yardım, “*doğal afetler, çatışmalar, savaşlar, siyasi ve ekonomik krizlerin yaşandığı ve yaşanmaya devam ettiği ülkelerde insan güvenliğini tehdit eden unsurları ortadan kaldırmak amacıyla; açlık, kuraklık gibi sorunların olduğu yerlerde iyileştirme ve acil müdahale amacıyla yapılan faaliyetlerdir*”.¹² Bir başka tanıma göre ise, insani yardım; insanların doğal afetler ve savaş gibi krizlerin ardından içinde buldukları zor durumdan kurtulmalarını sağlamak, düzen oluşturmak ve yaşam standartlarını iyileştirmeyi amaçlayan gıda, sağlık, barınma gibi temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik destek faaliyetleridir. Söz konusu faaliyetler ile insanları içinde buldukları zorlu koşullardan kurtarmak ve acılarını dindirmek hedeflenmekte ve bunlar yapılırken insani ilke kapsamında hareket edilmektedir.¹³

İnsani yardım konusunda ilk olarak kavram içerisinde yer alan “*insani*” unsuruna dikkat çekilmektedir. İkinci olarak da, insani diplomasinin gelişimi önem içermektedir. Erdem Özlük, uluslararası siyasetteki devletçi yapının “*İnsani Rönesans*” ile farklı bir boyuta evrildiğini ve insani yardım, insani diplomasi, insani müdahale, insani kalkınma

¹⁰ Elif Yıldırım (2019), “İnsani Diplomasi Faaliyetlerinin Türkiye’nin Yumuşak Gücüne Etkisi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı: 19, s. 2567.

¹¹ Şeyma Kızılay (2020), “İnsani Yardım Konusunda Öncü Ülkeler”, Uluslararası Politika Akademisi, Erişim Tarihi: 16.07.2021, Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2020/04/03/insani-yardim-konusunda-oncu-ulkeler/>.

¹² Ersin Çopur vd. (2020), *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu*, Ankara: TİKA.

¹³ Rhoda Margesson (2015), “International Crises and Disasters: U.S. Humanitarian Assistance Response Mechanisms”, Congressional Research Service Report, s. 3.

kavramlarında olduğu gibi, devlet merkezli tanımlamaların insani boyutunun ortaya çıktığından bahsetmiştir.¹⁴ Devletin meşruiyetinin sorgulandığı, devletin insanların refahını muhafaza eden tek yapı olduğu inancının zayıflaması ve insanın yeniden keşfedilmesi anlamına gelen İnsani Rönesans ile ortaya çıkan ve kullanımı artan bu kavramların tam olarak neye karşılık geldiği konusunda ise halen bir netlik bulunmamaktadır. Soğuk Savaş sonrası süreçte yaygın biçimde görüldüğü üzere, uluslararası sistemde yalnızca devletlerin aktör olarak kabul edilmediği, devlet dışı yapıların da öne çıktığı yeni bir düzen oluşmuştur. Devletlerin tek başlarına üstesinden gelemediği mülteci krizleri ve insani felaketler gibi sorunlarda, söz konusu devlet dışı aktörlerin önemi ortaya çıkmıştır. Ayrıca insanlık kavramı da farklı durumlarda çeşitli amaçlar için kullanılmasıyla dikkat çekmiştir. Askeri müdahalelerin meşrulaştırılması, ülkeye demokrasi getirilmesi gibi amaçları nitelemek için kullanılan kavram, artık daha çok insanlara gıda, barınak, güvenlik sağlamak adına kullanılmaktadır.¹⁵

İnsani yardım, farklı öngörülerde bulunan, fakat ortak bir amaca hizmet eden bir takım temel ilkeler içermektedir. Bunlar arasında; tarafsızlık, bağımsızlık ve güçlendirme en önemli olanlardır. Tarafsızlık, insani yardım prensiplerine göre davranılırken tarafsız olmayı gözetmektedir. Bununla birlikte, söz konusu ilkenin tam olarak uygulanmadığı yönünde görüşler bulunmaktadır. Çünkü devletler, insani yardım faaliyetlerinde bulunurken, siyasi kaygılar ve amaçlarla hareket edebilmekte; dolayısıyla tam olarak bir tarafsızlık sağlanamamaktadır.¹⁶ Ek olarak, bu kapsamda 5 önemli ilke üzerinde durulduğu görülmektedir: (1) insanlık, (2) taraf tutmama, (3) tarafsızlık, (4) bağımsızlık ve (5) güçlendirme. Bu ilkeler kapsamında; insan haklarına saygı gösterilmesi anlamına gelen insanlık ilkesi ile insani sorunlarına nerede olduğuna bakılmaksızın çözüm bulunması ifade edilirken, yardımlarda din, ırk gibi ayrımların yapılmamasıyla taraf tutmama (*impartiality*), insanları mağdur ve yardıma muhtaç hale getirecek çatışmalarda bir tarafa dahil olmamak anlamında tarafsızlık (*neutrality*) ilkesi gözetilmektedir. Yani birinde yardım edilen kitlenin mensup olduğu ırk, din kullandığı dil unsurları nedeniyle bir ayrımcılık yapılmamasının gereği üzerinde durulurken, ikincisinde onları yardıma muhtaç duruma sokacak

¹⁴ Erdem Özlük (2016), “İnsani Diplomasiğin İnsan(i) Boyutu”, içinde *Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar* (editör: Erman Akıllı), Ankara: Nobel Yayınları, ss. 9-11.

¹⁵ A.g.e.

¹⁶ Fatma Örgel (2018), “İnsani Yardım Çalışmaları ve Uluslararası Politikalar”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 3.

çatışmalardaki taraflardan biri olmamaya ya da taraf tutmamaya işaret etmektedir. Beşinci ilke ise, yerel kurumların iyileştirilmesi anlamındaki güçlendirmedir.¹⁷

İnsani yardım yapılan insanların ve mağduriyetlerinin ölçüsü bağlamında, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 2014 tarihli İnsani Kalkınma Raporu'nda yer verdiği tablo ile kimlerin neden mağdur olduğu konusunu ele almıştır. Toplumun hangi kesiminde, neden ve nasıl mağduriyet yaşandığını ortaya koyan tabloda 3 temel konu ele alınmıştır. Buna göre; ekonomik krizler, sınırlı kapasite nedeniyle yoksulları ve kayıt dışı çalışanları mağdur etmektedir. Doğal afetler gibi yaşam döngüsünde meydana gelen sorunlar ise azınlıkları, yaşlıları, kadınları ve göçmenleri zor durumda bırakmaktadır. Toplumlar ve bölgeler ise, çatışmalar nedeniyle ortaya çıkan düşük sosyal uyum, kurumların yetersizleşmesi ve yönetimlerin zayıflaması nedeniyle mağdur olmaktadır.¹⁸

Tablo I: Mağduriyet Yaşayan Kesim, Etki ve Nedenler¹⁹

Mağduriyet Yaşayan Kesim	Etki	Neden
Yoksullar, kayıt dışı çalışanlar ve sosyal olarak dışlanmışlar	Sınırlı kapasite	Ekonomik krizler, sağlık krizleri
Kadınlar, engelliler, göçmenler, azınlıklar, çocuklar, yaşlılar, gençler	Doğal afetler, iklim değişimi, endüstriyel tehlikeler	Toplumdaki konum, yaşam döngüsündeki hassas dönemler
Bütün toplumlar ve bölgeler	Çatışma ve sivil huzursuzluk	Düşük sosyal uyum, yanıt ihtiyaçları karşılayamayan kurumlar, zayıf yönetim

Söz konusu mağduriyetlerin ortadan kaldırılmasında bir takım kurumlar etkili olmuş; bu da, uluslararası alanda devlet dışı aktörlerin etkisinin artmasına yol açmış ve yardım faaliyetleri yürüten kurum ve kuruluşlar bu süreçte önemli birer aktör konumuna gelmişlerdir.

¹⁷ Erdem Özlük (2016), “İnsani Diplomasinin İnsan(i) Boyutu”, s. 13.

¹⁸ United Nations Development Programme (2014), *Humanitarian Development Report*, New York, s. 19.

¹⁹ A.g.e.

Kuruluşların aktör konumuna gelmesi, yürüttükleri faaliyetlerle birlikte insani diplomasi kavramının içini doldurmuş ve insani faaliyetlerin önünü açmıştır. Devletlerin insani felaketlere insani bir çözüm bulması için ikna edilmesi amacını taşıyan insani diplomasi kavramı, insani amaçlara yönelik olarak gerçekleştirilen yardım ve faaliyetleri kapsamakta ve uluslararası ilişkilerin barışçıl şekilde sürdürülmesine hizmet etmeyi hedeflemektedir.²⁰

Yıllar içerisinde insani yardım çalışmaları gittikçe artmış; bu artışla beraber zorlukların da artmaya başlaması ise, yardım miktarlarının fazlalığından ziyade etkinliğinin önemli hale gelmesine etki etmiştir. İnsani yardımların gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşip ulaşmadığı, onların sorunlarının yeterince ortadan kaldırılıp kaldırılmadığı ve amaçlanan sonuca ne derece ulaşıldığı konuları kapsamında yapılan yardımların etkinliği üzerine çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Yardımın etkin(siz)liği konusunda yardımı alan, yardımı yapan ülkeler ve arada bağlantıyı sağlayan araçlar bu süreçteki 3 önemli aktör olarak öne çıkmaktadır. Donör ülke ile yardım alan ülkenin arasındaki ilişkiler, en belirleyici faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Yardımların hedeflenen ülkeye ulaşmasında ya da etkili olmasında olumsuz etki eden unsurlar arasında ise şu unsurlar bulunmaktadır:

- İnsani yardım kuruluşlarının söz konusu bölgeye ulaşmalarının merkezi hükümet tarafından engellenmesi,
- Devletlerin yardımda bulunurken ulusal çıkarlara göre hareket etmesi,
- Yardım yapan ve alan ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin seyri,
- Alınan yardımların mağdurlar arasında farklılaştırılarak eşitsiz dağıtılması.²¹

Suriye iç savaşında, Irak ve Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) kontrol ettiği bölgelerde yapılan yardımlara İŞİD tarafından el konulması, bu konuya tipik bir örnek oluşturmaktadır. Donör ülke ile alıcı ülke ilişkileri konusunda Suriye'ye yapılan insani yardımların merkezi hükümet tarafından engellenmesi de, ülke ilişkilerinin yapılan yardıma etkisini ortaya koyar niteliktedir.²²

İnsani yardıma ihtiyaç duyulmasında, devletlerin yanı sıra, devlet dışı aktörlerin de etkisinden bahsedilmektedir. Devlet içi gruplar arasında yaşanan çatışmalar, doğal afetler gibi insanların mağdur olmasına ve yardıma ihtiyaç duymasına yol açabilmektedir. Söz konusu bu gibi durumlarda, devletlerden ziyade uluslararası kuruluşlar ve organizasyonlar devreye

²⁰ Erdem Özlük (2016), "İnsani Diplomasi'nin İnsan(i) Boyutu", ss. 25-26.

²¹ Öner Akgül (2016), "Donörler Açısından Uluslararası İnsani Yardımların Etkinliği Sorunu: İnsani Etkinliğin Değerlendirilme Süreci", içinde *Türkiye'de ve Dünyada Dış Yardımlar* (editör: Erman Akıllı), Ankara: Nobel Yayınları, ss. 61-67.

²² A.g.e., s. 68.

girmektedir. İnsani faaliyetlerin gelişmesinde BM bünyesindeki UNICEF ve UNHCR gibi kuruluşlar ve yeni oluşumlar (AGİT gibi) önemli rol oynamıştır. Örneğin, UNCHR, Filistin'deki sorunlar, mülteci krizi ve mağduriyetler için kurularak yardım faaliyetlerinin düzenlenmesini sağlamıştır.²³

İnsani yardım faaliyetlerinde standart bir yapının oluşması, kabul edilen 9 olgu ile gerçekleşmiştir. Hedef topluma doğrudan yardım yapan ve yardım yapan kuruluşlara destek sağlayan kurumlar, söz konusu standart yapının ilgilendirdiği aktörlerdir. Bahsedilen 9 taahhüdü şu şekilde sıralamak mümkündür:²⁴

1. Yardımların kriz ortamındaki kişilerin ihtiyaçları ile uyumlu olması,
2. Öngörülen yardımın zamanında ulaştırılabilmesi,
3. Yerel kapasiteyi güçlendirmek ve olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması,
4. Yardımın iletişim, katılım ve geri bildirim dayalı olması,
5. Şikâyetlere açık olunması ve yanıt verilmesi,
6. Koordineli ve tamamlayıcı nitelikte bir insani yardım yapılması,
7. İnsani yardımı sağlayan aktörlerin öğrenen ve gelişen bir özelliğe sahip olması,
8. Yardım personelinin etkin şekilde çalışması ve aralarında eşitlik ilkesinin gözetilmesi,
9. Kaynakların amacına uygun şekilde sorumluluk bilinciyle kullanılması.

3. Türkiye'nin İnsani Yardım Politikası

Türkiye, yardım konusunda küresel çapta en üst sıralarda yer alan ve bu konuda çok sayıda faaliyetlerde bulunarak adından övgüyle söz ettiren bir ülkedir. Devlet yardımları, sivil toplum kuruluşlarının girişimleri ve acil yardım faaliyetleri, Türkiye'de özellikle son 15-20 yıllık dönemde oldukça artmıştır. Türkiye'nin yürüttüğü dış yardım faaliyetlerinde insanlık ve hassasiyet noktasında gösterilen özen ve yardımların etkinliği de önemli bir unsur olarak Türkiye'nin kamu diplomasisine ve yumuşak gücüne pozitif etki etmektedir. Günümüzdeki yüksek seviyeye ulaşana kadar, Türkiye siyasi tarihinde insani dış yardımlar konusunda bir kurumsallaşma dönemi yaşanmış ve 1980'li yıllar söz konusu kurumsallaşmanın ilk dönemlerini oluşturmuştur. İlerleyen dönemlerde, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla ortaya çıkan yeni devletlere yönelik olarak başlatılan açılımların sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için, 1992 yılında, Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) kurulmuştur. TİKA, dış yardım yapan kurumlar arasındaki iletişimin ve koordinasyonun sağlanmasıyla görevlendirilmiş ve dış yardımların Resmi Kalkınma

²³ Fatma Örgel (2018), "İnsani Yardım Çalışmaları ve Uluslararası Politikalar", s. 28.

²⁴ CHS Alliance (2014), *Temel İnsani Yardım Standardı* (editör: Zeynep M. Türkmen), s. 9.

Yardımları (RKY) kanadını yürütmekle sorumlu olmuştur. Acil ve insani yardımlar ise, RKY içerisinde bulunan alanlardan biridir.²⁵ TİKA, bu dönemlerde sağlıklı bir gelişim gösterip ilerleme kaydedememiş; bunda da bu yıllarda Türkiye'nin içyapı, sosyal seviye, sürekli değişen yönetimler ve ekonomi gibi etkenlerden meydana gelen sorunlarla uğraşmak zorunda olması belirleyici olmuştur. Böylelikle, Sovyet yönetiminden ayrılan yeni devletler ile ortaya çıkan yardım yapma fırsatı iyi bir şekilde değerlendirilememiştir. Bu nedenle, TİKA, gelişimini ancak 2003 sonrası dönemde istikrarlı bir yönetim kurulması sayesinde ilerletebilmiştir.²⁶

Türkiye, 2004-2012 yılları arasında toplam 7 milyar 481 milyon dolarlık resmi kalkınma yardımında bulunmuştur. Ortadoğu ve Asya üzerinde yoğunlaşan yardımların çoğunluğu ülke bazında Suriye'ye gitmiştir. Diğer bölgeler ise, sırasıyla; Doğu Avrupa, Balkanlar ve Afrika olmuştur. Yapılan yardımların sayısal verilerine bakıldığında; ilk sırada yer alan Ortadoğu'ya toplam 5 milyar 859 milyon dolar, Doğu Avrupa ve Balkanlar'a 858 milyon dolar ve Afrika'ya 727 milyon dolarlık yardımda bulunulduğu görülmektedir.²⁷

2016 Kalkınma Yardımları Raporu'na göre; Türkiye'nin yaptığı toplam yardımın değeri 7 milyar 943 milyon doları bulmuştur. Resmi insani yardım miktarı ise 5,865 milyar dolar olarak kaydedilmiştir.²⁸ 2019 yılına gelindiğinde ise; toplam kalkınma yardımlarının değeri 9 milyar 371 milyon doları bulmuştur. Bunun 7 milyar 541 milyonluk kısmını ise resmi insani yardımlar oluşturmuştur.²⁹ İki taraflı resmi kalkınma yardımı alan ülkeler sıralamasında 2018 yılında ilk üç sırada; 7,698 milyar dolarla Suriye, 98,8 milyon dolarla Kırgızistan ve 50,7 milyon dolarla Kazakistan yer alırken;³⁰ 2019 yılında yine Suriye 7.202 milyar dolar ile ilk sırada yer almış, ikinci olarak 59 milyon dolarla Bosna-Hersek bulunurken, 42 milyon dolar ile de Irak üçüncü olmuştur. Yardım alan diğer ülkeler ise Afganistan, Somali, Filistin, Sudan, Libya, Özbekistan, Moldova, Cibuti, Kosova ve Bangladeş olarak sıralanıyor.³¹

İnsani yardım konusunda Türkiye'yi öne çıkaran bir gelişme de, 23-24 Mayıs 2016 tarihlerinde BM bünyesinde Türkiye'de gerçekleştirilen ve bir ilk olan Dünya İnsani Zirvesi

²⁵ Fatma Örgel (2018), "İnsani Yardım Çalışmaları ve Uluslararası Politikalar", s. 31.

²⁶ Rıdvan Kalaycı & Sefa Mutlu Koca (2015), "İnsani Yardımların Türkiye Dış Politikasında Artan Etkisi: AFAD Örneği", içinde *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi* (editörler: Mehmet Şahin ve Senem Çevik), Ankara: Nobel Yayınları, s. 162.

²⁷ Ramazan Erdağ (2016), "Türkiye'nin Kalkınma Yardımları ve TİKA", içinde *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi* (editörler: Mehmet Şahin & Senem Çevik), Ankara: Nobel Yayınları, s. 258.

²⁸ Gökhan Umut vd. (2016), *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2016*, Ankara: TİKA.

²⁹ Ersin Çopur vd. (2020), *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu*, Ankara: TİKA.

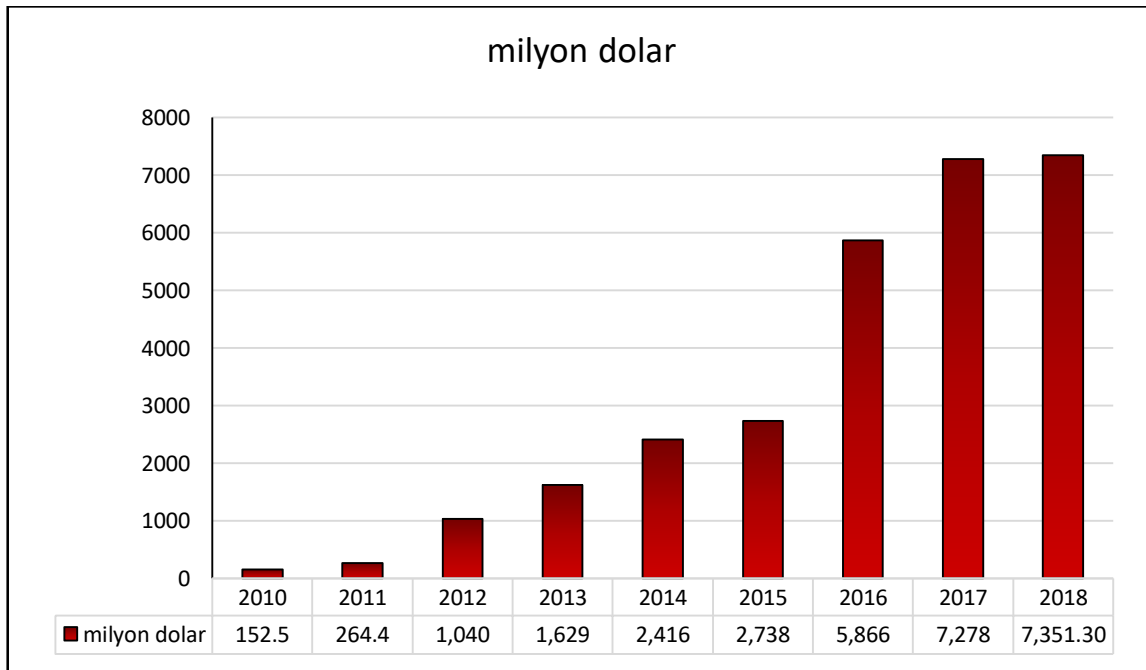
³⁰ A.g.e., ss. 15-19.

³¹ A.g.e.

(DİZ) olmuştur. İnsani yardımların daha etkili ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesini ve konuyla ilgili aktörlerin (devletler, uluslararası kuruluşlar ve STK'lar) bir araya getirilmesini amaçlayan zirveye Türkiye'nin ev sahipliği yapması, Türkiye adına önemli bir kazanım olmuştur. Dünyada ekonomik gücüne oranla en çok insani yardımı yapan ülke olarak Türkiye'yi bu konuda öne çıkaran bir diğer unsur da, insani yardımların yanı sıra, Ankara tarafından ekonomik kalkınmayı hedefleyen kalkınma yardımlarının da yapılmasıdır.³² Zirveye 180 ülkeden 55 devlet ve Devlet veya Hükümet Başkanı, 60'ın üzerinde Bakan ve 40'tan fazla uluslararası örgütten üst düzeyde katılım sağlanmıştır. Toplam 6.000 katılımcının yer aldığı zirve, tek seferde en fazla ülkenin katılım sağladığı New York dışında düzenlenen en büyük BM Zirvesi olma özelliğini de taşımaktadır. Ayrıca, zirve sonrasında, aktörlerin sahada daha koordineli çalışması amacıyla oluşturulan Yeni Çalışma Yöntemi girişimi kapsamındaki çalıştay da 18-19 Mayıs 2017 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.³³

Türkiye'nin insani yardım faaliyetleri konusundaki ilerlemesi, aşağıda tabloda daha net bir şekilde görülmektedir. Özellikle son birkaç yıldaki yüksek seyir dikkat çekmektedir.

Tablo II: Türkiye'nin Resmi Acil ve İnsani Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı³⁴



Türkiye'nin yardım politikasının temelindeki değerler; tarihi birlik, dil ve din birliği, insani sorumluluk ve coğrafi birlik gibi kültürel ve sosyal unsurlardır. Bunların yanı sıra, gerek

³² Hasan Öztürk (2016), "Türkiye'nin İnsani Yardım Politikası", *Al Jazeera Türk*, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyenin-insani-yardim-politikasi>.

³³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye'nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları", Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_insan_i_yardimlari.tr.mfa.

³⁴ Ersin Çopur vd. (2019), *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu*, Ankara: TİKA, s. 22.

Türkiye, gerekse de diğer devletlerin, yardımları bir dış politika aracı olarak uluslararası arenada aktif olmak için bir fırsat olarak gördükleri gerçeği de belirtilmelidir. Türkiye'nin en fazla yardımda bulunduğu ülkeler değerlendirildiğinde; ilk sırada Suriye'nin yer almasında komşu bir ülke olmasının yanı sıra, tarihi ve kültürel birlik ve etnik benzerliğin etkisi olduğu söylenebilmektedir. Bütün bu unsurlar, Türkiye'nin sorumluluğunu arttıran hususlardır.

Suriye'ye yardımda iki boyut ön plana çıkmaktadır. Her şeyden önce, Suriye, komşu bir ülke olduğu için, bu ülkeye yapılan yardımlar diğer ülkelere kıyasla daha fazla faaliyet içermektedir. Türkiye'nin Suriye'ye en büyük yardımı mülteciler üzerinden gelişmektedir. Suriye'deki kriz nedeniyle Türkiye'ye göç edenlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. 3,7 milyon civarında Suriye vatandaşını kendi topraklarında misafir eden Türkiye; Suriye, Ürdün ve Lübnan'daki mülteci kamplarına gıda, barınma ve sağlık gibi temel ihtiyaçlar için yardım sağlamaktadır. Bu yardımlar kapsamında, 2012 yılında Lübnan'da bir hastanede ameliyathane inşa edilmiş ve İnsan Hakları ve Özgürlükler İnsani Yardım Vakfı (İHH) aracılığıyla Suriye'ye 4.700 adet yardım tırı gönderilmiştir.³⁵ İHH'nın Suriye yardımları kapsamında, ayrıca; 39 konaklama yeri, 2 üniversite, 40 okul kurulmuş, 67 sağlık ocağına destek verilmiş, 37 milyon 120 kilogram gıda paketi, 7,5 milyon kg ısınma malzemesi, 1.210.794 litre yakıt, 10.475.991 ilaç ve tıbbi malzeme ile giyim, temel ihtiyaç ve kırtasiye malzemelerinden oluşan birçok yardım yapılmıştır. 2016 yılında Halep'e 1.208 adet insani yardım tırı gönderilmiş, 2017 yılında ise 24.000 kişi güvenli bölgelere yerleştirilerek yardım edilmiştir.³⁶ Türkiye, uzun yıllardır yaptığı yardımlar sayesinde ülkeler arasında öne çıkan bir konumda yer alırken, 2018 verilerine göre yardım yapılan ülkeler arasında Suriye ilk sırada yer almaktadır. 2018 yılında Türk Kızılay aracılığıyla Suriye'ye 630 milyon dolarlık yardım gönderilmiştir.³⁷ Günümüzde ise, gıda, hijyen, tıbbi malzeme ve temel yaşam malzemeleri de dahil olmak üzere bu ülke halkına birçok yardım gönderilmeye devam etmektedir.

Türkiye, sadece kendi bölgesinde değil, farklı coğrafyalarda yaşayan çok sayıdaki insana ulaşarak, onların sorunlarını çözmeye ve yardımcı olmaya çalışmıştır. Yardımlar her geçen yıl artmış ve Türkiye, 2016'dan bu yana yardım konusunda büyük bir gelişme göstererek, insani yardımda bulunan ülkeler arasında dünyanın en cömert ülkesi olarak birinci sırada yer almaya başlamıştır. 2016 yılında 6 milyar 488 milyon dolar olan yardım miktarı, 2018 yılında 8

³⁵ Sertan Akbaba (2016), "Türkiye'de Toplumsal Kimlik Bağlamında İnsani Diplomasi: Suriye Örneği", içinde *Türkiye'de ve Dünyada Dış Yardımlar* (editör: Erman Akıllı), İstanbul: Nobel Yayınları, s. 260.

³⁶ İHH (2020), "Suriye Faaliyet Raporu: 2012-2019", Erişim Tarihi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.ihh.org.tr/yayin/suriye-faaliyet-raporu-2012-2019>.

³⁷ *Anadolu Ajansı* (2018), "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: Türkiye Suriye'ye 630 milyon dolarlık yardım ulaştırdı", 05.04.2018, Erişim Tarihi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskanligi-sozcusu-kalin-turkiye-suriyeye-630-milyon-dolarlik-yardim-ulastirdi/1109163>.

milyar 399 milyon dolara yükselmiştir. Bu oranlar, Türkiye'yi dünyanın en yardımsever ülkesi haline getirmiştir. 2004 yılında tsunami felaketi yaşayan Güney Asya'ya, 2005 depreminden sonra Pakistan'a ve 2006 yılında iç kriz yaşayan Lübnan'a acil yardım gönderilmiştir. 2013 yılında Gürcistan'da suya erişimi olmayan köylerde su kuyuları açılmıştır. 2005 yılında yaşanan sel felaketinin ardından da büyük miktarda gıda yardımı yapılmıştır.³⁸

Türkiye'nin en çok yardım ettiği bir diğer halk da, Burma veya Myanmar olarak bilinen Asya ülkesinde yaşayan Arakanlılardır. Arakanlılar, Myanmar vatandaşı olarak kabul edilmemiş ve bu devlet yapısı içerisinde vatansız insanlar olarak kabul edilmişlerdir. Şiddete maruz kalmanın yanı sıra, ekonomik, sosyal ve siyasi ayrımcılık, bu insanları Bangladeş'e sığınmaya yöneltmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'nin bu insanlara yönelik olarak okul yapımına ve onarımına, ulaşım imkânlarına ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olduğu tespit edilmiştir.

Afrika ülkeleri de Türkiye'nin insani yardımlarında önemli bir yere sahiptir. Buradaki ülkeler arasında ise en çok Somali öne çıkmaktadır. Somali'ye yapılan yardımlar, Türkiye'nin etkinliğini uluslararası arenada net bir şekilde göstermesi açısından önem arz etmektedir. Şiddetli kıtlık, istikrarsızlık ve insani krizler yaşanan Somali'de, Türkiye'nin yaptığı yardımlar, insan hayatı açısından kritik bir rol oynamıştır. Türkiye, buradaki krize dikkat çekmek istemiş ve bu ülkeye 2011 yılında 350 milyon dolar insani yardım yapmıştır.³⁹ Türk Kızılay, Somali'ye 70.000 ton insani yardım göndermiş ve burada 30.000 kişilik bir mülteci kampı kurmuştur. Yine Somali'ye 2 milyon 544 bin lira değerinde 18.000 gıda kolisi teslim edilmiş, İHH tarafından tankerlerle 500 bin litre temiz su da dağıtılarak, 150.000 Somalilinin su ihtiyacı karşılanmıştır. Ayrıca 40.000'e yakın mağdur ve mazlum kişiye 5.000 gıda paketi ulaştırılmıştır.⁴⁰ Ayrıca 400.000 kişinin evini kaybetmesine neden olan sel felaketinin ardından bu ülkeye İHH'nın gönderdiği acil yardımdan 3.800 kişi yararlanmıştır.⁴¹ 2019 yılında Somali'ye TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları

³⁸ Didem Ekinci Sarier (2016), "Devletten Bireye Uzanan Diplomaside Türkiye ve Güney Kafkasya", içinde *Türkiye'de ve Dünyada Dış Yardımlar* (editör: Erman Akıllı), İstanbul: Nobel Yayınları, s. 298.

³⁹ Mürsel Bayram (2016), "Türk Dış Politikasının Değişim Parametresi Olarak Afrika Açılımı ve İnsani Diplomasi Faaliyetleri", içinde *Türkiye'de ve Dünyada Dış Yardımlar* (editör: Erman Akıllı), İstanbul: Nobel Yayınları, s. 415.

⁴⁰ *Anadolu Ajansı* (2017), "Türkiye'den Somali'ye insani yardım atağı", 25.04.2017, Erişim Tarihi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyeden-somaliye-insani-yardim-atagi/804542>.

⁴¹ İHH (2020), "Somalili sel mağdurlarına yardım", 15.07.2020, Erişim Tarihi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.ihh.org.tr/haber/somalili-sel-magdurlarina-yardim>.

Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı gibi çeşitli kurumlar tarafından sağlanan yardımlar yaklaşık 1 milyar dolara ulaşmıştır.⁴²

Türkiye'nin “*Afrika açılım politikası*” kapsamında değerlendirilen Somali ve Afrika'ya yönelik Türk yardımları, insani sorumluluk ve yardımların yanı sıra, bölgenin uluslararası arenada daha görünür kılınmasını ve Türk yumuşak gücünün etkinliğinin artırılmasını hedeflemektedir. Nitekim son yıllarda önceki yıllara göre Türkiye'nin yumuşak gücünü olumlu yönde etkileyen en önemli faktör de bu gibi yardım faaliyetleri olmuştur. Sağlanan yardımların yanı sıra, mağdurlara yönelik davranış biçimi, yetkin personel tarafından uygun yer ve zamanda verilen desteğin etkinliği, görev ve sorumluluk bilinciyle hareket edilmesi ve çeşitli kurum ve kuruluşların seferber edilmesi Türkiye'nin insani yardım politikasının temelini oluşturmakta ve farkını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, büyük bir sevgiyle karşılaşan Türkiye'nin yardım ettiği ülkelerde yarattığı yumuşak güç, uluslararası arenadaki etkinliğini arttırmaktadır.

Türkiye'nin insani faaliyetlerini küresel düzeyde yoğun bir şekilde sürdürmesine neden olan son gelişme ise, dünyayı etkisi altına alan koronavirüs (Covid-19) salgınıdır. Salgın, birçok ülkede eğitim, sağlık ve ekonomi gibi alanlarda sıkıntılara neden olmuştur. Yoksulluk ve sıkıntı çeken ülkeler, salgından daha fazla olumsuz etkilenmiştir. Türkiye, bu alanda yardımlara başladıktan sonra yaklaşık 116 ülke yardım çağrısı yapmıştır. Türkiye de, söz konusu çağrıların 44'üne dönüş yaparak, bu ülkelere çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Yardımlar, salgının ilk olarak ortaya çıktığı Çin'e Türk vatandaşlarının tahliyesini sağlamak üzere 31 Ocak-1 Şubat tarihlerinde gönderilen bir uçakla gerçekleştirilmiştir. Ardından salgının hızla yayıldığı İran'a gönderilen yardımlarla ülkeye 17 Mart'ta 1.000 teşhis kiti, 4.715 tulum, 20.000 önlük, 2.004 gözlük, 4.095 maske ve 78.000 üç katmanlı maske teslim edilmiştir. Salgın sırasında Erbil'e teslim edilen 20.000 maskenin yanı sıra, Irak'a 30.000 maske ve 475 koli gıda yardımı da yapılmıştır.⁴³

Koronavirüsten en çok etkilenen ve diğer Avrupa Birliği (AB) ülkelerinden o dönemde yeterince yardım alamayan ülkeler arasında yer alan İtalya ve İspanya'ya da, 1 Nisan 2020 tarihinde, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ait uçaklarla maske ve antibakteriyel sıvıdan oluşan sağlık malzemeleri ulaştırılmıştır. Tarihi ve kültürel bağlarımız olan Balkanlar da, bu süreçte

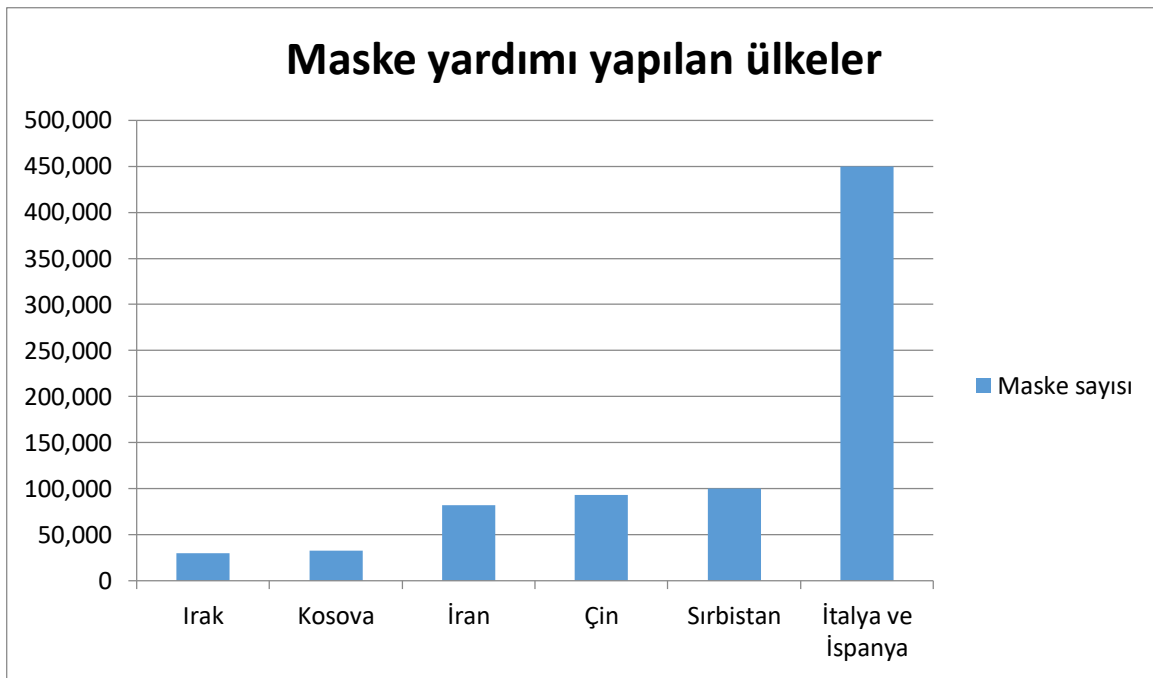
⁴² Mustafa Kaya (2019), “Türkiye'den Somali'ye 1 Milyon dolarlık yardım”, *Sabah*, 17.06.2019, Erişim Tarihi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.sabah.com.tr/dunya/2019/06/17/turkiyeden-somaliye-1-milyar-dolarlik-yardim>.

⁴³ *CNN Türk* (2020), “İşte Türkiye'nin salgın boyunca tıbbi yardım gönderdiği ülkeler”, 29.04.2020, Erişim Tarihi: 12.05.2020, Erişim Adresi: <https://www.cnnturk.com/dunya/iste-turkiyenin-salgin-boyunca-tibbi-yardim-gonderdigi-ulkeler?page=1>.

yalnız bırakılmayan coğrafyalar arasında yer almış ve birçok Balkan ülkesine yardım malzemeleri gönderilmiştir. 8 Mart 2020 tarihinde Sırbistan, Kosova, Bosna-Hersek, Karadağ ve Kuzey Makedonya'ya askeri kargo uçakları ve tıbbi yardım malzemeleri gönderilmiş⁴⁴, ayrıca Kosova Kızıllaçı Türk Kızılay'ın yardım raporunu paylaşarak, 160.000 TL değerinde 63.000 tıbbi malzeme yardımı yapıldığını duyurmuştur.⁴⁵

Yardımlar, TİKA, Sağlık Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı, Ticaret ve Dışişleri Bakanlığı ve Türk Kızılay aracılığıyla ihtiyaç sahibi ülkelere ulaştırılmaktadır. Ayrıca farklı kurumlarla iş birliği içerisinde insani yardım çalışmaları da yürütülmektedir.

Tablo III: Türkiye tarafından maske yardımı yapılan ülkeler⁴⁶



Genel olarak, Gürcistan, Azerbaycan, Kolombiya ve Pakistan gibi ülkelere maske ile birlikte malzeme dağıtımını yapılırken, tulum ve koruyucu malzeme içeren yardım paketleri, gözlük, eldiven ve Covid-19 test kiti dağıtılmıştır. Kolombiya'ya gönderilen 26.250 test kiti gibi tıbbi malzeme gönderiminin yanı sıra, Endonezya'da cami temizliği ve dezenfeksiyonu, Gazze'de hastane bağışığı, Romanya'da sağlık merkezi tadilatı, Sudan'da 3D yazıcı bağışığı ve

⁴⁴ BBC Türkçe (2020), "Koronavirüs: Türkiye hangi ülkeye ne kadar yardım gönderdi?", 28.04.2020, Erişim Tarihi: 12.05.2020, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52459231>.

⁴⁵ Defne Altıok (2020), "Covid-19: Türkiye yurtdışında nereye, nasıl destek sağlıyor?", DW Türkçe, 20.04.2020, Erişim Tarihi: 12.05.2020, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/tr/covid-19-t%C3%BCrkiye-yurtd%C4%B1%C5%9F%C4%B1nda-nereye-nas%C4%B1-destek-sa%C4%9Fl%C4%B1yor/a-53184552>.

⁴⁶ A.g.e.

Yemen’de sağlık çalışanları eğitimi de bahsi geçen yardımlar kapsamında değerlendirilmektedir.⁴⁷

Türkiye, yardımların ulaştırılması, ihtiyaçların belirlenmesi ve acil durumlara müdahale konusunda iş birliği içinde hareket eden güçlü kurumlara sahiptir. TİKA, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve Türk Kızılay, yapılan yardımlarda etkili olan kurumların başında gelmektedirler. Ancak İHH gibi Türkiye merkezli birçok sivil toplum kuruluşu da bu faaliyetlere aktif olarak katılmaktadır. Türk insani diplomasisinin ana aktörü ise, köklü bir geçmişe sahip olan Türk Kızılay’dır.

152 yıllık bir geçmişe sahip olan Kızılay, 1868 yılında Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti olarak kurulmuş ve bugüne kadar pek çok yardımda bulunmuştur. Kızılay’ın amacı; insanların acı çekmesini önlemek, onlara destek olmak ve gerektiğinde yardımda bulunmaktır. Türk Kızılay’ın temel ilkeleri; insanlık, ayrımcılık yapmama, tarafsızlık, bağımsızlık, hayırseverlik, birlik ve evrenselliştir. İnsanlık, ulusal ve uluslararası kapasite kapsamında ayırım gözetmeksizin insanlara destek olmak ve acılarını azaltmak olarak ifade edilmektedir. Ayrımcılık yapmama, temel ihtiyaçlara önem vermek ve ırk ve dil ayrımı yapmamak anlamına gelmektedir. Ayrıca gönüllü hizmet veren kurum, dünya çapında bir mekanizmaya dahil olması bakımından evrensel bir organizasyondur. Bunlarla birlikte, adalet, bilgi paylaşımına dayalı açık iletişim, dayanışma, güven ve onur değerlerini temel ilkeleri olarak kabul etmektedir.⁴⁸ Göç politikaları ile mültecilere sınır yardımı sağlayan kuruluş, gıda ve barınma gibi ihtiyaçları da içeren insani yardım faaliyetleri yürütmektedir. Bu ilkeler çerçevesinde, Kızılay’ın temel görevleri; toplumsal refahın gelişmesine katkıda bulunmak, yoksul ve muhtaçlara barınma, beslenme ve sağlık yardımları ulaştırmaktır. İnsani yardım alanında küresel bir aktör olan Türk Kızılay, son 10 yılda 138 farklı ülkede doğal ve insan kaynaklı afetlere müdahale ederek, ihtiyaç sahiplerinin barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamıştır.⁴⁹

İnsani yardım politikalarının ikinci önemli aktörü olan TİKA, 1992 yılında Ekonomik, Eğitimsel ve Teknik İşbirliği Başkanlığı adı altında kurulmuştur. 2 Kasım 2011 tarihinde Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı adını alan kuruluş, farklı coğrafyalarda pek çok faaliyet yürütmektedir. Dış yardımların koordinasyonu işlevi gören TİKA’nın uluslararası gelişimi,

⁴⁷ A.g.e.

⁴⁸ Türk Kızılay, “Türk Kızılayı Stratejik Planı 2016-2020”, Erişim Adresi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.kizilay.org.tr/Kurumsal/turk-kizilay-stratejik-plani-2016-2020>.

⁴⁹ Türk Kızılay, “Uluslararası yardımlar”, Erişim Tarihi: 09.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.kizilay.org.tr/neler-yapiyoruz/uluslararasi-yardimlar>.

büyük ölçüde 2003 yılından sonra gerçekleşmiştir. TİKA, uluslararası kalkınma ve iş birliğini geliştirmek amacıyla Balkanlar, Orta Asya ve Ortadoğu gibi birçok bölgede koordinasyon daireleri kurmakta ve yürütmekte proje ve faaliyetlerde bulunmaktadır. Afganistan'dan Bosna-Hersek'e, Filistin'den Libya'ya ve Somali'ye kadar 60 farklı ülkede 62 Program Koordinasyon Ofisi'ne ve 9 İrtibat Ofisi'ne sahip olan kuruluş, yayınladığı faaliyet raporlarıyla söz konusu ülkelerde yapılan yardımlar ile gerçekleştirilen faaliyetlere dair kapsamlı bir şekilde bilgi akışı sağlamaktadır. Kurumun temel amaçları ise; bahsi geçen bölgelerde iş birliği faaliyetlerini etkin şekilde uygulamak ve kurumsal kapasiteyi geliştirmek olarak belirlenmiştir. TİKA, gerçekleştirdiği faaliyetlerde izlediği temel değerleri 9 ana başlıkta açıklamış ve bu yönde çalışmalarda bulunduğu TİKA 2019-2023 Stratejik Plan'ında belirtilmiştir. Buna göre, takip edilen temel değerler; (1) insan odaklılık, (2) ülkenin ihtiyaç ve önceliklerine uygunluk, (3) kaliteli ürün ve hizmet sunumu, (4) tarafsızlık ve şeffaflık, (5) katılımcılık, (6) güvenilirlik, (7) sonuç odaklılık, (8) etkililik, verimlilik ve yerindelik ve son olarak (9) dış politika ile uyumluluktan oluşmaktadır.⁵⁰ Dış yardımlarda kurumlar arası iş birliği ve koordinasyonu sağlama görevini yürüten TİKA, dış yardımların RKY (Resmi Kalkınma Yardımları) koludur.⁵¹ 2018 verilerinde 9 milyar 927 milyon dolarlık toplam kalkınma yardımlarının 590 milyon dolarının insani yardım olduğuna yer verilmiştir. Resmi insani yardımlar ise 7 milyar 351 milyon değerindedir.⁵² 2020 yılı faaliyet raporunda yer verildiği üzere, eğitim alanında 165 eğitim tesisi kurulurken, 3.720 öğrencinin eğitimine destek sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, 41 adet sağlık tesisi inşa edilmiş, 22 adet su kuyusu inşası ve onarımı, 9 adet su kuyusu onarımı yapılmış, 17 merkezi/yerel otorite desteklenmiş, çok sayıda sosyal ve alt yapı hizmetleri ile ilgili faaliyetlerde bulunulmuş, iletişim, enerji, ulaştırma ve depolama, sanayi, madencilik ve Covid-19 ile mücadele gibi birçok alanda destek ve hizmet faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.⁵³

AFAD da, Türkiye'nin insani yardım politikaları konusunda önemli bir role sahiptir. 2009 yılında kurulan AFAD, ulusal ve uluslararası arenada meydana gelen afetlere acil müdahale hizmeti vermektedir. AFAD'ın amaçları; afetlerin önlenmesi ve meydana gelmesi durumunda acil müdahale edilerek zararın en aza indirilmesi ve ilgili kurumlar arasında koordinasyonun

⁵⁰ Mehmet Fatih Sever & Ersin Çopur & Orhun Kerem Salman vd., *Stratejik Plan 2019-2023*, TİKA, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.tika.gov.tr/upload/2019/Faaliyet%20Raporu%202018/Stratejik%20Plan%202019-2023/TIKAStratejikPlan2019Web.pdf>.

⁵¹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2020), *TİKA 2020 Yılı Performans Programı*, ss. 12-17.

⁵² Ersin Çopur vd. (2020), *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu*, Ankara: TİKA, s. 15.

⁵³ TİKA (2020), "TİKA Faaliyet Raporu 2020", Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: http://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/tika_faaliyet_raporlari-22#.

sağlanmasını içermektedir. AFAD Stratejik Planı'nda da belirtildiği üzere, kurum, 6 stratejik amaca hizmet etmektedir. Bunlar; (1) acil durum yönetiminde koordinasyon etkinliğini arttırmak, (2) risk odaklı bir yaklaşım benimseyerek afet risklerini belirlemek, (3) afet sırasında ve sonrasındaki süreçleri iyi yönetmek, (4) acil durumlara sürekli hazırlıklı olmak, (5) uluslararası arenada lider kuruluşlardan biri olmak ve (6) stratejik yönetim ve iç kontrol mekanizması geliştirmektir. Afet ve acil durumlarda uluslararası alanda faaliyet gösteren AFAD; Somali, Pakistan, Myanmar, Tunus, Libya, İran, Yemen, Bosna Hersek ve Suriye gibi ülkelere yönelik insani yardım programlarında aktif olarak yer almıştır.⁵⁴

AFAD'ın en etkili olduğu ülkeler olarak ise; Suriye, Pakistan ve Somali en başlarda sıralanmaktadır. Türkiye, hem kendi ülkesindeki mültecilere, hem de sorunların tükenmediği ve kendi ülkelerinde yer değiştirmek zorunda kalan Suriyelilere mali, gıda, barınma ve ilaç gibi alanlarda yardım sağlamaktadır. Gönderilen insani yardım malzemeleri her yıl artarak devam etmektedir. Yardım kampanyaları düzenleyerek farklı coğrafyalardan insanlara ulaşan AFAD, yerli ve yabancı STK'ların desteğiyle de faaliyetlerde bulunmaktadır. Arakan, Suriyeli sığınmacılar, Batı Balkan ülkeleri sel felaketi, Somali ve açlık tehlikesi yaşayan Afrika ülkelerine yardım kampanyası ve Myanmar yardım kampanyası bahsedilen faaliyetler ve kampanyalar içinde öne çıkan gelişmeler arasında yer almaktadır.⁵⁵ Ayrıca, 2019-2020 dönemi içerisinde Suriye (İdlib), Sudan, Filistin ve Yemen gibi ülkeler için yardım kampanyaları da başlatılmıştır.⁵⁶ Yapılan faaliyetler ve yardımlar konusunda, AFAD resmi internet sitesinde yer verildiği üzere, uluslararası alanda yapılan iş birlikleri ve yardımlar ile Türkiye önemli bir gelişim kaydetmiştir. AFAD, *“Son dönemde; sel, kıtlık, kuraklık, yangın, iç karışıklık gibi nedenlerle yardıma ihtiyaç duyan 5 kıtada son 6 yılda 50’yi aşkın ülkeye insani yardımda bulunduk. Arama kurtarma çalışmalarına katıldık. Bu alanda dünyada en başarılı ve öncü ülkeler arasına girmiş bulunmaktayız.”* ifadeleriyle Türkiye'nin insani yardım ve kurtarma konusunda etkinliğini ortaya koymuştur.⁵⁷ Aynı zamanda sivil toplum

⁵⁴ T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Başkanlığı (2019), “AFAD Stratejik Plan 2019-2023”, Erişim Tarihi: 10.11.2020, Erişim Adresi: https://www.isay.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/AFAD-2019_2023-STRATEJIK-PLAN.pdf.

⁵⁵ AFAD, “Yardım kampanyalarımız mazlumlara umut oluyor”, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.afad.gov.tr/yaritim-kampanyalarimiz-mazlumlara-umut-oluyor>.

⁵⁶ AFAD, “Yardım kampanyaları”, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.afad.gov.tr/yaritim-kampanyalari>.

⁵⁷ AFAD, “Dünyanın vicdanı olmaya devam ediyoruz”, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.afad.gov.tr/dunyanin-vicdani-olmaya-devam-ediyoruz>.

kuruluşları ile bir araya gelerek çalışan AFAD ile birlikte anılan kuruluşlar arasında İHH İnsani Yardım Vakfı en çok adı geçen kuruluştur.⁵⁸

İHH, sivil toplum kuruluşlarının insani yardım üzerindeki etkisini gösteren en iyi örnektir. İHH İnsani Yardım Vakfı, 1992 yılından bu yana savaş, doğal afet, yaralı, engelli ve evsiz kalan tüm insanlara insani yardım ulaştırmak, temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmesini önlemek için çalışmaktadır. İHH, savaş, afet ve yoksulluğun nüfusu olumsuz etkilediği ülkelerde faaliyet göstermektedir. Savaşın ve yoksulluğun olumsuzluklarını ortadan kaldırmayı ve kalıcı çözümler üretmeyi hedefleyen vakıf, dünya çapında yardım alanında iş birliği geliştirme vizyonunu belirlemiştir. Ayrıca, vakıf, ihtiyaç sahibi bölgeleri yardıma ihtiyaç duymayacak seviyeye getirmek için kalkınma stratejileri de geliştirmektedir. Bu amaçlarla, vakfın çalışma faaliyetleri kapsamında; okul, yetimhane, cami, su kuyusu, kültür merkezi, sağlık ocağı ve hastane gibi kalıcı eserler inşa edilmektedir. Ayrıca, acil ihtiyaç duyulan bölgelere ilaç dağıtımı, muayene ve tedavi, tıbbi cihaz desteği ve rehabilitasyon gibi konularda sağlık hizmetleri verilmektedir.⁵⁹

İHH'nın içerisinde bulunduğu öne çıkan bir girişim de, Vicdan Hareketi adlı kuruluşla iş birliği içerisinde 2019 yılında gerçekleştirilen ve 110 ülkenin katıldığı “*Suriye’de tutuklu son kadın ve çocuk özgür olana dek*” başlıklı konferanstır. Arap coğrafyasından aktivistlerin de katıldığı konferansta, Türkiye'nin insani yardımları faaliyetlerinden yola çıkılarak, dünyanın bu gibi uygulamaları örnek alması gerektiği vurgulanmıştır. Lübnanlı insan hakları aktivisti el-Muvasat Derneği Başkanı Cihad Meczub, “*Dünyanın yapamadığını Türkiye'nin kuruluşları, insanları ve yönetimi yaptı. Bu desteğin daha da büyümesini temenni ediyoruz.*” şeklindeki açıklamasıyla Türkiye'nin insani yardım konusundaki başarısı ve etkinliğinin altını çizmiştir.⁶⁰ Yemen’de uzun süredir devam eden çatışmalar, koronavirüs süreciyle insanları daha fazla mağdur duruma düşürürken, koronavirüs hastaları ve diğer solunum sıkıntısı çeken hastalar, yetersiz ilaç ve tıbbi malzeme nedeniyle ciddi şekilde oksijen desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu kapsamda, İHH, Taiz şehrinde bulunan oksijen tüpü dolmuş merkezi, 18 hastane ve 6 klinik olmak üzere toplam 24 sağlık ocağına 1.759 oksijen tüpü teslim etmiştir.⁶¹

⁵⁸ Rıdvan Kalaycı & Sefa Mutlu Koca (2015), “İnsani Yardımların Türkiye Dış Politikasında Artan Etkisi: AFAD Örneği”, s. 169.

⁵⁹ İHH, “İnsani Yardım”, Erişim Tarihi: 10.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.ihh.org.tr/insani-yardim>.

⁶⁰ Sümeyye Özer & Said İbicioğlu (2019), “Dünyanın yapamadığını Türkiye'nin kuruluşları, insanları ve yönetimi yaptı”, *Anadolu Ajansı*, 26.03.2019, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunyanin-yapamadigini-turkiyenin-kuruluslari-insanlari-ve-yonetimi-yapti/1430487>.

⁶¹ İHH (2020), “Türkiye’den Yemen’e nefes”, 19.10.2020, Erişim Tarihi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.ihh.org.tr/haber/turkiyeden-yemene-nefes>.

Sudan’da 121 kişinin ölümüne neden olan sel felaketi sonucunda ise 875 aileye gıda paketi, battaniye, cebinlik, hijyen paketi, 575 aileye de gıda paketi ulaştırılmıştır.⁶² Eğitim yardımı da yapan İHH, İdlib’de yaşayan 20.000 öğrenciye kırtasiye seti bağışlamış ve buraya Suriye Acil Yardım Kampanyası kapsamında 12 tır gıda malzemesi ulaştırılmıştır.⁶³

Sonuç

Dünyanın birçok yerinde insanlar farklı nedenlerle çeşitli mağduriyet ve zorluklar yaşamaktadırlar. Ülkelerin ekonomik istikrarsızlığı, siyasi çalkantılar ve çatışmalar, doğal afetler ve afetlerin yol açtığı sorunlar, günümüzün küreselleşme ve teknoloji ortamında bile çok sayıda insanı zor durumda bırakmaktadır. Uluslararası aktörler tarafından bu tür durumların ortadan kaldırılmasında, mağduriyetlerinin giderilmesinde, yaşam koşullarının iyileştirilmesinde ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasında söz konusu haklara destek sağlanmakta ve birçok kurum ve kuruluş aracılığıyla krizlerin yaraları sarılmaya çalışılmaktadır.

Türkiye de, insani bir duyarlılık duygusuyla, tarihin her döneminde zor durumda olan tüm insanların ulusal ve uluslararası düzeyde yardımına koşmuş bir medeniyet ve ülkedir. İçyapısındaki sistemsel sorunlar nedeniyle, dış yardımlar konusunda 1990’lı yıllara kadar pek aktif olamayan Türkiye, bu konudaki kurumsal gelişimin sağlanmasıyla, 2000’lerden itibaren uluslararası arenada insani yardım alanında lider konuma gelmiştir. Türk kuruluşları tarafından dünyanın neresinde olursa olsun hiçbir ayırım gözetmeksizin mağduriyet yaşayan insanlara en kısa sürede ve doğru bir şekilde büyük bir özveri ile hizmet verilmektedir. İnsani yardım her şekilde sağlanmakla birlikte, özellikle gıda, tıbbi malzeme, eğitim ve barınma üzerine yardımlar gerçekleştirilmektedir. Türk örgütleri, kriz anlarında ve acil durumlarda ilk harekete geçen ekiplerdir. Türkiye’nin yardım yaptığı ülkelerde Türk kuruluşlarının sevgi ve ilgiyle karşılanması, Türkiye’nin uluslararası arenadaki imajına da ciddi anlamda olumlu etki yapmaktadır. Yumuşak gücün bir unsuru olarak insani yardım ve bazen dış politikanın bir aracı olarak da görülen kamu diplomasisi faaliyetlerini, Türkiye, insani değerler ve vicdani sorumluluk çerçevesinde yürütmektedir.

Türkiye’nin insani yardım faaliyetleri coğrafyaya göre değişkenlik gösterebilmektedir. Birlik unsurları olarak coğrafi yakınlık, sınırların komşu olması, kültürel birikime sahip olması, dil ve din gibi faktörler, Türkiye’nin insani faaliyetlerinde etkili olan unsurlar arasındadır. Ancak

⁶² İHH (2020), “Sudanlı afetzedelere yardım”, 22.09.2020, Erişim Tarihi: 08.10.2020, Erişim Adresi: <https://www.ihh.org.tr/haber/sudanli-afetzedelere-yardim>.

⁶³ İHH (2020), “İHH’den Suriye’ye 12 tırlık insani yardım”, 02.10.2020, Erişim Tarihi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.ihh.org.tr/haber/ihhdan-suriyeye-12-tirlik-insani-yardim>.

bu durum, Türkiye'nin bu özelliklere sahip bölgelere daha fazla yardım ettiği ve onlara karşı ayrımcılık politikası izlediği anlamına gelmemektedir. Zira din, dil ve ırk ayrımı yapılmaması insani yardımın temel değerleri arasındadır. Özellikle koronavirüs döneminde bu daha iyi anlaşılmıştır. Türkiye, hastalığın yayılmaya başladığı ilk andan itibaren tüm dünyaya tıbbi yardım paketleri göndererek, insani yardım konusundaki etkinliğini bir kez daha göstermiştir.

Dünya çapında gerçekleştirilen toplantı ve kongreler de Türkiye'nin insani yardım konusundaki öncü pozisyonunu ortaya koymaktadır. Yalnızca kriz anlarında insani yardımlarla değil, aynı zamanda özellikle mültecilere yönelik ve ekonomik zorluklar yaşayan ülkelere yönelik kalkınma yardımlarıyla her dönem aktif bir şekilde yardım ve destek sağlanmaktadır. Bu konuda Kızılay, AFAD, İHH ve TİKA gibi kuruluşların faaliyetleri öne çıkmakta ve Türkiye'nin dış ve insani yardım politikasının temel aktörleri olarak yer almaktadırlar. Dünya üzerinde zorluk yaşanan her noktaya ulaşma düsturuyula hareket eden kuruluşların vicdani bir sorumlulukla ve temel değerlerle hareket ederek yürüttükleri bu faaliyetler, Türkiye'nin uluslararası alandaki statüsünde ve yumuşak güç konusundaki etkinliğinde de önemli bir avantaj sağlamaktadır. Sonuç olarak, gerek yapılan yardımların etkinliği, gerekse girişimde bulunan aktörler arasındaki iş birliği ve koordinasyon noktasında, Türkiye, dünyaya örnek olacak derecede bir etkinlik göstermekte ve başarılı bir profil çizmektedir.

KAYNAKÇA

- AFAD, “Dünyanın vicdanı olmaya devam ediyoruz”, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.afad.gov.tr/dunyanin-vicdani-olmaya-devam-ediyoruz>.
- AFAD, “Yardım kampanyaları”, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.afad.gov.tr/yardim-kampanyalari>.
- AFAD, “Yardım kampanyalarımız mazlumlara umut oluyor”, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.afad.gov.tr/yardim-kampanyalarimiz-mazlumlara-umut-oluyor>.
- Akbaba, Sertan (2016), “Türkiye’de Toplumsal Kimlik Bağlamında İnsani Diplomasi: Suriye Örneği”, içinde *Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar* (editör: Erman Akıllı), İstanbul: Nobel Yayıncılık, ss. 244-264.
- Akgül, Öner (2016), “Donörler Açısından Uluslararası İnsani Yardımların Etkinliği Sorunu: İnsani Etkinliğin Değerlendirilme Süreci”, içinde *Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar* (editör: Erman Akıllı), Ankara: Nobel Yayınları, ss. 55-74.
- Altıok, Defne (2020), “Covid-19: Türkiye yurtdışında nereye, nasıl destek sağlıyor?”, *DW Türkçe*, 20.04.2020, Erişim Tarihi: 12.05.2020, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/tr/covid-19-t%C3%BCrkiye-yurtd%C4%B1%C5%9F%C4%B1nda-nereye-nas%C4%B1I-destek-sa%C4%9Fl%C4%B1yor/a-53184552>.
- *Anadolu Ajansı* (2017), “Türkiye’den Somali’ye insani yardım atağı”, 25.04.2017, Erişim Tarihi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyeden-somaliye-insani-yardim-atagi/804542>.
- *Anadolu Ajansı* (2018), “Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: Türkiye Suriye’ye 630 milyon dolarlık yardım ulaştırdı”, 05.04.2018, Erişim Tarihi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskanligi-sozcusu-kalin-turkiye-suriyeye-630-milyon-dolarlik-yardim-ulastirdi/1109163>.
- Bayram, Mürsel (2016), “Türk Dış Politikasının Değişim Parametresi Olarak Afrika Açılımı ve İnsani Diplomasi Faaliyetleri”, içinde *Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar* (editör: Erman Akıllı), İstanbul: Nobel Yayınları, ss. 402-421.
- *BBC Türkçe* (2020), “Koronavirüs: Türkiye hangi ülkeye ne kadar yardım gönderdi?”, 28.04.2020, Erişim Tarihi: 12.05.2020, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52459231>.
- CHS Alliance (2014), *Temel İnsani Yardım Standardı* (editör: Zeynep M. Türkmen).
- *CNN Türk* (2020), “İşte Türkiye’nin salgın boyunca tıbbi yardım gönderdiği ülkeler”, 29.04.2020, Erişim Tarihi: 12.05.2020, Erişim Adresi: <https://www.cnnturk.com/dunya/iste-turkiyenin-salgin-boyunca-tibbi-yardim-gonderdigi-ulkeler?page=1>.
- Cull, Nicholas (2009), *Public Diplomacy: Lessons From The Past*, Los Angeles: Figuerona Press.
- Çopur, Ersin vd. (2019), *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu*, Ankara: TİKA.
- Çopur, Ersin vd. (2020), *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu*, Ankara: TİKA.
- Ekinci Sarıer, Didem (2016), “Devletten Bireye Uzanan Diplomaside Türkiye ve Güney Kafkasya”, içinde *Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar* (editör: Erman Akıllı), İstanbul: Nobel Yayınları, ss. 285-304.
- Erdağ, Ramazan (2016), “Türkiye’nin Kalkınma Yardımları ve TİKA”, içinde *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi* (editörler: Mehmet Şahin & Senem Çevik), Ankara: Nobel Yayınları, ss. 241-262.
- Gilboa, Eytan (2006), “Public Diplomacy: The Missing Component in Israel’s Foreign Policy”, *Israel Affairs*, Cilt 12, Sayı: 4, ss. 715 -747.
- Harroff Tavel, Marrian (2006), “The Humanitarian diplomacy of the international committee of The Red Cross”, ICRC, Erişim Tarihi: 05.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/humanitarian-diplomacy-articles-040310.htm>.
- İHH, “İnsani Yardım”, Erişim Tarihi: 10.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.ihh.org.tr/insani-yardim>.

- İHH (2020), “İHH’den Suriye’ye 12 tırlık insani yardım”, 02.10.2020, Erişim Tarihi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.ihh.org.tr/haber/ihhdan-suriyeye-12-tirlik-insani-yardim>.
- İHH (2020), “Somalili sel mağdurlarına yardım”, 15.07.2020, Erişim Tarihi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.ihh.org.tr/haber/somalili-sel-magdurlarina-yardim>.
- İHH (2020), “Sudanlı afetzedelere yardım”, 22.09.2020, Erişim Tarihi: 08.10.2020, Erişim Adresi: <https://www.ihh.org.tr/haber/sudanli-afetzedelere-yardim>.
- İHH (2020), “Suriye Faaliyet Raporu: 2012-2019”, Erişim Tarihi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.ihh.org.tr/yayin/suriye-faaliyet-raporu-2012-2019>.
- İHH (2020), “Türkiye’den Yemen’e nefes”, 19.10.2020, Erişim Tarihi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.ihh.org.tr/haber/turkiyeden-yemene-nefes>.
- Kalaycı, Rıdvan & Koca, Sefa Mutlu (2015), “İnsani Yardımların Türkiye Dış Politikasında Artan Etkisi: AFAD Örneği”, içinde *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi* (editörler: Mehmet Şahin ve Senem Çevik), Ankara: Nobel Yayınları, ss. 155-184.
- Kaya, Mustafa (2019), “Türkiye’den Somali’ye 1 Milyon dolarlık yardım”, *Sabah*, 17.06.2019, Erişim Tarihi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.sabah.com.tr/dunya/2019/06/17/turkiyeden-somalieye-1-milyar-dolarlik-yardim>.
- Kızılay, Şeyma (2020), “İnsani Yardım Konusunda Öncü Ülkeler”, Uluslararası Politika Akademisi, Erişim Tarihi: 16.07.2021, Erişim Adresi: <http://politikaakademisi.org/2020/04/03/insani-yardim-konusunda-oncu-ulkeler/>.
- Margesson, Rhoda (2015), “International Crises and Disasters: U.S. Humanitarian Assistance Response Mechanisms”, Congressional Research Service Report.
- Örgel, Fatma (2018), “İnsani Yardım Çalışmaları ve Uluslararası Politikalar”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özer, Sümeyye & İbicioğlu, Said (2019), “Dünyanın yapamadığını Türkiye’nin kuruluşları, insanları ve yönetimi yaptı”, *Anadolu Ajansı*, 26.03.2019, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunyanin-yapamadigini-turkiyenin-kuruluslari-insanlari-ve-yonetimi-yapti/1430487>.
- Özlük, Erdem (2016), “İnsani Diplomasiinin İnsan(i) Boyutu”, içinde *Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar* (editör: Erman Akıllı), Ankara: Nobel Yayınları, ss. 9-11.
- Öztürk, Hasan (2016), “Türkiye’nin İnsani Yardım Politikası”, *Al Jazeera Türk*, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyenin-insani-yardim-politikasi>.
- Sever, Mehmet Fatih & Çopur, Ersin & Salman, Orhun Kerem vd., *Stratejik Plan 2019-2023*, TİKA, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: <https://www.tika.gov.tr/upload/2019/Faaliyet%20Raporu%202018/Stratejik%20Plan%202019-2023/TIKAStratejikPlan2019Web.pdf>.
- Sevin, Efe (2015), “Review Pathways of connection: An analytical approach to the impacts of public diplomacy”, *Public Relations Review*, 41, ss. 562-568.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Başkanlığı (2019), “AFAD Stratejik Plan 2019-2023”, Erişim Tarihi: 10.11.2020, Erişim Adresi: https://www.isay.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e-Kutuphane/Planlar/AFAD-2019_2023-STRATEJIK-PLAN.pdf.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2020), *TİKA 2020 Yılı Performans Programı*.
- Tavel, Marrian Harroff (2006), “The Humanitarian diplomacy of the international committee of The Red Cross”, ICRC, Erişim Tarihi: 05.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/humanitarian-diplomacy-articles-040310.htm>.
- Taylor, Maureen & Kent, Michael (2014), “Dialogic Engagement: Clarifying Foundational Concepts”, *Journal of Public Relations Research*, 26, 384-398.

- TİKA (2020), “TİKA Faaliyet Raporu 2020”, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: http://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/tika_faaliyet_raporlari-22#.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye’nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları”, Erişim Tarihi: 20.08.2021, Erişim Adresi: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_-_insani-yardimlari.tr.mfa.
- Türk Kızılay, “Türk Kızılayı Stratejik Planı 2016-2020”, Erişim Adresi: 08.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.kizilay.org.tr/Kurumsal/turk-kizilay-stratejik-plani-2016-2020>.
- Türk Kızılay, “Uluslararası yardımlar”, Erişim Tarihi: 09.11.2020, Erişim Adresi: <https://www.kizilay.org.tr/neler-yapiyoruz/uluslararasi-yardimlar>.
- Umur, Gökhan vd. (2016), *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2016*, Ankara: TİKA.
- United Nations Development Programme (2014), *Humanitarian Development Report*, New York.
- Uysal, Nur & Schroeder, Jared (2019), “Turkey’s Twitter Public Diplomacy: Towards a “New” Cult of Personality”, *Public Relations Review*, 45, ss. 1-9.
- Yıldırım, Elif (2019), “İnsani Diplomasi Faaliyetlerinin Türkiye’nin Yumuşak Gücüne Etkisi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı: 19, ss. 2564-2591.